III-2.998

CONECTORI PRAGMATICI

ARIADNA ŞTEFĂNESCU

editura universității din bucurești®

BI. L. CENTR. UNIV.
M. „EMINESCU" IAȘI
LITERE
III - 2.998

BCUIAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Ariadna Ştefănescu

CONECTORI PRAGMATICI

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Ariadna Ştefănescu

CONECTORI PRAGMATICI

691495
B.C.U. IASI

editura universităţii din bucureşti®
2007

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Referenți științifici: Prof. univ. dr. **GABRIELA PANĂ-DINDELEGAN**
Prof. univ. dr. **RODICA ZAFIU**

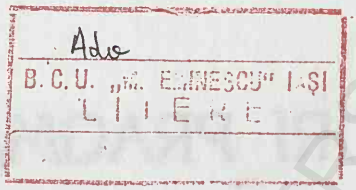

© *editura universității din bucurești*®
Șos. Panduri, 90–92, București – 050663; Telefon/Fax: 410.23.84
E-mail: editura_unibuc@yahoo.com
Internet: www.editura.unibuc.ro

Realizatorul coperții: *Dimitrie Andrei Ştefănescu*

Tehnoredactare computerizată: *Victoria Iacob*

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
ȘTEFĂNESCU, ARIADNA
Conectori pragmatici / Ariadna Ştefănescu – București:
Editura Universității din Bucureşti, 2007
Bibliogr.
ISBN 978-973-737-413-4

811.135.1-26:821.135.1.09
16

Introducere

Lucrarea de față reprezintă o mare parte din teza de doctorat susținută, în anul 1998, sub conducerea profesorului Emanuel Vasiliu. Ea are propriul său traseu de urmărire a problemei conectorilor limbii naturale, care nu se inspiră nici din structurarea problematicii de tip anglo-saxon și nord-american, și nici din cea de tip francez și elvețian. Este un parcurs care s-a format, am putea spune, spontan, ca urmare a nevoilor avute pentru înțelegerea fenomenului. Jonctivii limbilor naturale nu pot fi despărțiți de problema sensurilor care apar în comunicare. De aceea, am vrut să ne lămurim, de exemplu, în privința tipurilor de semnificații care se produc atunci când comunicăm și a felului cum se pot controla ele. Ne-am pus problema tipului de adevăr care este la nivelul majorității propozițiilor curente pe care le folosim în comunicare, a rolului inferențelor logice în formarea sensului, a importanței semnificațiilor necodificate lingvistic.

Uneori am folosit mai multe perspective teoretice asupra unui singur concept: de exemplu, inferențele logice sunt, de regulă, interpretate ca *derivabile ulterior de către interlocutor*, ca extrase din sensul propoziției asertate. Pe lângă perspectiva interlocutorului asupra presupoziției, am folosit și perspectiva locutorului. Pentru vorbitor, presupozițiile reprezintă niște judecăți pe care acesta își întemeiază propriul act de a aserta un conținut nou, deci semnificația presupozițională *precedă asertarea*. Aceste perspective sunt niște idealizări teoretice care însă, dacă corespund în mare cu ceea ce se întâmplă în realitatea comunicării, pot ajuta la o mai eficientă explicare a unor fenomene lingvistice ca *tematizările, emfatizările, strategiile discursive* și *argumentative de aranjare a informației* și, nu în ultimul rând, a *selecției* conectorilor și marcatorilor discursivi.

Unele dintre titlurile capitolelor sugerează câteva probleme cu care ne-am confruntat în înțelegerea conectorilor naturali. Una a fost aceea de a stabili legăturile dintre perspectiva logico-semantică și cea pragmatică asupra conectorilor. În momentul în care am înțeles că semantica logică opera numai cu un anumit tip de sensuri și că pragmatica îmbogățea acest repertoriu, am luat ca reper lista de semnificații dată de St. Levinson și am încercat, pe cât ne-a stat în putință, să nu confundăm valorile între ele și nici nivelurile unde survin, cât și să înțelegem cauzele apariției unor semnificații.

BCU CLUJ CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

În capitolul, "Conectori sintactici, semantici, pragmatici şi marcatori discursivi" accentul cade pe ideea imposibilităţii despărţirii în clase separate a celor trei tipuri de conectori. În realitate, orice jonctiv al limbii naturale are active, în proporţii variate, o componentă sintactică, una semantică şi alta pragmatică cu care operează la niveluri multiple ale enunţului. Conectorii sunt elemente care dau indicaţii despre cum trebuie şi la ce nivel trebuie interrelaţionate informaţiile relevante, cele explicit comunicate prin codificare lingvistică, cele implicite, precum şi cele relevante şi evidente din context. Cu alte cuvinte, sensul conectorilor este predominant procedural. Dintre cele trei componente pe care le postulăm a exista la nivelul conectorilor naturali şi care se ocupă de orchestrarea tuturor semnifiacţiilor enunţului cea mai modificată, alterată sau banalizată este componenta logico-semantică. Acesta este motivul pentru care am preferat să numim conectorii sintactici ai limbii naturale conectori sintactico-pragmatici.

Marcatorii discursivi au componenta pragmatică foarte activă. Treceri din clasa conectorilor pragmatici în cea a marcatorilor discursivi, apariţia unor noi exponenţi şi dispariţa altora sunt frecvente aici.

În capitolul "Falsul polisemantism al conectorilor naturali" am arătat că este mai corect a se vorbi despre "sensurile" conectorilor în termeni de polifuncţionalism pragmatic. Altfel spus, jonctivii sintactico-pragmatici au un nucleu semantic din care se dezvoltă diferite valori pragmatice sau conversaţionale care s-au standardizat atât de tare, încât par a fi sensuri propriu-zise. În realitate, natura semnificaţiei lor nu este semantică. În "Consideraţii despre sensul conceptual şi sensul procedural al conectorilor" ducem această idee a polifuncţionalităţii puţin mai departe. Aici arătăm că valoarea conversaţională achiziţionată prin uz de conector este rodul unor indicaţii procedurale de interpretare a semnificaţiilor. Ceea ce susţinem noi este că, dacă la nivel semantic, unii conectori pot impune condiţii de adevăr sau alţii se pot raporta într-un mod implicit la condiţiile de adevăr primare, la nivel pragmatic toţi conectorii naturali, atunci când joncţionează informaţii din universul de discurs referenţial, impun nişte *constrângeri* de *interdependenţă referenţială*.

În "Sensuri din spatele aserţiunii: implicaţiile logice şi presupoziţiile" am pus în evidenţă diferenţele dintre cele două concepte şi rolul ultimului în discurs. De asemenea, am arătat că putem vorbi de o serie amplă de marcatori discursivi care sunt declanşatori de presupoziţii şi în acelaşi timp elemente de explicitare a componentei psiholingvistice a enunţului.

În capitolul despre analiza conectorilor copulativi şi adversativi, am încercat să "despărţim apele" şi să arătăm cât din semnificaţia acestor conectori este de natură semantică şi cât de natură conversaţională. Această parte împreună cu următoarea arată implicit de ce avem nevoie de clasificarea lui H. R. Grice, reluată de St. Levinson (1983) în celebra lui listă a celor şapte tipuri de sensuri comunicate.

În această lucrare, ne înscriem în viziunea postgriceeană asupra comunicării prin limbaj natural, promovată de D. Sperber şi D. Wilson în celebra, de-acum, *Relevance. Communication and Cognition*, dar folosim clasificările tipurilor de semnificaţii de la H. P. Grice. Este ca şi cum am lumina "din faţă", dintr-o perspectivă mai complexă, mai flexibilă şi mai fertilă pentru lingvist, nişte concepte mai vechi, însă nicidecum perimate. Lucrarea este o variantă mai redusă a tezei, în sensul că în schiţarea evoluţiei istorice a conceptelor fundamentale pentru abordarea fenomenului conectării, este vorba de inferenţele de tip pragmatic, ne-am oprit la momentul "Grice".

*

Nu mă pot împiedica să nu spun câteva cuvinte despre relaţia pe care am avut-o pe parcursul elaborării tezei cu profesorul meu. Obiceiul era să merg din când în când acasă la dânsul ca să-i prezint ce am lucrat. Aceste vizite erau un fel de "examene", deşi pe moment încercam să alung din minte această idee pentru a-mi face curaj. Emoţia mea se ciocnea cu politeţea şi cu discernământul judecăţilor sale. La vorbăria mea de la acea dată, care se dorea expozitivă, explicativă şi – evident – cât mai convigătoare, profesorul îmi răspundea scurt, la obiect sau îmi punea câte o întrebare în urma căreia îngheţam. Realizam brusc cât de departe îmi ducea dânsul propriul meu gând aflat într-o fază incipientă. Şi atunci, la ideea că poate am explicat prea mult, că am "bătut apa în piuă", că l-am plictisit, că... amuţeam. Norocul răsărea de fiecare dată din partea doamnei Laura Vasiliu, soţia dânsului, care armoniza totul. Le mulţumesc amândoura!

Nu pot să nu mulţumesc aici tuturor profesorilor mei, dar mai ales doamnei Gabriela Pană Dindelegan pentru încrederea pe care a avut-o în mine. Sper să nu o fi dezamăgit! Le mulţumesc doamnei Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, care în ultimii ani, cu un spirit sportiv, n-a pierdut nici o ocazie ca să mă încurajeze, profesorilor mei referenţi din 1998, care cu răbdare s-au aplecat asupra tezei, doamnei Carmen Vlad, Ilenei Vântu şi lui Emil Ionescu. Mulţumesc, de asemenea, pentru înţelegerea pe care au avut-o pentru mine, precum şi pentru încurajările şi "xeroxurile" preţioase, doamnelor profesoare Alexandra Cornilescu şi Ioana Ştefănescu. Îi mulţumesc Rodicăi Zafiu, cu care deseori începeam discuţia – foarte fertilă pentru mine – de la acest subiect, ca după o vreme să ajungem la constatări – fertile în alte planuri – în legătură cu ce ne apropie şi cu ce ne deosebeşte. Mulţumesc doamnei profesor Domniţa Tomescu şi Cameliei Dragomir că s-au aplecat asupra rândurilor de faţă, înainte chiar ca ele să vadă lumina tiparului. Nu în ultimul rând trebuie să arăt recunoştinţa mea studenţilor cu care am discutat această temă. Alătur aici aceleaşi gânduri familiei mele, de la cei mai mari şi până la cel mai mic sau, mai bine zis acum, cel mai tânăr.

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CUPRINS

Introducere 5
Hățișul terminologic 11

Conectori sintactici, semantici, pragmatici și marcatori discursivi 15
Aspecte generale 15
Premisele teoretice 18
Marcatorii discursivi 25
Paralelisme funcționale care antrenează marcatorii discursivi 30
Eterogenitatea conectorilor sintactici 42
Clasificarea conectorilor sintactico-pragmatici în funcție de gradul de dependență structurală 45
Joncționarea propozițiilor 58
Polifuncționalitatea gramaticală a conectorilor sintactici 66
Conectarea prin relații de dependență și de nondependență gramaticală: complementizatorii 68
Complementizatorii *că* și *să* 75
Complementizatorul *dacă* 79
Complementizatorul *cum că* 85

Falsul polisemantism al conectorilor naturali 88
Ilustrare la monismul sensului 91

Rolul conceptului de adevăr în explicarea sensului 97
Adevăr analitic, adevăr logic, adevăr factual 100

Sensuri din spatele aserțiunii: implicațiile logice și presupozițiile 107
Probleme generale 107
Definiția implicației logice și a presupoziției 109
Insuficiența teoriei implicațiilor logice pentru interpretarea sensului 123
Probleme legate de abordarea presupoziției în logica bivalentă 125
Declanșatorii de presupoziții 128
Adverbele de atitudine propozițională ca declanșatori de presupoziții 139
Continuitatea conceptelor: postulatele de sens 151
Condițiile de filtrare a presupozițiilor 155

Conectori naturali, conectori logici: generalități 163

Aspecte ale analizei semantice a conectorilor naturali cu referire la diferențele dintre '∧' și conectorii copulativi și adversativi ai limbii naturale 171

B.C.U. „M. EMINESCU" IAȘI
LITERE

Considerații despre sensul conceptual și sensul procedural al conectorilor 194
Despre natura intensională a conectorilor 194
Sens conceptual *versus* sens procedural 201
Cele trei căi de acces la sensul enunțului 207
Teste de stabilire a naturii conceptuale sau procedurale a sensului 209
Relația dintre sensul procedural și vericondiționalitate 214
Clasificarea lui Wilson și Sperber 216
Reinterpretarea noțiunii de *condiție de interdependență referențială* 217

Teoria lui H. P. Grice și componentele sensului natural 220
Maximele conversaționale 220
Descrierea implicaturilor 226
Implicaturile convenționale 228
Implicaturile convenționale standard și implicaturile conversaționale particularizate 229
Calcularea implicaturilor conversaționale și natura argumentului griceean 235
Caracterul anulabil al implicaturilor conversaționale 241
Nondetașarea, accentuarea și caracterul nonconvențional al implicaturilor 242

Bibliografie 245
Sigle, izvoare, abrevieri 254

BCUIAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

HĂŢIŞUL TERMINOLOGIC

Denumirea de *conectori pragmatici* vehiculată mult în anumite zone de cercetare lingvistică poate să fie uneori înşelătoare, să lase impresia că există conective care concatenează propoziţii şi fraze, rezultatul fiind o unitate superioară frazei, care se numeşte discurs sau text. Vasiliu (1990) arată totuşi că, din păcate, limba naturală nu are elemente specializate pentru conectarea propoziţiilor şi frazelor în unităţi complexe, de tipul textului sau al discursului.

Conectorii sunt analizaţi din perspective variate. Din punctul de vedere al sintaxei frazei şi propoziţiei, al analizei logico-semantice a sensului, al pragmaticii, din punctul de vedere al analizei conversaţiei şi al gramaticii discursului, din cel al argumentării. Pe scurt, conectorii limbii sunt analizaţi în mod prioritar de sintaxă, semantică şi pragmatică, ei aflându-se la intersecţia acestor direcţii de cercetare.

Sunt autori care fac diferenţierea între conectori gramaticali şi conectori semantici (Gruiţă, 1980). Alţi autori vorbesc de conectori logici şi conectori naturali (Grice 1975; van Djik; Vasiliu, 1978; Levinson 1983), alţii de conectori sintactici şi de conectori textuali sau conectori transfrastici (Vasiliu 1990; Vlad, 1994; GALR). De asemenea, un termen frecvent folosit este acela de conectori pragmatici, acesta diferenţiindu-se, în unele abordări, de conectorii textuali prin faptul că nu marchează neapărat o legătură de sens transfrastică (între două secvenţe frastice prezente în text), ci o "legătură între planul verbal şi cel contextual" (Vlad 1994, pp. 69–75; Brown, Yule 1983). Se discută mult de faptul că jonctivii pragmatici reduc inferenţele posibile ale unei propoziţii, pentru că introduc în interpretare nişte "indicaţii", "orientări" sau "instrucţiuni" de interpretare (Ducrot 1983; Blakemore 1987; Vlad 1994). Alte denumiri generale vehiculate în literatura de specialitate sunt: jonctivi, conectori, marcatori, operatori discursivi, expresii-cheie, particule discursive, particule pragmatice, expresii pragmatice, formative pragmatice, conectori propoziţionali[1], la care se adaugă un număr mult mai mare de denumiri referitoare la diferite alte subclase ale conectorilor. Astfel, se vorbeşte frecvent de concetori argumentativi, de particule de enunţare, de indici de contextualizare, de marcatori discursivi şi anafore

[1] O listă mare de denumiri, din care am selectat aici câteva, se găseşte la Fraser (2006).

textuale, de marcatori metalingvistici sau marcatori de comentariu, de conectori sau mărci fatice, de mărci de inițiere, dezvoltare și încheiere a conversației, cât și de mărci-stimul de adeziune, uimire, receptare, de mărci inferențiale și evidențiale ș.a.[2] Diversitatea mare de denumiri și faptul că fiecare vine dacă nu tocmai cu o definiție nouă cel puțin cu o accepțiune distinctă, indică importanța și complexitatea domeniului, cât și maleabilitatea lui articulată în teorii variate.

Prin urmare, dacă selectăm numai câțiva dintre termenii pe care îi considerăm cei mai proeminenți din această listă de denumiri, altminteri incompletă, și anume dacă selectăm numai termenii de *conectori semantici, pragmatici, sintactici* și de *marcatori discursivi* – cu care de altfel vom opera cel mai mult în lucrarea de față – putem spune, în urma examinării exponenților fiecărei clase, că acești termeni nu reprezintă clase total diferite, ci mai curând că se află într-un raport de parțială suprapunere. Denumirile treminologice multiple sunt rezultatul unor abordări diferite ale fenomenului de conectare. Se poate însă considera că toți acești termeni se referă la aceeași realitate lingvistică complexă, și anume la conectorii limbii naturale. Diferența dintre denumiri este de multe ori de natură metodologică. Din pricina terminologiei însă și a varietății abordărilor, se uită uneori că sub umbrela acestor termeni se adăpostesc exponenți nonunici, pe care îi reîntâlnim și sub alte nume. De asemenea, pornim aici de la premisa că, în limbajul natural, orice conector sintactic nu își limitează rolul exclusiv la acela de a lega două propoziții într-un anumit raport, ci pe lângă aceasta, el poate avea o importanță semantică și/sau pragmatică pentru ansamblul enunțului în care apare. Conectorii au tendința să achiziționeze funcții pragmatice (discursive, contextuale, epistemice, fatice, de politețe, argumentative, ca să specificăm numai câteva), datorită cărora pot să genereze interpretări specifice, dincolo de ceea ce este lingvistic codificat într-un enunț. Pot, de exemplu, să vină cu informații foarte fine, cum ar fi cea de insistență asupra unui element din enunț (*chiar x*), cea de concesie (*totuși x*), de irelevanță (*păi de unde x?*) ș.a. În concluzie, clasificările sunt multiple, hățișul terminologic este mare, iar efectele conectorilor sunt extrem de variate.

Clasa cuvintelor cu rol de conectare pragmatică nu se limitează la conjuncții și locuțiunile lor, ci include adverbe corelative obligatorii (de tipul lui *mai ... și* pentru conectorul subordonator cumulativ *pe lângă că*), adverbe și locuțiuni adverbiale, majoritatea construite cu deictice (de tipul lui *de aceea, drept aceea, astfel, pe lângă asta, altminteri, în privința asta* ș. a., numite conective semantice în unele abordări (Gruiță, 1980)), mai include construcții livrești (numite și conectori nobili, de tipul *în concluzie, adevărat grăind, pe de o parte, pe de altă parte* etc.), formate în limbajul monologic sau în varianta scrisă a limbii (Zafiu, 1989 a,b), modalizatori, interjecții, particule ale afirmației și negației (*mda, aș, îhî* ș.a.),

[2] Un număr mare de denumiri ale *mărcilor* se găsește în GALR (II, pp. 828–863).

formule conversaționale (*stai așa!; ne-auzim!, ce mai faci?, ar mai fi ceva* ș.a.), formule tautologice, construcții idiomatice, în măsura în care structurează comunicarea sau interpretarea ei. Ce se poate spune, la o primă vedere, este că elementele și construcțiile susceptibile de a avea rol de conectare pragmatică este mai numeros comparativ cu acela al conectorilor sintactici propriu-ziși.

Conectorii îndeplinesc pe lângă un rol *coeziv* (coordonare, subordonare, supraordonare sintactică (Diaconescu, 1992)) și rolul de *structurare discursivă*, cât și pe acela de *reconfigurare a sensului enunțului prin declanșarea uneia sau mai multor inferențe* sau prin *formarea unei înlănțuiri argumentative, recte* îndeplinesc funcționalități importante în ceea ce privește *coerența globală* a frazei, a enunțului și chiar a ansamblului discursiv. Adesea însă sensul inferențial declanșat în cadrul enunțului este confundat cu sensul lexical al conectorului, în măsura în care acesta are un sens lexical.

O altă problemă este aceea că indicarea valorilor pe care conectorii le au este relativă. Nu există "exclusivitate" asupra unor sensuri. Există adverbe polisemantice ale căror sensuri se reîntâlnesc la unele conjuncții sau interjecții. Există interjecții cu sensuri dificil de sistematizat deoarece sunt contextuale, există conjuncții cu valori multiple, dintre care unele greu de glosat. S-a considerat, de asemenea, că diferența dintre o conjuncție cu roluri sintactice multiple, cum este conjuncția *că*, și o conjuncție specializată pentru exprimarea unui singur raport sintactico-pragmatic, precum *fiindcă,* este o diferență de natură stilistică, conjuncția polifuncțională având capacități inferențiale, putând să "sugereze" mai curând decât să "exprime" anumite raporturi ale stării de fapt pe care o descrie (Barbu 1951). Nu se poate afirma că valorile semantice specificate de Stati (1990) sau de Lundquist (1983, *ap.* Vlad 1994, p. 73), ca să dăm doar două exemple din multe altele posibile, – de "enumerare", "tranzitivitate", "justificare", "comparare", "concesie", "contrastivitate", "cauzalitate", "consecutivitate", "rezumare", valoarea "metatextuală" și "rectificativă" – s-ar întâlni numai la anumiți conectori și ar fi absente la alții. Nu dispunem încă de un tabel al valorilor conectorilor dispuse pe jonctivi. În plus, valorile unora dintre conectori, cum este cazul celor ale lui *și* sau ale lui *dar*, sunt așa de multe încât lasă impresia că oricând poate fi adăugată o valoare nouă, neînregistrată până atunci de analiză. Există și situația inversă, când este greu de glosat conotația conectorului, când se simte că există un sens sau o valoare, dar aceasta scapă analizei.

Funcțiile așa-numiților *marcatori discursivi* – clasă înrudită cu cea a conectorilor pragmatici – sunt *funcții discursive*, de structurare a discursului[3]. Varietatea lor este iarăși foarte mare, precum: de a reprezenta instanța enunțiativă a locutorului, de deschidere, de închidere, de continuare a unei conversații, de legarea a unei structuri a conversației de alta, de reliefare, de întrerupere, de ruptură

[3] În lucrarea de față termenii de *discurs* și de *conversație* sunt considerați sinonimici.

tematică sau de schimbare a topiului discursiv, de conectare a replicilor, de creare a unui spațiu discursiv prin care să se poată oferi cuvântul alocutorului sau în care să i se blocheze dreptul la replică ş.a.

Noțiunile de stil, limbaj funcțional, variantă scrisă şi orală a limbii nu ajută prea mult în încercarea de a explica conectarea şi coerența. Totodată nu există vreo formă de comunicare consfințită de practicile lingvistice care să se dispenseze total de conectori[4]. Se poate doar spune că limba vorbită, în comparație cu cea scrisă, apelează mai mult la marcatori discursivi, în vreme ce anumite texte preferă, de exemplu, conectorii mai livreşti, iar altele – marcatorii discursivi cu valori de familiaritate (Rudolph, 1989) sau că stilul jurnalistic e mai bogat în conectori decât stilul academic, ori că un anumit gen de structură dialogică literară are mai mulți jonctivi decât altul (Ionescu Ruxăndoiu, 1988), fără a se putea însă face delimitări absolute.

În concluzie, nici exponenții clasei conectorilor, nici valorile lor semantice şi nici stilurile, tipurile standardizate de texte şi tipurile de discursuri funcționale nu pot fi criterii tari de diferențiere între conectorii sintactici, logico-semantici, pragmatici şi cei discursivi. Aceasta a determinat faptul ca în lucrarea de față să se acorde prioritate *direcțiilor teoretice de cercetare* a conectorilor, mai mult decât jonctivilor în sine. Astfel, în final se va ajunge nu la ceea ce diferențiază conectorii, ci la ceea ce unește sau apropie exponenții acestei clase neomogene. Mergând pe acest drum, se va putea vedea că jonctivii naturali sunt semnele vizibile sau urmele lăsate în structura de suprafață a enunțului de mai multe procese semantice şi pragmatice complexe.

[4] Poate doar lista sau telegrama, în măsura în care cea de-a doua formă de comunicare lingvistică nu este astăzi pe cale de dispariție din cauza progreselor din tehnologia comunicării (e-mailul şi Internetul). Diaconescu (1992, p. 37) interpretează coeziunea sintactică realizată în absența jonctivilor şi a unor morfeme de recțiune care exită în telegrame sau în anunțurile de mică publicitate, eventual în unele reclame scrise într-un stil telegrafic ca o *relație de aderență*. A se observa însă că nu doar aderența ordonează, ci şi topica.

CONECTORI SINTACTICI, SEMANTICI, PRAGMATICI ŞI MARCATORI DISCURSIVI

Aspecte generale

Nevoia de individualizare a termenilor enunțați în acest titlu o resimțim pe de o parte din pricina hățișului terminologic despre care am vorbit mai înainte, pe de altă parte deoarece:

a. aceştia reprezintă clasele mari de jonctivi ai limbii naturale, rezultați din aplicarea consecventă a unor criterii metodologice de analiză. Ei se individualizează mai mult în raport cu ceilalți termeni particulari despre care am pomenit în secțiunea anterioară, astfel încât permit o diferențiere mai pronunțată;
b. indică o viziune generală, unitară şi ierarhizată asupra elementelor conectate, care începe cu părțile de propoziție şi cu propozițiile, trece apoi la unitățile frastice şi ajunge la unitățile transfrastice şi discursive;
c. sunt termenii cei mai mult utilizați în această lucrare.

Încă de la început, se impune o delimitare sumară a conectorilor sintactici, semantici, pragmatici şi a marcatorilor discursivi, lăsând ca mai apoi, prin referirile succesive care vor fi făcute la nivelul unor conectori, diferențele să se acumuleze. Perspectiva de la baza acestei lucrări este una globalistă, în care se consideră că jonctivii limbii naturale sunt pluricomponențiali.[5] Ei sunt văzuți ca elemente complexe care conectează discursul la toate nivelurile lui, care pot să angreneze mai multe niveluri ale enunțurilor prin faptul că le "leagă" informațiile: nivelul sintactic, cel semantic şi cel pragmatic. Cu alte cuvinte, presupunem că la nivelul conectorilor există active anumite mecanisme care ne dau indicații despre modul în care se poate interpreta informația sintactică a enunțului, altele răspunzătoare de structurarea informației semantice şi altele de integrarea datelor pragmatice relevante. Nu este obligatoriu ca la nivelul oricărui jonctiv să coexiste

[5] Această perspectivă ne-a fost inspirată de mai multe studii asupra conectorilor pragmatici, printre care cele ale lui Moeschler (2002) şi Jayez, Rossari (1999), unde se vorbea despre componentele procedurală, semantică şi ilocuționară pe care le puteau activa anumiți conectori.

BUCHAREST UNIVERSITY LIBRARY

activ toate cele trei componente. Există conective care transmit doar indicații sintactice (cazul complementizatorilor, la o primă privire), alții care au activă doar componenta pragmatică (cazul marcatorilor discursivi). Cu cât însă jonctivul este mai puțin periferic în sistemul limbii, cum sunt conjuncțiile coordonatoare și subordonatoare prototipice pentru un raport sintactic anume, cu atât natura jonctivului este mai complexă.

Viziunea teoretică care ne-am aștepta să fie confirmată atunci când pătrundem în acest domeniu este aceea a unei diviziuni clare între conectorii semantico-sintactici, pragmatici și marcatorii discursivi. Vom încerca să arătăm că lucrurile nu stau așa. Adesea, căutând să lămurim și să stabilim niște diferențe ferme între două clase constatam că se ștergeau diferențele dintre altele, de exemplu dintre conectorii pragamtici și marcatorii discursivi. Caracterul foarte instabil și în același timp foarte dinamic al domeniului conectorilor în general ne face, vrând-nevrând, să ne gândim la metafora "nisipurilor mișcătoare". Avem însă speranța că o perspectivă funcționalistă asupra acestor componente va înlocui impersia "nisipurilor mișcătoare" cu aceea a unor funcțiuni care intră într-o armonie a comunicării ca formă de cunoaștere.

Conectorii sintactici sunt reprezentați de conjuncțiile, prepozițiile, pronumele, adjectivele și adverbele relative, precum și de locuțiunile lor, deci de toate "cuvintele de legătură" care leagă sintactic unități la nivel de propoziție și de frază. În afara componentei sintactice, ei au activă și componenta semantică, în sensul că jonctivii sintactici participă în grade și moduri diferite la condițiile de adevăr ale enunțului, fie prin *stabilirea* lor, fie prin *implicarea* lor. Ne gândim aici la rolul pe care îl au conectorii disjuncției și implicației (*și, sau, dacă... atunci*) în stabilirea condițiilor de adevăr, așa cum sunt acestea indicate prin tabelele de adevăr, dar avem în vedere și calitatea de predicate semantice a prepozițiilor libere, a jonctivilor relativi, calitate care îi face să participe compozițional la sensul și adevărul propoziției. Cu alte cuvinte, componenta semantică a conectorilor sintactici ai limbii naturale acționează variat, fie stabilind condițiile de adevăr, fie raportându-se indirect la acestea, fie participând compozițional la acumularea adevărului propoziției.

De asemenea, componenta pragmatică a conectorilor sintactici este activă. Semne ale activității ei le regăsim din belșug în valorile circumstanțiale atipice de la nivelul, de exemplu, al conjuncțiilor coordonatoare (*și contrastiv; dar concesiv* etc.), dar și în valorile circumstanțiale explicit transmise prin conjuncțiile subordonatoare, și asta în ciuda convenționalizării lor, care la o primă vedere ne-ar face să ne gândim la componenta semantică, nu la cea pragmatică. Punctul nostru de vedere este că valorile circumstanțiale au o natură preponderent pragmatică, și susținem ideea de față nu în virtutea faptului că ele denotă circumstanțe legate de universul referențial descris prin fraza respectivă, ci în virtutea faptului că indică

circumstanțe din contextul de enunțare al frazei, mai ales din contextul ei epistemic de enunțare. De exemplu, la nivelul lui *deşi* valoarea pragmatică cea mai puternică este aceea a unei expectații neîmplinite în ceea ce privește standardele firești de așteptare ale locutorului (*Vine, deşi este supărat şi nu m-aş fi aşteptat la asta niciodată*.). La prima vedere, circumstanțialul instrumental pare a nu avea nicio informație sau a nu opera nicio procedură de tip pragmatic, dat fiind că el reprezintă, în enunț, actualizarea rolului semantic de instrument (GALR, II, p. 509) (cf. *A făcut mâncare cu ce avea prin cămară*.). Grupul prepozițional care introduce circumstanțialul *cu ce x*, unde *x* reprezintă aici o aserțiune, are mai multe funcționalități pragmatice, şi anume:

(i) îngustează gama contextelor relevante de interpretare ale întregii fraze;

(ii) delcanşează inferențe pragmatice particularizate, de tipul 'Nu cu altceva a făcut de mâncare.' sau chiar unele inferențe pragmatice mai puțin banale, dependente de cunoştințele enciclopedice ale interlocutorului, ca de exemplu: 'S-a descurcat cum a putut.'; 'E strâns la pungă.', 'N-a avut timp să facă un meniu mai bogat.', 'Nu a avut timp să meargă ieri la cumpărături.' ş.a.

Conectorii logico-semantici sunt reprezentați în limbă de un număr dezamăgitor de mic de jonctivi sintactici ai limbii naturale, dacă ne raportăm la teoria semantică a calculului propozițiilor. Aceştia sunt echivalenții lingvistici ai functorilor de adevăr din calculul propozițiilor, respectiv *şi, sau, dacă... atunci* şi echivalentele lor din limbaj. Ele exprimă ideea de conjuncție logică, de disjuncție şi de implicație (v. *infra* ***Conectori naturali, conectori logici: generalități***). Aceste noțiuni reprezintă universalii ale gândirii umane şi, din această cauză, conjuncțiile primare, cum au mai fost numite, sunt totodată universalii lingvistice.

Conectorii pragmatici sunt jonctivii sintactici care au capacitatea de a transmite o informație nonvericondițională, *recte* pragmatică, care declanşează un mecanism pragmatic ce contribuie la constituirea semnificației enunțului în care apar. În acest moment, putem introduce deja unele echivalări, şi anume, în concepția noastră, toți conectorii sintactici sunt şi pragmatici. De aceea, în lucrarea de aici se va şi folosi termenul tehnic compus de conectori sintactico-pragmatici.

Informația semantică are o natură conceptuală, descriptivă şi denotativă. Ea poate fi analizată cu ajutorul noțiunii de adevăr stabilit prin corespondența între concept/sens/intensiune şi obiectul sau starea de fapt din lumea reală. Ea este o informație stabilă, decompozabilă în unități de sens mai mici.

Informația pragmatică cuprinde semnificații de tip *circumstanțial*, *conversațional* şi *procedural* (v. *infra* ***Considerații despre sensul conceptual şi sensul procedural al conectorilor***). Ea aduce date despre circumstanțele de

enunțare, despre parametrii constitutivi ai comunicării – precum locutorii, enciclopedia lor comună în funcție de care se structurează mesajul –, date relevante, referitoare la situația de comunicare, la mentalitățile şi atitudinea participanților la comunicare față de conținutul comunicat, date referitoare la relațiile interpersonale dintre locutori, la distanțele sociale dintre aceştia, la forța ilocuționară în care îşi înscriu comunicările, la valoarea argumentativă a intervenției lor verbale etc. De asemenea, în cadrul informației pragmatice se înscrie şi informația de tip *procedural*, care conține indicații despre contextul mental al locutorilor, despre schemele de organizare a tuturor informațiilor dintr-o frază sau dintr-un enunț. În concluzie, informația pragmatică poate să aibă o natură conceptuală, numai că informația conceptuală *nu este dată de enunț*, ci de contextul enunțului, nu se află explicit codificată în forma lingvistică a comunicării, ci este cel mult *semnalizată* de enunț prin indici, mărci pragmatice, morfeme, operatori discursivi, deictice şi conectori. Informația pragmatică de tip conceptual – cum ar fi datele concrete despre timpul şi locul enunțării este extralingvistică şi prin relevanța ei influențează interpretarea informației codificate lingvistic de enunț, îi impune constrângeri de interpretare. Informația pragmatică poate să fie şi de tip procedural. Informația procedurală, după cum sugerează şi denumirea ei, conține indicații de structurare în argumente sau scheme mentale a conținutului propozițional şi al altor date relevante din contextul de enunțare.

Premisele teoretice

Una dintre premisele de la care pornim este aceea că, în utilizarea firească şi spontană a limbii, nu există nici un conector sintactic care să nu conțină atât informație semantică, cât şi informație pragmatică de tip circumstanțial, conversațional şi procedural. Astfel, în principiu, toate conjuncțiile limbii naturale pot fi considerate şi conectori pragmatici.

De ce se exclud din analizele conectorilor pragmatici conectorii prepoziționali? Excluderea se datorează poate unei inerții a tradiției de cercetare a conectorilor pragmatici, tradiție de cercetare care îi ocolește pe cei prepoziționali, probabil, pe considerentul că prepozițiile libere sau lexical pline sunt predicate semantice care atribuie roluri tematice argumentului lor fiind cap de grup sintactic (G. R. Wuppertal, *ap.* Pană Dindelegan, 2003, p. 168). Se consideră astfel că informația pe care ele o introduc în enunț este de tip semantic sau conceptual. În calitate de predicate semantice, ele au un aport direct la sensul compozițional al enunțului şi rolul lor semantic este local, la nivel de constituire a conținutului propozițional. Un alt motiv, în afara caracterului semantic al presupozițiilor care este mult mai puternic decât al conjuncțiilor, ar fi acela că ele structurează ierarhic propoziția în care apar prin flexiunea pe care o impun nominalelor cu care se

combină. Nu intrăm în aceste detalii aici. Lucrarea de față nu va avea în vedere jonctivii prepoziționai decât tangențial.

Spre deosebire de prepoziții și de unele utilizări ale conjuncțiilor coordonatoare ca elemente de formare a cuvintelor compuse sau a unor expresii frazeologice (cf. *zi și noapte, masă și casă*), majoritatea conjuncțiilor nu participă la constituirea sensului propozițional, ci la a celui frastic.

Nu toate conjuncțiile și locuțiunile conjuncționale se comportă la fel din punct de vedere semantic și pragmatic. Gramaticile pornesc de la ideea că lexemele relaționale "sunt lipsite de autonomie semantică" și de aceea nici nu pot avea funcții sintactice (Diaconescu, 1989, p. 114), exceptând pronumele, adjectivele și adverbele relative; problema este însă mai complicată decât atât și decât ar părea la prima vedere. Conjuncțiile coordonatoare pot participa la formarea condițiilor de adevăr ale frazei, care reprezintă, prin conectarea mai multor aserțiuni, o expresie semantică complexă. Prin aceasta vrem să spunem că ele au o componentă semantică care este răspunzătoare de activitatea lor la nivelul sensului logico-semantic al enunțului. Conjuncțiile *și, sau, dacă... atunci* (și sinonimele lor, acolo unde este cazul) se comportă ca niște *functori de adevăr*, cu alte cuvinte pot impune condițiile de adevăr ale expresiei complexe în care apar dacă se conformează regulilor logice (v. *infra* ***Aspecte ale analizei semantice a conectorilor naturali***), iar restul conjuncțiilor limbii naturale, atât coordonatoare cât și subordonatoare, deși nu impun condiții de adevăr, prezervează adevărul propozițiilor pe care le conectează. Vedem astfel că jonctivii limbii naturale nu au toți același tip de contribuție la adevărul enunțului și, deși mulți dintre ei nu participă direct la valoarea de adevăr a acestuia, au capacitatea să intre într-o relație indirectă și mai puțin evidentă cu sensul vericondițional al frazei. Astfel, contribuția pe care o au relativii la adevărul enunțului este diferită de contribuția pe care o au conjuncțiile primare sau conjuncțiile circumstanțiale. Jonctivii relativi – pronume, adverbe, adjective – sunt variabile semantice care participă la formarea unui lanț de coreferențialitate cu antecedentul și cu baza de referențialitate din propoziția subordoantă pe care o introduc (cf. ***Omul$_1$ pe care$_1$ l$_1$-am ajutat mi-a mulțumit.***). Cu alte cuvinte, ei au capacitatea de a transmite adevărul predicatului semantic *omul* din constituent în constituent, sudând astfel enunțul. Lanțul de coreferențialitate este totodată și un lanț de transmitere a unei valori de adevăr punctuale. Putem astfel face afirmația că, în această calitate, relativii participă compozițional la formarea sensului propozițional.

Conjuncțiile circumstanțiale au capacitatea să păstreze valoarea de adevăr a propozițiilor pe care le conectează, în sensul că ele includ, în sensul lor complex, sensul conjuncțiilor primare, care stau la baza formării semnificației lor specifice. Astfel, un enunț de tipul *Vin, deși sunt supărat.* presupune adevărul conjuncției logice dintre prima aserțiune, *Vin.*, și a doua, *Sunt supărat.* (p *deși* q → p *și* q). Pe baza adevărului conjuncției logice dintre cele două propoziții se "clădește" sensul

concesiv din enunțul de mai sus. E. Vasiliu, în *Preliminarii logice la semantica frazei*, a dat definiții logice mult mai complexe sensului concesiv, în care intră și alți functori de adevăr, cum este *dacă... atunci*, negația, precum și operatori modali, definiții care sunt mult mai apropiate de intuiția noastră asupra valorii concesive de semnificație. În fraza, *A venit cu o echipă nouă **în loc să** angajeze tot echipa veche.*, sensul circumstanțial opozitiv presupune prezervarea adevărului aserțiunilor componente, mai precis al adevărului faptului că *A venit cu o echipă nouă.* (p) ***și** Nu a angajat echipa veche.* (~q) (p și ~q). Sensurile opozitiv și de expectație neîmplinită care se simt la nivelul acetui tip de joncțiune sintactică au la bază tot o conjuncție logică. Faptul că aceste enunțuri includ în semnificația lor conjuncția logică a propozițiilor componente arată că jonctivii circumstanțiali participă indirect la adevărul expresiei complexe pe care o formează prin păstrarea adevărului propozițiilor componente și prin stocarea la nivelul presupozițiilor și al implicațiilor logice ale frazei a acelor date care au o contribuție la formarea sensului opozitiv. Semnificația lor globală, mult mai complexă decât a conjuncțiilor primare, se întemeiază și pe sensul conținut de inferențele logice ale frazei. Restul semnificației – spunem aceasta simplificând poate puțin lucrurile, ca și cum ar fi ușor de despărțit sensul logic de celălat sens nonlogic și conversațional al conectorilor – este o informație care nu se poate analiza cu instrumentele semanticii logice, *recte* cu noțiunile de *adevăr, denotație* sau *extensiune, concept* sau *intensiune,* este o informație care are o natură predominant procedurală, și care "parazitează" informația conceptuală. De aceea, susținem că valoarea de sens circumstanțială (de tip concesiv, consecutiv, cauzal, modal etc.) are o dublă natură: conceptuală și procedurală, ceea ce înseamnă că, la nivelul conectorilor cu semnificație circumstanțială, există active componentele semantică, pragmatică și, bineînțeles, sintactică.

Jonctivii coordonatori și subordonatori nu au o contribuție identică la adevărul unei fraze. Unii impun condiții de adevăr, este cazul uneori al conjuncțiilor primare, alții ajută la păstrarea sau depozitarea valorilor de adevăr ale aserțiunilor sub forma implicațiilor logice sau a presupozițiilor întregii fraze, este frecvent cazul conjuncțiilor circumstanțiale, iar alții, jonctivii relativi, transmit adevărul "cu pași mici", dintr-un constituent al lanțului de coreferențialitate în altul.

Pe de altă parte, conjuncțiile primare au capacitatea să achiziționeze, prin uz, *informație circumstanțială,* cât și *informație conversațională* (v. *infra* ***Aspecte ale analizei semantice a conectorilor naturali***) suplimentară față de sensul lor logico-semantic. Această ultimă distincție între informație pragmatică circumstanțială și informație pragmatică conversațională se referă, pe de o parte, la valorile de sens achiziționate de conjuncțiile primare care sunt identice cu cele ale conjuncțiilor circumstanțiale (valoarea semantică de timp, de mod, de concesie, de consecuție, de excepție etc. de la nivelul conjuncțiilor) și, pe de altă parte, se referă la acele valori pragmatice care nu s-au convenționalizat încă, nu au un jonctiv

specializat pentru a le exprima. Exemple de informații conversaționale neconvenționalizate sunt: *raportul alternativ, raportul intensiv, raportul enumerativ, raportul corectiv* sau *rectificativ, raportul argumentativ,* cel *rejectiv* etc. Toate aceste valori de sens se găsesc inventariate în gramatici, la nivelul conjuncțiilor coordonatoare, fac parte din "tipologia" coordonărilor copulativă, disjunctivă, adversativă și conluzivă (cf. cazul lui *și* cu valoare temporală (parafrazabil prin "când" sau acceptând combinația cu *atunci* "și atunci"), *și* cu valoare consecutivă (*și ca urmare a acestui fapt*), *și* cu valoare cauzală (*și dacă...*), cu valoare cumulativă (*Ion și cu Vasile au mutat dulapul.*); cazul lui *sau* cu valoare exclusivă (*A fi sau a nu fi.*), *sau rectificativ* (*Ion sau Vasile a trădat.*), *sau* cu valoare de *aproximare* (*Noaptea trecută au dormit în refugiu patru sau cinci turiști.*) etc.).

Informația conversațională transmisibilă prin conjuncțiile primare este o informație care nu are un caracter logico-semantic pur, este instabilă, supusă negocierilor dintre interlocutori. Vedem astfel că și conjuncțiile primare pot achiziționa sensuri pragmatice. Acest aspect indică prezența activă și în proporții diferite, de la un tip de conjuncție la altul, a componentelor sintactică, semantică și pragmatică care declanșează un algoritm de calculare a sensului global al enunțului, în urma căruia se produc structurile mentale de încadrare și de interpretare a conținutului propozițional (a informației semantice) și a informației pragmatice relevante, dar necodificate, a enunțului. Aceste structuri mentale de interpretare a semnificației frastice globale au la bază indicațiile procedurale, acel algoritm de interpretare. Semnificațiile pragmatice de tip circumstanțial și de tip conversațional indicate prin conectorii coordonatori și subordonatori sunt semnificații, obținute prin proceduri de interpretare. De exemplu, semnificația concesivă, ca să reluăm un exemplu dat anterior (cf. *Vin, deși sunt supărat.*) se constituie din contribuția conținutului propozițional al frazei care intră într-un algoritm de interpretare, astfel încât informația subordonatei concesive ('Sunt supărat.') nu este suficient de puternică pentru a determina negația informației purtate de regentă ('Vin.') (Iten, f.a.). Simulând, am putea spune că în creierul nostru, atunci când avem experiența unui astfel de enunț, se primesc indicații sau comenzi de genul următor: 'Ia informația *Sunt supărat.* și atenuează-i forța asertivității și importanța argumentativă. Ia informația *Vin.* și sporește-i forța și importanța argumentativă, așa încât informația *Sunt supărat.* să nu aibă suficientă "putere" ca să schimbe valoarea de adevăr a informației *Vin.*'. Sensul procedural a fost descris de teoreticieni ai pragmaticii cognitive ca fiind o serie de indicații de interpretare a conținutului propozițional în conjuncție cu toți factorii nelingvistici relevanți. Ea nu poate exita în absența unui conținut conceptual pe care îl organizează, îl completează cu date din context și îl structurează în scheme de interpretare. De aceea am afirmat mai sus că, într-un fel, ea "parazitează" conținutul propozițional al frazei, comunicat explicit sau implicit.

Capacitatea jonctivilor primari de a achiziționa valori circumstanțiale a fost de multă vreme observată și pusă în evidență de studiile de garmatică, unde se discută despre faptul că distincția dintre coordonare și subordonare nu este atât de fermă pe cât lasă impresia clasificările tradiționale ale conectorilor. Cu alte cuvinte, nu se poate susține că în limba naturală există unii conectori care sunt purtători doar de informație logico-semantică, în timp ce alții ar avea numai informație pragmatică.

Alexandru Graur, într-un studiu intitulat "Pentru o sintaxă a propozițiilor principale", arată că nu se poate vorbi de o limită tranșantă între subordonare și coordonare, ci mai curând ar exista o trecere gradată de la un tip de joncțiune la altul, de fapt, de la o valoare de conectare la alta. Cele spuse de Graur (1956), dacă ar fi să le traducem în termenii discuției de aici, ar putea indica ponderea pe care componenta logico-semantică și cea pragmatică o au la nivelul conectorilor naturali. Mai precis, în acest fel ar putea sta lucrurile dacă acceptăm ideea că, prin număr de jonctivi, frecvență, grad mai mare de independență sintactică și de structurare discursivă, coordonarea ar avea o semnificție logico-semantică mai puternică decât subordonarea circumstanțială în cadrul limbii și că subordonarea ar fi mai aproape de semnificația pragmatică, aceasta neînsemnând că principalii conectori ai limbii naturale ar fi lipsiți, unii dintre ei, total de un sens logic sau total de un sens pragmatic. Criteriul pe care îl are Al. Graur când discută acestă problemă a nonseparației absolute a semnificațiilor îl reprezintă gradul de independență sintactică al propozițiilor, cu alte cuvinte calitatea lor de a forma singure un enunț complet, în termenii noștri mult mai restrictivi, calitatea unei propoziții a limbii naturale de a fi o asertiune independentă. Asertiunile independente au mult mai multe șanse de a nu acumula sensuri, valori, semnificații suplimentare de la vecinii lor sintactici, de a fi niște enunțuri care se conectează strict prin mecanismul semantic al conjuncției logice (cf. *În Bucureşti, vremea se va menține frumoasă, cu cerul mai mult senin. Vântul va sufla, în general, slab.*).

Argumentele cu care își susține autorul citat ideea gradelor de coordonare și de subordonare, grade pe care noi le asociem cu ideea unei ponderi mai mari a componentei semantice, în cazul coordonării, și cu o pondere mai mare a componentei pragmatice în cazul subordonării, sunt: a) "oarecarea subordonare" de la nivelul lui *dar* și de la nivelul conjuncțiilor coordonatoare concluzive (cf. *dar* cu valoare concesivă: *Era obosit, dar (totuşi) a venit.*; *aşa că* cu valoare consecutivă: *I-am făcut toate poftele, aşa că nu mai are ce să zică.*); b) propozițiile principale cu semnificație de subordonate (cf. *temporala inversă*: ***Tocmai dădea să iasă pe uşă afară,*** *când a sosit maşina poliției.*; ***N-apucă să zică de două ori*** *și îi și aduse plăcintele.*, ***N-a sfârşit bine discursul*** *și aplauzele au izbucnit.*; cf. propozițiile principale cu sens concesiv: ***Piperul e negru*** *ş-l pun deasupra pilafului // Şi zăpada albă o udă câinii.* (Anton Pann *ap.* Graur, 1956); cf. propozițiile principale cu valoare de cauzală: *La urmă s-au sărutat, doar erau prieteni vechi.* (*ap.* Graur, 1956), iar după autori mai recenți, proprozitie cu valoare justificativă (Merlan,

2001), ca şi enunţurile cu jonctivul *că justificativ*, de tipul: *Stai locului că mă enervezi!*, încadrat de A. Merlan la o relaţie sintactică intermediară între coordonare şi subordonare, numită relaţia *explicativ-justificativă* (Merlan, 2001, pp. 238–248)). În opinia lui Graur (1957) există trei trepte de relativă independenţă a propoziţiilor coordonate: i) propoziţiile copulative şi disjunctive sunt foarte aproape de propoziţiile independente; ii) propoziţiile adversative au un grad mai mare de subordonare; iii) propoziţiile concluzive sunt foarte aproape de subordonare[6]. În termenii discuţiei de aici, aceasta înseamnă că ponderea componentei semantice e mai mare la nivel de coordonare copulativă şi disjunctivă şi mai mică la coordonarea adversativă şi concluzivă.

Faptul că între coordonare şi subordonare nu există o separaţie, ci un continuum, că jonctivii naturali pot să se "încarce" de semnificaţii care nu sunt neapărat vecine în "eşichierul" conţinut de acest continuum de valori poate fi susţinut şi cu date de la nivelul joncţionărilor paratactice. Rizescu (1961) arată că propoziţiile paratactice pot exprima aproximativ toate raporturile sintactice. Capacitatea mesajului comunicat de a transmite multitudinea valorilor circumstanţiale, a nuanţelor conversaţionale şi a sensurile tari, logico-semantice, în absenţa unei codificări explicite a acestora, prin conectori specifici, este un indiciu al maximei maleabilităţi a acestui domeniu de semnificaţii relaţionale care îşi dispune unităţile de înţeles, spunem noi, într-un continuum multiplu interrelaţionat. Continuumul de semnificaţie relaţională de la nivleul jonctivilor limbii naturale cuprinde la un pol semnificaţia logico-semantică reprezentată prototipic de conjuncţiile primare, continuă apoi cu diverse semnificaţii circumstanţiale, convenţionalizate sau nu în limbă, şi prototipic reprezentate prin conjuncţiile circumstanţiale şi se termină cu semnificaţiile conversaţionale neconvenţionalizate, posibil a fi indicate şi prin conectorii sintactici, dar mai ales prin marcatori discursivi, de tipul lui *păi* care semnalizează gradul de relevanţă, al lui *da, da, da*, care indică acordul, al lui *da, dar...* care indică dezacordul parţial etc.

Multitudinea semnificaţiilor, fluctuaţiile lor mari, capacitatea de a fi emergente la nivelul sensului frastic global şi în abesnţa jonctivilor nu ar fi un semn că limba s-ar putea dispensa de conectori, deoarece ambiguitatea de la nivelul parataxei nu convine comunicării în general, care adesea are sarcini comunicative precise, şi în special uzului limbii în variantă scrisă (v. ambiguitatea din: *Bujorul bruma-l loveşte. Nimănui nu trebuieşte.* (ALRT, *ap.* Rizescu), unde sensul transfrastic poate fi interpretat ca având o semnificaţie condiţională (*Dacă bruma loveşte...*) sau temporală (*Când bruma loveşte...*))[7]. În general, gramaticile şi studiile de antropologie a limbajului susţin că subordonarea se dezvoltă din

[6] Propoziţiile cauzale sunt subordonate, nu există cauzale "principale", cum credeau unii autori de gramatici, ca de exemplu H. Tiktin, J. Byck, Al Rosetti (Graur, 1957).

[7] În acest caz ambiguitatea este o calitate a întregului enunţ, care este poetic şi gnomic. În enunţurile concrete, informative însă, ambiguitatea poate deranja.

coordonare şi că parataxa este specifică oralităţii şi gândirii orale, în timp ce hipotaxa este specifică uzului scris al limbii şi unei gândiri scriptice, mult mai analitice şi mai explicite decât cea orală (Ong, 1988, Ionescu-Ruxăndoiu, 2003).

O altă perspectivă teoretică de abordare a conjuncţiilor circumstanţiale este aceea de a le considera predicate semantice, în domeniul cărora se înscrie conţinutul propoziţional al subordonatei pe care o introduc. Conform acestei perspsective teoretice ar însemna că natura semnifiaţiei conectorilor subordonatori este conceptuală. Cele două abordări se situează pe poziţii antagonice. A considera conjuncţiile circumstanţiale predicate semantice înseamnă a le limita funcţionalitatea strict la un rol local, acela de a introduce un conţinut propoziţional şi de a-l înscrie în domeniul lor semantic. Prin aceasta nu se reuşeşte, credem, a se explica interrelaţionarea complexă care se realizează între propoziţiile unei fraze şi contextul ei. Conectorii nu numai că introduc conţinuturi propoziţionale, dar le şi manevrează în funcţie de informaţiile pragmatice relevante din context. Pe de altă parte, este greu să se abordeze conectorii asemenea unor cuvinte lexical "pline" şi să se discearnă cât din semnificaţia unui conector circumstanţial este informaţie semantică şi cât este informaţie pragmatică achiziţionată, din ce seme se compune informaţia semantică ş.a.m.d., deşi trebuie să recunoaştem că există unii conectori şi marcatori discursivi cu un semantism evident şi de factură abstractă (cf. *în scopul, în concluzie, în cele din urmă, din cauză că* ş.a.). Tocmai de aceea, un model teoretic care să considere că la nivelul acestor particule sintactice există trei componente de interpretare a semnificaţiei frastice, componenta sintactică, cea semantică şi cea pragmatică, are avantajul de a nu mai avea nevoie de delimitări între tipurile de valori indicate de conector, delimitări care pot fi în ultimă instanţă sterile. Important este să se găsească algoritmul sau algoritmurile de funcţionare a jonctivului, indicaţiile pe care le dă pentru formarea sensului frastic global.

Alte aspecte care nu pot fi explicate decât printr-o abordare semantico-pragmatică a semnificaţiei sunt, de exemplu, *ironia* din enunţul *PSD are membri marcanţi, **încât ştie o ţară întreagă pe cine să nu aleagă.*** (Internet) sau ideea de expectaţie neîmplinită şi de concesie de la nivelul lui *deşi,* ideea de finalitate a unei acţiuni, idee explicită la marcatorul discursiv *cu scopul să* şi implicită la nivelul conjuncţiei compuse *ca să* etc. Atestarea acestor valori pragmatice semnalizează existenţa şi activitatea componenetei pragmatice de la nivelul conjuncţiilor subordonatoare. Existenţa unei componente pragmatice inerente la conectorii sintactici conjuncţionali determină capacitatea jonctivului de a putea lega două propoziţii cu modalităţi enunţiative diferite şi cu forţe ilocuţionare posibil divergente, de tipul: P1 (interogaţie) – conector – P2 (ameninţare) (*Ce tot faci acolo că nu mai am mult şi mă reped la tine.*); P1 (rugăminte) – conector – P2 (interogaţie) (*Dă-mi şi mie pixul tău că unde oare o fi al meu?*); P1 (invitaţie) – conector – P2 (ofertă) (*Vino şi ia o prăjitură!*) etc.

Complementizatorii, care sunt conjuncții și prepoziții impuse de structura actanțială a verbului, (cf. *știe că, vrea să, depinde de* ș.a.) sunt cuvinte instrumentalizate, fără un semantism propriu-zis, la care componenta sintactică are o pondere foarte mare iar componenta pragmatică este, de asemenea, evidentă. Complementizatorii-conjuncții au capacitatea de a indica adevărul subordonatei lor (cf. *Își amintește **că a văzut filmul***., presupune "A văzut filmul.") sau capacitatea de a arăta că vorbitorul intenționează ceva (cf. *Vreau **să mă distrez***.) etc.

Dificultatea de a sesiza și discerne cele trei componente – sintactică, semantică și pragmatică –, cât și de a stabili dacă sunt sau nu active variază de la un jonctiv la altul – de exemplu, pentru conjuncțiile coordonatoare și subordonatoare componenta sintactică e activă, dar pentru un marcator pragmatic cum ar fi *cică* sau *deci* de la inițială de enunț, componenta sintactică pare a fi pasivă; de asemenea, pentru jonctivul *că* componenta sintactică este evidentă, cea pragmatică este de asemenea activă, deoarece are calitatea de a fi un indicator al gradului de adevăr și de certitudine pe care îl are subordonata, în schimb componenta semantică este aproape inactivă, conectorul neimpunând condiții de adevăr și participând doar indirect la adevărul enunțului prin presupoziția factivă pe care o declanșează (v. *infra* ***Complementizatorii ‹că› și ‹să›***). Spre deosebire de conjuncția *că*, adverbul relativ *când* este echilibrat sub aspectul ponderii pe care îl au cele trei componente care îi predetermină uzul.

Marcatorii discursivi

Marcatorii discursivi sunt o subclasă a marcatorilor pragmatici, de tipul: *ei bine, astfel, de asemenea, oricum, așa că, de asemenea, și, dar, cu toate acestea, deci, prin urmare, știi, păi, haide, mda, mă rog, așa, așa-așa, în esență, pe scurt, în același timp, pe lângă aceasta, înainte de toate, din partea mea, sincer* ș.a. Nu dispunem de inventare complete și necontroversabile ale marcatorilor discursivi. Adesea, ei sunt numiți și conectori pragmatici, ceea ce poate deruta. Din cele câteva exemple de mai sus se poate deduce că unii conectori sintactico-pragmatici migrează în zona ocupată de marcatorii discursivi, fără ca acesta să fie singurul caz de omonimie din cadrul acestei clase pragmatice. Mulți dintre marcatorii discursivi sunt operatori care, în general, nu sunt conectați sintactic de restul enunțului, care nici nu jonctionează propoziții, ci secvențe de discurs, sau care participă foarte slab la concatenarea sintactică a elementelor constitutive. De asemenea, marcatorii discursivi nu contribuie la sensul propozițional și nici nu au rol în stabilirea valorilor de adevăr ale propoziției, în măsura în care enunțul respectiv are vericondiționalitate, adică este asertiv. Cu alte cuvine, marcatorii discursivi au tendința să nu fie integrați sintactic și semantic, în schimb sunt integrați discursiv, având capacitatea de a participa la adecvarea globală a enunțului.

O clasificare pe care Bruce Fraser o face marcatorilor pragmatici în *Towards a Theory of Discourse Markers* este următoarea: *marcatori ai forței ilocuționare, marcatori de comentariu, marcatori ai politeții, marcatori de structurare conversațională* și *marcatori discursivi.* În lucrarea de față extindem accepțiunea de marcator discursiv, astfel încât ea include și marcatorii de comentariu și de structurare conversațională din clasificarea lui B. Fraser. Această extindere o facem pe baza faptului că observațiile anterioare despre marcatorii discursivi sunt valabile și pentru marcatorii de comentariu și de structurare conversațională, extinderea neangrenând modificarea accepțiunii date aestor elemente.

Autori precum Fischer (1998), Schiffrin (1990), Levinson (1983), Blakemore (1992), Pop (1993; 1996), Rouchota (1996) ș.a., introduc în rândul exponenților marcatorilor discursivi și expresii idiomatice, unele dintre ele de întindere propozițională, caracterizate nu neapărat prin sensul lor tropologic, cât prin funcționalitatea pragmatică pe care o au, cum ar fi: *mă rog, ce mai!, ce chestie!, dacă vreți, vai de mine și de mine!, și cu asta basta, ura și la gară!, gura!, na-ți-o bună că ți-am frânt-o, las-o jos că măcăne, stai puțin!* etc. Acestea au fost numite și *pragmateme*, prin analogie cu frazemele cu sens figurat. În clasa marcatorilor discursivi au fost înscrise și profraze, precum *c-a fost, că n-a fost; c-o fi, c-o păți; că hâr, că mâr; că una, că alta*, expresii tautologice care circulă frecvent, vorbe de duh, citate sau frânturi de citate celebre, sloganuri publicitare, spirite de glumă sau de ceartă. Toate acestea nu sunt în mod explicit și direct nici marcatori ai politeții și nici marcatori ai forței ilocuționare a enunțului, de aceea există tendința să fie asimilate ca marcatori discursivi.

Marcatorii discursivi pot acționa la mai multe niveluri: pot indica relații între părți ale enunțului, între părți ale textului, între vorbitor și propriul său mesaj, între locutor și interlocutor, pentru a enumera numai câteva dintre ele. De fapt, așa cum nu există un inventar exhaustiv și unanim acceptat de cercetători al marcatorilor discursivi, tot așa nu există nici o listă completă a relațiilor pragmatice și a valorilor conversaționale semnalizate de opertorii pragmatici.

Funcția atât de des invocată a jonctivilor sintactici de "a lega", este transferată și asupra marcatorilor discursivi. Însă ea aici capătă alte înțelesuri. Fraser (2006), care pornește de la ideea că marcatorii de discurs leagă două segmente, vorbește destul de fugitiv despre modul de conectare discursiv-pragmatică. El enumeră trei modalități: modalitatea sintactică, cea anforică și cea lexicală (în care sensul lexical al jonctivului pragmatic este cel care unește segmentele S1 și S2 (cf. *mai mult, prin urmare, analog cu, contrar așteptărilor* ș.a.).

Schiffrin (1990) propune un model tripartit al discursului, marcatorii pragmatici acționând (simultan) pe unul sau mai multe dintre palierele stabilite, relaționându-le și dând întregului discursivitate sau textură, cum ar spune Halliday (1994): structura ideatică sau a conținutului propozițional este primul palier, structura de acțiune și structura schimbului conversațional sunt celelalte.

În concepția lui D. Schiffrin, funcția de a "lega" este înțeleasă ca o interrelaționare între aceste paliere discursive la care participă atât conectorii cât și marcatorii discursivi.

Sweester (*ap.* Fraser, 2006) arată că marcatorii discursivi se aplică la trei domenii: i) la domeniul propozițional (cf. *Nu a putut să doarmă deloc astă noapte, așa că acum este obosit.*; unde, în concepția noastră, concluzivul *așa că* funcționează în calitate de conector sintactico-pragmatic, având cele trei componente – sintactică, semantică și pragmatică – bine echilibrate); ii) la domeniul epistemic (cf. *Nu a putut să doarmă deloc astă nopate, așa că îi va da în judecată.*; din punctul nostru de vedere, jonctivul *așa că* funcționează tot ca un conector sintactico-pragmatic, la care însă componenta argumentativă, *recte* pragmatică, și cea sintactică sunt mai puternice decât componenta semantică); iii) la domeniul actelor de vorbire (cf. *Nu am putut să dorm deloc astă noapte, așa că dă și tu muzica mai încet, te rog!*; conform viziunii noastre, în acest caz, componenta sintactică și semantică a lui *așa că* sunt mult mai slabe comparativ cu cea ilocuționară, *i.e.* pragmatică, astfel încât îl putem considera marcator discursiv).

Pop (1993) descrie rolul de marcatori discursivi ai unor conectori sintactico-pragmatici – este vorba de *și, dar, sau, ori, fie... fie* – în funcție de mult mai multe niveluri decât cele de la autorii anterior menționați: nivelul referinței, al determinărilor subiective, al operațiilor metadiscursive, al operațiilor interdiscursive, al celor interpersonale, intersemiotice, paradiscursive și presupoziționale.

Se poate observa că nivelurile discursive sau domeniile de înscriere a comunicării variază, împreună cu circumscrierea lor, de la o abordare la alta. Tendința este de a le multiplica, în speranța de a obține o discernere mai fină și mai fermă a valorilor pragmatice deținute de aceste elemente. De exemplu, marcatorul pragmatic *păi* este un indice de familiaritate cu interlocutorul, de atenuare, de semnalizare a începerii unei replici, deci de dialog, este totodată și un semnal epistemic, în sensul că are calitatea de a indica gradul de relevanță al intervenției anterioare, fie că aceasta are o relevanță mai mică, fie că are o relevanță mare, adecvându-se perfect la scopul comunicării (Ștefănescu, A., 2007, pp. 161–186). Prin spectrul lui de funcționalități, el este atât un macator discursiv, cât și un marcator al gradului de familiaritate, indirect deci al politeții, și unul de structurare conversațională, dacă ar fi să ne raportăm la clasificarea marcatorilor făcută de Fraser (2006). Nivelurile la care funcționează *păi* ar fi, conform funcționalităților lui pragmatice, nivelul epistemic inferențial și nivelul interpersonal. Capacitatea de a cumula funcționalități pragmatice, nonintervenția în conținutul semantic și în condițiile de adevăr ale propoziției reprezintă motivul concret pentru care am extins clasa marcatorilor discursivi astfel încât să includă și o parte a mărcilor pragmatice.

Fischer (1998), care pentru marcator discursiv foloseşte termenul de *particulă discursivă*, arată că aceste elemente au un *spectru de funcţionalităţi*[8], formează un gen de polisemie funcţională, altfel spus, o polisemie de tip pragmatic. Această caracteristică s-a impus în urma observării procedurilor de relaţionare a diferitelor niveluri ale discursului pe care le indică marcatorii, în urma constatării că uzul şi interpretarea acestor particule sunt învăţabile, că ele acumulează mai multe funcţii pragmatice într-un mod organizat, nu la întâmplare. De asemenea, s-a văzut că ceea ce le diferenţiază sunt funcţionalităţile pragmatice, iar nu caracteristicile morfologice şi sintactice. Deşi ţin de clase morfologice diferite, mulţi marcatori discursivi acumulează funcţionalităţi pragmatice comune. Alte date care au condus la ideea spectrului funcţional al marcatorilor discursivi privesc distribuţia în discurs şi metodologia care poate fi utilizată de cercetător pentru investigarea comportamentului acestor particule. Distribuţia în discurs a marcatorilor este determinată de *sarcinile comunicative* pe care le realizează. *Domeniile comunicative* la care se raportează vorbitorul în momentul comunicării nu sunt infinite. Vorbitorii, de asemenea, se încadrează într-un număr, tot finit, de *categorii de emitenţi* (emitentul mai volubil, cel taciturn, cel pentru care standardul expresivităţii este mai important decât al economiei de limbaj şi al explicitului), iar intenţiile de comunicare ale locutorului pot contura foarte ferm portretul lui robot). Domeniile comunicative către care se orientează vorbitorul, tipul de conversaţionalist în care se încadrează locutorul în momentul comunicării şi flexibilitatea funcţiilor limbajului predetermină nivelurile discursive pe care el le va crea în propria sa comunicare şi, în consecinţă, predetermină sarcinile comunicative ale discursului. Datorită acestor constrângeri pragmatice care ţin de domeniu, de sarcină comunicativă, de tip de locutor şi de orientare a locutorului către satisfacerea anumitor intenţii de comunicare, numărul de funcţionalităţi şi spectrele funcţionale ale marcatorilor discursivi nu sunt atât de mari şi nici nu sunt incontrolabile încât să formeze realmente un hăţiş în care să te pierzi. Spectrul de funcţionalităţi al unui marator discursiv este prin urmare motivat de repertoriul finit de sarcini comunicative pe care enunţiatorul caută să le satisfacă.

S-a mai observat, de asemenea, că marcatorii discursivi nu sunt distribuiţi la întâmplare şi sunt, selectiv, interşanjabili. Ei apar în anumite zone structurale care trebuie detectate de analist.

Metodologia folosită în abordarea marcatorilor discursivi se bazează pe lexicalizarea sau glosarea lecţiunilor pe care le pot avea cu ajutorul *metalimbajului semantic natural*, descris şi utilizat mai întâi în studiile de pragamtică comparată de Wierzbicka (1991). Metalimbajul semantic natural are proprietatea de a trata trăsăturile semantice şi pragmatice ale acestor elemente cu acleaşi metode

[8] Andersen [f.a.] foloseşte termenul de *funcţionalism discursiv*; Aijmer [f.a.] – de *multifuncţionalitate*.

descriptive, care sunt cele ale limbii naturale folosită ca metalimbaj, chiar dacă uneori parafrazările par, la prima vedere, cam forțate.

Modurile de a-i prezenta și de a-i defini sunt variate, în funcție de parametrii pragmatici luați în calcul, cu specificarea că în interpretarea marcatorilor pragmatici există, în general, multe zone "gri".

Fraser (2006) definește marcatorii discursivi ca fiind elementele care leagă două segmente discursive – S1 și S2 –, în care fiecare segment codifică un mesaj complet, iar marcatorul semnalizează o relație care se susține între ele. Pe de altă parte, B. Fraser precizează că nu este obligatoriu ca cele două secvențe să aparțină unui singur enunț și că există alte posibile aranjări sintagmatice, în care marcatorul discursiv (md) nu are poziție mediană, cum ar fi: S1, md + S2; S1. md + S2; md + S1, S2.

Referitor la relația indicată de marcatorul discursiv, se precizează că ea nu contribuie la sensul propozițional al lui S2 și că nu are rol în stabilirea condițiilor de adevăr ale acestui segment. Mai precis, marcatorul discursiv semnalizează, iar nu creează, o semnificație între cele două secvențe de enunț. "Relația se stabilește prin *interpretarea* lingvistică a segmentelor luate împreună cu contextul." (Fraser, 2006, subl. n.)[9]. Autorul citat face și o clasificare a posibilelor relații care există între cele două părți conectate pragmatic, și anume: o *relație de elaborare* (pentru care conectorul pragmatic prototipic este *și*), o *relație de contrast* (cu *dar* marcator prototipic), o *relație de inferență* (semnalizată, de pildă, de *totuși, deși, deci, în acest caz, mai exact, prin urmare* ș.a.), și o *relație de temporalitate* (lexicalizată prin marcatori ca *în cele din urmă, în sfârșit, în acest timp, întâi, inițial, atunci, apoi, îndată ce* ș.a.)[10].

Din punct de vedere gramatical, marcatorii discursivi se încadrează, spune autorul citat, într-una dintre cele cinci clase: conjuncții coordonatoare, conjuncții subordonatoare, prepoziții, locuțiuni prepoziționale și adverbe. Acesta înseamnă că, potrivit clasificării lui B. Fraser, prepozițiile și locuțiunile prepoziționale joacă un dublu rol, de conector sintactic și de marcator discursiv. Pentru cititorul grămătic ajunge să nu mai fie clară distincția dintre conectorii sintactico-pragmatici și marcatorii discursivi. Cu alte cuvinte, apare următoarea întrebare: sunt prepozițiile marcatori discursivi? Ținem să menționăm că, de fapt, autorul are în vedere noțiunea de grup sintactic atunci când face descrierea marcatorilor discursivi după clasele morfologice la care aparțin. El descrie unul din tipurile de locuțiuni prepoziționale ca fiind "PREP + that" *i.e.* ca "PREP + un jonctiv relativ" în cazul românei (de exemplu: *la care, prin care, cu cine, spre ce* etc.),

---

[9] Studiile de pragmatică cognitivă, cum este teoria lui Sperber, Wilson (1986), arată cât de complexă este interpretarea unui enunț comunicat, că interpretarea lingvistică se identifică de fapt cu modul cel mai răspândit și mai eficace de cunoaștere al ființei umane.

[10] În Fraser (1998) se dă următoarea clasificare a marcatorilor discursivi: marcatori cauzali, marcatori contrastivi, marcatori elaborativi și marcatori ai topicului.

ceea ce înseamnă că descrie o serie de marcatori discursivi ca parte dintr-un grup sintactic prepoziţional.

De asemenea, am observat, din exemplele date de autor, că nu orice exponent al categoriilor sintactice specificate figurează ca marcator discursiv, ci acele construcţii prepoziţionale, conjuncţionale, adverbiale sau propoziţionale care au în sensul lor general o componentă anaforică (*astfel, conform celor spuse mai înainte, acolo, pe lângă asta, în afară de asta, înainte de toate, în acest caz* ş.a.) sau o componentă lexicală care exprimă relaţia dintre segmentele discursive (*în ciuda faptului că, în pofida faptului că, în mod alternativ, analog cu* ş.a.). Extinzând clasa marcatorilor discursivi, alte componente specifice ar mai fi cea *epistemică* şi *argumentativă* (*în concluzie, având în vedere, care va să zică, prin urmare, în mod cert*) şi o componentă de modalitate (*cu bucurie, după toate probabilităţile, pesemne, cică, musai* ş.a.) , ori o variabilă nedefinită (***aşa, astfel, oricum***, *în* ***orice*** *caz, dacă pot spune* ***aşa, după cum*** *am mai spus, ca să zic* ***aşa*** ş.a.). În virtutea acestor componente interne de tip pragmatic, marcatorii discursivi capătă, ceea ce am numit mai sus, un sens procedural[11].

Paralelisme funcţionale care antrenează marcatorii discursivi

Între o parte a marcatorilor discursivi şi clasele prepoziţiei şi conjuncţiei apar o serie de paralelisme funcţionale. Jonctivul sintactico-pragmatic avansează la nivel discursiv, devenind marcator. În cazul prepoziţiilor, trecerea lor în clasa pragmatică a marcatorilor se face sub forma unui grup prepoziţional cu aspect idiomatic. De asemenea, între unele adverbe, unele interjecţii pe de o parte şi marcatorii discursivi pe de altă parte există frecvente suprapuneri omonimice sau corespondenţe, dar conform punctului nostru de vedere le interpretăm ca fiind continuităţi funcţionale, ceea ce face neprofitabilă adoptarea unei perspective inflexibile. Dacă se aderă la o perspectiva funcţională, în care un element poate fi interpretat ca susceptibil de a avea în limbă mai multe funcţionalităţi în virtutea unei activări mai puternice a unora dintre componentele lui intrinseci, atunci lucrurile se simplifică şi tot ceea ce ţine de comportamentul discursiv al unui jonctiv sintactic devine justificabil prin calitatea de marcator discursiv dobândită de acesta prin uz. Dublul comportament al unor conectori ai limbii de jonctivi şi de marctori discursivi sau al unor adverbe de cuvinte cu rol sintactico-semantic şi cu rol discursiv dovedeşte complexitatea conectării raportată la limba naturală. Un

[11] Exemple de expresii prepoziţionale considerate de Fraser a fi marcatori discursivi sunt: *as a consequence of that (ca o consecinţă a (acestui fapt)), as a result of that (ca rezultat al acestui...), because of that (din acest motiv), besides that (pe lângă aceasta / în afară de aceasta), contrary to that (contar acestui fapt)* etc.

număr mare de jonctivi sintactici pot funcționa ca marcatori discursivi (cf. *și, da'*, variantă a lui *dar*, precum și *dar* însuși, *sau, deci, că justificativ, așa că, prin urmare, pentru că, dacă* ș.a.). În momentul în care conectorii sintactico-pragmatici au o integrare sintactică și logico-semantică slabe ei încep să aibă un comportament și de marcatori discursivi. Noua calitate de marcator se poate recunoaște după valorile pe care le declanșează la nivel de discurs. Prin slabă integrare sau nonintegrare logico-semantică avem în vedere mai ales cazurile de conectare realizate între două enunțuri cu forțe ilocuționare și intenții argumentative diferite (cf. *Du-te imediat la școală, că altfel o încurci!; Du-te imediat la școală să nu rămâi repetent!*).

Integrarea semantică a jonctivilor sintactici circumstanțiali am arătat că este de un tip special, diferit de integrarea semantică de tip compozițional pe care o au cuvintele "pline" și decât integrarea logico-semantică a conjuncțiilor primare. Aportul lor la semnificație nu este nici strict compozițional și nici de așa natură încât să ajute la formarea condițiilor de adevăr ale frazei, dar indirect au tangență cu adevărul propoziției prin implicațiile logice și presupozițiile pe care le generează.

Marcatorii discursivi diferiți, cât și cei "omonimi" cu jonctivii sintactici sunt slab, mai slab sau deloc integrați sintactic și asertiv (*recte* logico-semantic). Ei sunt purtători ai unor semnificații conversaționale ca urmare a faptului că fac specificări în legătură cu modul de manipulare a interpretărilor sensului propozițional, *recte* sunt elemente cu sens procedural. De exemplu, conectorul concluziv *așa că*, "golit de sens", nu mai acționează la nivel sintactic și logico-semantic în momentul în care are funcția intratextuală de a face legătura între porțiuni mai mari de text, între un nivel narativ și unul argumentativ, ca în:

> Și știți de ce am dat-o? [...] Acuma pe astalaltă o măritǎm în casă pe-asta mai mică, iară să nu fie la soacră, să fie cu noi. Uite, acuma tot cu noi îi că ea-i dusă cu bărbatu-n servici, și noi bătrânii am rămas,... aci, no! *Așa că ei i-o plăcut și de băiat, și la băiat de ea.*
>
> (M.V., p. 71)

Deosebirea dintre conectorii sintactico-pragmatici și marcatorii discursivi este că primii pot participa la organizarea sintactică și semantică a enunțului, în timp ce marcatorii discursivi contribuie foarte anemic sau de loc la conectarea sintactică, ei putând fi chiar omisibili din enunț fără pierdere de informație propriu-zisă și fără dezorganizarea sau ambiguizarea organizării sintactice a întregului enunț (cf. *A: **Și** vreau să vă spun bine, tiroxina asta este ieftină, e vreo zece mii de lei flaconu'. // B: **Aaa, atunci** e slabă. // B: **Aaaa, apăi** tiroxina e două sute mii de lei flaconu'. // A: **Eu ce vă spun?!** // A: **Aaa, nici vorbă, păi** e apă de ploaie. // A: **Eu ce vă spun.*** (IVLRA, p. 84).

În clasa marcatorilor discursivi se întâlnesc şi alte omonimii, "stânjenitoare" pentru cercetător, în afară de cele cu jonctivii sintactico-pragmatici. Mulţi dintre marcatori apar ca urmare a extinderii uzului unor adverbe. Acestea cunosc o slăbire a capacităţii lor de a avea o semnificaţie semantică locală, se desemantizează (cf. *L-a sunat de ziua lui. **Astfel,** s-au împăcat.*). Într-un enunţ, de tipul: *Vino **oricum** poţi tu, pe jos, cu bicicleta sau cu rata.*, comparativ cu unul ca: ***Oricum**, noi aici suntem şi te aşteptăm.*[12], cele două ocurenţe ale lui *oricum* îl arată pe primul în calitate de adverb nehotărât cu funcţia de relator sintactic şi pe al doilea în calitate de marcator discursiv cu valoare concesivă (v. *infra **Eterogenitatea conectorilor sintactici***).

Subclasa adverbelor modalizatoare (*din fericire, cert, bineînţeles, paremise, probabil* etc.) este foarte productivă sub aspect pragmatic. Exponenţii ei intră în totalitate în clasa pragmatică a marcatorilor. Conversia pragmatică a acestor adverbe şi locuţiuni adverbiale are la origine izolarea sintactică, detaşarea lor de restul enunţului marcată intonaţional sau slaba integrare semantică. În pragmatică, ele sunt văzute ca determinând conţinutul propoziţional al enunţului sau o parte din conţinut (***Din fericire**, a urmat sfatul meu.*; *lucrare, **din fericire**, terminată la timp*). Rodica Zafiu şi Andreea Dinică arată în GALR (II, pp. 498–507; pp. 698–699; I, pp. 599–600) că adverbele de modalitate modifică o predicaţie a enunţării. Ele ocupă funcţii sintactice, cum ar fi poziţia de predicat *regent* al unei propoziţii subiective sau de *circumstanţial de modalitate*, de *circumstanţial al enunţării* (cf. *cu alte cuvinte, mai exact, mai bine zis, în paranteză fie zis*) sau de *pseudocircumstanţial conector* (cf. *de altfel, în plus, de altminteri, la fel, tot aşa, tot astfel, în esenţă, pe scurt, din contra, în schimb, mai cu seamă, îndeosebi, în special, pe de o parte, pe de altă parte, în acelaşi timp* ş.a.). Încadrarea sintactică în unul dintre cele trei circumstanţiale se face în funcţie de semnificaţia procedurală pe care o au exponenţii subclaselor. Aceste circumstanţiale se caracterizează printr-o slabă integrare semantico-sintactică în enunţ. Omisiunea lor din enunţ nu îl dezorganizează sintactic şi nu îl fac cu mult mai sărac din punct de vedere semantic. Aceste circumstanţiale de modalitate se autoinclud, la rândul lor, în clasa circumstanţialelor metadiscursive, despre care vorbeşte, în aceeaşi lucrare, Dana Manea (GALR, II, pp. 468–469). Funcţiile sintactice care le sunt atribuite sunt de un tip special, sunt funcţii-satelit ale circumstanţialului de mod şi ale circumstanţialelor în general, sunt funcţii periferice din punct de vedere al importanţei lor sub aspect semantic.

Caracterul pragmatic al adverbelor de modalizare se justifică nu numai prin poziţia lor parentetică sau incidentă, cât mai ales prin faptul că ele indică felul în care vorbitorul se raportează la conţinutul propoziţional al enunţului. Subclasificări

[12] Exemplu inspirat de la Fraser (1998), unde se discuta omonimia la nivelul unor membri ai clasei jonctivilor sintactici şi marcatorilor discursivi (cf. *however*).

interne ale sensurilor adverbului de modalizare sunt făcute în funcție de semnificația lor procedurală. Preluăm aici clasificările din GALR. Adverbele de modalitate exprimă trei mari tipuri de atitudine modală: *epistemică, deontică* și *apreciativă.* Atitudinea epistemică poate fi de *certitudine* (*evident, desigur, de bună seamă, fără îndoială* ș.a.) sau de *incertitudine* (*poate, probabil, parcă, pesemne, cică, oare*). Adverbele și locuțiunile adverbiale care exprimă diferite tipuri de evidențialitate, *evidențialitatea inferențială* (*pesemne, poate, probabil*), *evidențialitatea citațională* (*cică, pasămite, chipurile*) și *evidențialitatea perceptuală* (*parcă, pesemne*) sunt alte subclasificări ale atitudinii epistemice. Modalitatea deontică cuprinde valori din domeniul posibilului și al obligatoriului (*obligatoriu, interzis, recomandabil, necesar, permis*), iar modalitatea apreciativă presupune valori psihologice de evaluare (afectivă) (*bine că..., important că..., vital să..., semnificativ că...; regretabil, uimitor, trist, din fericire* ș.a.). Cu ajutorul adverbelor de modalitate care ocupă funcția de circumstanțial al enunțării locutorul transmite indicația că asupra conținutului propozițional se realizează o corecție sau formulează aprecieri referitoare la exactitatea formulării, la relevanța ei etc., ceea ce presupune în ultimă instanță indicarea gradului în care el își asumă conținutul propozițional (cf. *cu alte cuvine, mai bine zis, altfel spus, mai exact* etc.) (GALR, II, p. 499). Rodica Zafiu, în GALR (II, p. 499), înregistrează două valori procedurale mai proeminente ale pseudocircumstanțialului conector: de indicare a unor operații de organizare și de semnalizare a unei lungi și variate serii de raporturi argumentative (cf. raporturi privitoare la ierarhizarea informațiilor: *în primul rând, în al doilea rând, apoi, mai înainte;* raporturi specifice echivalării informațiilor: *la fel, tot așa;* raporturi contrastive: *din contra, în schimb, dimpotrivă* etc.).

Adverbele modalizatoare au primit în pragmatică mai multe denumiri, printre care și aceea de *adverbe de atitudine propozițională.* Funcționalitatea lor este foarte clară: ele indică felul în care emitentul se raportează la conținutul propozițional al enunțului și instituie sau face manifestă prezența acestor două niveluri discursive, nivelul atitudinii propoziționale și al conținutului propozițional. Atitudinea propozițională care însoțește sensul unui enunț pare o componentă care se anexează la semnificația referențială. În realitate însă, nu există nici un conținut propozițional comunicat care să nu se înscrie în domeniul unei atitudini propoziționale, astfel încât a vedea atitudinea propozițională ca pe o adăugire pragmatică poate duce la formarea unei imagini teoretice distorsionate. În consecință, domeniul atitudinii propoziționale poate fi marcat explicit cu ajutorul acestor mărci discursive sau se realizează implicit. Realizarea zero a domeniului atitudinii propoziționale este frecventă. Într-o propoziție ca: *Mă duc la expoziție.*, atitudinea propozițională nu poate fi circumscrisă printr-un adverb de modalitate specific, dar aceasta nu înseamnă că ea nu există. Aserțiunea respectivă se face în funcție de niște standarde tacite de comunicare, standarde care vizează sinceritatea,

raționalitatea, vorbitorului și relevanța informației pentru interlocutor, iar în mod special cazurile cele mai banale de enunțare nu trebuie marcate lexical din rațiuni de economie lingvistică (v. *infra* ***Teoria lui H. P. Grice și componentele sensului natural***). În concluzie, atitudinea propozițională însoțește permanent nu numai orice aserțiune, ci de fapt orice enunț, fie asertiv, fie nonasertiv, la fel ca și forța ilocuționară. Atitudinea propozițională se poate exprima prin adverbe de modalizare, dar și prin verbe factive, nonfcative sau contrafactive (cf. ***Eu îmi imaginez că mă duc la expoziție.***, unde verbul *a-și imagina* la persoana întâi indică o anumită stare mentală a locutorului).

Prezența marcatorilor discursivi de atitudine propozițională poate să antreneze anumite fenomene presupoziționale și conversaționale (v. *infra* ***Adverbele de atitudine propozițională ca declanșatori de presupoziții***), cum ar fi plurivocitatea. Ele pot indica un mic "istoric" al circulației unei informații. Avem în vedere comportamente conversaționale de genul următor: enunțul cu atitudinea propozițională marcată ***Bine că Ion s-a dus la expoziție.*** presupune un context de comunicare în care informația "Ion s-a dus la expoziție." este cunoscută vorbitorilor (este o presupoziție). Mai mult, s-ar putea ca această informație să fie folosită în ecou. În concluzie, putem spune că indicațiile procedurale ale acestor marcatori pot fi mai complexe decât am fi bănuit la prima vedere.

Treceri permanente au loc dinspre palierul semantic al limbii înspre cel sintactic de conectare și înspre cel discursiv de marcare. Paralelismul dintre adverbe și prepoziții a fost remarcat de mult în studiile de sintaxă. Acest paralelism ușurează elementului lexical deplasearea spre celelalte niveluluri (cf. adv. *înainte* și, prin articulare, prep. *înaintea*; adv. *înapoi* – prep. *înapoia*; adv. *împotrivă* – prep. *împotriva* etc.). Fenomenul este foarte vechi și productiv, atestat în indoeuropeană, în latină, în toate limbile romanice, generând prepoziții noi și locuțiuni prepoziționale[13]. Acest paralelism poate fi extins și nivel discursiv. Grupări neîncadrabile încă morfologic, cvasiclișeizate și cu același "aer de familie", dar care au valori discursive și metadiscursive, se dezvoltă din adverbe, prepoziții și locuțiunile lor. Astfel, circulă în limbă o serie de variante, analoge în privința semnificației lor procedurale sau relaționale, fără însă ca toți membrii seriei respective să ajungă la statutul de marcatori discursivi. Frecvent, de la o locuțiune prepozițională sau adverbială se dezvoltă o grupare cvasiliberă, construită cu un anaforic globalizant, cu unele substantive abstracte, al căror sens poate fi foarte vag, ca *problemă, fel, fapt, chestiune* etc., sau cu un verb *dicendi* sau epistemic la gerunziu, construcții care au rol de *marcator discursiv de structurare*, de *elaborare* sau *inferențial*. Astfel, avem: *în față* (l. adv.), *în fața* (l. prep.) și *în fața acestor (probleme)...* (îmbinare cvasiliberă, posibil marcator metadiscursiv dacă apare parentetic și cu rol anaforic, într-o construcție ca: *În fața acestor probleme, a*

[13] Cf. Ciobanu (1957), Pană Dindelegan (2003, pp. 163–182).

trebuit să cedăm.); *pe scurt* (l. adv. şi posibil marcator discursiv atunci când este în poziție parentetică în enunț: *Pe scurt, a mințit.*) şi *vorbind pe scurt* (colocație şi marcator discursiv de tematizare în aceeaşi poziție de început de enunț: *Vorbind pe scurt, nu mai doresc să colaborez.*); *mai precis* (adv. la gradul compartiv, cu rol de marcator discursiv în poziție parentetică) şi *vorbind mai precis* (colocație, marcator discursiv de tematizare, rezumativ sau cu alte valori conversaționale); *mai exact* şi *mai exact vorbind* sau *vorbind mai exact*, toți posibili marcatori discursivi de organizare a comunicării, *pe baza* sau *pe bază de* (locuțiuni prepoziționale, deci conectori sintactici, dar şi marcatori discursivi, în concepția lui B. Fraser, dacă apar într-o construcție cu anaforic, de tipul: *Pe baza acestor dovezi, rezolvi cazul.*), *pe bază că* (l. conj., conector sintactic) şi *pe baza faptului că* (îmbinare cvasiliberă şi marcator discursiv); *în contrast cu* (l. prep.) şi *în contrast cu faptul că* (îmbinare liberă, posibil marcator discursiv); *în orice caz* (l. adv.), *în caz(ul) că* (l. conj.), *în cazul* (l. prep.) şi *în cazul în care* (îmbinare analizabilă), unde unii membri ai acestei serii pot accede la funcția de marcator discursiv dacă au rol tematizant, ca în construcțiile: *În cazul în care am greşit, te rog să mă ierți., În cazul acesta, nu mai avem ce discuta.* ş.a.); *în afară* (l. adv. fără rol discursiv şi integrată în sensul compozițional al enunțului: *Peretele ăsta dă în afară.*), *în afara* (l. prep.) şi *în afara celor arătate/ zise/ spuse/ relatate* etc. (îmbinare cvasiliberă cu un oarecare grad de variație şi cu rol de marcator discursiv, făcând parte din clasa celor metadiscursivi); *dincolo* (adv.), *dincolo de* (l. prep) şi *dincolo de toate acestea* (grup cvasiliber, cu rol de marcator metadiscursiv), şi lista poate continua.

Mulți maractori discursivi au un caracter livresc, cum ar fi: *cu această ocazie, în ciuda faptului că, în afară de aceasta, cu excepția celor spuse anterior, în afara faptului că, ca o consecință a faptului că, în privința faptului că, contrar aşteptărilor, spre marea mea uimire / bucurie / întristare* (seria substantivelor posibile aici fiind limitată), *din acest unghi de vedere, de la acest nivel, în aceeaşi / altă ordine de idei, în general, în particular, în cele din urmă, în linii mari* ş.a. Aceste realizări sunt considerate de gramaticile româneşti ca *îmbinări libere*, construcții la *limita dintre îmbinare liberă şi îmbinare locuționară*, ca *îmbinări cvasilocuționale* sau chiar ca fiind *clişee sintactice*.

Încercarea de a clasifica morfologic marcatorii discursivi are ca model clasificarea conectorilor sintactici. Dacă ultimii se lasă circumscrişi morfologic ca prepoziții, conjuncții şi relatori, precum şi locuțiunile lor, nu acelaşi este cazul pentru mulți dintre marcatorii discursivi. Adeseori, aceştia depăşesc granițele locuționale admise de clasificările morfologice, deşi se recunosc şi după faptul că au o puternică tendință spre idiomatizare. Pe de altă parte, observăm că marcatorii discursivi, mai ales cei livreşti, care depăşesc granițele locuționale, se lasă circumscrişi gramatical prin categoria sintactică de grup. Exemplele de mai sus sunt grupuri prepoziționale sau partea cea mai importantă a unui grup prepozițional mai amplu, care cuprinde capul grupului respectiv. În realizarea grupului în discurs,

specifică de la text la text necesităților comunicării, tot grupul este subanalizabil sintactic, aceasta însă neanulându-i valoarea pragmatică de marcator discursiv. Alți marcatori discursivi specifici variantei scrise a limbii pot fi grupuri adverbiale sau parte dintr-un grup adverbial (cf. ***analog** cu faptul că, **privitor** la aceasta, **apropo** de aceasta, cât **privește** acest fapt, chiar și așa, chiar așa, **dincolo de** acestea, **departe de** așa ceva, **departe de mine** gândul de, mai precis, contrar **așteptărilor*** ș.a.), pot aparține unui grup verbal construit cu gerunziul (cf. ***având în vedere** acestea, **ținând seama** de toate acestea, **ținând cont** de faptele expuse mai înainte, **dată fiind situația de față**, chiar așa **fiind**, **vorbind** în particular, **vorbind** la modul general* ș.a.). Varietatea lexicală destul de scăzută a acestor marcatori discursivi este dată de prezența anaforicelor, a unei serii nu foarte ample a nominalelor abstracte, de unele verbe epistemice la gerunziu, cât și de o organizare semantică internă, la o parte dintre ei, centrată în jurul metaforei cognitive a comunicării sau a textului conceptualizat ca *spațiu*.

În concluzie, remarcăm: a) numărul mare de mijloace ale limbii puse în acțiune pentru exprimarea unor sensuri procedurale similare – locuțiune adverbială – locuțiune prepozițională – locuțiune conjuncțională – îmbinare cvasilocuționară, cu specificarea că ultima este, de regulă, marcator discursiv; b) trecerea unor membri de la o clasă morfologică la alta și de la nivel sintactic, la nivel discursiv, cu o oarecare modificare a formei, dar cu păstrarea semnificației pragmatice; c) apartenența marcatorilor discursivi la clasa conjuncțiilor, adverbelor, interjecțiilor, grupurilor prepoziționale, adverbiale, verbale sau a unor construcții propoziționale idiomatice cu rol conversațional; d) poziția mai puțin integrată sintactic; e) prezența în structura marcatorilor discursivi care sunt construcții plurilexicale a uneia sau a mai multor componente procedurale: anaforică (*atunci, astfel*) / cataforică (*în cele ce urmează*), metadiscursivă (*pe scurt, în esență*), tematizantă (*problema este că; ceea ce e interesant este că...*), argumentativă (*în concluzie*), structurantă discursiv (*ca o paranteză la...*), interpersonală (*după cum bine știți, iată, uite că...*), de atitudine propozițională epistemică sau subiectivă (*clar că, din fericire*), metaforică de tipul conceptualizării comunicării ca spațiu (*privitor la...*), chiar polifonică (*că una că alta, c-o fi c-o păți*); f) caracterul idiomatic sau tendința de idiomatizare.

Exponenții marcatorilor discursivi sunt, din punctul nostru de vedere, mai numeroși decât cei indicați de B. Fraser, având în vedere că noi am inclus marcatorii de comentariu și de structurare conversațională în rândul celor discursivi, pe considerentul că ambele clase vehiculează sensuri procedurale sau declanșează mecanisme pragmatice de coerentizare a enunțului, la fel ca și marcatorii discursivi. Totodată, o altă diferență care ar mai fi între concepția fraseriană și cea de aici este aceea că se păstrează distincția dintre conector sintactico-pragmatic și cea de marcator discursiv, distincție care la B. Fraser nu este luată în discuție. Pentru noi, de exemplu, *dar, deși, prin urmare, așa că, deci* și toți

conectori sintactico-pragmatici nu pot fi marcatori discursivi decât dacă apar într-o construcție slab integrată sintactic, parentetică, incidentă sau cu o altă forță ilocuționară decât a regentei, deci doar dacă au componenta sintactică foarte slăbită sau inactivă și dacă au un rol procedural aparte de rolul procedural deținut în calitate de jonctivi sintactico-pragmatici (cf. *Te-am văzut, așa că să nu-mi spui tu mie c-o fi c-o păți.; B: Înseamnă că cineva este nebun aicea, ori că este nebună doamna grefieră. // A: Domnu' avocat! //B: Cine este nebun în cazu' acesta? // A: **Deci**, domnu' avocat, haideți să lămurim o chestie.* (IVLRA, p. 103)).

Revenim, din punct de vedere gramatical și mai apoi sintactic și lexical, la problema potențialilor membri ai clasei marcatorilor discursivi. Morfologic, aceștia aparțin conjuncțiilor și locuțiunilor conjuncționale (cf. *dar*, cu varianta tocită *da'* de la inițială de enunț, *și, deși, cu toate că, sau, iar, așa că, deci, prin urmare, cum că* ș.a.), aparțin adverbelor și locuțiunilor adverbiale (*așa, astfel, acum, totuși, oricum, de fapt, în realitate, apoi, cât și , în fine, mai cu seamă* etc.), semiadverbelor (*chiar, măcar, totuși, nici măcar, numai, taman, încă, tocmai, tot, exact, doar* etc.) și unor interjecții. În clasa adverbelor, după cum am văzut, grupul celor de modalizare este foarte productiv pragmatic. Marcatorii discursivi care sunt construcții cvasilibere și polilexematice se pot încadra morfologic ca parte a unor grupuri, prepoziționale, adverbiale sau verbale (de regulă, cu verbul centru la gerunziu). Caracterizarea morfologică nu poate să cuprindă decât o parte din elementele clasei. Rămân în afară pragmatemele, tautologiile conversaționale, profrazele, sintagmele propoziționale clișeizate.

Din punct de vedere sintactic, mulți marcatori discursivi ocupă poziții specifice, una dintre cele mai bine reprezentate fiind cea de circumstanțial de modalitate. Faptul că mulți dintre ei au o funcție sintactică împarte clasa în două. Pe de o parte, există marcatori discursivi cu capacitate de a avea o poziție sintactică periferică și, pe de altă parte conectori conjuncționali cu comportament discursiv pronunțat, care s-au deplasat de la nivel sintactic la nivel discursiv. Contextele în care jonctivii sintactico-pragmatici se apropie foarte mult de marcatorii discursivi deoarece își activează componenta pragmatică, în timp ce componenta lor sintactică acționează "mai slab" se caracterizează prin *metadiscursivitate*, prin *manifestarea orientării emitentului*, și prin *valori acționale puternice* (asertivitatea fiind cazul nemarcat): *Să nu vă mai prind că rupeți crengile din copaci! [...] Să nu vă mai prind **că** vă tai mâinile!* (Baștovoi, p. 163); *Dă-mi și mie un pahar cu apă, **dacă** ești așa de bun!*; *Domle, dacă aveți nevoie de plată pentru acordarea unui ajutor cât de banal și de micuț ar fi, vă plătesc io! **Știți**, fac io chestia asta, cât costă plătesc io. **Da'** nu se poate!* (IVLRA, p. 32).

Marcatorii discursivi de dimensiunea unor sintagme propoziționale (*după cum v-am zis*) pot să apară ca propoziții circumstanțiale metadiscursive de diferite tipuri sau pot să aibă autonomie sintactică, formând enunțuri independente

(*uitați(-vă) și dumneavoastră; stați numai puțin* ș.a.). Dana Manea (GALR, II, pp. 468–469) face distincția între circumstanțialele propriu-zise, care aparțin universului discursiv, și circumstanțialele metadiscursive, care se raportează la actul enunțării (cf. *mai întâi, în primul rând, din partea mea, cu toată modestia* ș.a.). Autoarea arată că nu toate circumstanțialele pot cunoaște realizări metadiscursive. Circumstanțialul sociativ, opozițional, de excepție și cumulativ nu pot fi metadiscursive. Celelalte pot avea, într-o măsură mai mică sau mai mare, astfel de realizări. Din punctul nostru de vedere, orice tip de circumstanțial, deci și cele opoziționale sau cumulative dacă au o poziție parentetică, dacă se raportează la opinia vorbitorului sau la un alt nivel discursiv, dacă nu contribuie la nivelul referențial, dar îl pot determina pragmatic, dacă din punctul de vedere al structurii lor interne au o componentă anaforică, tematizantă, argumentativă, interpersonală, epistemică, polifonică sau structurantă, pot funcționa ca marcatori discursivi (a se compara: ***În afară de asta,*** *îmi place mult să fotografiez.* (Internet), față de circumstanțial opozițional integrat în conținutul propozițional al enunțului – *Alege orice culoare* ***în afară de maroniu***.).

Circumstanțialul de relație în realizare de grup prepozițional sau adverbial este foarte productiv pragmatic (cf. circumstanțialele de relație cvasiclișeizate, slab integrate sintactic, abstracte, specializate procedural pentru a indica perspectiva de abordare a topicului discursiv, altfel spus, tematizante (Pop, 2005, pp. 33–54): *în ce (mă)* ***privește****; din punct de* ***vedere****;* ***sub aspect*** *general / particular; după părerea mea; în* ***privința****; în* ***legătură*** *cu...; cât* ***privește****;* ***privind****;* ***privitor*** *la; conform* ***orizontului*** *de așteptări* ș.a.). Multe dintre aceste circumstanțiale de relație marcatori pragmatici sunt construite în jurul metaforei conceptuale a comunicării ca spațiu. Rolul lor pragmatic este de a fi declanșatori de presupoziție. Prin aceasta, ei devin elemente structurante ale informației discursului (v. *infra* ***Declanșatorii de presupoziții***).

Circumstanțialul de modalizare, cel de enunțare și pseudocircumstanțialul conector, funcții noi introduse de GALR, care îmbogățesc inventarul sintactic și care absorb mare parte din exponenții pragmatici ai clasei marcatorilor discursivi, se realizează prin elemente din clasa adverbelor de modalizare. Adverbele de modalizare pot să ocupe și poziția sintactică de regent al unei subordonate subiective. În această situație, gradul de independență al subiectivei față de regentă este foarte mic, adverbul predicativ prin care se realizează regenta cerând prezența subordonatei sau având nevoie ca, în cazul în care este eliptică, să poată fi recuperabilă în cadrul unei sintaxe a dialogului. Subordonata subiectivă vine în enunț cu acel conținut care este modalizat la nivelul pragmatic al atitudinii propoziționale (cf. ***Uluitor*** *că acceptat.*; ***Extraordinar*** *cum a știut el să îndrepte situația!; A: Da' nu se șifonează, nu? // D: Nu o speli, nu o calci.// A: Extraordinar!* [că nu o speli și nu o calci] (IVLRA, p. 125)).

Cauzalele, condiționalele, finalele metadiscursive[14] și circumstanțialul enunțării (subclasă a circumstanțialului de mod) (pre)idiomatice, unele marcate ilocuționar, în general, ca acte de vorbire din clasa directivelor și devenite rutine conversaționale sunt încadrabile ca mărci pragmatice sau ca marcatori discursivi de format propozițional. (*E un prost,* ***că altfel (nici) nu pot să-i spun.****; E un naiv,* ***dacă-i pot spune așa (asta / astfel) / dacă pot să mă exprim așa.****; Stai locului,* ***că-ți arăt eu ție!****; Munciți,* ***că altfel vă ia mama dracului!*** (Internet); *Citește atent,* ***că altfel ești terminat!*** (Internet); *Poate că asta e vreo poantă,* ***că altfel nu-mi explic!*** (Internet); *Învață,* ***că altfel e (mare) jale! / că altfel e de rău!*** (Internet); *Se poate interpreta și altfel,* ***dacă vreți / vrei / după cum am cinstea a vă spune / după cum spun alții.***; alte exemple: *cum am mai spus; cum vom vedea în continuare; ca să zic așa; ca să ne exprimăm astfel / altfel; căci veni vorba; că așa zice legenda / povestea; după câte văd; după cum observi; dacă vrei să știi; cum zic; cum vezi* ș. a.). Sintagma conectivă *că altfel* a devenit un marcator discursiv specializat pentru introducerea unor propoziții metadiscursive legate de ideea enunțării și a înțelegerii.

În calitate de marcatori discursivi pot funcționa și diverse incidente care, cele mai multe, s-au frazeologizat în jurul unui verb *dicendi* sau epistemic, ori în jurul unui element anaforic (*nu mai încape* ***discuție****; stai* ***să vezi****;* ***închipuiește-ți****; îmi* ***închipui****;* ***află că****;* ***pricepi****, nu?;* ***știi****, nu?;* ***vă dați seama****;* ***să zicem****;* ***mă rog****;* ***știu*** *și eu?!;* ***nu știu ce****;* ***uitați așa, uitați așa****; ce mai!;* ***auzi aici****; i-auzi (colo)!; ascultă* ***aici****;* ***ascultă*** *la mine; ce-ai* ***spus****?; nu mai* ***spune****; măi să fie;* ***asta-i acum****?; mai încape* ***vorba****?; mai încape* ***îndoială****?;* ***scuză-mă*** *nene; nici* ***nu-ți dai seama****; nici nu-ți* ***imaginezi****;* ***ascultă*** *măi;* ***vezi*** *tu; nu-i* ***așa****?; nu-i adevărat;* ***asta*** *este* etc.). Pragmatemele, formulele de conversație polifuncționale, nondescriptive, cu sens acțional, epistemic procedural, interpersonal, argumentativ, textual structurant etc. îmbogățesc permanent clasa mărcilor pragmatice și a marcatorilor discursivi, formând un strat lexical substanțial, atât pentru varianta colocvială a limbii, cât și pentru varianta livrescă.

În concluzie, clasa marcatorilor discursivi este foarte amplă. Rândurile ei sunt sporite de jonctivii sintactici propriu-ziși în situația în care își slăbesc foarte mult rolul sintactic și devin marcatori discursivi, de circumstanțialele metadiscursive în realizare nepropozițională sau idiomatic propozițională, și chiar de interjecții, de obicei cele neimitative, fatice sau de exprimare a unei atitudini a vorbitorului (cf. *ah!; aha!; (m)da!; îhî; vai!; ei!* etc.).

---

[14] Merlan (2001), C. Dimitriu (1982, *ap.* Merlan, 2001, p. 238), consideră porpozițiile introduse prin *că, întrucât, căci, deoarece, pentru că*, în situația în care au valoare metadiscursivă, ca având un statut intermediar între coordonare și subordonare, motiv pentru care sunt numite *propoziții explicativ justificative.* A se vedea istoricul problemei și tipurile lor de denominații la Graur (1956) și la Merlan (2001).

Se poate reproşa caracterul prea permisiv al acestei clasificări. Studii mai aprofundate, care să urmărească în amănunt funcţionalitatea unui marcator discursiv sau a unei grupări pragmatice idiomatizate, cât şi studii care să pornească invers, de la o semnificaţie procedurală şi apoi să vadă felul cum se actualizează în limbă vor fi foarte utile acestui domeniu. Neconcordanţele care se pot ivi din cercetările efectuate în această zonă foarte vie ne-au condus către perspectiva funcţionalistă în detrimentul celei divizioniste şi clasificante[15]. Este mai profitabil să se facă calsificarea mărcilor şi marcatorilor pragmatici după funcţionalităţile lor, nu după criterii morfologice şi sintactice, deoarece marcatorii pragmatici sunt foarte eterogeni din perspectivă gramaticală.

D. Blakemore (*ap.* Fraser, 2006) considera că marcatorii discursivi nu sunt o clasă coerentă, deoarece unii exponenţi au sens procedural, iar alţii sunt deţinători de sens conceptual (cf. *în concluzie, din punct de vedere, contrar aşteptărilor* etc.). Or acest amalgam apărea derutant. În urma dezvoltării abordărilor cognitiviste, s-a văzut că există posibilitatea de a avea în limbă unităţi a căror natură este mixtă, semantică şi procedurală în acelaşi timp. J. Moeschler, a cărui concepţie a stat la bază punctului de vedere de aici, consideră că toţi conectorii naturali au o componentă semantică, procedurală şi ilocuţionară. Noi am pornit de la o premisă teoretică similară, spunând că jonctivii naturali generează un set de instrucţiuni de trei tipuri: instrucţiuni sintactice, semantice şi pragmatice, aici incluzând-le şi pe cele ilocuţionare.

Marcatorii discursivi pot actualiza simultan mai multe funcţii ale limbajului: funcţia conativă şi fatică, inferenţială, argumentativă, de ancorare în contextul comunicării, funcţii care acţionează în sistemul schimbului de replici, structurând discursul, funcţii prin care se regularizează relaţiile interpersonale şi politeţea, care marchează atitudinile psihologice cu care sunt enunţate informaţiile, care indică unele aspecte din contextul mental al vorbitorilor, ca de exemplu ce informaţii sunt împărtăşite de aceştia, care sunt sigure, care sunt vagi ş.a. Aportul lor la semnificaţia globală a enunţului este forate subtil şi pare evanescent. Este adesea neconştientizat de vorbitori sau aparent neluat în seamă, poate fi foarte abstract şi totodată banal, deoarece ţine de esenţa oricărui proces de comunicare.

Circumscrierea clasei marcatorilor discursivi şi a mărcilor pragmatice trebuie să ţină cont de mai mulţi parametri pragmatici, şi anume: sarcinile şi intenţiile comunicative ale vorbitorului, tipul de emitent, modul de raportare la

---

[15] Dăm câteva exemple de neconcordanţe, din care se poate deduce că perspectiva divizionistă, clasificantă, pierde teren în faţa celei polifuncţionaliste, globalizante: Fraser (2006) exclude din clasa marcatorilor discursivi pe *o.k.*, pe motiv că poate constitui singur un enunţ, deci "nu leagă". Schiffrin (1990) are un capitol mare în care îl analizează pe *o.k.* Krestin Fischer nu face distincţia între marcatori pragmatici (mărci pragmatice) şi marcatori discursivi, şi analizează interjecţii de tipul lui *oh!, uhm!, oops!, ah!*, iar Blakemore (1987; 1992; 2002), deşi afirmă că marcatorii discursivi nu sunt o clasă coerentă, este unul dintre autorii care îi analizează cel mai mult.

standardele tacite ale comunicării, ce funcții ale limajului sunt activate de prezența marcatorilor discursivi, nivelurile discursive pe care le angrenează. Scopul ultim, considerăm noi, al analizei marcatorilor discursivi trebuie să vizeze o descriere a tipurilor de instrucțiuni cu care aceştia manevrează informațiile conceptuale ale enunțului şi ale contextului interrelaționând diversele niveluri ale comunicării cu cât mai multă acuratețe.

Denumirile marcatorilor discursivi şi ale mărcilor pragmatice de multe ori sugerează nivelul la care se raportează instrucțiunile procedurale ale acestora. Încercăm să facem mai jos o corelare, fără pretenția de exhaustivitate, asociind diversele denumiri date mărcilor pragmatice şi marcatorilor discursivi de nivelul unde se înscriu în discurs. Marcatorii discursivi pot acționa asupra nivelului conținutului propozițional al enunțului. Iată câteva denumiri de subclase care este posibil să se raporteze la această zonă: *marcatori de dezvoltare a comunicării, de echivalare, de rezumare, de tematizare, de generalizare, de reluare, de specificare, de parafrazare, de reformulare, marcatori presupoziționali.* Semnificația lor procedurală se configurează sub forma unor instrucțiuni inferențiale de ierarhizare a informației enunțului în informație veche şi informație nouă, în informație dată şi în informație comunicată aluziv sau, cum se spune mai tehnic, în informație implicaturală, precum şi sub forma unor instrucțiuni de tip metadiscursiv (informație despre informație).

Nivelul forței ilocuționare a enunțului este domeniul asupra căruia pot acționa marcatori ca cei de *atenționare, fatici, de politețe, de impunere a tăcerii* ş.a. Semnificația lor procedurală constă, în mare, din instrucțiuni de tip fatic, din instrucțiuni de amplificare sau de atenuare a forței ilocuționare, din indicații care vizează condițiile de realizare a actului ilocuționar (cf. *taci!; stai!; uitați; hai; poftim* ş.a.).

Nivelul epistemic (ideatic) este vizat de *marcatorii de contrast, de cei presupoziționali, evidențiali, de cei ai cauzalității, ai concesiei, de marcatori care indică relevanța.* Sensul lor procedural se configurează prin instrucțiuni de derivare a implicaturilor epistemice sau de formare a explicaturilor de nivel înalt. Nivelului interpersonal sau de schimb conversațional îi corespund semnificații procedurale fatice, de organizare a plurivocității, de politețe şi de dozare a gradului de politețe, instrucțiuni care vizează un specific cultural. Indici pragmatici de *familiaritate,* de *formalism,* de *politețe, mărci ale apelării, adresării, citării, ale dării şi luării cuvântului, ale implicării interlocutorului* ş.a. sunt declanşatoarele acestor valori pragmatice.

Nivelul argumentativ este vizat de o serie de indicații procedurale de tip anticipativ sau retrospectiv, de tip inferențial, care se realizează lingvistic prin *marcatori de justificare, concluzivi, de introducere a premiselor, de contrast şi de concesie, de inițiere şi de dezvoltare a intervențiilor, de intensificare, de respingere, acceptare, adeziune* sau, dimpotrivă, de *confruntare, contrazicere,*

dezacord, pentru a enumera numai o parte dintre cei responsabili cu asemenea valori. Nivelul atitudinii propoziționale este ținta unui câmp de semnificații procedurale care se realizează lingvistic prin *marcatorii de atitudine propozițională*.

Un alt motiv pentru care am făcut aceste relaționări între nivelul de comunicare, tipul de instrucțiune și o serie de denumiri ale marcatorilor a fost acela de a arăta că semnificația procedurală, deși este mult mai greu de clasificat decât cea conceptuală, are totuși tendința să formeze câmpuri sau zone de semnificație instrucțională.

Eclectismul metodelor de cercetare a conectorilor și marcatorilor contribuie la impresia că domeniul este unul dintre cele mai "mișcătoare" din cadrul analizei pragmatice, în genere. Pentru studierea sensului procedural al marcatorilor discursivi, cercetătorul are nevoie să utilizeze date din mai multe teorii și domenii, cum ar fi din teoria inferențelor pragmatice, din cea a politeții, a actelor de vorbire, a modelelor de analiză a conversației, din calculul propozițiilor și, nu în ultimul rând, informații gramaticale.

Eterogenitatea conectorilor sintactici

Conectorii sintactici, a căror funcție este de a conecta părțile unui enunț, se realizează prin clasa morfologică a conjuncției și a prepoziției[16]. Clasa conjuncției cuprinde, alături de conjuncții, locuțiuni conjuncționale și pronume, adjective și adverbe relative. Varietatea membrilor săi a determinat considerarea eterogenă a clasei din punct de vedere lexico-morfologic și sintactic (GALR, II, p. 728). Eterogenitatea este unul dintre aspectele specifice clasei conectorilor limbii naturale în general, nu numai a conectorilor sintactici. Cu cât se avansează însă de la conectori sintactici la marcatori discursivi, cu atât aspectul de eterogenitate este mai izbitor. În ceea ce privește diferențele și variațiile, inexistența unor paradigme flexionare (cu excepția jonctivilor relativi), dar capacitatea unor conectori de a determina felxiunea vecinilor (prepozițiile), dificultățile de încadrare în paradigme, omonimiile gramaticale, ambiguitățile, nivelurile multiple la care pot

[16] Intonația, pauza și accentul pot să aibă și o funcție sintactică de conectare, la fel ca și semnele ortografice prin care aceste mijloace fonetice sunt redate (cf. *Bei mori, nu bei, tot mori* (*ap.* Diaconescu, 1992, p. 18). Recțiunea și acordul, sunt mijloace morfologice de conectare. Topica conectează sintactic și mecanismele anaforei gramaticale realizează o coeziune sintactico-semantică a informației. Aceste fenomene nu vor fi discutate aici. De reținut însă varietatea mare a mijloacelor de relaționare a elementelor unei fraze. Halliday, Hasan (1976) consideră că mijloacele coezive, pe lângă conectarea cu jonctivi sintactici, mai cuprinde repetiția, substituția – care este tot un fel de repetiție – elipsa, aici atrăgând atenția asupra faptului că nu există elipsă fără repetiție, și referențialitatea.

fi prezenți jonctivii – de la sintagmă și până la nivel de propoziție, de frază și de discurs –, toate le putem interpreta ca manifestări ale unui comportament eterogen.

O serie de diferențe înregistrate la nivelul membrilor clasei sunt proprietăți definiționale, altele sunt particularități nondefiniționale. Neomogenitatea conectorilor este dată atât de proprietățile definiționale, cât și de particularități concrete mai puțin importante.

Eterogenitatea morfologică a jonctivilor și omonimiile sintactice care apar în interiorul clasei duc la diferențe de număr de membri în inventarele lor clasificate. Astfel, numărul jonctivilor sintactici este mai mare decât al conectorilor conjuncționali, cele două însă fiind într-un raport de interferență (GALR, I, p. 59). Clasa conjuncțiilor subordonatoare include conjuncțiile necircumstanțiale (complementizatorii conjuncții) și conjuncțiile circumstanțiale, care la rândul lor sunt specializate pentru exprimarea unui singur raport sintactic subordonator sau nespecializate, putând realiza mai multe tipuri de legături subordonatoare (GALR, II, pp. 728–737). Clasa conjuncțiilor subordonatoare este mai mare decât a conjuncțiilor coordonatoare și cea a conjuncțiilor circumstanțiale este mai mare decât a complementizatorilor și decât a jonctivilor relativi (pronume, adjective, adverbe relative). Complementizatorii au un inventar format din conjuncții necircumstanțiale, cum am mai spus, (*că, să, ca... să, dacă, precum că, cum că,* conj. *de*), din prepozițiile impuse de regimul verbului centru (*pe* în *îl vede pe x; de* în *depinde de x, la* în *apelează la* etc.) și din jonctivii relativi când introduc realizări propoziționale ale complementelor și ale subiectului (*i.e.* subiectiva, completiva directă, completiva indirectă, compementul secundar, completiva prepozițională, predicativa suplimentară (complementul predicativ al obiectului, în GALR)).

Capacitatea diferită a membrilor clasei în ocuparea unei funcții sintactice este un alt semn al eterogenității. Rolul sintactic este un criteriu de clasificare. Astfel, există conectori care au un singur rol sintactic, acela de a "lega" două componente ale enunțului. Faptul că toate conjuncțiile propriu-zise nu au funcție, dar că participă la organizarea sintactică a întregului frastic a fost întotdeauna resimțit tacit în gramatici ca o proprietate specifică, definițională, însă paradoxală. Există, de asemenea, conectori care îndeplinesc două roluri sintactice, de a "lega" și de a avea o funcție proprie în propoziția pe care o introduc (cazul jonctivilor relativi). Mai mult, putem vorbi de o flexibilitate sintactică și mai mare în cazul fenomenului de împletire a subordonatei cu regenta, când relatorii ajung să fie, prin reorganizarea sintactică a enunțului, concomitent dependenți de două centre sintactice și să aibă simultan două funcții, pe lângă rolul de element de joncțiune.

Diferența de nivel secvențial – propoziție sau frază – la care acționează conectorii sintactici poate fi interpretată tot ca o manifestare a caracterului eterogen al calsei jonctivilor. În gramaticile tradiționale se au în vedere două niveluri – cel propozițional și cel frastic. Ambele se constituie prin coeziunea membrilor lor. Coeziunea este un fenomen complex, format din mai multe tipuri de relații.

Coeziunea se realizează prin *relații de dependență structurală*, mai precis prin relații cazuale, prin recțiune, prin topică. Din clasa conectorilor sintactici numai prepozițiile participă la recțiune. De asemenea, coeziunea se obține ca urmare a "atracției" verbului asupra subiectului și complementelor sale, adică prin *relațiile actanțiale*. Complementizatorii participă la realizarea propozițională a acestor relații. Prin coordonare și prin subordonarea circumstanțială, *înrudiri semantice și compatibilități tematice* sunt scoase în evidență. Un alt mijloc de realizare a coeziunii este acela al stabilirii unor *lanțuri de coreferențialitate*. Jonctivii relativi întrețin *relații anaforice* cu regentul lor; tot așa, dar la nivel discursiv, mulți marcatori discursivi, la origine colocații libere care s-au frazeologizat și care au o componentă anaforică în structura lor internă (cf. *prin urmare, în cele din urmă, așa că, în legătură cu, în relație cu, conform cu cele spuse mai înainte* ș.a.; v. *supra* ***Marcatorii discursivi***) întrețin același tip de relații, numai că la alt nivel. Clasificarea informațiilor prin *tematizare*, *emfatizare*, *focalizare* reprezintă un alt fenomen coeziv, la care participă uneori și conectorii sintactici, dar mai ales marcatorii discursivi, respectiv subclasa celor care în literatura de specialitate au mai fost numiți și marcatori de comentariu (cf. *ca să punem punctul pe "i"; aici, acesta, acum* raportate la o secvență de text; *după cum am mai spus, după cum am demonstrat, quod erat demnostrandum (q.e.d.)* etc.). *Repetiția* și *elipsa* sunt alte două fenomene complementare care au ca finalitate coeziunea și care angrenează de multe ori jonctivii sintactici în structuri mai mult sau mai puțin marcate stilistic. *Dezorganizările* prin construcții anacolutice, prin suprimări nerecuperabile de secvențe, ca fenomen opus coeziunii, angrenează de multe ori jonctivii. Manifestările foarte variate ale conectorilor limbii, care la o primă privire îndeamnă spre etichetarea lor ca divergente, ca entropice, capătă unitate în măsura în care sunt interpretate ca fiind impuse de fenomenul conexiunii textuale care include și concatenările sintactice și cele discursive, iar comportamentele lor aparent eterogene se pot înțelege ca polifuncționalitatea individuală a unora dintre membrii clasei jonctivilor naturali.

Un alt criteriu de clasificare a jonctivilor sintactici este după *tipul de organizare* pe care îl introduc în enunț. Prepozițiile se apropie de conjuncțiile subordonatoare prin faptul că realizează o ierarhizare sintactică. Mai mult, prepozițiile creează o *ierarhizare sintactică* structurată felxionar, prin caz și articol. Ele impun restricții de caz nominalului cu care se combină și restricții de articulare substantivelor pe care le precedă având posibilitatea de a forma grupuri prepoziționale. Conjuncțiile nu cunosc aceste fenomene. Ele introduc ierarhizări care au un grad mai mare sau mai mic de "intimitate" cu centrul sintactic fără să transmită informația cazuală sau de recțiune. Pronumele relative retransmit informația de caz a centrului lor și sunt sensibile la recțiunea prin prepoziția impusă de verbul din regentă sau de verbul din subordonată, în timp ce conjuncțiile sunt "opace" la aceste instrucțiuni.

Jonctivii coordonatori copulativi, adversativi, disjunctivi, concluzivi şi mărcile apoziției introduc o organizare liniară a enunțului. Ei pot coordona şi la nivel de propoziție, prin repetarea unei poziții sintactice, mai puțin poziția de predicat, (cf. (subiect multiplu, a se vedea acordul în plural cu predicatul) *Ion şi Maria merg...;* (a se vedea anafora pronominală la plural care indică un complement antecedent multiplu) *Cumpăr gutui, prune sau pere, pe care le fac gem.*). O deosebire față de ceilalți jonctivi coordonatori se înregistrează însă la conectorii concluzivi, care apar numai la nivel interpropozițional.

Din punct de vedere structural, subordonarea este asociată cu organizarea ierarhică a enunțului, iar coordonarea – cu organizarea liniară sau adordonarea (Diaconescu, 1992, pp. 41–121). Indiferent de nivel, contribuția jonctivului este de a amplifica enunțul. În ansamblu, Halliday, Hasan (1976) consideră conectarea sintactică ca un fenomen de expansiune a discursului. La acestea putem adăuga contribuția marcatorilor discursivi, care pot structura discursul sau pot structura interpretarea noastră asupra discursului.

Clasificarea conectorilor sintactico-pragmatici în funcţie de gradul de dependenţă structurală

Conectorii sintactici marchează o relație de dependență, care variază în privința gradului de intimitate dintre cele două secvențe conectate. Gradul de intimitate este determinat de natura gramaticală a jonctivului, de tipul de mecanisme coezive care angrenează conectorul (mecanisme sintactice şi semantice: de regim prepozițional, de actualizare a unei poziții actanțiale sau, dimpotrivă, a unei poziții sintactice libere, de adecvare semantică între cele două propoziții conectate). Gradul de intimitate depinde totodată şi de dimensiunea textuală pe care o are conectarea, cât şi de modalitatea enunțiativă în care se înscrie aceasta. Avem în vedere aici realizarea nominală sau propozițională a unei poziții sintactice, introducerea unei realizări metadiscursive a unui circumstanțial, forțele ilocuționare ale propozițiilor conectate, valorile lor argumentative majore, certe. Toate formele de coeziune pot fi privite nu numai ca manifestare a complexității fenomenului în sine, dar şi ca un reflex al eterogenității lexico-morfologice intrinseci a clasei conectorilor. Pe de altă parte, am pomenit puțin mai sus, eterogenitatea şi capacitatea conectorilor de a fi utilizați pe mai multe niveluri discursive sunt indispensabile pentru a asigura polifuncționalitatea lor.

Clasificarea conectorilor sintactico-pragmatici şi a propozițiilor se condiționează reciproc. Astfel, se face distincția între propoziții coorodnatoare şi propoziții subordonatoare, acestea din urmă subclasificându-se în propoziții relative (cele conectate cu jonctivi relativi) şi propoziții conjuncționale (cele conectate cu ajutorul conjuncțiilor subordonatoare), această ultimă subclasificare

ținând cont și de tipul de conectori, nu numai de dependențele sintactice. Distincțiile se pot ramifica mai mult de atât în privința clasificării jonctivilor, cât și în cea a clasificării propozițiilor. Astfel, la nivelul pronumelor și adverbelor relative se face deosebirea între relatori și relativizatori (v. *infra* ***c)*** și ***d)***), fiecare specializându-se sintactic pentru introducerea unui anumit tip de subordonată. Relativizatorii introduc propoziții atributive, iar relatorii adesea introduc propoziții circumstanțiale metadiscursive sau propoziții complement. La nivelul conjuncțiilor subordonatoare se face diferența între complementizatori, care introduc propoziții complement (propoziții nominale) și conjuncții circumstanțiale libere care introduc propoziții circumstanțiale (propozițiile conjuncționale).

Gradul de intimitate între două propoziții conectate sintactic este o noțiune destul de neclară. El trebuie privit în opoziție cu gradul de independență al propozițiilor. De regulă, termenul de grad de intimitate se folosește în legătură cu joncționarea sintactică dintre o regentă și o subordonată a ei. Cum problema conectării sintactice implică și legături semantice, gradul de intimitate vizează și aspecte de sens. Astfel, el se poate extinde și în planul coordonării, unde unitățile propoziționale nu se domină sintactic una pe alta, apropiindu-se astfel de celălalt pol, marcat prin gradul de independență maximă. Considerăm că noțiunii de grad de intimitate i se poate da și o a treia interpretare și, totodată, extensie. Ne referim la diversele raporturi inferențiale constante dintre regentă și subordonate care, și ele, indică o anumită "intimitate", de data acesta de natură inferențial-pragmatică, deoarece vin cu informații despre contextul mental al locutorului, cu informații despre cuantumul de date împărtășite, despre cum ierarhizează locutorii asumpțiunile de care dispun în funcție de importanța sau de noutatea lor etc. (v. *infra* ***Conectarea prin relații de dependență și nondependență gramaticală: complementizatorii***). În concluzie, prin "grad de intimitate" se pot înțelege mai multe aspecte:

(i) legătura sintactico-semantică dintre regentă și subordonatele ei;
(ii) tipul de joncțiune între două propoziții, unde avem în vedere, în primul rând, aspectul canonic al coordonării și subordonării, dar și anumite legături hibride între propoziții, admisibile semantic și posibile sintactic, având de multe ori o anumită raportare față de norma literară a limbii, cum ar fi coordonarea în subordonare, coordonarea în coordonare, coordonarea între o parte de propoziție și o subordonată, subordonarea unei propoziții la două regente, scindarea unei propoziții, supraordonarea, imbricarea, incidentele, cât și fenomene de dejoncționare prin izolări, prin tăieturi anacolutice, lăsări în suspensie, elidări, reluări incomplete etc. Alături de toate acestea, mai pot sta și acele joncționări între propoziții care sunt predeterminate de diverse simetrii și paralelisme, devenite figuri retorice de construcție (cf. anafora, epifora, anadiploza, epanadiploza chiasmul ș.a. (Dragoș, 1995; DSL)).
(iii) Raporturile inferențiale constante dintre regentă și subordonate.

În această parte se vor face referiri la punctele (i) şi (iii). Despre tipul de joncţiune se va vorbi într-un subcapitol aparte (v. *infra* ***Joncţionarea propoziţiilor***).

În privinţa relaţiilor de dependenţă sau de intimitate sintactico-semantică dintre regentă şi subordonatele ei se remarcă existenţa unor grade diferite. La unul dintre cei doi poli ai scalei se află legăturile sintactice cele mai puternice, unde depenenţa este obligatorie, iar la celălalt pol sunt joncţionările sintactico-semantice cele mai slabe, la care aproape că s-a pierdut legătura dintre subordonată şi regentă (avem în vedere aici cazul circumstanţialelor metadiscursive).

Astfel se poate vorbi de:

a) un grad foarte strâns de dependenţă, mai mult sintactică decât semantică, între regentă şi subordonată, unde poziţia subordonată este *nonfacultativă*, în sensul că nu poate fi omisă fără dezorganizarea gramaticală a enunţului. Caracterul nonfacultativ se datorează faptului că poziţia sintactică respectivă este impusă de structura actanţială a centrului. Subordonatele completive (denumirea lor din ediţiile anterioare ale gramaticii Academiei), altfel spus propoziţiile nominale (denumirea lor din GALR, dată prin analogie cu grupul nominal), sunt introduse de jonctivi conjuncţionali numiţi *complementizatori* sau *mărci actanţiale,* care sunt impuşi de verbul matricial. În cadrul acestui raport de dependenţă, conectorul este obligatoriu exprimat sau reiterat de formaţiile deverbale care moştenesc regimul verbului (cf. *că* şi *să* – *doreşte să plece, afirmă că pleacă* – reapar când centrul sintactic este un substantiv postverbal – *dorinţa să plece; afirmaţia că pleacă*; când este un adjectiv – *capabil să plece*). Dacă centrul sintactic este un adverb sau o interjecţie, acestea se comportă ca un verb în privinţa capacităţii de combinare obligatorie cu una sau mai multe conjuncţii specifice (*înainte să plec; na că a căzut!; hai că pleacă,* dar şi *hai să plecăm*)[17].

---

[17] În descrierile gramaticilor (GALR, II, pp. 821–822) se face referire şi la situaţia inversă, şi anume verbe care, deşi aparţin aceleiaşi clase semantice, manifestă disponibilităţi diferite de a se combina cu mărcile actanţiale. Unele se pot combina liber cu ambii complementizatori *că* şi *să*, altele nu admit aceşti jonctivi. Este vorba de clasa verbelor *dicendi.* O serie de verbe de declaraţie, cele mai frecvente, de altfel, ca *zice, spune, afirmă,* ş.a., pot coloca cu ambii jonctivi pentru a introduce o secvenţă de discurs raportat (*zice că / să; spune că / să; afirmă că / să*). Există însă verbe *dicendi* care nu pot constitui "cadrul" pentru un discurs indirect, cum ar fi verbele *declarandi* care circumscriu mai specific actul locuţionar sau care sunt figurate: *enumera, evoca, expune, prezenta, reproduce, zugrăvi, delibera, cicăli* (cf. **enumeră că / să; *expune că / să* etc.), verbe *declarandi* ale citării autonimice, precum *boteza, numi, porecli,* verbe *declarandi* a căror semnificaţie implică un act de vorbire anterior, ca *imita, maimuţări, parodia.* GALR nu propune o explicaţie, ci constată şi descrie fenomenul, care poate fi interpretat ca o altă eterogenitate. Aceste proprietăţi la care am făcut aici referire sunt nondefiniţionale. Ce putem adăuga noi este doar caracterul mai descriptiv al acestor din urmă verbe *dicendi* în raport cu primele care colochează cu jonctivii complementizatori. Nu toate verbele comunicării pot constitui cadrul pentru introducerea vorbirii indirecte, care se vede că preferă verbe *dicendi* mai puţin descriptive, cu un semantism mai neutru ca *zice, spune,* de altfel devenite marci discursive ale transpunerii vorbirii directe în vorbire indirectă.

Acest grad de dependență cunoaşte şi realizări nepropoziționale, prin complemente, care sunt introduse de prepoziții specializate (cf. *pe* care introduce în anumite condiții semantice complementul direct, *de* care s-a specializat pentru complementul de agent etc.). Prepoziția impusă de regimul verbelor prepoziționale, precum *apelează la, contribuie la, ține de, depinde de* ş.a. este neomisibilă. Restricția de caz impusă de prepozițiile de regim nominalului subsecvent, care nu poate apărea decât în acuzativ, atestă caracterul structural al dependenței.

În noua gramatică a Academiei, Gabriela Pană Dindelegan arată cât de fine pot fi gradele de dependență sintactică şi structurală. În propoziții în care supinul ocupă: (a) poziția de subiect sau de complement direct, ca în: *Este important de învățat o limbă străină., Rămâne de văzut., Termină de strâns lucrurile.,* (învechit şi popular) *Mântuie de lucrat grădina., de*, este marcă morfologică a supinului, nefiind legată de regimul verbului (GALR, II, p. 55). Dependența este aici structurală, dublată de o adecvare semantică. (b) În enunțuri ca: *Mă apuc de curățat grădina., Vreau să mă las de fumat., Nu mă mai satur de privit creasta muntelui.*, autoarea vorbeşte de *ambiguitatea* gramaticală a lui *de*, interpretabilă simultan ca marcă morfologică a supinului şi ca marcă sintactică impusă de regimul verbului matricial, independentă de calitatea de supin a complementului, ca dovadă că este selectată şi de complemente realizate nominal (cf. *S-a lăsat de chefuri., Am terminat Sadoveanu şi mă apuc de Rebreanu., Nu se mai satură de căpşuni.*) (*ibidem*). Ambiguitatea lui *de* este rezultatul unei duble dependențe: sintactice şi structurale. De ambiguitate se vorbeşte şi în cazul conectorului *să*, care poate fi simultan marcă actanțială ce introduce un complement şi morfem al modului conjunctiv (cf. *Doreşte să dea o telegramă.*, unde *să* nu se poate înlocui cu alt jonctiv, cumulând ambele roluri, de complementizator şi de marcă morfologică). Aceste ambiguități sunt însă coorientate în direcția realizării coeziunii. Comportamentul lui *de*, chiar dacă gramatical lasă impresia de eterogenitate, la nivel funcțional devine spectrul de polifuncționalitate al acestei particule.

O altă caracteristică a pozițiilor sintactice introduse de complementizatori este capacitatea de a fi tematizate şi dublate prin clitic. Ea se activează în anumite condiții de enunțare, mai precis atunci când se subliniază o anumită informație a enunțului, când se recunoaşte ceva etc. (cf. *Bănuiesc că are experiență.* poate deveni: ***Că are experiență, o*** *bănuiesc.*).

La caracterieticile de a fi nonomisibile şi comandate de structura actanțială a centrului lor sintactic, se adaugă şi un anumit comportament inferențial specific, şi anume acela de declanşa *inferențe constante* privitoare la contextul mental al vorbitorului, mai precis inferențe care indică gradul locutorului de implicare în adevărul propoziției subordonate (v. *infra* ***Complementizatorii «că» şi «să»***). Dacă se ține cont şi de comportamentul inferențial convenționalizat de-acum de la nivelul acestor particule instrumentalizate, se poate spune că jonctivii complementizatori au, pe lângă o specializare sintactică, şi o specializare pragmatică.

Vorbeam mai înainte de faptul că la nivelul conectorilor se pot identifica trei coponente – o componentă sintactică, una semantică şi una pragmatică – a căror pondere nu este constantă. Putem spune că în privinţa complementizatorilor componenta sintactică are o pondere foarte mare, componenta pragmatică – la fel, iar cea semantică nu este activă, complementizatorii fiind "unelte gramaticale". Din perspectiva specializării lor pragmatice, ei pot fi interpretaţi ca mărci pragmatice care indică anumite procese inferenţiale de interpretare a enunţului (v. *infra* ***Complementizatorii ‹că› şi ‹să›; Complementizatorul ‹cum că›***).

b) Un grad mai mic de dependenţă semantico-sintactică, de data aceasta nonstructurală, îl întâlnim în cadrul relaţiei de subordonare prin conjuncţii circumstanţiale şi prepoziţii libere. Realizarea propoziţională a acestor poziţii sintactice sunt aşa-numitele propoziţii conjuncţionale. Propoziţiile conjuncţionale pot fi circumstanţiale şi apozitive. Ele au un caracter facultativ, în sensul că pot fi suprimate fără să dezorganizeze gramatical enunţul, deoarece nu reprezintă realizări sintactice ale unei structuri inerente, matriciale, a regentului lor. Complementele se deosebesc de circumstanţiale prin tipul lor de complinire, care în acest caz este nematricial, tematic. În GALR se face astfel diferenţa între *tipul matricial* de complinire, în care prezenţa complementului e cerută de semantica şi sintaxa internă a verbului regent, şi *tipul nematricial* al complinirii, *tematic*, în care prezenţa circumstanţialului este determinată contextual, de necesităţile de comunicare (GALR, II, p. 293).

De asemenea, Draşoveanu (1977) arată că niciunul dintre termenii unei relaţii de subordonare propoziţională nu poartă vreo marcă a subordonării şi cu toate acestea o relaţie particulară se instituie prin jonctiv în momentul conectării regentului cu termenul subordonat, datorită unor compatibilităţi semantice de combinare, care predetermină joncţiunea.

Cazurile de subordonare paratactică, când conjuncţia este implicită şi deductibilă din sensul general al frazei (cf. (subordonare cauzală paratactică) *Vorbeşte încet. Îl ustură gâtul tare.*), alături de cazurile de coordonare paratactică (cf. (coordonare adversativă prin juxtapunere) *Am zis părerea mea, nu am dat cu parul.*) indică un oarecare grad de libertate în privinţa actualizării lingvistice a conectorului. Posibilitatea de a fi eliptic se datorează compatibilităţii tematice predeterminante ale propoziţiilor aflate în proximitate. Prepoziţiile libere nu se bucură de această libertate, în mod normal ele nu pot fi eliptice şi nu pot institui o relaţie de subordonare paratactică prepoziţională, deoarece subordonarea prin jonctivi prepoziţii antrenează şi relaţii structurale. Cu alte cuvinte, prepoziţiile nu au libertate de actualizare lingvistică, aşa cum au conjuncţiile circumstanţiale de multe ori. Subordonarea prin conjuncţii circumstanţiale, ca de altfel şi coordonarea, nu sunt relaţii structurale, pe când subordonarea prin prepoziţii libere şi cea prin relative sunt structurale şi de aceea nu pot genera joncţionări paratactice. Mai mult,

la nivelul conjuncțiilor se poate observa că, prin corelative, prin anumite combinații cu adverbe și locuțiuni adverbiale care le subliniază semnificația, ele își accentuează gradul de "prezență" lingvistică la nivel de enunț (cf. *și acolo, și prin urmare, când deodată, cum altfel, în evidentă opoziție cu, fiindcă astfel, deoarece iată, acolo unde, așa cum, pe lângă că... mai și, pentru că... de aceea* etc.).

În virtutea compatibilităților de tip tematic dintre propozițiile conectate, conjuncțiile circumstanțiale sunt considerate predicate semantice cu două argumente, unde primul argument este propoziția regentă, iar al doilea argument este propoziția subordonată (cf. Pană Dindelegan, 2003). Conjuncția circumstanțială este implicată în semantica propoziției subordonate, îi configurează sensul și îi determină rolul tematic. Conectorii subordonatori construiesc o relație între "întreaga propoziție subordonată și un element regent: verb, adjectiv, adverb, interjecție, substantiv, pronume, numeral". (GALR, II, p. 647). Pe de altă parte, noi am arătat că modelul teoretic de prezentare a conjuncțiilor circumstanțiale ca predicate semantice nu poate da seama decât de faptul că jonctivii circumstanțiali sunt purtători de informație, dar nu explică și capacitatea lor de a fi generatori de informație nouă, necodificată în enunț, sau capacitatea lor de a aduce informație nouă din context, informație care va fi prezentă în interpretarea enunțului, îmbogățindu-l. De exemplu, într-un enunț de tipul, *Ce-ai zice să mergem la film, deși am zis că nu mai vorbesc niciodată cu tine.*, semnificația concesivă este îmbogățită cu sensuri acționale. Invitația din prima parte a enunțului, urmată de o popoziție concesivă, primește o valoare ilocuționară suplimentară a unui act de vorbire noncomunicat direct, și anume forța ilocuționară a iertării. Conectarea concesivă din *Asta trebuie să fie mașina lui, deși nu am văzut-o niciodată.* este elementul care impune aducerea în interpretarea enunțului a unor sensuri contextuale noi referitoare la locutor, la capacitățile lui mentale, la enciclopedia lui care instituie un contrast inegal între cele două părți ale enunțului. Capcitatea conectorilor, nu numai de a fi purtători ai unei semnificații, în general abstracte, relaționale, dar și de a da indicații procedurale de obținere a unor informații noi, deci de a genera informații, a fost motivul pentru care am preferat un model teoretic plurifuncțional, al celor trei componente ale conectorilor, ce acționează prin indicarea și interrelaționarea conținutului propozițional al enunțului cu alte informații atât codificate de enunț, cât și necodificate, însă relevante și constitutive în formarea sensului global complex. Faptul că jonctivii circumstanțiali sunt nu numai purtători de informație, ci și totodată generatori de informație care depășește în amploare rolul tematic nu se poate explica suficient prin calitatea de a fi predicat semantic.

Foarte mulți jonctivi sintactici ajung să se specializeze lexical pentru a exprima o singură relație, un singur tip de sens procedural sau cu precădere un anumit sens procedural (cf. pentru diverse raporturi temporale: *îndată ce, imediat ce, în timp ce* ș. a.; pentru raportul sociativ: *împreună cu, laolaltă cu* ș.a.; pentru raportul cauzal: *din cauză că, deoarece, fiindcă* ș.a.; pentru raportul de finalitate: *ca să, cu scopul să* ș.a.). Aceasta înseamnă că la nivelul conjuncțiilor circumstanțiale semnificațiile procedurale s-au convenționalizat.

Vorbeam mai sus de faptul că jonctivii sintactici sunt consideraţi a fi totodată şi conectori pragmatici, în virtutea ponderii pe care o are componenta lor pragmatică. În privinţa informaţiei pragmatice declanşată de conector, discuţia se complică, deoarece aceasta se află amalgamată cu inforamţia de natură semantică, astfel încât nu este întotdeauna lesne a le disocia. Sensul subordonator circumstanţial este în parte procedural, pragmatic, în parte conceptual, semantic (cf. *infra* ***Consideraţii despre sensul conceptual şi sensul procedural al conectorilor***). De exemplu, sensul temporal al jonctivului *în timp ce* nu e analizabil "fără rest" cu ajutorul unui număr fix de alte subconcepte în care se poate descompune. Semnificaţia conectorului devine completă în momentul când o serie de *îmbogăţiri* ale sensului acestuia se pot face în cursul intepretării întregului enunţ. Într-un fel, sensul conectorului depinde de întregul sens al subordonatei pe care o introduce. Jonctivii sintactici nu au capacitatea să denote un referent singular, ci denotă starea de fapte complexă de la nivelul relaţiei pe care o semnalizează. Cu alte cuvinte, în "domeniul" lor semantic nu se află numai conţinutul propoziţional al propoziţiei introduse. Conectorul furnizează o serie de instrucţiuni despre cum să fie relaţionate sensurile conceptuale codificate şi necodificate, dar relevante. Semnalăm următorul context: emitentul spune despre referentul a cărui percepţie vizuală există în context: *Iar X mănâncă* [p] *în timp ce citeşte ziarul* [q]. În acelaşi context, petele de pe cămaşa lui X şi de pe faţa de masă sunt vizibile, ceea ce reprezintă o informaţie necodificată, dar importantă [z]. Instrucţiunile procedurale ale conectorului sunt următoarele: interpretează în cvasisimultaneitate evenimentele p, q şi z. Din conjuncţia lor poţi să tragi concluzia w, de genul 'Trebuie să pun în funcţiune maşina de spălat rufele.' sau 'X are obiceiuri urâte.', ori 'X este dezgustător.'.

O altă legătură extrem de evidentă între aspectele pragmatice ale limbajului şi conjuncţiile subordonatore libere se poate constata la nivelul circumstanţialelor metadiscursive (v. *infra*, punctul *e*), care, în realizări propoziţionale, au tendinţa să se idiomatizeze, devenind marcatori discursivi şi rutine de conversaţie.

c) Un alt grad de intimitate este reprezentat de relaţia dintre o regentă şi o propoziţie relativă conectată printr-un *relativizator.* În noua gramatică a Academiei, Mihaela Gheorghe stabileşte distincţia dintre *relatori* şi *relativizatori* (GALR, II, pp. 206–215). Gradul de dependenţă de la nivelul relativizatorilor se caracterizează prin următoarele trăsături: este instituit printr-o clasă specială de jonctivi, formată din pronumele, adjectivele şi adverbele relative, dar şi din pronumele şi adjectivele nehotărâte cu valoare de relative[18], are un caracter facultativ în condiţiile păstrării gramaticalităţii enunţului dacă relativa e eliminată[19], are un caracter de coreferenţialitate care se stabileşte între

[18] Ele nu pot să apară atunci când relativa este o interogativă indirectă.

[19] Observaţia este valabilă numai pentru propoziţiile relative care sunt subordoante circumstanţiale.

relativizator, antecedentul lui din regentă (lexicalizat sau implicit) şi categoria relativizată din subordonată (GALR, II, p. 206).

Sub aspect inferenţial, putem spune că acest tip de joncţiune declanşează constant presupoziţia advărului subordonatei (v. *infra* ***Declanşatorii de presupoziţii***). Există şi alte diferenţe inferenţiale mai subtile care ar merita studii aprofundate. Ne gândim la faptul că între propoziţiile relative cu antecedent în regentă şi cele fără antecedent există această diferenţă structurală ce antrenează pe lângă diferenţa de grad de intimitate, chiar dacă relativele fără antecedent păstrează implicit legăturile anaforice cu regenta, şi alte diferenţe pragmatice. Astfel, între *Am citit* ***cartea*** *despre care mi-ai vorbit.* şi *Am citit Ø despre ce mi-ai vorbit.* apar deosebiri în privinţa gradului de coeziune sintactică, a gradului de concretete a informaţiei, dar şi diferenţe pragmatice, enunţul fără antecedent pentru relativă presupunând un cuantum mai mare de cunoştinţe împărtăşite de participanţii la schimbul verbal şi valorizat de aceştia în alt fel decât în primul caz, o anumită raportare a locutorului la principiile tacite ale comunicării, în sensul că vorbitorul poate sau caută să fie mai "enigmatic" din pricina unui context în care numirea referentului l-ar defavoriza, probabil.

Cele trei componente, sintactică, semantică şi pragmatică, pot fi identificate la nivelul relativizatorilor, cu următorele menţiuni: componenta semantică se achiziţionează prin mecanismul pragmatic al preluării referenţialităţii de la antecedentul regent, astfel încât componenta pragmatică şi semantică sunt indisociabile, dar nu pentru că ar fi într-o stare de amalgamare ca la conjuncţiile circumstanţiale, ci pentru că se află într-o cooperare simbiotică.

Relativizatorii, prin exponenţii lor pronominali şi adjectivali, nu sunt opaci la informaţia cazuală şi colochează cu prepoziţiile care sunt impuse fie de verbul din regentă, fie de cel din subordonată. Se poate spune că la nivelul lor se înregistrează relaţii structurale. Spre deosebire de relativizatori, conectorii conjuncţionali sunt opaci la informaţia cazuală şi, în parte, opaci la combinarea cu prepoziţii. Consecinţe ale opacităţii la prepoziţii a conectorilor conjuncţionali semanlate de GALR apar în planul realizărilor propoziţionale a câtorva poziţii sintactice, şi anume: complementul de agent, circumstanţialul sociativ, instrumental şi cel de relaţie pot să apară numai ca propoziţii relative atunci când se actualizează propoziţional, altminteri ei preferând realizările nepropoziţionale (GALR, II, p. 231) .

d) Un grad şi mai scăzut de dependenţă semantico-sintactică este reprezentat de poziţiile ocupate de circumstanţialele metadiscursive şi de propoziţiile relative introduse prin *relatori*, (GALR, II, pp. 213–215; 468–469).

Circumstanţialele metadiscursive se opun celor propriu-zise. Ultimele vin cu indicaţii despre universul de discurs propriu-zis, iar primele se raportează la actul enunţării, de aceea legătura lor semantică cu regenta se slăbeşte foarte tare. Astfel, ele pot fi suprimabile nu numai fără să dezorganizeze gramatical enunţul, dar şi fără

pierdere semantică. Ceea ce se pierde este informația metadiscursivă. Circumstanțialele metadiscursive îndeplinesc o serie întreagă de funcții pragmatice. Având și tendința de a se idiomatiza (sau cel puțin de a fi simțite ca niște clișee conversaționale), ele interesează discuția de față în calitatea lor de mărci pragmatice și de marcatori discursivi, cu mențiunea că sunt doar o parte dintre aceștia[20].

Inventarul circumstanțialelor metadiscursive clișeizate, care în cea mai mare parte este format din circumstanțiale metadiscursive în realizare nepropozițională, este bogat și, în general, clasificat după funcțiile lor pragmatice, cum ar fi de semnalare a atitudinii psihologice a vorbitorului – ceea ce în literatura pragmatică de specialitate se numește, cu un termen tehnic, *atitudine propozițională* – (cf. *cu toată modestia, de curiozitate, sincer, cu toată bucuria, cu toată stima, cu tristețe* etc.), funcția de indicare a atitudinii epistemice a unuia dintre locutori, de obicei a vorbitorului (cf. *din punctul meu de vedere, după opinia mea, după părerea lui..., în înțelesul lui..., după cum avea să spună..., pe câte știu* ș.a.), funcția de justificare (cf. *că de-asta întreb, că de-aia am zis, cum am mai spus, cum s-a arătat mai sus, după cum vom vedea mai jos* ș.a.), funcția de structurare a discursului (*în primul rând, în paranteză*) etc.

Nu toate circumstanțialele metadiscursive, mai ales cele de dimensiuni propoziționale, se frazeologizează. Indiferent de caracterul lor idiomatic sau nu, prezența lor în text nu trece neobservată.

Propozițiile relative introduse prin relatori (care sunt omonimi cu relativizatorii) cunosc și ele un grad mult mai scăzut de intimitate cu regenta decât propozițiile relative introduse prin relativizatori. O dovadă că distincția operată între relativizatori și relatori este reală o reprezintă modificările de sens care apar la nivelul acestor jonctivi și schimbarea structurii interne a frazei, despre care vom vorbi pe scurt.

Propozițiile introduse de relatori pot fi omisibile în aceleași condiții în care circumstanțialele propriu-zise sunt, adică fără dezorganizarea sintactică a enunțului, dar cu pierdere de informație pragmatică, în primul rând.

Relatorii sunt variante contextuale ale relativizatorilor (GALR, II, p. 214), care au funcția relativizatoare foarte slăbită. Prin funcție relativizatoare se înțelege acea legătură anaforică care se stabilește între conector, antecedentul lui din regentă și categoria relativizată din subordonată pe care relativul o presupune. Inventarul relatorilor este următorul: *ceea ce* cu valoare neutră, *după care* cu sensul de "apoi", *la care* cu sensul de "atunci", *drept (pentru) care* cu un sens apropiat de cel concluziv, *unde* care apare în contexte în care capătă sens anaforic globalizant, asemănător lui *ceea ce*, *pe când* cu sens adversativ. În clasa

[20] Singurele circumstanțiale care nu pot funcționa metadiscursiv, deci care sunt întotdeauna integrate în structura tematică a verbului, sunt circumstanțialele sociative, opoziționale, cumulative și de excepție. Celelalte circumstanțiale cunosc ambele tipuri de utilizări: semantică și pragmatică (GALR, II, p. 469).

relatorilor intră şi o serie de îmbinări cvasilibere, considerate clişee sintactice, care conţin un substantiv abstract de tipul lui *măsură, caz, ipoteză, situaţie* etc. şi un relativ: *în măsura în care, în cazul în care, în situaţia în care* etc. Despre toţi relatorii se spune că au tendinţa de a-şi schimba statutul din pronume sau adverbe relative în conjuncţii, din îmbinare liberă în locuţiuni conjuncţionale. Pragmatic, relatorii sunt marcatori discursivi.

Relatorii leagă propoziţiile relative periferice, neintegrate sintactic în structura regentei. Altfel spus, relatorii nu mai stabilesc un lanţ anaforic între ei, antecedentul din regentă şi categoria relativizată din subordonată, ci cel mult stabilesc o relaţie anaforică de tip cumulativ între sensul global al regentei lor şi sensul propoziţiei pe care o introduc (cf. *I-am spus părerea mea, ceea ce a fost rău.*).

Subordonatele introduse prin relatori pot să funcţioneze atât la *nivelul universului de discurs* (cf. *Steaua joacă diseră la Dublin, **după care se întoarce la Constanţa.*** (*ap.* Internet)), caz care pentru discuţia de faţă ne interesează prin tendinţa relativului de a căpăta un comportament sintactic de conjuncţie, un sens adverbial ("apoi"), şi o valoare de conector sintactico-pragmatic, cât şi la *nivel metadiscursiv* (cf. *A stat şi a muncit o lună, **după care a zis că e prea greu pentru el şi a plecat.***), unde aici introduce secvenţa citantă *i.e.* secvenţa care semnalează trecerea la vorbirea indirectă, cât şi o anumită structurare cronologică implicită a evenimentelor.

Relatorii pot introduce propoziţii cu valoare justificativă. Astfel, spunem că pot funcţiona şi la *nivel argumentativ* (cf. *De ce te temi **când totul s-a terminat cu bine?; Cum nu era nimeni**, a plecat şi el.*). Propoziţiile introduse de relatori frecvent au o valoarea metadiscursivă. În acest caz ne interesează nu numai comportamentul pragmatic al relativului, ci şi toate mecanismele pragmatice activate prin prezenţa lui: pierderea legăturilor referenţiale între regentă şi subordonată, modificarea semnificaţiei conectorului, tendinţa de a căpăta o valoare globalizantă, coexistenţa celor două niveluri – discursiv şi metadiscursiv –, eventual, capacitatea de a face trecerea de la vorbirea directă la vorbirea indirectă, de a structura enunţul, pentru a menţiona doar o parte din seria fenomenelor care se petrec la nivelul acestor structuri.

Relativele introduse de relatori şi circumstanţialele metadiscursive au atras atenţia prin lipsa unei legături sintactice ferme cu regenta şi prin multiplele lor funcţionalităţi pragmatice. În utilizarea orală a limbii, ele frecvent apar în construcţii anacolutice. În studii anterioare dedicate limbajului popular, ele au fost numite şi subordonate adiţionale sau false subordonate şi au fost interpretate, ca reflexul lingvistic al unui fenomen de hipercorectitudine sintactică, semn că vorbitorul încearcă să îşi construiască enunţul după nişte norme lingvistice pe care nu le stăpâneşte îndeajuns. Rezultatul ciocnirii dintre intenţia de comunicare, competenţa lingvistică a locutorului este adesea o construcţie anacolutică. Efectul produs de conector e puternic, pentru că semnalizează introducerea unei explicaţii

şi totodată a unui alt plan discursiv (*"Spune, ţaţă Mariţă!"*, [zise...] ***c-aşa o chema pe mama mea.*** (M. V., p. 81); *"Mă, Ioane!"*, [i-am zis aşa pentru] ***că era... ginerele tatii, vorba aia cumnat al meu.*** (*ibidem*)). Conectorii sunt interpretaţi adesea ca fiind "goliţi de sens" (*Era miliţie la mijloc, **care nu se putea să... să facem scandal.*** (M. V., p. 73); *[Eram certaţi] în special flăcăii. **Care după asta, după ce tot mereu ne-am bătut [...], luau parte acu şi oamenii chiar la bătaie.*** (*ibidem*); *Zice "Stănico" zice, **că Stana o chema**, "Stănico" zice "eu m-am dus".* (M.V., p. 81)).

Dispariţia regentei şi posibilitatea reconstituirii ei aproximative este o consecinţă a slăbirii legăturii sintactice şi a faptului că vorbitorul neglijează să îşi structureze explicit enunţul:

> *[Ţăranii au fugărit slugile boierilor] şi ei au rămas mai departe acolo, au tăiat copaci, ş-au împlântat furci de lemn în pământ, ş-au făcut căşi, ş-au acoperit cu stuf, [şi au făcut toate acestea] **c-aşa era pe timpurile acelea.*** (M.V., p. 83)

Ultima propoziţie este o formulă de încheiere a unei naraţiuni, îşi pierde valoarea de cauzală propiu-zisă, devine o cauzală metadiscursivă (GALR, II), care îndeplineşte un rol argumentativ justificativ. Funcţionalitatea ei pragmatică este de a înlătura eventualele critici, obiecţii, nedumeriri din partea locutorului la adresa celor spuse mai înainte, deci de a bloca o anumită turnură pe care conversaţia ar putea să o ia. A demonstra că există o regentă eliptică este numai o parte din evidenţierea a ceea ce se petrece în acest enunţ.

Foarte multe dintre propoziţiile metadiscursive funcţionează şi ca strategii de *captatio benevolentiae*, prin care se reglează totodată fondul de cunoştinţe împărtăşite de vorbitori (cf. *după cum am cinstea a vă spune, după cum am bucuria să vă anunţ, dacă vrei să ştii, după cum observi, dacă aţi văzut şi dumneavoastră, cum bine ştiţi, cum bine aţi spus, pentru că tot eşti tu specialistul, pentru că tu ştii mai bine* ş.a.).

Incidentele, propoziţii care întotdeauna marchează pragmatic enunţul, semnalând fie o separaţie a diferitelor planuri discursive – planul povestitorului de al povestirii –, fie introducerea unei intervenţii a emitentului – o adresare, o specificare cu caracter metalingvistic etc. –, pot fi interpretate şi ca subordonate ale unei regente absente (cf. (vorbitorul încearcă să regleze backgroundul de cunoştinţe între el şi interlocutor) *Am mers pân-am mers la Cincu Mare, **dac-aţi auzit.*** (M.V., p. 74); (se accentuează caracterul veridic al primului enunţ) *[Apa inundaţiei] a fost pe cuptor, **dacă vrei să mă crezi.*** (M.V., p. 74); (precizare terminologică) *Cam smiguia, **cum se spune la noi.*** (*ibidem*); *N-aveam oglindă cotătoare, **cum îi zicea atunci.*** (*ibidem*)). Eventuala prezenţă a regentei în structura de suprafaţă a acestor enunţuri ar accentua caracterul metalingvistic al

acestor enunțuri, în detrimentul economiei de material lingvistic și uneori în detrimentul adecvării la situația de comunicare.

Când reconstituirea regentei devine imposibilă, conectorul ajunge să fie expletiv, ca în: *Ş-acolo stam, nu numa eu, că eram... **vo 20–30 de bărbați și de femei acolo.*** (M.V., p. 65); *Ş-apoi **unde făcea tata**, "măi babă...".* (M.V., p. 69).

În exemplele următoare: *"Au" zice, **"c-a dracului babă"**, zice.* (M.V., p. 65); *Hop, **că le ies înainte.*** (M.V., p. 64); *Țop, **c-a venit la băiat să meargă.*** (cf. *ibidem*); *Măi, hai, **că-s la mine hoții la stână.*** (cf. *ibidem*); *Na (/of/vai etc.), **că s-a stricat.***, regenta este o interjecție care este mai greu să fie complinită printr-o subordonată cu sens metadiscursiv, în schimb favorizează sensul justificativ. În virtutea caracterului lor explicativ-justificativ și al slăbirii legăturilor sintactice cu regenta, Aurelia Merlan consideră propozițiile justificative ca reprezentând o relație intermediară între coordonare și subordonare, pe care o numește "explicativ-justificativă" (Merlan, 2001).

Întreaga problemă schițată sumar aici ar merita o discuție mai amplă. Vedem că există puncte de intersecție între propozițiile metadiscursive, propozițiile incidente și propozițiile introduse prin relatori, că relația tinde să se transforme dintr-una de subordonare într-o relație de coordonare sau de adordonare (de incidență), că valoarea metadiscursivă uneori ajunge să fie doar justificativă, caz în care propoziția subordonată rămâne ancorată în universul discursiv al enunțului, dar are un puternic caracter argumentativ (cf. *Ce faci, **că doar n-ai înnebunit!***; *Dar cum să te cobori, **căci jos era prăpădenie!*** (Creangă, *ap.* Merlan, 2001, p. 124)).

Observăm că, în funcție de gradul de intimitate sintactică între două propoziții conectate, se formează o ierarhie a jonctivilor, de la cei mai puternic integrați sintactic (complementizatorii), la cei mai puțin integrați sintactic (conectorii circumstanțiali și relativizatorii) și până la cei care sunt foarte puțin sau deloc integrați (conectorii metadiscursivi și relatorii). De asemenea, vedem că unul și același conector poate fi prezent în toate clasele: *că* poate fi *complementizator*, *conector circumstanțial liber, conector metadiscursiv, marcă pragmatică de bornaj,* atunci când este utilizat expletiv, de "umplutură", *ceea ce* și *cum* pot fi *relativizatori* sau *relatori,* adică, cel mai frecvent, tot *conectori metadiscursivi* etc. Indiferent de clasa de jonctivi sintactici din care fac parte, conectorii au activă componenta lor pragmatică. Complementizatorii sunt conectori sintactici și totodată mărci pragmatice de asertare sau de nonasertare, jonctivii circumstanțiali, prin sensul lor procedural, sunt și conectori pragmatici, conectorii metadiscursivi și relatorii au componenta pragmatică predominantă în raport cu cea sintactică. Singura excepție o înregistrează relativizatorii care, prin faptul că depind doar de mecanismul pragmatic al realizării unui lanț de coreferențialitate, nu achiziționează valori suplimentare, ci își păstrează sensul indicial, a cărui natură este tot pragmatică.

e) Un alt grad de dependență se înregistrează la jonctivii coordonatori și la relația de apoziționare. Este vorba de o relație de nondependență sintactică, dar de dependență semantică sau, cum l-am numit mai sus, de *tipul tematic de complinire*. Vorbim de dependență semantică pentru că propozițiile coordonate trebuie să formeze un tot coerent, în care să se poată discerne o tematică și pentru că apoziția se realizează în condițiile păstrării unei echivalențe semantice. Dependența tematică a propozițiilor coordonate depinde de unitatea de timp, loc și spațiu a evenimentelor descrise prin propozițiile coordonate (*În noaptea accea casa părea pustie și înăuntru nu se auzea nici o mișcare.*), de continuitatea referentului realizată structural prin anafore (pronominale) (*Eu i_1-am dat lui Radu$_1$ cartea$_2$ și l_1-am rugat s-o$_2$ pună bine.*), de gradații semantice (*Întâi a zâmbit, și mai apoi a râs din toată inima.*) (*ap.* Beldescu, 1958), de structurări ale informațiilor conforme cu standardele de raționalitate ale interpretării, de tipul cauză – efect, organizare cronologică, premisă – concluzie etc.

f) În privința coordonării și a subordonării la care participă corelativele, coprezența, de regulă obligatorie, a corelativului și a conectorului poate fi interpretată ca un alt grad de dependență, o dependneță mai curând semantică și stilistică. Avem în vedere construcții coordonatoare corelative de tipul *și... și; nu numai... ci și; atât... cât și; sau... sau; pe de o parte... pe de altă parte;* (construcții cu adverbe cu valoare de conjuncție) *aci... aci; acum... acum; când... când; nici... nici* sau construcții subordonatoare ca: *decât să x mai curând y; împreună cu x și y;* (adverbe cu valoare de conjuncție) *aci... aci; acum... acum; când... când; nici... nici* sau construcții subordonatoare ca: *decât să x, mai curând y; împreună cu x și y;* (corelativul e facultativ) *deși x totuși y* (v. *infra* ***Jonctionarea propozițiilor***). Corelativele întăresc valorile conectorilor, le conferă o manifestare mai marcată la nivelul expresiei enunțului.

După cum se poate vedea, gradul de dependență poate varia ca natură și ca intensitate, de la relații semantico-sintactice libere, dirijate de nevoia unei descrieri corespunzătoare a referențialității de comunicat și până la relații structurale foarte rigide.

Ideea de eterogenitate se poate lega și de capacitatea unui conector de a fi angrenat în diverse grade de dependență. Se poate însă observa că eterogenitatea de la nivelul sintactic al gradelor de subordonare formează terenul propice pentru polifuncționalitatea multor jonctivi, pe care îi putem întâlni în calitate de complementizatori, de conectori circumstanțiali și de marcatori discursivi.

O altă concluzie a celor spuse mai sus ar mai fi că noțiunii de *coeziune* – căreia noi îi dăm în cadrul acestei lucrări o accepțiune gramaticală – îi corespund relații de dependență structurală și sintactică. Coeziunea este un fenomen complex, care înglobează și acțiunea jonctivilor, dar pe lângă joncțiunea sintactică ea se mai realizează prin mecanisme ca acordul, recțiunea, articularea, topica, substituția pronominală, dublarea prin clitice, anafora gramaticală. Dintre toate aceste

mecanisme, cel mai dificil de explicat este cel al joncțiunii datorită relațiilor speciale pe care le are cu semnificația enunțului și datorită faptului că este fenomenul cel mai puțin constrâns de reguli gramaticale – exceptând complementizatorii, relativizatorii și relatorii. Coeziunea sintactică prin conectori însumează compozițional sensul, îmbogățește sensul dat, dar și creează sensuri noi.

Joncţionarea propoziţiilor

Joncționarea are în vedere modul de ordonare a propozițiilor în cadrul frazei. Există două forme standard de joncționare: una neierarhică, lineară, specifică coordonării, relației de apoziționare, de reluare și de repetiție (Diaconescu, 1992), iar cealată ierarhică, specifică subordonării. Raportat la planurile discursului, joncționarea se realizează la nivel frastic și transfrastic.

Există mai multe moduri de a realiza joncționarea: prin conectori, prin parataxă (juxtapunere), prin relații de dependență structurală (acord, recțiune, regim, topică[21]), prin intonație și topică. Toate aceste moduri lingvistice concrete de "legare" a propozițiilor sunt supradeterminate de relațiile de dependență semantică și pragmatică între unitățile relaționate. Joncționarea este obligatorie în situațiile în care propoziția are un caracter insuficient. Avem în vedere propoziții în care verbul nu are realizate toate pozițiile actanțiale și propozițiile cu semiauxiliarele *trebuie și poate* (*Trebuie să pansez rana., Poate da drumul elevilor acasă.*). Acestor construcții li se opun propozițiile independente.

Fenomenul sintactic al joncționării este în mare măsură dependent de varianta orală sau scrisă a limbii, dar și de caracterul polifonic al limbajului, de trecerile frecvente de la vorbirea directă la vorbirea indirectă. În oralitate predomină parataxa și sunt frecvente formele anacolutice și atipice de joncționare, în timp ce varainta scrisă preferă hipotaxa și explicitul.

O parte dintre trăsăturile majore ale conversației orale, forma prototipică a limbajului natural, sunt următoarele: enunțurile au sensuri negociabile între parteneri și "retușabile", comunicarea este contextuală și la rândul ei creatoare de context, în sensul că un enunț comunicat poate constitui contextul următorului enunț, este empatetică și participativă, este centrată pe subiectul vorbitor care îi solicită interlocutorului atenția și chiar să afișeze interes față de actul de comunicare, caracteristici predeterminate de mecanismul de alocare a accesului la cuvânt a fiecărui participant. Totodată, conversația, deși este în esență nepredictibilă în întregul ei, este structurabilă, iar joncționarea sintactică este unul dintre mijloacele de structurare.

---

[21] Coordonarea copulativă are o topică liberă, cea adversativă și disjunctivă cunoaște unele restricții de topică, coordonarea conclusivă are o topică fixă, iar în cadrul subordonării circumstațiale există o ordine preferențială a propozițiilor (cf. Diaconescu, 1992, p. 24; Pană Dindelegan, 2003, p. 236).

O parte dintre reflexele, caracterului negociabil, contextual şi interactiv al sensului conversaţional sunt: *luările de cuvânt, reformulările, rectificările* realizate prin substituţii, *prin autocorectare* sau *prin corectare* de către altcineva, *reluările ("în ecou"), suprapunerile, ezitările* în formulare, *tăcerile, anacoluturile, elipsele, enunţurile neîncheiate, accentuările (sublinierile, emfaza)* ş.a. (cf. Ionescu-Ruxăndoiu, 1995). Toate aceste fenomene, străine unui limbaj logic, sunt adesea semnalizate prin diferiţi conectori şi marcatori şi prin diverse forme atipice de joncţionare.

Aceste fenomene conversaţionale extrem de fireşti prezintă elemente lingvistice "în minus" sau "în plus" faţă de ceea ce ar fi trebuit să fie lingvistic dat în acel enunţ conform unor deziderate teoretice şi ideale inspirate din standardele unui sistem logico-semantic, precum *completitudinea, caracterul suficient* şi *necesar* al informaţiei conţinute de enunţ şi *corectitudinea formală* care vizează şi conectările dintre propoziţii. Aceste realizări *în minus* sau *în plus* faţă de ceea ce ar fi "trebuit" să fie în mod teoretic angrenează automat forme de utilizare atipică a conectorilor. De asemenea, din exemplele de mai jos se va putea vedea că în uzul limbajului natural nu se respectă în primul rând de aceste standarde logice. Limbajul conversaţiei este mai curând dependent de nişte standarde de natură psihologică, socială şi de relevanţă. Normele gramaticale[22] sunt de asemenea frecvent încălcate.

Adesea se întâlnesc conectori subordonatori lăsaţi în suspensie din cauză că propoziţia este neterminată (*Şi ne-a scos tot pe hudiţi de-alea **care**... mai neumblate.* (M. V., p. 78); *A găsit... alice de-ale mele **care**... făcute de mine.* (*ibidem*)). Enunţurile fragmentare sunt interpretate ca o consecinţă a "lipsei de perspectivă" în organizarea comunicării orale (M. V., p. 78; Merlan, 1998, p.33) sau, dimpotrivă, ca un semn că interlocutorul poate şi singur să deducă ceea ce nu a fost exprimat, aşa încât locutorul nu mai trebuie să se obosească să-şi completeze propriul enunţ (*Dă-mi nişte bani, că...* (M. V., p. 79)). Frecvent se întâlnesc aşa-numitele "subordonate fără regente" (S. T., p. 53), urma regentei cu sens identic cu propoziţia anterioară fiind conectorul care o introduce (*Eu te las la şcoală, **da'*** [te las la şcoală] ***dacă-ţi dă voie dom doctor.*** (S. T., p. 53)).

Majoritatea formelor anacolutice care se produc are cauze psiholingvistice multiple. Uneori enunţul anacolutic apare ca urmare a unei întreruperi făcută pentru a intercala o explicaţie sau un comentariu, partea întreruptă urmând a fi reluată (*La Bocşa Română când m-am dat jos la staţie, **acolo staţionşefu ăla a avut trei copii, care-or fost cu mine acolo ucenici în fabrică şi pe urmă s-or făcut carte.** Când m-am dat jos, ăia m-or îmbrăţişat de bucurie* (M. V. p. 78)).

---

[22] Avem în vedere normele gramaticale specifice oralităţii, impuse de uzul graiului sau al limbii colocviale standard, iar nu normele academice ale limbii literare.

Analizele pragmatice încearcă să treacă dincolo de aceste observații referitoare la structura de suprafață a enunțului pentru a găsi un răspuns la niște întrebări mai profunde, ca de pildă: de ce și cum se poate să se continue comunicarea în absența corectitudinii și/sau completitudinii gramaticale?; cum se face că, în ciuda multor imperfecțiuni, mesajul este receptat corect, iar intenția vorbitorului este înțeleasă?; de ce structurile anacolutice sunt adesea trecute cu vederea de interlocutor, în timp ce tăcerile dezaprobatoare, râsul, limbajul formulaic – forme conversaționale care nu antrenează dezorganizarea structurii gramaticale a enunțului – stârnesc, dimpotrivă, reacții lingvistice imediate?; acest lucru să însemne oare că față de incorectitudinea gramaticală avem o reacție mai slabă și indusă prin educație, în timp ce pentru toate formele de comunicare cu rol pragmatic care vizează relațiile interpersonale dintre interlocutori avem reacții lingvistice mult mai puternice? ș.a.

Deși nu este locul aici și nici nu se pot inventaria exhaustiv nu puținele aspecte care distanțează limba naturală de limbajul logic, se vor mai indica încă câteva, frecvente în comunicarea orală. Astfel, enunțiatorul are competența de a reconstitui regenta aflată la distanță a oricărui tip de subordonată, cu condiția ca enunțul să facă parte dintr-un schimb conversațional (cf. *A: Mergem la Micu Florea [?] // B: Păi de ce? // A: **Să-i frângem toate crăcile la pruni.*** (M.V., p. 80)). Intervenția vorbitorului A este continuativă sintactic și semantic, dar nu și ca emisie, rolul conectorului sintactic fiind de a indica continuitatea de structură.

Regente neexprimate pot fi recuperate contextual, deoarece vorbitorul presupune că interlocutorul deține suficientă informație enciclopedică din care să extragă o "presupoziție exterioară codului lingvistic", după cum spune Bernstein (*ap.* M.V., p. 82), ca în: *Se ascunsese în porumbi **că era pe la Vinerea mare.*** (M.V., p. 82).

Subordonatele izolate (sau *adiționale*) adesea reprezintă acte de vorbire, de tipul celor noncomunicate, din clasa completărilor, precizărilor, sublinierilor etc.[23]. Acestea sunt despărțite de regenta lor printr-o intonație terminală, care indică eronat încheierea comunicării, pentru că urmează o subordonată întârziată, semn al unei încercări din partea vorbitorului de a completa comunicarea anterioară, care în acest moment îi poate părea fie prea vagă, fie neclară, fie neterminată (completare: *O săptămână de zile am stat. **Să vie procuratura.*** (M.V., p. 59); precizare: *Mă duc la o muiere. **Ca să mi-l tragă** [piciorul scrântit].* (M.V., p. 61); precizare: *Se dusese cu vacile ăluia pe terenu ăla! **Pe terenu unde era ei.*** (*ibidem*); precizare pentru sporirea coerenței: *Mă trimitea cu boii. **Ca să pasc boii.*** (*ibidem*); subliniere a sensului: *Seara am venit cam la sfințitu soarelui. **Când sfințea soarele.*** (*ibidem*)).

[23] Blakemore (1992) folosește termenul de act de vorbire noncomunicat, care se deosebește de actele de vorbire propriu-zise, comunicate, prin faptul că este posibil ca intenția de comunicare (forța ilocuționară) să nu fie identificabilă într-un mod unic. Totodată, se arată că nerecunoașterea tipului de act poate să nu stânjenească desfășurarea comunicării.

Intonația terminală (notată prin punct ortografic în exemple) și conectivul subordonator sunt mărcile subordonatei izolate (GLR). Ea este interpretată, la nivelul limbii populare, ca semn al "gândirii succesive" (M. V.), care are efecte de acumulare informațională și ca o marcă a "sintaxei afective" (Bulgăr, 1956). Cu alte cuvinte, putem vorbi de situații de comunicare pentru care informația primează în dauna corectitudinii formei. La nivelul limbajului artistic, subordonata adițională este folosită ca mijloc de mimesis al unei afectivități sau tensiuni speciale. Alexandru Philippide, care a remarcat fenomenul, l-a considerat la acea vreme ca unul dintre cele mai îndrăznețe procedee stilistice ale limbajului artistic (*ap.* Bulgăr, 1956). Fenomenul, caracteristic limbajului vorbit, apare și la nivel de coordonare într-un procent apreciat, de Sabina Teiuș, ca fiind mare. Aici coordonata adăugată sau izolată are funcția discursivă de completare a informației, intenția locutorului fiind aceea de a spune tot ceea ce știe, de a nu omite ceva important: *Să vezi ce scrisoare a căpătat* ***și o poezie de la maică-sa.*** (S.T., p. 57); *El cu Nica Dan s-o dus* ***și cu Crainicu ala lui Panorica*** (*ibidem*); *La ureche o avut un bumb* ***și la grumaz.*** (*ibidem*).

În limbajul oral, *incidentele* sunt de multe ori folosite pentru a se câștiga timp în comunicare. Multe dintre expresiile incidente sunt formate în jurul unui verb *dicendi* sau al unui verb de cogniție, precum: *știi?, știu eu?, știți (dumneavoastră), pricepi?, îți dai seama?, realizezi?, vezi?* (cu sensul de 'înțelegi'), *cum să spun?, nu știu cum să spun, nu știu dacă mă înțelegi,* aceste ultime două incidente grupând la un loc un verb de cogniție și un verb declarativ, adverbul *vasăzică* a cărui istorie derivațională îl indică pe *zice* ș.a. (Avram, 1997, p. 406). Frazeologismele incidente au, în realitate, mai multe funcționalități pragmatice (au o funcție fatică, au un rol în alocarea dreptului la replică, fie de a-l ceda, fie de a nu-l ceda, de la caz la caz, indică un anumit context mental al vorbitorului, ca să enumerăm numai câteva). Prin caracterul idiomatizat, și datorită valorilor pragmatice de structurare a comunicării le considerăm marcatori discursivi.

O altă particularitate a conectorilor naturali, inexistentă la cei logico-semantici, este aceea că pot să fie în minus în raport cu ceea ce enunțul comunică literalmente. *Conectorii eliptici* sunt o informație fără suport lingvistic, la care se accede prin deducție. Interconectarea tematică propozițiilor enunțului ajută la recuperarea conectorului. Înlănțuirea propozițiilor depinde de scenariul tematic al discursului, de cunoașterea lumii etc. În virtutea tuturor acestor factori, prin inferențe, se interpretează tipul de conexiune dintre propoziții. Fenomenul de a subînțelege jonctivii depinde în mare parte de faptul că propozițiile conectate fac parte dintr-un subiect unitar. Se constată grade tot mai sporite de complexitate în funcție de tipul de joncțiune. Iorgu Iordan (1957) menționează că însuși faptul de a juxtapune două propoziții face ca interpretarea uneia să fie dependentă de interpretarea celeilalte, astfel încât înșiruirea de propoziții juxtapuse determină perceperea sensului frazei ca pe o "sumă". Sensul unei fraze ale cărei propoziții

sunt coordonate este considerat ca un "produs" al sensurilor propoziţiilor alcătuitoare (Iordan, 1957). Un grad mai mare de complexitate decât al coordonării îl are subordonarea propoziţiilor, iar altul şi mai mare este atunci când subordonarea este paratactică.

Subordonarea paratactică este o caracteristică a exprimării orale. Lipsa jonctivului este marcată de intonaţie sau de pauză. Frecvenţa fenomenului a fost justificată la modul general, arătându-se preponderenţa expunerilor succesive care caracterizează limba vorbită (*Am şezut o lună de zile,*[până când] ***s-a potolit răscoala şi am plecat.*** (M. V., p. 53); [Mistreţul] *a tăbărât* [= a căzut], [pentru că] ***a fost slab, n-a avut iarna ce să mânce ş-a fost slab.*** (M.V., pp. 53–54)). Pe lângă această grabă a locutorului de a livra interlocutorului cât mai multe informaţii, există şi alte criterii de natură conversaţională, semantică şi gramaticală care contribuie la recuperarea jonctivului. În primul rând, conectorul subînţeles nu depinde de regimul vreunui constituent al enunţului, ci este un jonctiv liber, această caracteristică gramaticală făcând posibilă omiterea. În al doilea rând, factori care ţin de procesul interactiv al comunicării, de conţinutul semantic al propoziţiilor şi de structurarea discursivă a informaţiei ajută la recuperarea elementului de relaţie în plan inferenţial. În exemplele de mai jos vom încerca să indicăm sumar factorii semantici, dacă este cazul, conversaţionali şi discursivi suplimentari, care par a contribui la implicitarea, dar şi la recuperarea conectorului, în ciuda scoaterii exemplelor dintr-un context mai larg.

Subordonatele paratactice pot să exprime orice raporturi sintactice - atributive, ca în: *Chiar eu am avut un moş bătrân,* ***îl chema Neculai şi-i zicea Balotă.*** (S. T., p. 38), unde ultima parte a enunţului este o informaţie periferică din punct de vedere discursiv, este o explicaţie suplimentară, unde numele şi supranumele personajului par a conta mai puţin; *O altă fată strigă după mine,* ***o aveam băciţă.*** (S. T., p. 37), unde atributiva are rolul unei explicaţii suplimentare. Raporturi temporale sau cauzale exprimate gnomic, cu simetrii sintactice de asindet apar în: [Despre nevasta urâtă:] ***urât afară,*** *urât în casă, nu mergea.* (M.V., p. 53). Sensul figurat, caracterul gnomic, cât şi simetria construcţiei ajută la recuperarea sensului conectorului, o recuperare cu mai multe variante însă. Găsirea conectorului condiţional nu ridică probleme datorită caracterului idiomatic în ***Ai carte,*** *ai parte.* (M. V., p. 55) şi datorită raţionalităţii aproape tautologice de la ***Făceai, dădeai, nu făceai,*** *nu dădeai nimic.* (*ibidem*). De asemenea, orice raport de coordonare poate fi întâlnit şi sub formă paratactică: coordonare adversativă – *Pe mine mă ardea în tălpi de sanie, nu de şcoală.* (S.T., p. 61), unde contrastul dintre *sanie* şi *şcoală* este discursiv; *M-am dus, încă nu eu,* ***soră-mea cealaltă, Dobra,*** *şi cu omul meu.* (S.T., p. 61), unde adversativa este aici o formă foarte eficientă de corectare "din mers" a informaţiei; rectificarea nu este prefaţată de o secvenţă metalingvistică explicită, cum ar fi fost poate normal, de tipul lui *Am greşit, nu eu m-am dus, ci...*, ci este o rectificare, care permite conţinutului corectat de vorbitor

să intre direct în fluxul narativ al enunțului. Semiadverbul *încă* și particula de negație din prima propoziție creează un context manifest pentru recuperarea lui *ci*, care apare numai dacă primul termen al coordonării este negativ. *Dădea [vinul] cu... nu cu paharu, cu oala.* (*ibidem*) are o joncțiune bazată pe semnificația de contrast semantic, eventual chiar de contrazicere (metalingvistică) a unei afirmații anterioare sau potențiale. La raporturile concluzive de la *[Bărbatul meu] nu mai spune nic, nu mai spune, nu mai spune.* (M.V., p. 56), se adaugă fenomenul repetiției pentru a obține o anumită tensiune; opoziția afirmativ-negativ, formele inverse, eufonia, toate dirijează interpretarea spre ideea de disjuncție în: *Duce-m-oi, nu m-oi duce.* (S.T., p. 73).

O situație înrudită cu a conectorilor coordonatori eliptici este aceea a conjuncțiilor omise. Într-un lanț de subordonate de același tip se admite omiterea conjuncției subordonatoare, mai puțin a conjuncției *să* din cauză că ea are și rolul morfologic de marcă a conjunctivului (cf. Avram, 1977, p. 283). Atunci când omiterea conjuncției subordonatoare are loc la o subordonată aflată la o distanță oarecare de regentă, gramaticile o interpretează ca pe o tendință a subordonatei de a scăpa de sub controlul regentei, rezultat al comodității în exprimare, al caracterului improvizat, lax și nerepetabil al enunțului oral, ca pe o "alunecare de planuri în frază" (cf. M.V., pp. 75–76) (cf. *Și ne-o plăcut c-o fost cuminte, o fost bun și e d-aci din vecini.* (*ibidem*)).

Fenomenele de *renunțare la o formă sintactică* pentru alta ca semn de *corectare* a mesajului, de *hipercorectitudine*, de *subordonate lăsate în suspensie*, de *întreruperi de enunț*, *corecțiile* operate în text prin introducerea unor *subordonate adiționale*, *efectul de amânare*, de *încetinire* a comunicării, *specificările cu caracter metalingvistic* pe care îl au *incidentele* și alte *intervenții* ale emitentului în text a căror varietate este mare dovedesc faptul că adeseori comunicarea nu e perfectă, nu e clară, nu se execută fără reveniri și corecții, nu e explicită și nu e succintă, cu alte cuvinte nu satisface condițiile corectitudinii de tip logico-semantic.

La formele atipice de joncționare, a căror enumerare anterioară este doar ilustrativă, se adaugă unele forme de joncționare controversate din punct de vedere teoretic, cum ar fi: i) coordonarea între o parte de propoziție și o propoziție; ii) coordonarea unei subordonate de regenta ei; sau iii) cazul propoziției subordonate la două regente necoordonate.

În cazul coordonării între o parte de propoziție și o propoziție s-a arătat că fenomenul este explicabil în virtutea corespondenței dintre părțile de propoziție și propozițiile subordonate (Avram, 1957; Merlan, 2001). Este un caz de coorodonare în cadrul frazei, fără să fie și un caz de coorodnare între propoziții (*ibidem*). Acest tip de joncțiune a fost interpretat ca eterogen sau ca un raport mixt, care utilizează doi conectori diferiți. Pozițiile sintactice actualizate de această construcție pot forma un *subiect complex* în enunțuri de tipul: *Merg **eu** și **cine mai vrea**.; Rămâi **tu***

*aici şi **cei ce se simt obosiţi.*** (Merlan, 2001, p. 176) sau *multiplu*, consideră Petru Zugun, aducând argumentul acordului la plural cu predicatul, într-un enunţ ca: ***El şi cine a stat alături** au plecat.* (*ap.* Merlan, 2001, p. 176). Mai pot apărea şi alte poziţii sintactice în această structură: complementul direct şi completiva directă *A cumpărat **mere şi ce i-a mai trebuit.**, Cumpăr **fructe şi ce-oi mai găsi.***; numele predicativ şi predicativa: *Moşneagul era **glumeţ şi cum îi sta bine omului la vârsta lui.*** (*ap.* Diaconescu, 1993, pp. 49–50); *Aci s-a arătat **înţelegător, aci cum nu-l mai văzusem niciodată.*** (*ap.* Merlan, 2001, p. 179); complementul indirect şi completiva indirectă: *Misiunea asta **ţi-o încredinţez ţie şi cui se simte în stare să o îndeplinească.**;* circumstanţialul în realizare neprepoziţională şi în realizare propoziţională: *Zise **cam întins şi cam ca şi când n-ar fi băgat de seamă.**; Să vii sâmbăta **şi ori de câte ori vei dori.*** (*ap.* Diaconescu, 1993, pp. 49–50). Merlan (2001) arată că nu toate realizările acestei construcţii sunt identice. Unele sunt structuri cu o regentă eliptică, ca în: *Se întoarce **Ioana şi*** [se întoarce] *peste două zile **cine va primi aprobarea şefului.*** (*ap.* Merlan, 2001), argumentul fiind acela că apar părţi de propoziţie rămase de la regenta eliptică (*peste două zile*), în timp ce alte construcţii reprezintă coorodnarea între o propoziţie subordonată şi o parte de propoziţie dependente de acelaşi regent (***Eu şi cine mai vrea** mergem la el.*) (*ap.* Merlan, 2001, p. 180), unde cele două poziţii sintactice în realizare nepropoziţională şi propoziţională sunt asemenea unui subiect multiplu care se acordă la plural cu predicatul.

Diaconescu (1993, p. 50) înregistrează şi alte structuri similare acesteia, în care apar coordonate o parte de propoziţie şi o propoziţie subordonată cu funcţii sintactice diferite, ambele cu acelaşi regent: subiect şi concesivă (*Nu mă convinge **nimeni şi oricât ar încerca.***), complement direct şi circumstanţială de loc sau de timp (*Cumpără **orice şi de unde poate.**; Vinde **orice şi când poate.***), circumstanţial de loc şi propoziţie sociativă (*Se plimbă **prin parc şi cu cine-i place.***). Toate acestea sunt considerate de autorul citat ca o contaminare între planul coordonării şi cel al subordonării.

Din punct de vedere semantic, pragmatic şi stilistic, toate aceste construcţii au un "aer comun de familie", dincolo de diferenţele lor structurale minore. Acest "aer de familie" este dat de un anumit comportament inferenţial constant, dar şi de particularităţi de construcţie semantică, cum ar fi selecţia unui conector subordonator din clasa relativilor, care rămâne în cadrul acestui enunţ o variabilă semantică nesaturată. Toate aceste construcţii declanşează presupoziţii la nivelul subordonatei lor care, ulterior, au rolul de a produce o extensie vagă a referenţialităţii primei propoziţii. De exemplu, enunţul ***Eu şi cine mai vrea** mergem la el.* are presupoziţia "Mai există cineva care vrea să mergem la el.", tot aşa, fraza *A cumpărat **mere şi ce i-a mai trebuit.*** declanşează presupoziţia "I-a mai trebuit şi altceva.". Prin conţinutul lor vag de la nivelul subordonatei, dublat de contribuţia, tot vagă, a sensului presupoziţional aceste enunţuri se caracterizează printr-o lipsă de specificare semantică, dar şi prin scoaterea în evidenţă a verbului regent.

Subordonata are un rol generalizant, prin care se evită de către vorbitor o enumerare considerată, probabil, fastidioasă. Petru Zugun (*ap.* Merlan, 2001, p. 176), discutând construcția de coordonare dintre un subiect și o subiectivă a remarcat, de pildă, că funcția de subiect nu este suficient realizată – noi am spune "saturată" – numai printr-una dintre cele două unități coordonate.

Cel de-al doilea tip de joncțiune, considerat atipic, se formează cu o subordonată antepusă și regenta ei. Fenomenul a atras atenția de mai mult timp. Apare discutat în GLR (II), este de asemenea discutat de Diaconescu (1993) și de Merlan (2001, p. 180 *et. seq.*), unde este prezentat ca propoziții adversative legate de consecutive (*De piatră **de-ai fi fost și nu se putea să nu-ți salte inima de bucurie.*** (Creangă, *ap.* Merlan, 2001, p. 180)). Alte situații similare privesc concesivele aparent legate de regenta lor printr-o conjuncție coordonatoare (***Cu toate că nu sunt ușă de biserică dar tot/ și tot/ însă/ și totuși** n-aș face așa ceva.*) și subordonatele cumulative în același tip de context (*Cine dă foc pădurii, **las' că e osândit aici ca pentru o moarte de om, dar pe ceea lume va arde în pojar nestâns** de brad.* (Sadoveanu, *ap.* Merlan, 2001, p. 181). Studiile mai recente (Diaconscu, 1993, II; Merlan, 2001; GALR, 2005, II) consideră conjuncția coorodnatoare ca fiind un corelativ adverbial al subordonatei.

Baciu (1990) reia problema joncțiunii unei subordonate la două propoziții regente noncoordonate, arătând că nu este teoretic o imposibilitate și nici o anomalie, așa cum conchide D. D. Drașoveanu în ciuda faptului că îi recunoaște frecvența. Exemple ale acestei construcții, preluate de la Baciu (1990) și adaptate aici din ncesități de economie, sunt: (1) *Poate de aceea și-a amintit de acele cuvinte* [regenta 1] ***pe care nu știa*** [regenta 2] ***că le va spune.***; (2) *Mă întâlnesc cu alde băiatul ăsta* [regenta 1], ***care știi și tu*** [regenta 2], *că e director al școlii.*; (3) *Acesta este gestul **la care cred*** [regenta 2] *că se gândește.*; (4) *Are o casă **cum sunt sigur** că nu mai sunt altele.*; (5) *Ți-am adus niște cărți **pe care sunt sigur** că le vei citi.*; (6) *L-am felicitat pe colegul **căruia am aflat** că i-a apărut o carte.* Regularitățile observate de Baciu (1990) la nivelul acestei construcții sunt următoarele: primul conector, cel care introduce regenta a doua, poate fi orice relativ. Conectorul al doilea poate fi orice conjuncție și este impus de verbul din regenta a doua, afirmă autoarea citată, în realitate este complementizatorul *că* impus de verbul matricial din regenta a doua. Remarcăm, de asemenea, dubla interpretare sintactică pe care o capătă ultima subordonată din enunț în funcție de regenta la care se raportează. Astfel, în cazul exemplului (1), subordonata *că le va spune* are funcția de completivă directă în raport cu regenta a doua și de atributivă în raport cu prima regentă. Inventarul verbelor posibile din regenta a doua nu este mare; ele sunt verbe de cunoaștere ca *a ști, a crede, a afla, a fi sigur*. O altă regularitate observată de Baciu (1990) este aceea că regenta a doua poate fi omisibilă fără ca enunțul să se dezorganizeze sintactic.

La nivel pragmatic, observăm că şi această construcţie formează enunţuri despre care se poate spune că au un "aer comun de familie". Regenta a doua se caracterizează printr-un caracter foarte limitat în ceea ce priveşte posibilele ei variante de realizare lingvistică. Ea este o propoziţie care lexicalizează un aspect din enciclopedia locutorului, interlocutorului sau referentului despre care se discută. Este, netehnic vorbind, ceva despre ceea ce ştie sau nu ştie unul dintre participanţii la comunicare. Ea introduce o modalitate epistemică, care nuanţează statutul informaţiei din enunţ în informaţie sigură sau nesigură, cunoscută de interlocutor sau necunoscută, veche sau nouă pentru vorbitor etc.

Ceea ce am vrut să arătăm este că toate formele atipice şi controversate de joncţiune nu sunt nişte accidente, ci au motivaţii contextuale, epistemice, psihologice, într-un cuvânt, pragamtice şi că au tendinţa să se rutinizeze sau să se convenţionalizeze pentru indicarea unei anumite funcţii pragmatice, conversaţionale, argumentative, mai mult, au tendinţa să capete un comportament inferenţial stabil. Ceea ce la nivel sintactic reprezintă *eterogenitate, contaminare de planuri sintactice, comportament atipic, discontiunuitate sintactică*, la nivel pragmatic devine expresia unei *funcţionalităţi pragmatice.*

Polifuncţionalitatea gramaticală a conectorilor sintactici

Ipostazele morfologice diferite ale unor conectori sintactici, rezultat al schimbării categoriei lor gramaticale, este interpretat ca un semn de eterogenitate în studiile de sintaxă a conectorilor (cf. *decât* şi *ca* în ipostază de prepoziţie prin care se introduce un complement comparativ de inegalitate: *mai serios decât tine, mai mult ca mine*; aceiaşi jonctivi în ipostază de adverbe de comparaţie care introduc aceeaşi poziţie sintactică: *Plouă mai mult ca în septembrie.; Îi scrie mai des decât fratelui său.*; *decât* în ipostază conjuncţională introducând o subordonată comparativă de inegalitate: *Scrie mai frumos decât scrii tu.* (GALR, II, p. 453); jonctivii *fără, până* şi *de* în ipostază de prepoziţii (cf. *fără umbrelă; părul până la brâu; castel de nisip*) şi conjuncţii (cf. *S-a schimbat foarte mult **de** n-o mai recunoşti.; A citit **până** a adormit.; Vorbeşte **fără** să se gândească.*; adverbele relative *unde, când* şi *cum* cu valoare de conjuncţie în urma pierderii autonomiei semantice: ("pentru că") ***Unde** am fost prea obosit, de aceea nu te-am observat.; **Cum** nu mai băuse apă toată ziua, de aceea i s-a făcut rău.*; ("deoarece") *Nu mai fi îngrijorată **când** ştii foarte bine că totul e sub controlul meu.* etc.); locuţiunile prepoziţionale *de-a lungul, de-a latul* (cf. *de-a lungul Nilului; de-a latul patului*) şi ca adverbiale prin omisiune (*Materialul a fost cusut de-a lungul, nu de-a latul.* etc.).

Pe lângă fenomenul de omonimie gramaticală întâlnit la mulți conectori sintactici, se adaugă și dificultatea de încadrare morfologică a unor jonctivi, ceea ce amplifică impresia de neomogenitate resimțită la nivelul conectorilor sintactici.

Jonctivii sintactici specifici coordonării concluzive – *deci, așadar, (care)vasăzică, prin urmare, ca atare, așa că, de aceea, în concluzie, în consecință* – pot fi încadrabili în clasa conjuncțiilor și locuțiunilor conjuncționale sau ca adverbe, respectiv locuțiuni adverbiale (GALR, I, p. 639). Argumentele în favoarea considerării lor ca adverbe ar fi următoarele: a) topica liberă, diferită de cea a conjuncțiilor coordonatoare[24]; b) absența din locuțiunile conluzive a unei conjuncții sau a unui element de relație; c) posibilitatea combinării, ca și adverbele, cu o conjuncție, de preferință, coordonatoare (cf. *Vând urgent **și deci** foarte foarte ieftin obiectiv canon EF 27–28 mm.* (Internet); *Acest lucru teribil, pentru care nu prea există cuvinte, care [...] îți taie respirația pentru că este epifania altei lumi, non-familiarul absolut **și, ca atare,** cumplit – era pentru greci deinon.* (Gabriel Liiceanu, *Despre minciună*, București, Humanitas, 2006, p. 37).

Nu toți membrii concluzivelor au aceeași flexiblitate de combinare sau își păstrează nealterat statutul de jonctiv concluziv în diverse colocații. În anumite contexte, locuțiunea *ca atare* poate fi interpretată ca locuțiune adjectivală sau adverbială în funcție de ce regent se consideră că are (cf. *Am consumat frunze de păpădie sub formă de salată sau ca atare.* (*ap.* Internet). Cel mai mult oscilează între diferite valori morfologice membrii periferici ai seriei, în cazul nostru, ai seriei concluzive: (l. adj. cu rol anaforic) *Se aprobă rectificarea bugetului local și modificarea **în consecință** a listelor obiectivelor de investiții.* (Internet); *Tu ai păreri, suferințe și o atitudine **în consecință**.* (Internet); (l. adv. cu rol anaforic) *Substanța este prezentă în cartofii încolțiți sau descompuși, aceștii cartofi fiind amari și indigești. Curățați-i **în consecință**!* (Internet). *Aidoma, asemenea, așijderea, contrar, conform, potrivit* sunt convențional considerate adverbe, dar funcționează contextual ca prepoziții care impun dativul.

În concluzie, faptul că se pot stabili între jonctivi și alte clase lexico-gramaticale diferite relații poate fi interpretat tot ca un semn de eterogenitate. Aceste relații sunt descrise de regulă în gramatici ca 'omonimie gramaticală', ca 'statut morfologic discutabil', aflat la 'limita' dintre o clasă și alta, și ca grupări situate la limita dintre îmbinare liberă de cuvinte și conector sintactic locuționar.

---

[24] În seria conjuncțiilor coordonatoare, doar adversativul *însă* are topică liberă.

Conectarea prin relaţii de dependenţă şi de nondependenţă gramaticală: complementizatorii

Tema de aici are la bază o distincție care este scoasă în relief în literatura lingvistică românească, mai ales de ultima ediție a gramaticii Academiei, dar și de studii de sintaxă de dată relativ recentă care o preced[25]. Aparent, poate să surprindă primul termen al distincției printr-un presupus caracter pleonastic, iar al doilea, printr-un presupus caracter contradictoriu. Prin conectare realizată în condițiile nondependenței gramaticale, noua gramatică a Academiei înțelege joncționarea sintactică la care participă conjuncțiile libere. Conectarea prin dependență gramaticală este cea realizată prin jonctivi sintactici impuși ca urmare a diferite restricții gramaticale. Aceasta distincție duce la subclasificări similare ale prepozițiilor și conjuncțiilor, subclasificări care, între altele, pot contribui la impresia de complexitate și poate de eterogenitate a clasei conectorilor în genere. Este vorba de diviziunea care se face între complementizatori și conjuncții circumstanțiale. Complementizatorii sunt conectorii care introduc un complement, după cum indică și denumirea, iar inventarul lor este mult mai mic, comparativ cu cel al conjuncțiilor subordonatoare circumstanțiale: complementizatorii prototipici pentru limba română sunt *pe, de, că, să* și *dacă*[26]. Complementizatorii sunt jonctivi care nu se combină liber în cadrul enunțului, ei apărând în urma unor restricții de asociere impuse complementului de termenul regent. În calitate de cuvinte gramaticalizate, complementizatorii exprimă regimul centrului sintactic (GALR, II, p. 637). După unele definiții, complementizatorii se identifică cu un subset din clasa conjuncțiilor subordonatoare din gramatica tradițională, care marchează sau sunt capul sintactic al unei propoziții complete, propoziție complement sau propoziție nominală (Cronilescu, 1995, pp. 236–237; *Wikipedia*; GALR, II). Propoziția complement este un argument al unui verb regent (verb matricial) și se deosebește de propozițiile circumstanțiale prin caracterul ei neomisibil fără ca gramaticalitatea enunțului să aibă de suferit (a se vedea: *Cred că va fi vreme bună.*, față de **Cred că.*, enunț incomplet, sau față de *Cred.*, despre care nu se poate spune că ar fi varianta eliptică a primului enunț, ci doar că este un cu totul alt enunț, un enunț acțional, ce presupune un context de comunicare diferit). După concepții mai permisive (GALR, II, p. 52), complementizatorii sunt atât conjuncțiile și conectorii relativi (de regulă fără antecedent în regentă), cât și prepozițiile care leagă de centrul sintactic complementele, ce la rândul lor pot cunoaște o realizare propozițională sau nonpropozițională. Complementizatorii marchează, dar și

[25] Premergătoare discuțiilor despre complementizatori din GARL sunt cele de la Pană Dindelegan (2003).

[26] Inventarul complementelor este următorul: subiect, complement direct, complement indirect, complement secundar, complement prepozițional și complement predicativ al obiectului, conform clasificării din GARL (II).

diferențiază totodată complementele între ele (cf. complement prepozițional: *îl vede pe x; apt pentru x; depinde de x; dă la x; optează pentru x*; complement direct: *consideră că x; vrea să x;* subiect: *îmi place că x; mă doare că x; îmi convine dacă x;* redarea în vorbire indirectă a unei interogații: *întreabă dacă x;* complement secundar: *îl convinge de x; îl informează despre x* etc.). Cu alte cuvinte, complementizatorii, fie că sunt conjuncții, fie că sunt prepoziții, figurează între mărcile de actanță cu care se realizează coeziunea sintactică[27].

Distincția fundamentală care separă conjuncțiile și prepozițiile circumstanțiale de conjuncțiile și prepozițiile complementizatori o reprezintă capacitatea diferită a celor două clase de jonctivi de a asigna roluri tematice. Complementizatorii nu asignează roluri tematice propozițiilor pe care le introduc, ci acestea sunt asignate de verbul matricial (Cornilescu, 1995, p. 236). Conjuncțiile subordonatoare circumstanțiale și prepozițiile libere au în schimb capacitatea ca să determine rolul tematic al complementului pe care îl subordonează centrului sintactic. Totodată, complementizatorul se mai caracterizează prin faptul că selectează un tip particular de flexiune (Cornilescu, 1995, p. 237): *să*, cu varianta disociată *ca... să*, se combină întotdeauna cu un verb la conjunctiv, *că* acceptă numai indicativul (*Vreau să rămână acasă., Sunt de părere ca ele să rămână acasă.*; *Știu că ele rămân acasă.*); prepozițiile complementizatori impun nominalului cazul acuzativ.

Gabriela Pană Dindelegan în mai multe studii (2006; 2003; 1994), cât și în noua gramatică a Academiei, apoi Isabela Nedelcu și Mihaela Gheorghe în capitolele despre prepoziție, conjuncție și despre propozițiile conjuncționale din același tratat, urmând tradiția de clasificare din gramaticile mai vechi, dar și o serie de distincții devenite operaționale în urma studiilor recente de sintaxă, cum ar fi omisibil (liber) *vs.* nonomisibil (impus), purtător de informație semantică (circumstanțială) *vs.* fără informație circumstanțială, capacitate de a asigna roluri tematice vs. absență a acestei capacități, clasifică conjuncțiile în *circumstanțiale* și *necircumstanțiale* (*i.e. complementizatorii*) și, mai departe, le subclasifică pe ultimele în: a) jonctivi impuși de un termen regent; b) jonctivi impuși de mecanismul redării în vorbire indirectă a unui discurs direct (cazul conjuncției *dacă: întreabă dacă...*), și c) complementizatori aflați în variație liberă pe lângă același verb regent, ca *mă bucur că.../ să...* În acest ultim caz, se constată o specializare a conectorilor în funcție de valorile "modale" transmise: *că* este conectorul specializat pentru a exprima modalitatea enunțiativă a asertivității, *să* – pentru *nonasertivitate.*

Din punct de vedere al istoriei lor etimologice, multe dintre aceste cuvinte funcționale se dezvoltă, prin gramaticalizare, fie din alte categorii sintactice, fie

---

[27] Cazul, pentru că este o restricție de formă impusă de prepoziția complementizator, dar și de prepoziția liberă, figurează între mărcile de actanță și contribuie la coeziunea structurală a enunțului (GARL, II, p. 52).

îşi alterează statutul gramatical. Complementizatorul *să* a devenit marcă gramaticală a subjonctivului, iar *că* este tot mai mult asimilat cu o marcă a asertivităţii, cu alte cuvinte a modului indicativ. Gabriela Pană Dindelegan numeşte conjuncţiile *că* şi *să* "semne modale" care introduc o subordonată de tip asertiv *vs.* una de tip nonasertiv (Pană Dindelegan, 1994, p. 123). Este simptomatic, în acest sens, faptul că îl întâlnim pe *că* în construcţii exclamative, ştiut fiind că exclamativele sunt nişte aserţiuni mai tari (cf. *Înseamnă că te iubeşte!*; (popular) *Trebuie că te iubeşte!*).

În engleză, complementizatorul *that* este obţinut prin gramaticalizarea pronumelui demonstrativ omonim. În multe limbi apar complementizatori din cuvinte interogative (*Wikipedia*), cum este cazul, în română, al lui *cum* în calitate de complementizator care introduce o completivă directă ce transpune în vorbire indirectă o potenţială interogativă (cf. (popular) *Află şi el cum merge cu politica azi.*).

Gramaticalizarea se produce prin uzul limbii, iar poate cele mai spectaculoase exemple de gramaticalizare consemnate se întâlnesc în contextul a două limbi aflate în contact. Cu alte cuvinte, gramaticalizarea preferă contextele delocutive. Conectorii obţinuţi din construcţii care la origine au fost contaminate, cum este cazul lui *cum că, cum de* ş.a., sunt de asemenea rezultatul unor procese de gramaticalizare prin delocutivitate. Diverse combinaţii obţinute în urma contaminării unor structuri ca urmare a ciocnirii a două proiecte diferite de structurare sintactică a unui conţinut de comunicat sunt cazuri de enunţuri alternative, aflate "în contact", numai că, de data aceasta, în mintea locutorului.

Locuţiunea conjuncţională *cum că*, frecventă în limba veche, precum şi în limbajul popular şi colocvial de astăzi (*Au zis cum că n-au mai avut bani.*), s-ar putea să fi rezultat dintr-o contaminare a două construcţii: una cu jonctivul *cum*, care preferă contexte cu nominalul *modul* cu rol de explicitare, şi una cu jonctivul *că,* jonctiv care tolerează contexte cu nominalul dezambiguizator *faptul* (*Au zis modul cum n-au mai avut bani.*, posibil a se fi contaminat cu *Au zis faptul că n-au mai avut bani.*). În GALR (II, p. 329) nu vorbeşte de contaminare, ci doar se arată că acest conectiv poate apărea în contextul unei regente al cărei predicat permite, ca subiect, substantivul abstract *modul* sau *faptul*. Ceea ce vrem să subliniem este că locuţiunea *cum că* e posibil să fie rezultatul unei contaminări, dat fiind preferinţa, în general, a fenomenului de gramaticalizare pentru delocutivitate sau contact lingvistic. Personal credem că este mai adecvată intuiţiei lingvistice explicarea lui *cum că* din ciocnirea unei interogaţii retorice "în ecou" cu ce s-a zis anterior în discurs (*Cum n-au mai avut bani?!*, ca reacţie lingvistică a locutorului de respingere a veridicităţii unui fapt asertat anterior de altcineva), cu redarea prin vorbire indirectă a aserţiunii respective (*Au zis că n-au ai avut bani.*). Componenta pragmatică contextuală de ecou este acceptată de semantismul verbelor matriciale care îl impun pe *cum că*, toate din sfera verbelor de cunoaştere (*explica, înţelege, zice, se răţoieşte, aude, spune, află, citeşte, justifică, dă ştirea,* (metaforic) *ciripeşte* etc.). Complementizatorul *cum că* tinde

astfel să se specializeze pragmatic ca marcator al rezervei locutorului. Mecanismul funcțiilor pragmalingvistice surprinde aici prin coerența sa, care ne permite să arătăm că, cel puțin în română, valoarea pragmatică a *rezervei locutorului* rezultă din combinarea mai multor forțe ilocuționare, a mai multor atitudini propoziționale și argumentative diferite: cea a respingerii prin neverosimil, prin dubiu, și cea a justificării. Este ca și cum rezerva, lingvistic marcată prin *cum că*, se dezvoltă din jocul subtil al acestor valori specifice: forța dubiului și, mai mult decât atât, a neverosimilului, care provine de la locutorul *in praesentia*, și valaoarea justificativă care emană de la un posibil antelocutor, acum *in absentia,* dar evocat prin vorbirea indirectă încapsulată în enunțul cu marca *cum că*.

Un alt exemplu de gramaticalizare, îl reprezintă complementizatorul locuțiune *cum de*. Specializat ca marcator pragmatic al *mirării* sau al *dezaprobării vorbitorului,* exprimate inițial printr-un enunț exclamativ care acum este relatat în subordonată. Complementizatorul apare numai în astfel de structuri de transpunere a vorbirii directe a unui enunț exclamativ în vorbire indirectă (GALR, II, p. 329) (cf. *Mă miră cum de nu au protestat., Nu ni s-a spus cum de a fost posibil să rămână spitalul fără doctori.*). Transpunerea vorbirii directe exclamative în vorbire indirectă este, păstrând proporțiile, un caz asemănător cu cel a limbilor în contact, numai că aici este vorba de "voci" în contact. În contextul delocutiv al trecerii unui enunț exclamativ în vorbire indirectă, elementul conector – *cum de, ce de, cât de* – se gramaticalizează, devenind complementizator și, totodată, se specializează pragmatic pentru exprimarea mirării ca atitudine propozițională (cf. *El se miră ce de* [multă] *lume a venit.; Ei se miră cât de mult au putut să doarmă.*). Conectorul lasă să se proiecteze și la nivelul enunțului cu subordonată aceste valori care apar inițial în vorbirea directă. Ambele valori – de mirare și de "mirare plus dezaprobare" – pentru ultima nici nu avem în limbă o denominație unică – apar în contexte caracterizate de plurivocitate și se păstrează grație conectorului sintactico-pragmatic și în structurile cu subordonate.

Tendințe de gramaticalizare, care e posibil să se convenționalizeze, tot așa cum s-ar putea ca limba să le abandoneze la un moment dat, se constată astăzi la nivelul colocației *cred că*, pe cale a deveni marcator pragmatic al dubiului. Colocația *cred că* o întâlnim astăzi pronunțată într-o formă aglutinată – *cre' că* – în limbajul colocvial, chiar și scrisă cu intenții glumețe *crecă*, în schimburi conversaționale electronice de tip "chat" sau forum electronic, în jurnale intime etc.[28].

Impresia este că membrii periferici ai clasei complementizatorilor capătă funcționalități pragmatice tot mai speciale, mai evidente, în comparație cu membrii centrali, care sunt polifuncționali.

Comportamente pragmatice variate, pe care le putem la o primă vedere considera ca reflexe ale eterogenității lingvistice a clasei conectorilor, se înregistrează la unele complemente, în funcție de modul de distribuție a mărcilor actanțiale.

---

[28] Cu ajutorul motorului de căutare Google, s-au găsit în jur de 50.000 de atestări ale lui *crecă* în texte electronice scrise în limba română.

Complementul direct cunoaşte o realizare cu mărcile de actanţă cazuale (*Chem **copilul.***) şi alta cu marca de actanţă *pe* (*Îl chem **pe copil.***), mărci care în aceste exemple sunt în distribuţie liberă. Complementul direct are capacitatea de a utiliza ambele mărci, dar de data aceasta în distribuţie complementară, în funcţie de trăsăturile [+/–animat] şi [+/–individualizat] ale nominalului: (nonanimat) *Ei caută **cheia.***, şi (animat, individualizat) *Ei îl caută **pe Ion.*** Gabriela Pană Dindelegan, în capitolul despre grupul verbal din noua gramatică a Academiei, spune că distincţia dintre cele două tipuri de mărci este foarte subtilă, că e în legătură cu semantismul nominalului complement şi că nu poate fi captată integral prin reguli (GALR, II, pp. 53–54). Prepoziţia *pe*, care introduce un complement direct personal, s-a gramaticalizat şi este considerată în unele descrieri de specialitate ca marcă morfologică a *subgenului personal.* Dintr-o perspectivă pragmatică asupra referenţialităţii, unde asignarea referenţilor este văzută ca un *act de referire*, determinat de factori extralingvistici, cum este gradul de cunoaştere a referentului, realizarea fie cazuală, fie prepoziţională a complementului direct ţine de semnalarea unor diferenţe epistemice. În *Ei caută cheia.*, nominalul poate fi utilizat cu o referenţialitate de tip atributiv, *de dicto* – ('Ei caută obiectul *cheie*, iar orice entitate materială care corespunde acestei descrieri este un candidat la referenţialitate; s-ar putea chiar ca ei să fie străini de casă, să nu fi văzut niciodată cheia respectivă, pe care o caută însă, în virtutea cunoaşterii atributive, conceptuale, ce o au deţin şi care îi abilitează să o caute.') – sau poate avea un uz referenţial, *de re,* numit şi *de facto* – ('Ei caută un obiect *cheie* particular, în legătură cu care pot să dea detalii contextuale pentru că deţin o cunoaştere a obiectului respectiv ca entitate fizică particulară, pe care altădată au văzut-o, au folosit-o etc.'). În termenii trăsăturilor de sens, utilizării *de re* cu nume de obiecte îi corespund trăsăturile semantice [+nonanimat; +individualizat], iar utilizării *de facto* – [+nonanimat; +nonindividualizat]. În *Ei îl caută pe Ion.*, nominalul în acuzativ are doar o utilizare referenţială *de facto*, ceea ce în trăsături semantice ar putea fi reprezentat prin combinarea semelor sau conceptelor de [+animat; +individualizat]. Aceste diferenţe pragmatice se regăsesc şi în enunţurile care cunosc o distribuţie liberă a mărcilor actanţiale. În *Ei angajează **grădinar.***, nominalul are o citire "neindividualizată", "categorizantă" (GALR, II, p. 54), în termeni pragmatici, are o *utilizare atributivă* – [+persoană; –individualizat] ('Ei nu angajează pe cineva anume, cunoscut personal, ci pe unul dintre acei indivizi care are proprietatea de a fi "grădinar".). În *Ei îl angajează **pe grădinar.***, nominalul are o referenţialitare *de facto,* este cunoscut mult mai îndeaproape de locutor [+persoană; +individualizat]. Cele două tipuri de enunţ, diferite ca realizare sintactică a complementului direct şi ca lecţiune pragmatică a referenţialităţii, altminteri sinonime, sunt, considerăm noi, funcţional distincte. Ele generează nu numai lecţiuni diferite, ci şi inferenţe contextuale diferite, apărând în contexte cognitive distincte. Putem astfel conchide că variaţia gramaticală îşi găseşte o justificare pragmatică, astfel încât ceea ce la nivel gramatical este o eterogenitate, la nivel pragmatic se transformă în funcţionalitate sau polifuncţionalitate.

Complementul indirect cunoaşte o realizare cazuală şi prepoziţională care este în variaţie liberă (*Aruncă grăunţe **păsărilor**.* şi *Aruncă grăunţe **la păsări**.*), ca şi complementul direct exprimat prin substantive care au trăsătura [+animat]. La nivel pragmatic, realizarea prepoziţională a complementului tinde să *favorizeze* în primul rând o citire *de facto*, ca şi în cazul complementului direct cu *pe*, în care se presupune că locutorul deţine cel puţin unele detalii concrete despre referent, că l-ar putea eventual specifica suplimentar dacă interlocutorul, de exemplu, îi solicită acest lucru. Putem îndrăzni a spune că, în mica istorie a contextului de enunţare, a fost satisfăcută cel puţin condiţia percepţiei vizuale a referentului de către locutorul enunţului, dacă nu chiar şi de către interlocutorul său, şi dacă nu chiar alte condiţii, mai speciale, de cunoaştere într-un mod particular a referentului. Condiţia pragmatică a "vizualităţii" este una dintre formele cele mai comune de cunoaştere referenţială *de facto*, concretă, de aceea o invocăm aici. (Condiţia pragmatică a cunoaşterii prin percepţie vizuală directă a referentului este activă, de exemplu, în uzul deicticelor. Enunţuri ca *Pune asta aici., Du-te cu cealaltă dincolo.* etc., presupun satisfacerea condiţiei vizualităţii (Ştefănescu, 1984)). Ce vrem să susţinem aici este că enunţul *Aruncă grăunţe la păsări.* presupune că are un locutor sau un interlocutor care deţine o cunoaştere mai individualizată a referentului, mai particularizată decât în cazul enunţării *Aruncă grăunţe păsărilor.* Această cunoaştere mai specifică a referentului poate să ţină de faptul că acesta nu este la prima menţiune în discurs. Enunţul cu realizarea cazuală a complementului indirect poate favoriza o citire referenţială *de dicto*. Conversaţionaliştii, mai ales interlocutorul, nu au o cunoaştere mai individualizată a referentului sau, altfel spus, *referentul nu are un grad mare de accesibilitate,* se află la prima lui ocurenţă în discurs. Tocmai aceste uşoare diferenţe de grad de individualizare a referentului sau de grad de accesibilitate sunt funcţionalizate la nivel discursiv, profitându-se de variaţia sintactică. Enunţul cu un complement indirect cazual poate mai curând apărea ca primă menţiune în discurs a referentului (cf. *Am fost ieri după-amiază la el. Când am ajuns, tocmai arunca păsărilor grăunţe.*). O cunoaştere mai puţin individualizată a referentului este un context epistemic mai potrivit secvenţei de discurs descriptive, iar nu narative. Realizarea cazuală a complementului indirect favorizează o citire referenţială mai aproape de citirea atributivă, *de dicto*, unde detaliile particulare pot lipsi, unde chiar şi locutorul poate să nu aibă o cunoaştere specifică a referentului şi s-ar putea să nu îl poată descrie mai în detaliu dacă i s-ar cere, altfel zicând, condiţia epistemică minimală a vizualizării anterioare, care s-ar raporta mai mult la enunţiator, sau a menţionării discursive anterioare, care s-ar raporta mai mult la receptor, nu sunt îndeplinite. Astfel, variaţia liberă de la nivel sintactic devine, la nivel pragmatic, o variaţie funcţională, neliberă, constrânsă de anumite particularităţi din contextul mental al locutorilor. Aceste observaţii rămân în stadiu de ipoteze în absenţa unei susţineri cu date statistice.

Complementul predicativ al obiectului (CPO) are şi câteva realizări prepoziţionale cu *de, drept* şi *ca* în variaţie sintactică liberă cu realizarea cazuală, dar cu rol funcţional diferit. *L-au uns **mitropolit.**, L-au angajat **grădinar.**, M-au*

*numit **director**.* tind să difere la nivel semantic şi inferenţial de: *L-au uns **ca mitropolit.**, L-au angajat **drept grădinar.**, M-au numit **ca director**.* Ca utilizare referenţială însă, amblele variante sunt identice: nominalul complement este utilizat atributiv. În realizarea neprepoziţională a CPO, acesta este purtătorul unei predicaţii categorizante. Singura posibilitate de *a-l angaja / unge / numi* este cea specificată de complement. Când CPO este prepoziţional, el este purtătorul unei predicaţii denominative. Inferenţial, această structură transmite ideea unei game mai largi de posibilităţi de *a-l angaja / unge / numi (drept* sau *ca)*, dintre care a fost selectată posibilitatea care a făcut obiectul enunţului ('Putea fi angajat şi altceva, nu numai ca grădinar.' ş.a.m.d.). Ceea ce vrem să spunem este că valorile inferenţiale foarte subtile, pe care iniţial le intuim a fi dependente de o structură sau de alta, pot fi o etapă de la care să înceapă o specializare funcţional pragmatică a celor două construcţii, dacă inferenţele construcţiei vor persista şi vor evolua către convenţionalizare. În cazul în care aceste intuiţii inferenţiale se probează, putem face o altă afirmaţie, şi anume că structura cazuală a CPO este mai descriptivă în raport cu cea prepoziţională, care ancorează contextual mai mult, datorită unor parametri circumstanţiali poate şi mai fini decât cel pe care l-am specificat, şi anume acela al selecţiei dintr-o gamă mai largă de opţiuni.

Uneori variaţia liberă de la nivel sintactic nu poate fi justificată funcţional la nivel pragmatic sau nu este încă destul de evidentă. Este cazul construcţiilor sintactice paralele cu un complement secundar şi cu un complement prepoziţional (cf. *a convinge / a informa / a asculta pe cineva **ceva*** şi *a convinge / a informa / etc. pe cineva **de ceva***).

În concluzie, în măsura în care comportamente sintactice foarte variate, eterogene, se lasă nu numai descrise şi încadrate în clasificări, dar şi justificate pragmatic prin preferinţa pentru anumite contexte prin impunerea unor constrângeri extralingvistice, putem spune că eterogenitatea dată de o variaţie sintactică liberă se transformă în *(poli)funcţionalitate pragmatică.*

Cu regularitate, în gramatici se vorbeşte despre capacitatea conectorilor de a introduce mai multe poziţii sintactice. De exemplu complementizatorul *că* poate introduce orice tip de complement, la fel *să*. Prepoziţia *pe*, în calitate de complementizator, poate marca poziţia de complement direct (*Îl aştept **pe vecin**.*) şi de complement prepoziţional (*Mă bazez **pe vecin**.*), iar între complementizatorul *pe* şi prepoziţia liberă omonimă (*merge **pe deal***) se stabileşte o relaţie de omonimie sintactică sau de ambiguitate sintactică. Complementizatorul *la* este polifuncţional (cf. (complement indirect) *Dau apă **la vite**.*; (complement prepoziţional) *Mă refer **la cazurile de corupţie**.*) şi omonim cu prepoziţia circumstanţială *la* (cf. *Se duce **la Bucureşti**.*). Complementizatorul *de* introduce complementul prepoziţional: *Abuzează **de relaţiile părinţilor**.*; apare ca restricţie de diateză în cazul complementului de agent: *Este agreat de persoanele mai în vârstă.*; şi este morfem al supinului.

Interpretările pentru aceste cazuri oscilează între noțiunea de omonimie și cea de ambiguitate, care sunt argumente în favoarea concepției clasei conectorilor ca eterogenă. Ceea ce dorim să arătăm este că, în interiorul clasei, această eterogenitate se cristalizează sau tinde să se cristalizeze și să devină polifuncționalitate pragmatică.

Complementizatorii *că* și *să*

Selecția marcatorilor de actanță conjuncționali și prepoziționali este dirijată sintactio-semantic, în principiu, de verbul matricial, de fapt de centrul sintactic, care poate fi și un derivat postverbal de la verb. Faptul că alegerea unui complementizator depinde și de criterii semantice are un rol important în conturarea funcționalității suplimentare, în afară de cea coezivă. Funcționalitățile la care ne referim sunt desemnate în studiile sintactice, de regulă, prin termenul de "valori" sau de "valori semantice". Noi însă nu le considerăm pe toate ca fiind semantice, ci unele dintre ele credem că sunt, în esență, pragmatice deoarece angrenează factori extralingvistici, contextuali și epistemici.

Indiferent de poziția sintactică pe care o introduce complementizatorul *că*, dacă apare în contextul unui verb matricial factiv (ca de exemplu: *afirmă că, se adevereşte că, aude că, se cunoaşte că, dovedeşte că, ştie că, nu-i pasă că, e încântat că, vede că, simte că*[29]), introduce prin subordonată o aserțiune al cărei adevăr este noncontroversabil. Spunem că aserțiunea din subordonată se află în domeniul semantic al acestui verb care se comportă ca verb factiv, declanșator de presupoziție. Inferențial, predicatele factive funcționează omogen. Ele declanșează presupoziția factivă a *adevărului subordonatei*. Astfel, *El dovedeşte că are bani.; Ea aude că tună afară.; Sunt încântați că i-ai invitat la nuntă.* sunt enunțuri care declanșează presupozițiile factive ale adevărului subordonatelor lor, respectiv: 'Are bani.'; 'Afară tună.'; 'I-ai invitat la nuntă.'. Dovada existenței presupoziției factive o constituie imposibilitatea negării ei fără ca enunțul să nu devină contradictoriu (cf. **Sunt încântați că i-ai invitat la nuntă, dar nu i-ai invitat la nuntă.*) (v. *infra* ***Sensuri din spatele aserțiunii: implicațiile logice și presupozițiile***).

Complementizatorul *că* este cerut și de verbe matriciale contrafactive ca: *minte că, inventează că, fabulează că, mă păcăleşte că, mă îmbrobodeşte că, mă aiureşte că, i se năzare că,* ș.a., care decalșează presupoziția *falsului subordonatei* sau presupoziția contrafactivă (*Minte că a fost în concediu.* are ca presupoziție 'Nu este adevărat că a fost în concediu.').

Subordonate introduse de același marcator actanțial pot apărea în domeniul unor verbe nonfactive ca: *se pare că, se presupune că,* iarăși *simte că*, verb polivalent, atât factiv, cât și nonfactiv (cf. valoarea nonfactivă într-un enunț

[29] Verbul *a simți* poate avea și un uz nonfactiv: cf. *Simte că i s-a apropiat sfârșitul.*

ca: *Hamlet simte că tatăl lui doreşte răzbunare.*), *se consideră că, se bănuieşte că, se crede că, zice că* ş.a., care declanşează *presupoziţia neasumării adevărului subordonatei.*

Dacă conectorul *că* marchează asertivitatea enunţului, complementizatorul *să* înscrie modalitatea enunţiativă în domeniul nonasertivităţii, mai exact, în domeniul posibilului. Un enunţ ca *Doreşte să (se cuvine să / detestă să) vadă filmul "Moartea domnului Lăzărescu".* are la nivel inferenţial deducţia posibilităţii de a vedea filmul respectiv. Ideea posibilităţii de a-l vedea sau de a nu-l vedea – $(m \rightarrow \Diamond(p \vee \sim p))$ – este una dintre inferenţele logice ale acestor enunţuri, şi anume este presupoziţia nonfactivă a acestuia. Din spectrul de implicaţii logice şi conversaţionale ale acestor ultime enunţuri – 'Nu a văzut încă filmul x.', 'Filmul x există.', 'Alţii au văzut filmul x.', 'Are faţă de filmul x o anumită atitudine.', 'E posibil să vadă filmul x.' – nu toate au aceeaşi relevanţă chiar şi pentru această analiză care a scos enunţul din context, cu atât mai mult în situarea lui contextuală.

În studiile de specialitate, tradiţia de analiză a marcatorului *să* impune o viziune binară, omonimică, în care complementizatorul se subclasifică în $să_1$ şi $să_2$, conform funcţionalităţilor pe care le capătă în enunţare[30]. Conectorul $să_1$ este considerat "indice modal de posibilitate" (GALR, II, p. 327), iar $să_2$ – "semn al transpunerii în vorbire indirectă" a unui fragment de discurs direct imperativ (GALR, II, p. 328). Această clasificare se face după calitatea semantică a verbului matricial. Verbele matriciale care îl cer pe $să_1$ sunt modalizante şi se subclasifică astfel[31]: modalizatori deontici (*se cuvine să, se cade să, e obligatoriu să, e necesar să, e permis să* etc.), verbe modale exercitive (*cere să, roagă să, sfătuieşte să* etc.), modalizatori volitivi (*vrea să, speră să, doreşte să, intenţionează să, se hotărăşte să, se ambiţionează să, ţine să, caută să, pune la cale să, plănuieşte să, planifică să, se gândeşte să, se străduieşte să, încearcă să, se chinuie să, prescrie să* etc.), modalizatori apreciativi (*detestă să, îi place să, merită să, urăşte să, nu suportă să* etc.), verbe de modalitate aspectuală care proiectează în viitor acţiunea subordo-natei (*continuă să, dă să, stă să, începe să* etc.), verbe de comunicare (*sugerează să, scrie să, transmite să, telegrafiază să, indică să* etc.). Ultima categorie de verbe se suprapune aproape total peste clasa verbelor *dicendi* care, conform organizării impuse de clasificare amintită, îl impun pe $să_2$, marcă a transpunerii în discurs raportat a unei secvenţe de discurs direct imperativ (*spune să, zice să* etc.).

Dintr-o perspectivă inferenţial pragmatică, în urma unei analize care încearcă să deceleze caracteristicile cât mai stabile ale enunţurilor în care apare acest complementizator şi pentru care prezentarea din GALR a fost punctul de

[30] A se vedea GARL, capitolul referitor la grupul verbal şi la relaţiile subiectului cu predicatul, viziune unitar preluată şi de alţi autori ai GARL care au tratat probleme tangente cu acest subiect.

[31] Preluăm aici clasificarea Mihaelei Gheorghe, care apare la prezentarea propoziţiilor conjuncţionale din GALR (II, p. 235).

plecare, s-a constatat că se poate renunța la viziunea omonimică și se poate propune o viziune unitară, multifuncțională. Cu alte cuvinte, la nivel pragmatic, ne putem dispensa de distincția dintre doi complementizatori omonimi, *să*$_1$ și *să*$_2$, și putem postula existența unui conector pragmatic care, în funcție de enunț, utilizează în proporții și combinații diferite informațiile sintactice, semantice și pragmatice, pe care are capacitatea de a le orchestra. Conform analizei noastre, o serie de particularități se regăsesc grupate în proporții diferite și stabile totodată de la un tip de uz al complementizatorului la altul. Complementizatorul *să* orchestrează: a) componenta sintactică cu ajutorul căreia realizează conectarea între două propoziții; b) componenta semantică a presupoziției posibilității; c) componenta de atitudine psihologică; c) permite accesul într-un grad variabil la o forță ilocuționară; d) permite plurivocitatea; e) de la un tip de uz la altul, complementizatorul va angrena o parte din acest potențial pe care îl are.

Presupoziția posibilității este prin urmare o componentă constantă, indiferent de caracteristicile semantice ale verbelor din regentă. Dacă construim enunțuri cu câte un verb din fiecare clasă de verbe matriciale care impun complementizatorul *să*, observăm că presupoziția nonfactivă a posibilității subdetermină constant sensul (cf. *Se cuvine / El cere / Se ambiționează / Plănuieşte / Detestă / Continuă / Începe / Indică să se / Zice* ***să citească Fraţii Karamazov.***, care toate au presupoziția 'Este posibil să (se) citească sau să nu (se) citească *Fraţii Karamazov.*'). Presupoziția posibilității este o deducție semantică. De regulă, ea nu are un rol foarte percutant în conversație, spre deosebire de, să zicem, aluziile contextuale, care "se simt" imediat de participanții la conversație și care pot stârni reacții conversaționale puternice. Pe de altă parte, ea este o judecată care însoțește ca standard de raționalitate oricare dintre aceste enunțuri, un fel de "coloană vertebrală" a enunțului.

A doua componentă constantă cu care lucrează *să* este cea de modalizare psihologică, ca în: ***Urăşte să răspundă la telefon.*** Conținutul propozițional al subordonatei cu *să* se poate afla în: a) domeniul unei atitudini epistemice de tip deontic, în cazul verbelor matriciale deontice; b) în domeniul unei atitudini volitive, în cazul verbelor de modalizare volitivă ca: *vrea, speră, intenționează* etc.; c) în domeniul unei atitudini de apreciere, când regente sunt verbe ca: *detestă, merită, urăşte* etc.; d) în domeniul unei atitudini psihologice care presupune persistența unor aspecte psihologice – în cazul verbului aspectual *continuă* – sau care presupune anumite acumulări psihologice în cazul verbelor incoative *dă / stă / începe să...*); și f) în domeniul acelei atitudini epistemice care ne determină să asertăm ceva, în cazul enunțurilor cu verbe matriciale *dicendi*. Aceasta, dacă ne raportăm la principiul pragmatic că orice aserțiune este declanşată de propria ei relevanță în comunicare.

Enunțurile construite cu complementizatorul *să* se pot afla și în domeniul unei forțe ilocuționare. Se poate observa din clasificarea de mai sus a verbelor

regente care impun marca actanțială *să* că există unele care pot fi verbe performative, aceasta bineînțeles dacă îndeplinesc condițiile de performare ale unui act de vorbire. Este vorba de verbe ca *cere, roagă, sfătuieşte, promite, porunceşte, obligă, ordonă, dă ordin să, lasă să* etc. care, dacă sunt la prezent indicativ persoana întâi sunt folosite performativ, realizând acte de vorbire din clasa directivelor (cf. *Rog să intre următorul pacient!; Cer să se facă liniște!; Poruncesc să fie iertat de data asta! Te sfătuiesc să-ți vezi de treaba ta.;* (într-un stil formal, verbul impersonal capătă forța ilocuționară a interdicției) *Nu e permis să fumezi în incintă.* ş.a.).

Primele două componente ale unui enunț cu *să*, şi anume componenta presupoziției posibilității şi cea a unei atitudini psihologice sunt constante şi se interrelaționează. Prezența componentei ilocuționare nu este însă constantă, dar nu este nici de neglijat. Ea se poate manifesta în jocul subtil al persoanelor şi timpului de la nivelul verbului matricial. În primul rând, se poate manifesta ca: i) forță ilocuționară propriu-zisă a unui act de vorbire din clasa directivelor şi promisivelor, ca ordinul, rugămintea, sfatul, permisiunea etc., unde verbul matricial este şi prefață performativă specifică, *recte* verb performativ la prezent indicativ persoana întâi (cf. şi *Îți sugerez să-i spui adevărul.; Îți transmit multă sănătate şi să fii fericit!; Îți indic s-o iei la dreapta; Promit să nu mai fac!; Nu te las să te joci cu el.*). ii) În al doilea rând, frecvent enunțurile având complementizatorul *să* prezintă capacitatea de a exprima un act de vorbire directiv indirect: (ordin indirect) *Se cuvine să pleci.; Se cade să pleci.; Vreau să-mi dai ce ai în mână.;* (rugăminte indirectă) *Poți să-mi dai sarea, te rog?;* (sfat sau ordin indirect) *E necesar să ții seama şi de el.*; (măgulire indirectă) *Pregăteşte-te să îți adaugi câteva bile albe pentru că eşti un partener pe cinste!* (Internet); (promisiune indirectă) *Intenționez / Țin / Cuat să vin curând.; Încerc să fac tot posibilul;* (cerere indirectă) *Scriu să îi trimiți bani.; Mi-ar plăcea să merg la mare.;* (atenționare indirectă) *Riști să stricăm prietenia.; E posibil ca simptomele să revină, dar nu vă alarmați, continuați tratamentul.* (Internet); (promisiune indirectă) *Aranjez eu să rămâi.;* (îndemn indirect) *Acum ai motivația necesară să înveți.* etc. iii) În al treilea rând, componenta ilocuționară se poate manifesta prin plurivocitate, altfel spus, printr-un ilocuționar relatat. Prin aceasta, avem în vedere structura enunțiativă în care se întâlnesc două voci în cadrul trecerii vorbirii directe imperative în vorbire indirectă (cf. *A zis să i se aducă dosarul.; A cerut să consulte actele.*).

Plurivocitatea apare indirect, ca o plurivocitate presupusă şi sugerată, şi în alte condiții decât în enunțuri subordonate unui verb *dicendi*, ceea ce înseamnă că această componentă se manifestă cu intensități variabile, reglate prin timpul şi persoana verbului matricial. Enunțul perfomativ *Îți sugerez să-i spui adevărul.*, în condițiile schimbării persoanei (***Tu** îi sugerezi să spună adevărul.*) sau în condițiile schimbării timpului şi persoanei (***I-am sugerat** să-i spună adevărul.*), se transformă din act de vorbire în relatarea unui act de vorbire. Împletirea

vocilor nu este întotdeauna unitară. În cazul lui ***Tu îi sugerezi să spună adevărul.***, este vorba de un act de vorbire al interlocutorului relatat de enunțiator. Vocea interlocutorului intră în rezonanță cu vocea locutorului. În ***I-am sugerat să-i spună adevărul.***, se împletește vocea locutorului dintr-un moment anterior enunțării cu aceeași voce în momentul enunțării.

Enunțul performativ *Vreau să-mi dai ce ai în mână.*, în urma modificării timpului și/sau persoanei, devine un act de vorbire relatat (*Am vrut să-mi dai ce ai în mână.*). Acest al doilea enunț suportă și o lecțiune neutră ca simplă relatare a intenției vorbitorului, din care componenta plurivocității a dispărut. Contextul mai larg are, ca întotdeauna, un rol dezambiguizator (cf. o secvență dialogală în care nu se pune problema plurivocității la nivelul replicii lui B: A: *De ce te-ai uitat așa la mine?//* B: *Am vrut să-mi dai ce ai în mână.*).

În concluzie, complementizatorul *să* are capacitatea de a nu obstrucționa componentele inerente ale verbelor lui matriciale, dimpotrivă, de a le proiecta la nivel de frază, și anume: componenta presupoziției nonfactive, componenta de atitudine psihologică, componenta ilocuționară și acceptarea plurivocității sub variate forme. Componentele pargmatice – cea ilocuționară și pluirvocitatea – sunt sensibile la parametrii gramaticali de timp, mod și persoană, precum și la contextul mai larg. În acest sens, la nivel pragmatic, omonimia complementizatorului $să_1$, specializat pentru valorile modale ale verbului matricial, cu $să_2$, specializat pentru transformarea discursului direct imperativ în discurs raportat, se transformă în polifuncționalitate. Ceea ce în sintaxă se consideră a fi un alt complementizator $să_2$, în pragmatică se consideră a fi aceeași particulă care are un fascicul de indicații procedurale în care componenta ilocuționară este mai slabă, la fel și cea de atitudine psihologică, în schimb componenta plurivocității este mai puternică.

Complementizatorul *dacă*

Ca și ceilalți membri ai clasei despre care am discutat mai în amănunt, *dacă* se caracterizează prin omonimie sintactică, putând introduce mai multe tipuri de poziții sintactice. În clasificările moderne ale comple-mentizatorului, se face distincția dintre $dacă_1$ și $dacă_2$. Primul conector apare în domeniul "unor verbe *dicendi*", ca *întreabă, verifică, cercetează, ghicește, se documentează, se informează*, precum și în domeniul unor adjective cu semnificație *dicendi* implicitabilă (cf. *nedumerită dacă a înțeles corect*) sau a unor substantive postverbale de la verbe *dicendi* (*întrebarea dacă...*). El are rolul de a fi o marcă a interogației totale transpuse în vorbire indirectă (GALR, II, p. 236). Ca poziții sintactice, $dacă_1$ poate să introducă subiectiva, completiva directă, predicativa și atributiva.

Al doilea conector omonim, $dacă_2$, are o valoare modalizantă, ipotetică sau nonipotetică (cf. (ipotetic, când acțiunea din subordonată este proiectată în viitor) *Nu știe dacă va reuși să doboare recordul la săritură în înălțime. vs.* (nonipotetic,

când evenimentul s-a produs deja şi este "prezentat în contradicţie cu aşteptările alocutorului") *Dacă a plecat e pentru că a avut o criză de gelozie.*). Subordonata introdusă prin *dacă*$_2$ are întotdeauna o poziţie antepusă regentei şi poate fi o subiectivă sau o completivă directă (cf. GALR, II, p. 236). În acelaşi studiu, se mai arată că varianta marcată a lui *dacă*$_2$ este conjuncţia *de*, preferată de stilul poetic şi livresc (*De a plecat, a făcut-o ca să mă mâhnească.*).

Complementizatorul *dacă*($_1$ şi $_2$) îşi aşteaptă încă abordări pragmatice care să poată rafina şi duce mai departe înţelegerea mecanismului care se află în spatele acestor funcţionalităţi observate şi clasificate de studiile de sintaxă. Punctul nostru de vedere, care nu consună în totalitate cu ceea ce se susţine în GALR, se centrează pe următoarele aspecte:

a) faptul că nu toate aşa-zisele verbe *dicendi* matriciale care îl impun pe *dacă*$_1$, conector de marcare a unei interogaţii totale în interogaţie retorică, sunt propriu-zis verbe ale spunerii, ci multe dintre ele sunt verbe epistemice, de cunoaştere (cf. *cercetează, verifică, se documentează, se informează, caută, află, e preocupat, se gândeşte, reflectează, meditează, nu ştie...,* (cu sens epistemic) *a vedea, a se uita,* (cf. *Mai vedem dacă o să vin şi eu sau nu.; Uită-te dacă mai este apă minerală în frigider!; Mă mai gândesc dacă să o las.*));

b) din punct de vedere enunţiativ, nu este întotdeauna evident că frazele construite cu aceste verbe matriciale au la origine redarea în vorbire indirectă, a unei interogaţii totale reale, enunţată anterior. În general, o interogaţie totală nu este direcţionată retoric către cel care o pune, ci către interlocutor, or nu acesta pare a fi cazul pentru enunţuri ca: *Mai vedem dacă o să vin sau nu.*; *Mă mai gândesc dacă să o las.; Se informează dacă mai există acel institut.* În aceste enunţuri, întrebările subiacente – 'Vin sau nu vin?'; 'O las sau nu o las?'; 'Mai există oare acel institut sau nu mai există?' – sunt autointerogaţii specifice oricărui proces de deliberare interioară. De asemenea, o interogaţie totală rareori este pusă "în cor" de un referent sau de un locutor colectiv; pentru aceasta este nevoie de o situaţie de enunţare specială. Întrebările indirecte colective au devenit însă o rutină specifică limbajului jurnalistic şi o strategie argumentativă de introducere a unei problematici dominante (*Ascultătorii noştri se / ne întreabă dacă...; Americanii se întreabă dacă mai pot investi în România.* (Internet)*; Investitorii se întreabă dacă România e un loc potrivit pentru afaceri.* (Internet)). Altfel spus, deşi se respectă formal mecanismul de trecere a unei interogaţii totale în interogaţie raportată, nu se respectă şi condiţiile pragmatice de performare a unei interogaţii totale. Câteva dintre condiţiile canonice ale întrebărilor totale, neregăsibile mereu în uzul lui *dacă*$_1$ sunt: nu avem întotdeauna de a face cu o întrebare adresată unui interlocutor, ci adesea este o întrebare autoadresată, cu alte cuvinte nu se respectă condiţia "vocalităţii" ei, deoarece este mai curând o dilemă "enunţată" în forul interior. A doua condiţie a unei întrebări raportate care nu se respectă este aceea că verbele matriciale nu sunt neapărat verbe *dicendi*, ci sunt verbe epistemice de reflecţie, deliberare şi cunoaştere. Calitatea lor de verbe *dicendi* este secundară, ca un posibil efect al cunoaşterii. Se pune atunci

întrebarea ce este la originea acestei forme de interogație indirectă dacă nu e întotdeauna vorba de o întrebare propriu-zisă, performată într-un context real?

c) În urma unei interpretări inferențiale a enunțurilor cu verbe regente care îl impun pe *dacă*$_1$ în ipostază de marcă a unei interogații totale indirecte și a enunțurilor ipotetice construite cu marca actanțială *dacă*$_2$, se poate constata că diferențele la nivel inferențial se șterg, în sensul că ambele tipuri de enunțuri declanșează subiacent o ipoteză. Dacă se iau enunțuri construite cu *dacă*$_1$ (cf. *Americanii se întreabă dacă mai pot investi în România.*; *Personal, nu știu dacă m-ar fi ajutat cu ceva regele.*(Internet); *Nu știu dacă v-am zis, dar eu câștig mereu la loto.* (Internet); (cu regentul elidat; construcție frecventă în limbaj colocvial) *Și* [te întreb] *dacă e adevărat?*) și enunțuri construite cu *dacă*$_2$, respectând condiția proiecției în viitor a evenimentului din subordonată, așa cum prevede GALR, (cf. *Americanii nu știu dacă vor mai putea investi în România.; Personal, nu știu dacă mă va ajuta regele cu ceva.*; (cu modificări pentru coerența întregului enunț) *Nu știu dacă le voi zice că eu câștig mereu la loto.*), inferența ipotezei, comună tuturor acestor enunțuri, ar fi următoarea:

Vorbitorul / referentul nu știe dacă p $\vee$ non-p.

unde p este subordonata introdusă de complementizator, non-p negația acesteia, iar '$\vee$' este semnul disjuncției exclusive. Singura diferență este că sensul ipotetic este mai puternic la unele enunțuri și mai slab la altele. Mai precis, se simte mai puternic la cele construite cu verbul matricial la forma negativă, precum și la acele enunțuri în care subordonata conține o disjuncție exclusivă explicită, ca în: *Americanii se întreabă dacă vor mai putea investi în România sau nu.; Doamne, nu știu dacă ai la știință ori ba, dar eu slujesc la poarta raiului de multă vreme.* (Creangă, *ap.* GLR, I, p. 406); *Managerul Spitalului Roman este tentat să vadă dacă a avut sau nu dosar la Securitate.* (Internet). În aceste ultime exemple, nu mai este vorba de trasgresarea totală a sensului inferențial la nivelul implicitului, ci tocmai opusul, exprimarea lui explicită.

În plus, se poate observa că toate enunțurile pot fi îmbogățite la nivelul subordonatei cu complinirea *sau nu*, ceea ce indică faptul că enunțiatorul (sau referentul) oscilează între două opțiuni. Inferența ipotezei, *recte* a presupoziției nonfactive care apare regulat în enunțurile cu *dacă* (*1* și *2*) complementizator, considerăm că poate fi o cale de explicare a contextului care legitimează funcționalitatea conectorului. Ipoteza apare în cazul unei incomplete cunoașteri. În termeni semantici, ipoteza este o aserțiune a cărei valoare de adevăr nu se poate stabili încă. Am arătat că verbele regente ale complementizatorului sunt în esență verbe epistemice, nu neapărat verbe *dicendi*[32]. Ele alcătuiesc o prefață epistemică

[32] Din toate punctele de vedere – relevante pentru discuția de aici –, din punct de vedere filosofic, cognitiv, semantic, legătura dintre verbele epistemice și cele ale spunerii este indisolubilă, așa că eventualele contexte în care componenta locuționară e mai puternică nu înseamnă că anulează latura epistemică a verbului.

pentru subordonată şi constituie cadrul adecvat în care se poate legitima inferenţa ipotezei (cf. *se întreabă, nu ştie, te rog să vezi dacă..., uită-te dacă..., gândeşte-te bine dacă..., descoperă dacă..., o să (le) ghicească dacă...* etc.). Cu alte cuvinte, nu este vorba în primul rând de trecerea de la vorbire directă la vorbire indirectă a unei interogaţii totale, ci de indicarea unui context mental ipotetic, *recte* a unui context în care informaţia de care se dispune este organizată într-o disjuncţie.

Conectorul *dacă*$_1$ (cel care introduce o interogaţie totală raportată) are în comun cu *dacă*$_2$ (cel care introduce o ipoteză) însăşi ideea de ipoteză: interogaţia totală este realizarea lingvistică a unui context mental ipotetic, în care 'Emitentul nu ştie dacă p sau ~p.'. Aceasta este inferenţa care predetermină ocurenţa unei întrebări totale, care rămâne valabilă şi se transmite şi în condiţiile redării raportate a acestei interogaţii (*Vine la cumpărături?* şi *Nu ştiu dacă vine la cumpărături.* au aceeaşi inferenţă 'Emitentul nu ştie dacă p sau ~p.'). Se cunoaşte că uzul ipotetic este cel standard pentru conectorul *dacă*, indiferent dacă este circumstanţial sau complementizator[33].

Complementizatorul *dacă* apare şi în enunţuri în care verbul matricial are componenta locuţionară, componenta *dicendi*, mai puternică, în timp ce componenta ipotetică este mai slabă. Este vorba de enunţuri ca: ***Îşi dă seama*** *dacă a minţit.; **Recunoaşte** dacă a greşit.; Barometrul **arată** dacă vine ploaia.; Îi **indică** dacă mai trebuie refăcută lucrarea.; **Spune** dacă e mulţumit.; Voiculescu **refuză** să precizeze dacă a făcut contraspionaj economic.* (*ap.* Internet); *Nu-ţi face griji, **zice** el dacă mai are nevoie de bani.; Poate să **ghicească** dacă va avea fată sau băiat.* Aceste ultime verbe matriciale se mai caracterizează şi prin faptul că în contextul persoanei întâi a indicativului prezent şi a complementizatorului *că* devin verbe factive (*Recunosc că am greşit.* are presupoziţia 'Am greşit.'), cu alte cuvinte, prin presupoziţia lor factivă au un grad mai mare de asertivitate. Inferenţa favorizată care se declanşează consecvent atunci când apare *dacă* este următoarea:

Emitentul / referentul ştie când p este cazul.

Din seria de deducţii logice şi contextuale pe care le poate avea un enunţ, inferenţa de mai sus este doar una dintre cele activabile în interpretare. O altă inferenţă conversaţională ar mai fi:

Interlocutorul / auditoriul / ceilalţi nu ştiu dacă p sau non-p.

Componenta ipotetică subzistă, însă într-un plan mai depărtat, în sensul că dilema lui 'p $\vee$ non-p' este transferată de la nivel de locutor / referent la nivel de auditor / interlocutor sau la nivelul universului de discurs.

---

[33] Pentru aceasta stau mărturie toate descrierile lui *dacă* din gramatici, dar şi studii care se apropie de un gen de monografie a conectorului, pentru care, conform bibliografiei noastre, indicăm Hybertie (1996), Grayling (2001), Vasiliu (1978).

Complementizatorul *dacă*, în acest tip de contexte, are un sens ipotetic mai slab datorită transferului problematicii ipotetice într-un plan al comunicării mai depărtat. Îl putem repera în urma analizei inferențelor specifice acestor enunțuri. O altă modalitate de recunoaștere este cea după verbul matricial. Verbele centru *își dă seama, realizează, arată, indică, simte, precizează, demonstrează, ghicește* ș.a. la persoana a treia și în combinație cu *dacă* își pierd calitatea factivă în raport cu interlocutorul, dar nu și în raport cu locutorul/referentul enunțului. Este ca și cum conectorul *dacă*, din aceste contexte, lasă să se proiecteze la nivel de frază o inferență înrudită cu presupoziția factivă.

De asemenea, se mai poate observa că aceste structuri enunțiative, în care verbele matriciale sunt semantic caracterizate prin componenta *dicendi* mai accentuată în raport cu cea epistemică și prin modificarea caracterului factiv al verbului, pot întreține relații de ambiguitate cu alte poziții sintactice. De regulă, ele pot avea valoarea unei circumstanțiale condiționale și chiar temporale, dacă subordonata este antepusă. În aceste situații, complemetizatorul *dacă* este substituibil prin marcatorul livresc al limbii *în cazul în care* (cf. *În cazul care a mințit, își dă seama.; În cazul în care a greșit, recunoaște.; În cazul în care vine ploaia, barometrul va arăta.; În cazul în care mai trebuie refăcută lucrarea, îi va indica.; În cazul în care e mulțumit, spune.; În cazul în care a făcut contraspionaj economic, Voiculescu refuză să precizeze.; În cazul în care va avea fată sau băiat, va ghici.*), construcțiile apropiindu-se foarte mult de o valoare explicativă. Nu este de mirat, deoarece ipoteticul poate fi faza premergătoare explicativului.

În momentul în care, în regentă, nu mai avem un verb epistemic-locuționar, de tipul lui *arată, recunoaște, indică* etc., subordonata devine circumstanțială condițională sau de timp, valoarea ei fiind pur explicativă (cf. *Se înroșește la față dacă a greșit.; Aparatul semnalizează dacă vine ploaia.; Zâmbește dacă e mulțumit.; Va fi închis dacă a făcut contraspionaj politic.* etc.).

În concluzie, există două contexte pragmatice în care complementizatorul *dacă* ipotetic funcționează: în contexte ipotetice propriu-zise (tipul: *Se gândește dacă să meargă la munte în week end.*), în care verbul regent are componenta epistemică mai accentuată în raport cu cea locuționară, care nu este obligatorie, după cum se vede și din semantismul unora dintre ele (cf. *se întreabă, nu știe, cercetează, se gândește, caută, află, meditează, reflectează, vede dacă..., se uită dacă* ș. a.), și în contexte nonipotetice sau slab ipotetice (tipul: *Profesorul îi indică dacă mai trebuie refăcută lucrarea.*), care se îndreaptă către o semnificație explicativă, unde verbul matricial are componenta locuționară mult mai puternică în raport cu cea epistemică (cf. *recunoaște, arată, indică, ghicește, precizează, își dă seama*). Cele două contexte pragmatice determină inferențe diferite. Contextul ipotetic forte declanșează inferența 'Vorbitorul / referentul nu știe dacă p sau non-p.', iar contextul ipotetic slab declanșează inferențele: 'Vorbitorul / referentul știe când p este cazul.' și 'Interlocutorul / auditoriul / ceilalți nu știu dacă p sau non-p.',

unde ultima este o implicatură conversațională. Complementizatorul *dacă* cu sens ipotetic slab transgresează contextul disjunctiv din planul subiectiv al cunoașterii emitentului sau referentului într-un plan mai depărtat, și anume în planul epistemic al interlocutorului real sau potențial. În urma examinării inferențiale a celor două tipuri de uz ale lui *dacă* – uzul ipotetic și uzul ipotetic mai slab –, lansăm supoziția teoretică a înrudirii lor, în sensul că fiecare indică ideea de ipoteză, însă într-un mod diferit și cu forțe diferite. Tipul ipotetic propriu-zis indică ideea de ipoteză la modul personalizat, mai precis ipoteza se află la nivelul locutorului sau la nivelul referentului principal al mesajului, iar tipul ipotetic slab indică subiacent faptul că ipoteza există la nivelul interlocutorului. Uzul ipotetic slab cumulează o valoare temporală și una condițională: *Recunoaşte dacă a greşit.* se poate glosa prin conjuncția inferențelor: 'Recunoaşte *în momentul în care* a greșit.' și 'Recunoaşte *în cazul în care* greşeşte.', la care se adaugă inferențele pragmatice 'Vorbitorul știe când greşeşte.' și ' Interlocutorul lui nu știe dacă emitentul greşeşte sau nu greşeşte.'.

Din punct de vedere contextual, am vorbit despre faptul că ipoteza are nevoie de un cadru mental disjunctiv (o disjuncție foarte puternică, exclusivă). Acesta considerăm a fi parametrul pragmatic obligatoriu, care semnalizează faptul că, din cauza unor informații insuficiente nu se poate stabili vericondiționalitatea lui 'p'. Există însă și contexte circumstanțiale devenite ipotetice în anumite condiții particulare și care conțin ideea de disjuncție între 'p' și 'non-p' într-un mod necanonic. Astfel, ipoteza poate să apară și în situația uitării unei informații (cf. *Nu știu dacă v-am zis, dar eu câștig mereu la loto.*), în urma indeciziei de a livra celorlalți o informație relevantă (cf. *Nu știu dacă am să le spun că eu câștig mereu la loto.*) sau în urma distribuției neuniforme a informației la nivelul comunicatorilor (cazul lui *dacă* ipotetic slab: *Tensiometrul arată dacă are tensiunea mare (sau mică).*)[34].

În ultima ediție a gramaticii Academiei, *dacă*$_1$ era descris ca marcă a trecerii unei interogații totale în vorbirea indirectă, iar *dacă*$_2$ era prezentat ca având două valori complementare: valoarea ipotetică *vs.* valoarea nonipotetică de tematizare forte. Cu această ultimă valoare, complementizatorul *dacă*$_2$ apare în enunțuri care exprimă certitudinea vorbitorului (cf. o serie de exemple preluate din Internet; a se observa și faptul că propoziția cu *dacă nonipotetic* precedă regenta și că întreg enunțul este supradeterminat de componenta pragmatică a emfazei: ***Dacă** salariul meu este mare, **este pentru că** am valoare.*; ***Dacă** suntem îngrijorați cu privire la instituțiile noastre, **este pentru că** dorim ca acestea să funcționeze eficient.*; *Dacă există azi un spirit public viu în Romania este pentru că de șaptesprezece ani încoace există o presă liberă.*; ***Dacă** ești în stare să zâmbești când ceva merge rău ... **este pentru că** ai găsit un tâmpit pe care să arunci vina.*; ***Dacă** un câine îți sare în poală, **este pentru că** te îndrăgește.*;). Gabriela Pană Dindelegan îl numește marcator de tematizare forte (GALR, II, p. 328).

[34] Nu avem nici pe de parte pretenția de a susține că am fi identificat toate contextele ipotetice. După cum am spus, analize succesive care să rafineze tot mai mult parametrii operativi sunt necesare.

Dacă nonipotetic şi tematizant poate fi înlocuit de o construcție mai livrescă, echivalentă în privința valorii tematizante sau emfatice a conectorului: *motivul pentru care*, cu varianta *unul dintre motivele pentru care* sau *în cazul în care* (cf. *Motivul pentru care avocații sau economiştii sunt cei mai activi în politică este pentru că ei sunt în general oameni care nu prea au de lucru.; Uunul dintre motivele pentru care multe mame se simt vinovate este pentru că au prea multe de făcut.* (Internet)).

Din punctul de vedere al statutului lexical, această grupare este o îmbinare încă liberă de cuvinte – poate pe cale de a se clişeiza –, deoarece poate primi determinări contextuale (cf. *Dar, **principalul** motiv / **singurul** motiv/ **formidabilul*** [etc.] *motiv pentru care îl adoram este pentru că e grozav pentru competițiile de la birou.* (Internet). Această colocație a devenit o rutină stilistică de exprimare mai emfatică care, de asemenea, poate fi încadrată în seria marcatorilor discursivi livreşti.

Limba are mai multe variante stilistice de exprimare a tematizării, care se depărtează mult de la tiparul sintactic de la care am pornit. Dar aceasta nu este un neajuns. Dimpotrivă, diversitatea stilistică şi sintactică despre care vorbim merită a fi analizată aparte şi indică vigoarea pe care emfaza şi tematizarea, probabil, o au în interiorul comunicării, indiferent de limbă (cf. construcții tematizante de tipul lui ***când zic că x, este pentru că y**: Când zic că îmi doresc să fiu ca ea, este pentru că această femeie, cu toate bunele şi relele ei, reuşise să găsească acea comunicare între minte şi suflet.* (Internet); construcții alcătuite pe tiparul lui ***faptul că x, este pentru că y**: Faptul că la Bookblog nu ies bani este pentru că probabil ei nu vor asta.* (Internet); construcții eliptice de marcatorul emfazei şi tematizării, reduse la centrul semantic care este tematizat: *Dificil este pentru că e o materie fără textură.* (Internet); construcții cu jonctivul *că tematizant*: *Că noi nu ne supunem acestui îndemn este pentru că nu ştim să trăim (dar lasă că îi aşteptăm pe americani să ne învețe!)* (Internet); *Că fericirea perfectă este o activitate contemplativă reiese clar şi din considerentele ce urmează.* (Aristotel, *Etica nicomahică*, *ap.* Dragan Stoianovici, *Argumentare şi gândire critică*, p. 71).

Complementizatorul *cum că*

În limba română actuală complementizatorul *cum că* s-a specializat pentru exprimarea rezervei locutorului (cf. **a.** *Ăia de la service m-au tot îmbârligat cum că butonul ăla reglează de fapt debitul.*; *Se încearcă denigrarea mea, afirmându-se cum că aş fi nebun, afirmație nedovedită.*; *Mai comenta nu ştiu care zilele trecute cum că românii sunt nişte invidioşi.*; *Ni s-a dus vestea cum că am fi harnici, docili şi modeşti.*; *În ciuda tuturor comentariilor anterioare meciului, cum că ar fi o echipă slabă sau alte asemenea supoziții, formația Georgiei este puternică.*

(Internet)). Funcționalitatea conectorului este însă complementară, *cum că* putând introduce enunțuri în care se simte rezerva enuțiatorului, dar şi enunțuri în care rezerva nu mai este prezentă, complementizatorul devenind o variantă a lui *că* şi având rolul de a introduce o secvență de vorbire directă în vorbirea indirectă (cf. **b.** *Până şi vrăjitoarea trebui să recunoască cum că nu era de glumă, situația se agrava.; Ceilalți sunt alături de el, cum că bine că nu s-a încurcat cu ea.; La momentul respectiv am chemat poliția, am dat declarație cum că nu am văzut bine persoana (deh mă concentram să ies din benzinărie), am văzut doar maşina.* (*ap.* Internet)).

Caracteristica de a introduce un discurs raportat este comună ambelor ipostaze funcționale ale complementizatorului, ca dovadă preferința de a avea în regentă verbe sau nominale *dicendi* (cf. (argotic) *m-au îmbârligat..., denigrare, comenta, comentarii, zvonuri, motivează, motivația, a se duce vestea, a recunoaşte, a da declarație, se afirmă* etc.). Aceasta înseamnă că ambele funcționalități dicursive ale complementizatorului presupun plurivocitatea. Pe de altă parte, funcționarea lui *cum că* în calitate de marcator pragmatic al rezervei vorbitorului sau doar ca marcă a introducerii unei secvențe raportate este rezultatul unor mecanisme inferențiale analoage, dar dispuse "în oglindă". Atunci când exprimă rezerva, *cum că* declanşează *presupoziția falsului subordonatei* sau *presupoziția contrafactivă* (cf. **a.** presupozițiile specifice, în funcție de fiecare exemplu: 'Butonul nu reglează debitul.'; 'Eu nu sunt nebun.'; 'Românii nu sunt invidioşi.' etc.), iar atunci când nu mai exprimă rezerva locutorului, enunțul conține *presupoziția adevărului subordonatei, presupoziția factivă* (cf. **b.** presupozițiile adevărului subordonatei în funcție de fiecare exemplu: '[Este adevărat că] Nu era de glumă.'; 'Bine că nu s-a încurcat cu ea.'; '[Este adevărat că] Nu am văzut bine persoana.').

Presupoziția falsului subordonatei este particularitatea inferențială care ajută la exprimarea disocierii vorbitorului de opinia raportată. Constatăm că frecvent complementizatorul *cum că,* atunci când transmite inferențial ideea de rezervă a emitentului apare în enunțuri în care se găsesc mărci ale ironiei: *Umblă vorba prin presa centrală cum că dom' ministru al sănătății, Eugen Nicolăescu, într-un moment de plictiseală sau senilitate, a elaborat un proiect de ...* (Internet) – a se vedea expresia dubiului *umblă vorba*, apocopa de la *dom'*, care atenuează gradul de politețe şi apropie de oralitate mesajul; atributul senilității dat referentului; *La scară macroeconomică, postelectorală, mari speranțe pusese populația în proaspeții aleşi, cum că îndrepta–vor toate strâmbătățile fostului executiv.* (Internet) – a se vedea schimbările de topică care sunt arhaizante şi ironice prin raportare la actualitatea temei discutate; *Nişte băieți [...] şi-au făcut nişte calcule cum că se vor îmbogăți doar din licențierea proprietății intelectuale. Şi-au cam greşit socoteala...* (Internet) – atragem atenția asupra termenului familiar, cu determinare vagă *nişte băieți,* combinația între familiar şi vag la nivelul referentului fiind specifică limbajului colocvial, asupra atenuatorului ironic *cam* ca mărci ale ironiei.

Datorită funcționalităților pragmatice pe care le are – de exprimare a rezervei, uneori a rezervei combinate cu ironie și, constant, de indicare a plurivocității – se poate considera că locuțiunea conjuncțională *cum că* are un rol pragmatic care depășește ca importanță rolul lui sintactic. Faptul că își poate modifica radical funcționalitățile pragmatice este un semn pragmatic de vitalitate. Diferitele valori pragmatice pe care le achiziționează sunt combinații între componentele pragmasemantice pe care "le are în inventar", care îi sunt, cu alte cuvinte, specifice, și pe care le poate "dirija".

În concluzie, la nivelul lui *cum că* se pot identifica trei componente: i) plurivocitatea; ii) asertivitatea, efectele asertvității fiind a) presupoziția falsului subordonatei; b) presupoziția adevărului subordonatei, acestea două în distribuție contextuală complementară. Rezerva locutorului este o funcționalitate pragmatică care rezultă din combinarea plurivocității și a presupoziției falsului subordonatei.

Dacă conectorul *cum că* se debarasează de componenta plurivocității și a rezervei, rămânând doar cu cea a asertivității atunci când nu introduce poziții sintactice de tip complement, ci de tip circumstanțial, devine sinonim, din punct de vedere funcțional pragmatic, cu jonctivul *că asertiv*: *O chestie nostimă fu aia cum că niște inspectori sanitari s-au deghizat în căldărari, zilele trecute, și au verificat, incognito, piețele din Rădăuți.* (Internet; a se observa faptul că nu se poate vorbi de disocierea opiniilor, de rezervă prudentă a locutorului, datorită sintagmei cataforice din regentă *o chestie nostimă*). Conectorul *cum că* își poate accentua funcționalitatea asertivității atunci când ajunge să aibă un uz echivalent cu *adică, de exemplu, mai exact, mai precis,* deci atunci când introduce o apozitivă, ca în: *Păi, dacă, pornind de la o premisă greșită (cum că densitatea scoarței este mai mare decât a nucleului), ai ajuns prin calculele tale (presupunem corecte) la...* (Internet); *N-avea rost s-o fac pe moralistul, cum că domnul Cutare este un neisprăvit.* (Internet).

În concluzie, o analiză pragmatică a complementizatorilor care poate completa sau nuanța analiza sintactică trebuie să țină cont de:

a) parametrii pragmatici contextuali constanți;
b) de profilul inferențial al enunțului;
c) de datele semantice relevante, cum ar fi caracterizarea semantică a verbelor matriciale;
d) de particularitățile gramaticale.

BCUIAȘI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

FALSUL POLISEMANTISM AL CONECTORILOR NATURALI

Termenii de *conector sintactic, conector semantic* şi *conector pragmatic* nu se constituie neapărat într-o relaţie tricotomică. Adevărata relaţie de opoziţie şi cea mai puternică este de fapt între *conectorii naturali* şi *cei analogi lor din logică* sau *din alte limbaje artificiale.* O altă opoziţie, mai slabă, s-ar putea stabili între mărcile pragmatice – care nu conectează sintactic – şi conectorii propriu-zişi care au o natură sintactico-pragmatică inerentă.

Studiul conectorilor a dus la o ***modificare de paradigmă*** în ştiinţa limbajului; ca urmare, a apărut o ramură nouă, pragmatica inferenţială[1], numită de unii *pragmatică griceeană* şi *neogriceeană*, după tradiţia anglo-saxonă şi nord-americană de cercetare care se raportează la figura cea mai proeminentă din zona analizei pragmatice inferenţiale, şi anume la H. P. Grice, şi de alţii *pragmatică integrată*, conform tradiţiei de analiză de la O. Ducrot, J.-C. Anscombre, J. Moeschler, cât şi a altor cercetători francezi şi elveţieni.

Am vrut să vedem dacă noţiunea de modificare de paradigmă nu este puţin prea îndrăzneţ folosită aici. Pentru aceasta am luat caracteristicile acestui fenomen aşa cum au fost descrise de Thomas S. Kuhn, care a introdus în epistemologie noţiunea, şi am văzut că în cazul nostru se susţin, în sensul că pragmatica inferenţială are atributele unei ştiinţe nou constituite. Epistemologul american, Thomas S. Khun, în *The Structure or Scientific Revolutions*, vorbeşte de următoarele trăsături specifice unei discipline novatoare: a) rezultatele trebuie să fie destul de noi, de deosebite ("unprecedented"), ca să atragă un grup stabil de aderenţi din zone alternative de activitate ştiinţifică; b) rezultatele obţinute trebuie să lase loc unei serii întregi de alte probleme de elucidat, de redefinit etc., deci să aibă un caracter deschis ("open-ended")); c) asupra fundamentelor să nu existe dubii; d) formarea unei paradigme şi a unui mod mai ezoteric de cercetare în raport cu ştiinţa fundamentală care posedă o paradigmă proprie (în cazul nostru semantica) este un semn de maturitate; e) rezultatele ştiinţifice să fie consemnate în

[1] În ciuda diferenţelor de metodă de analiză şi a faptului că reprezentanţii celor două şcoli, la începutul dezvoltării şi constituirii lor, nu se citau, nu şi-au contestat unii altora conceptele operative. Păreau două tabere care fiecare lucra în direcţia ei şi între care se aşternuse tăcerea.

cărți de cercetare avansată, dar şi în publicații elementare, de popularizare şi de diseminare a teoriei.

Teorii deja constituite ale semanticii limbii naturale înregistrează progrese în înțelegerea sensului natural datorită observațiilor furnizate de analiza conectorilor. Este cazul semanticii presupozițiilor, al semanticii lexicale şi al calculului propozițiilor care explică sensul prin adevăr; prin analiza conectorilor se va arăta că modul de calculare al valorilor de adevăr ale unei propoziții este insuficient pentru explicarea sensului ei şi, ca urmare, se va închega treptat o concepție nouă asupra interpretării sensului şi a comunicării lui, alta decât cea jakobsoniană, care avusese ca sursă de inspirație modelul codului, la rândul lui desprins din modelul comunicării telefonice.

Cum au loc aceste schimbări de paradigmă? Căutându-se răspunsuri la anumite întrebări, se întâmplă, ca la un moment dat, să nu mai existe un consens asupra domeniului la care se aplică conceptele fundamentale ale ştiinței normale, în cazul lingviştior şi filosofilor limbajului concepte ca *sens, compoziționalitate semantică, codificare* şi *comunicare (i.e. codificarea în relație cu comunicarea)* cunosc modificări; apar redefiniri ale unor concepte, precum cel de *presupoziție, comunicare umană,* de asemenea, concepția asupra *valorii de adevăr a propozițiilor* se modifică substanțial, în sensul că începe să fie văzută ca o realitate dinamică, dependentă de context şi de actul asertării.

Întrebările care sunt fundamentul unor ulterioare schimbări în domeniu pot fi particulare sau generale. Cele care circulă sau au circulat în legătură cu conectorii sună cam aşa: se poate vorbi, în cazul conectorilor, de un sens al lor?; dacă da, se poate vorbi de existența unei ambiguități semantice la nivelul lor?; se poate vorbi de polisemie? există conectori textuali? câte tipuri de conectori avem? ce sunt aşa-numitele *valori (circumstanțiale)* şi *valori modale* de la nivelul propozițiilor introduse prin jonctivi? Întrebări mai generale, cu bătaie mai lungă, ar fi: cât din ceea ce se comunică se află codificat în materialul lingvistic?; câte tipuri de sens avem?; şi, finalmente, obsesiva şi importanta întrebare: ce este sensul?

Din perioada anilor 1960 încoace, H. P. Grice îşi modelează, printr-o serie de studii, teoria care introduce un punct de vedere nou şi radical asupra sensului şi asupra comunicării şi care stă la baza abordării pragmatice a conectorilor (v. *infra* ***Teoria lui H. P. Grice şi componentele sensului natural***). Principiul epistemologic care îl ghidează în investigații este aşa-numitul principiu al briciului lui Ockham, cunoscut în abordările filosofice şi ca principiul economiei ontologice. În esență, acest principiu spune că este inutil să se multiplice entitățile: "Entitățile nu trebuie multiplicate mai mult decât e necesar." (Flew, 1996). Acest deziderat metodologic este numit astfel după W. Ockam (1285–1349), călugăr franciscan englez, despre care se crede că ar fi lansat această concepție. În scrierile sale – comentarii la opera logică a lui Aristotel – aceste cuvinte nu s-au regăsit *ad litteram*, în schimb comentariile sunt în spiritul lor (Flew, 1996).

Prin acest principiu sunt, de exemplu, vizate negativ multiplele sensuri înregistrate la unii conectori naturali, cum ar fi cazul conjuncției *și*. De asemenea, eventualele specializări ale conectorilor, specifice fiecărei limbi în parte, nu mai constituie un argument pentru ideea că există conectori diferiți, cu semantisme proprii. Dimpotrivă, nu conectorii au semantisme proprii, ci există utilizări diferite ale conectorilor (Moeschler, 1989). Aceasta înseamnă că "valoarea semantică" atestată la un conector derivă dintr-un anumit uz al acestuia. Prin *utilizarea* conectorului nu se înțelege o folosire într-o construcție gramaticală particulară, ci o utilizare curentă a lui cu un anumit scop comunicativ. Astfel, orice detaliu contextual poate direcționa interpretarea conectorului pe un făgaș nou, rezultatul fiind achiziționarea momentană, de către jonctiv, a unei valori contextuale.

Două tabere diferite s-au individualizat prin modul diferit de a considera semantismele conectorilor naturali. O tabără era reprezentată de cei care interpretau valorile conectorilor ca fiind sensuri propriu-zise. Conectorii naturali erau considerați cuvinte ambigue, iar sarcina cercetării era de a-i dezambiguiza. Această viziune a fost numită de Posner (1980) *monismul sensului*. Ea are în centru noțiunea de sens și lucrează cu concepte precum: trăsături semantice, categorii semantice, sens literal *vs.* sens figurat, sens unic *vs.* polisemantism și ambiguități de sens, constrângeri de realizare a trăsăturilor semantice. Strategia acestui demers în abordarea conectorilor era de a le maximaliza sensurile și de a le considera cuvinte polisemantice.

A doua tabără, apărută în urma dezvoltării teoriei lui H. P. Grice, interpreta semantismele conectorilor nu ca sensuri, ci ca valori conversaționale sau sugestii conversaționale achiziționate de aceste cuvinte pe parcursul utilizării lor în limbă. Ea punea un mare accent pe principiile pragmatice care guvernează uzul unei forme lingvistice. Denumită de către Posner și *monismul uzului*, această direcție de cercetare reducea la minimum sensurile propriu-zise ale conectorilor. Ce era în afara acestui nucleu semantic nu erau sensuri, ci sugestii conversaționale, indicații de interpretare. În această concepție, conectorii sunt o dovadă a caracterului vag și sugestiv al limbii (Posner, 1980). Adepții minimalismului semantic lucrează cu reguli de utilizare, condiții de uz, constrângeri de aplicare a regulilor semantice, cu noțiuni precum uz literal *vs.* uz figurat, uz adecvat *vs.* uz neadecvat, cu noțiuni de gramatica textului și de analiza conversației. În această teorie se consideră că drumul parcurs de un cuvânt este invers, de la uz la sens, că sensul derivă exclusiv din uz. Argumentele *pro domo* principale erau următoarele: valorile conectorilor nu reprezintă sensuri pentru că nu sunt stabile, se pot anula sau infirma, ca în *Daniela a avut un copil și s-a căsătorit, **dar nu în această ordine** s-au petrecut lucrurile.*

De multe ori sensul literal al enunțului nu contribuie cu nimic la identificarea scopului conversațional urmărit. Există, frecvent, cazuri în care sensul literal este unul, iar sensul comunicat este cu totul altul. Alte argumente contra maximalizării numărului de sensuri erau următoarele: lista așa-ziselor sensuri ale

conectorilor se poate augmenta fără a avea o limită propriu-zisă, iar în acest caz însuşi statutul de cuvânt al conectorului este pus în primejdie. Ce fel de cuvânt este acela care explodează în zeci de sensuri, cum poate fi cazul lui *şi* într-o abordare maximalistă? Şi cum pot fi aceste sensuri învăţate de un vorbitor nenativ al limbii? Cum se poate explica fenomenul că de multe ori conectorul *şi* poate fi omis fără ca sensurile lui să se piardă? În concluzie, valorile semantice ale conectorilor sunt, de obicei, rezultate dintr-o dublă determinare: contextuală, din partea elementelor de conţinut, şi situaţională, din partea contextului de comunicare.

Ilustrare la monismul sensului

Cazul conectorului *şi* este tipic pentru abordarea maximalistă a sensului. Ne vom referi la acele valori de sens şi funcţionalităţi pragmatice specifice pentru ceea ce se numeşte *şi asimetric*. Distincţia dintre *şi simetric* şi cel *asimetric* are în vedere o despărţire a sensului său logic, a sensului de conjuncţie logică, de celelalte semnificaţii achiziţionate prin uz (v. *infra* ***Aspecte ale analizei semantice a conectorilor naturali***). Înşiruirea valorilor de mai jos nu constituie o listă exhaustivă. Pentru fiecare caz în parte se va indica la cine am întâlnit menţionată acea valoare, aceasta neînsemnând că autorul respectiv este singurul care a evidenţiat-o şi, de asemenea, neexcluzând nici faptul ca acea semnificaţie să fi primit o denumire diferită în alte abordări. Posner (1980) arată că utilizările conectorului înregistrează simultan mai multe "sensuri", "valori", "conotaţii", dintre care una este predominantă. Astfel, frecvente sunt utilizările lui ***şi*** *local* şi *simultan,* ca în: *Ana era în bucătărie şi făcea gogoşi.* (*ap.* Posner, 1980, p. 186), unde valoarea de timp şi spaţiu sunt cumulate; un ***şi*** *simultan, explicativ* şi *local* în: *N-am apucat noi să ne aşezăm bine în groapă, şi numa ce să vezi? Doi lupi.* (S.T., p. 104). Este inutil să subliniem importanţa şi frecvenţa lui *şi temporal.* Valoare des folosită în limbajul popular, ea cunoaşte rafinări succesive pentru care îşi formează colocaţii specifice, de tipul: *şi imediat ce, şi numai (ce), şi de îndată ce, şi când colo*, mai mult, se sedimentează chiar o construcţie cu corelativ, de tipul *şi imediat ce* (sau *şi numai ce / şi de îndată ce / şi cum*)... *că şi...*

Valorile lui ***şi*** *temporal* pot fi analizate şi mai fin, în funcţie de explicitările adverbiale pe care le poate capăta conectorul. S-a vorbit despre valoarea de *simultaneitate plasată în trecut*, cum este cazul lui *şi* parafrazabil prin colocaţia *şi atunci* sau substituibil prin *când*, încadrat de Sabina Teiuş ca *şi* "subordonator" temporal (cf. S.T., p. 104), (cf. *N-am avut io două luni şi... a venit la Braşov.* (S.T., p. 105), *N-am tras de două ori ş-am auzit pac!* (*ibidem*) sau alte nuanţe temporale, de tipul *şi cândva, şi în viitor, şi uneori, şi întotdeauna* etc.

Conectorul copulativ dezvoltă un cumul de valori format din *simultaneitate, explicativitate*, sens *local* şi de indicare a *direcţiei*, în: *Fereastra era deschisă şi o adiere pătrundea în încăpere.* (*ap.* Posner, 1980, p.186).

Nu există valoare circumstanţială pe care conectorul *şi* să nu o poată admite şi achiziţiona prin folosire. În fraza *Petre i-a vorbit urât Danei, şi ea a plecat.*, conectorul cumulează o valoare *temporală* şi una *cauzală*, iar în: *Ba că îi trebe pe dracu, ba că pe mumă-sa şi m-a apucat târziu.* (S.T., p. 106) valorile *consecutivă* şi *cauzală* se împletesc. Sensurile *consecutiv* şi *instrumental* se asociază la nivelul lui *şi* din: *A dat Dumnezeu şi ungurii l-a prins... pe hoţ.* (S.T., p. 106). Chiar şi atunci când conectorul leagă două secvenţe care aparţin universului narativ de discurs, el poate amalgama pe lângă una sau mai multe valori circumstanţiale şi o funcţionalitate structurantă. Este cazul secvenţei următoare, unde se înregistrează următorul spectru de valori: *consecutivă, succesivă* şi funcţia de a *marca punctul maxim al naraţiunii: Leul, ... sucit prin spinii aceia, ş-o-nvârtit coada şi trage, trage, trage de colo, frate, şi-şi rupe coada tocma pe la jumătate.* (S.T., p. 106).

Ne este greu să facem afirmaţii referitoare la frecvenţa în limbă a unora sau a altora dintre aceste sensuri în cazul conectorului *şi*. Remarcăm numai faptul că o dovadă a frecventei utilizări a conectorului cu valoare *consecutivă* este formarea colocaţiei *a dat Dumnezeu şi...*

Valoarea subordonatoare *finală* a conectorului este frecventă. Ea poate fi explicată ca fiind derivată din amalgamarea sensurilor unui *şi* care înglobează, alături de semnificaţia finală, valori *locale* şi *temporale*, ca în: *Trimiţi tu băiatul mâine dimineaţă şi ia sticla.* (S.T., p. 104). *Şi final*, îmbogăţit cu o nuanţă *explicativă*, apare în: *Vii şi iei mireasa din curte.* (S.T., p. 104).

Seria de valori subordonatoare ale conectorului nu se încheie cu valoarea *finală*. Astfel s-a înregistrat un *şi atributiv*, din nou explicabil prin valoarea *locală* sau *spaţială*, numai că ideea de loc este convertită în idee de persoană ca 'loc' al manifestărilor unor proprietăţi. Astfel în: *A fost odată un împărat şi acesta a avut trei fete.*, nuanţa atributivă apare concomitent cu nuanţa explicativă.

Şi cauzal, care are totodată rolul de a marca tranziţia în structura ideatică a discursului, ca în: *L-am văzut cu obrajii şi urechile roşii şi atunci i-am pus termometrul.* este semnalat printre alţii de Schiffrin (1987, p. 130).

Numit de Sabina Teiuş *şi subiectiv* (S.T., p. 103), substituibil prin *că*, conectorul este utilizat de fapt cu o valoare semantică *constatativă* şi *consecutivă*, ori *cauzală*, valorile semantice fiind uneori greu de departajat: *S-a-ntâmplat şi nu era gaz, nu era gaz.; Se întâmplă şi moare la Bârlad, ţiganu.* (*ibidem*).

Şi cu valoare *adversativă* este o una din extensiile de semnificaţie cele mai puternice ale conectorului. S-a înregistrat un *şi adversativ* cu valoare opozitivă mai tare, recognoscibil prin faptul că se poate substitui, de preferinţă, cu *dar* (cf. *Ei au luat armele ş-au vrut trage şi armele o fo-nghe̦ţat verşlosu şi n-o funcţionat.*

(S.T., p. 84)), un *şi adversativ* cu valoare opozitivă mai slabă, care se poate înlocui cu *iar*, la care se mai poate specifica un indicator empiric de recunoaştere, şi anume existenţa ideii de alternanţă, ca în: *Plecase toţi cu şase lăutari şi eu cu doi.* (S. T., p. 101); *Vara ne duceam şi grijeam de vaci la câte-un bogat şi iarna veneam acasă.* (*ibidem*); *Aude vorbindu-se şi nu pricepe nimic.* (DEX).

Conectorul poate fi folosit şi cu valori aspectuale dintre cele mai diverse, cum ar fi: valoarea intensivă, de accentuare (cf. *Da era slab, şi slab, şi slab.* (S. T., p. 57)), funcţiunea de a indica, pe lângă intensitate, progresia acţiunii (cf. *Nu putea să-i scoată pe turci de-acolo. Bătaie, şi bătaie, şi bătaie.* (S.T., p. 100); *Mă doare, şi zbier, şi zbier.* (*ibidem*); *S-au pus cu mitralierele pe-ai noştri. Trage-i şi dă-i.* (*ibidem*)) ş.a.

Şi este un cuvânt cameleonic. Lista sensurilor sale se poate extinde mai mult. Valorile semantice ale conectorului se schimbă în funcţie de sensul constituenţilor propoziţiilor conectate şi de contextul de comunicare. Într-un stil lirico-filosofic de exemplu, iar acesta nu este singurul prilej, *şi* poate să aibă valori deosebite, care se pot discerne uşor, dar care, pentru că sunt exprimate prin intermediul aceluiaşi conector sunt oarecum camuflate de eufonia pe care o creează repetiţia acestuia (cf. *Nu vă pasă de clocotul verde al apelor, de sclipirea de piatră a munţilor, de foşnirea ierbii... Veniţi şi vă duceţi şi nu vă pasă.* (Creţia, p. 91)).

În plus, în limba română *şi* este un cuvânt cu dublă valoare gramaticală, conjuncţională şi adverbială. Totodată, capacitatea conectorului de a funcţiona în contexte adverbiale dezambiguizatoare, cum ar fi *şi acum, şi atunci, şi aici, şi aşa, şi imediat ce, şi dincolo, şi pe undeva, şi-şi* etc., justifică poate multitudinea sensurilor şi permisivitatea conjuncţiei.

Construcţia *şi şi*, dintre care al doilea *şi* este adverb (marcat prin accentuare), cu ocurenţe în limba vorbită, în limbajul familiar, popular, dar atestată şi în limba română veche (cf. *Că pierderĕ amu avuţiei şi şi alte năpăşti, сътрâ ēl trage pe noi.* (Coresi, *Cazania*, 1581, *ap.* Dimitrescu, 1973, p. 45), corelează de obicei două elemente relativ egale ca semnificaţie, dintre care al doilea este simţit ca fiind mai important.

Valorile adverbului *şi* se pot rezuma la una singură, deducem noi, conform înregistrărilor din DEX, şi anume la aceea de *a preciza*, fie că este vorba de o precizare a unui sens (cf. sensurile de "chiar", "întocmai" ale lui *şi adverbial* (cf. *A venit până ce şi Ion.*), fie că este vorba de o adăugare (cf. sensul de "pe lângă acestea, în plus, încă"), fie că este vorba de precizarea gradului în care există o anumită proprietate. Faptul că lexicografii au recurs la verbul *preciza* în metalimbajul lor indică natura pragmatică acestor semnificaţii. Jonctivul "precizează" în context aceste valori, nu le are, ci le acumulează temporar, prin uz, de la vecini şi din circumstanţa de enunţare şi le "indică" – ca să folosim un alt verb preferat pentru explicarea smenificaţiei procedurale, sau pe care le "semnalizează". Conectorul, prin componenta lui pragmatică, indică direcţia de interpretare a sensului frazei, mai mult, indică *direcţia inferenţială de interpretare.*

O altă gamă de funcționalități pragmatice pe care le identificăm în uzurile conectorului discutat aici au o natură *textuală* sau discursivă. Jonctivul poate veni cu o serie de indicații de structurare a discursului. Valorile lui *şi textual,* ca şi în cazul valorilor circumstanțiale, aspectuale şi adverbiale de precizare, înregistrează o paletă largă, pe care nu avem pretenția că o epuizăm prin exemplele următoare. De regulă, când jonctivul achiziționează funcționalități de structurare discursivă el îşi pierde calitatea de jonctiv sintactic, devenind marcator discursiv. Studiile au înregistrat un *şi narativ introductiv*, care nu mai are valoare copulativă, ci leagă enunțul pe care îl introduce de o comunicare anterioară şi orientează conversația spre un anume subiect de discuție: *Şi zi-i... pentru cântecul ăsta ai venit la noi, hai?* (S.T., p. 100); un *şi care prefațează punctul cel mai general al discursului* (Schiffrin, 1987, p. 133); un *şi enumerativ* (cf. *O scuturat-o, ş-o suflat-o, ş-o legat-o într-o batistă ş-o pus-o în taşcă.* (S.T., p. 97)); un *şi narativ continuativ*, care de multe ori ascunde un "răgaz de gândire" al interlocutorului (cf. *Şi era bătrână, şi pe mama mea o chema Măria, şi pe pe aia o chema tot Măria.* (S.T., p. 99)); un *şi indicator verbal al trecerii din planul povestirii în planul redării într-un stil direct liber* (cf. *Eu le spuneam "eu plec", mi se bătea şi ochiu drept mereu şi "păi, cum pleci?".* (S.T., p. 101), un *şi narativ terminativ,* mai frecvent în coordonarea intrapropozițională, în seria unei enumerări (cf. *Era un secretar..., un supprimar, un primar şi un notariu.* (S.T., p. 96)); un *şi aşa că*, marcator care leagă mai multe unități în interiorul unei istorisiri, semnalizând "ieşirea" din povestire, deci un *şi al ieşirii din narativ* (Schiffrin, 1987, p.133). Alte înregistrări ale utilizării textuale ale jonctivului, deci în calitate de marcator discursiv mai sunt: *şi prozodic,* care este *expletiv* totodată, un *şi care anunță o altă unitate de discurs,* un *şi marcator al intrării povestitorului în narațiune* sau al *continuării intervenției vorbitorului* (Schiffrin, 1987, pp. 144–152), un *şi narativ care alcătuieşte cadrul pentru acțiunile de prim-plan* (Zafiu, 1998, p. 148) ş.a.

Trecerile sunt foarte uşor de făcut de la *şi* în calitate de conjuncție logică care exprimă pur şi simplu adăugarea unui alt sens propozițional la cel precedent, la *şi circumstanțial, aspectual,* sau la *marcatorul discursiv.* Problema este cum pot fi explicate mai relevant aceste fenomene altfel decât prin inventarierea lor, mai ales că metoda inventarierii nu oferă siguranță, dat fiind multitudinea valorilor înregistrate, capacitatea particulei de a cumula mai multe valori de sens şi funcționalități discursive şi dependența identificării şi numirii acestor valori, adeseori, de inspirația lingvistului.

Acumularea unor inventare tot mai bogate ale sensurilor sau valorilor conectorilor a condus la ceea ce s-a numit ***ipoteza semantică***, care susține ideea polisemantismului. Totodată, ipoteza semantică are în centru conceptul de ***sens*** şi nu îşi pune problema dacă acea semnificație este un sens propriu-zis sau altceva, cu alte cuvinte dacă valoarea conectorului este de natură semantică sau de altă natură, dacă este o valoare stabilă, imuabilă şi nondependentă de context sau nu. Datorită eludării acestor probleme s-a spus că ipoteza semantică promovează monismul sensului.

Monismul uzului stipulează reducerea la minimum a sensurilor conectorilor şi pledează contra polisemantismului (contra multiplicării entităţilor, în termenii metodologici ai principiului briciului lui Ockam), arătând că, dacă un conector oarecare are două semnificaţii, x şi y, una dintre ele este achiziţionată contextual/cotextual. În concluzie, multiplele aşa-zise valori semantice ale conectorilor survin de obicei în urma unor *determinări cotextuale, i.e.* a unor determinări care vin din partea vecinătăţilor lingvistice şi în urma unor determinări *situaţionale*, care ţin de circumstanţa de comunicare a propoziţiei sau de procese cognitive interpretative.

Un alt slogan teroretic este acela că ***uzul guvernează sensul***: mai întâi a fost uzul şi intenţia de a comunica şi apoi s-a format sensul. Argumente multe, care vin din studiile referitoare la achiziţia limbajului, din antropologia lingvistică, din psiholingvistică şi din sociolingvistică sprijină această teză. Sensul nu este dat, nu este nici imuabil, ci apare ulterior uzului, se achiziţionează din situaţia de comunicare, prin aproximări succesive, este chiar negociabil. O altă teză susţinută este aceea că, iniţial, ***sensul este unitate propoziţională***, nu unitate lexicală, cum poate am fi fost tentaţi să ne construim o imagine teoretică implicită, datorată practicii şcolare, care ne dirija didactic să găsim sensul cuvintelor în dicţionare, glosare etc. Această căutare savantă a sensului este o tehnică însuşită, care raporta sensul unui cuvânt la alte cuvinte, dar iniţial sensul lexical, atomizat, îl extragem din unităţi propoziţionale. Pe de altă parte, există o opoziţie ireconciliabilă între sensul propoziţional şi sensul lexical: sensul propoziţional e infinit şi neinventariabil, pe când sensul cuvintelor e finit şi inventariabil. Există pericolul următoarei exagerări: să se creadă că sensul este echivalent cu uzul şi că nu există sens individual. Este adevărat că sensul lexical se transmite prin utilizarea lui în propoziţii, dar aceasta nu înseamnă că nu are autonomie.

Posner (1980) pledează contra abordărilor moniste. El sprijină ideea unui monism moderat al uzului. Astfel, Posner face o clasificare a valorilor semantice ale conectivului şi stabileşte principalele trei accepţiuni ale conectorului din care derivă şi celelalate valori şi uzuri. Ele sunt numite de Posner în felul următor: *conjunctivitatea*, *i.e.* sensul lui *şi simetric*, sensul de conjuncţie logică care este şi cel mai puternic, *conectivitatea* şi *succesivitatea*. O altă clasificare conformă înregistrărilor cuvântului *et* în *Trésor de la Langue Française*, făcută de Luscher (1994), consemnează următoarele sensuri ale conectivului, dependente de relaţiile de conţinut propoziţional: *concomitenţa* faptelor descrise de cele două propoziţii coordonate şi relaţia de *succesivitate* între propoziţii, din care derivă relaţia de *cauză*, conform căreia prima propoziţie este interpretată ca antecedentul şi cauza propoziţiei a doua din structura de conectare. Doar din aceste două exemple se poate vedea că nici măcar mănunchiul minimal de sensuri "tari" ale conectorului *şi* nu sunt descrise unitar în analize, ceea ce ne îndeamnă a da câştig de cauză unei perspective moderate, dar inspirate totuşi din perspectiva pragmatică radicală a monismului uzului. Putem spune că cel puţin sensul de conjuncţie logică este

nucleul semantic dur al acestei particule, restul putând a le interpreta ca dezvoltări din uzul pe care îl are cuvântul.

În urma cercetărilor din ultimul secol din semantică şi, mai recent, din pragmatică, s-a arătat că noţiunea de sens nu este unitară. În mod curent se vorbeşte de sens denotaţional, sens reprezentaţional, sens pragmatic. Frege vorbeşte de intensiune (sens) şi extensiune (referinţă). Prgmaticieni, precum Schiffrin, vorbesc despre sensul informaţional, sensul social şi sensul afectiv. Dacă pe lângă ideea că natura sensului nu este unitară, după cum se poate deduce şi din aceste tipologii şi, dacă amintindu-ne de definiţia dată pragmaticii ca sens, mai puţin condiţiile de adevăr, atunci conchidem că sensul descriptibil prin adevăr, acel "sens semantic", este doar o mică zonă a semnificaţiei pe care o comunicăm. Lista tipurilor de sens inventariate de Levinson (1983) în tratatul său de pragmatică ne pare a fi relevantă şi călăuzitoare pentru cercetarea de faţă.

St. Levinson înregistrează cel puţin şase tipuri distinctive de sens, care se amalgamează şi formează sensul global al enunţurilor. Acestea sunt:

1. condiţiile de adevăr sau implicaţiile logice
2. implicaturile convenţionale
3. presupoziţiile
4. condiţiile de reuşită (sau de fericire/ *felicity conditions*)
5. implicaturile conversaţionale generalizate (sau standard)
6. implicaturile conversaţionale particularizate
7. inferenţe bazate pe structura conversaţională.

La această "listă a lui Levinson" adăugăm încă o componentă, de care depinde mai ales conectivitatea sintactică şi care reprezintă raporturile descriptive şi ierarhice dintre sensurile aflate în proximitate sintactică, în virtutea cărora se afiliază propoziţiile la un topic discursiv, componentă pe care o numim:

interdependenţa referenţială
(v. *infra* ***Reinterpretarea noţiunii de condiţie de interdependenţă referenţială***).

Fiecare dintre aceste tipuri de sens se comportă diferit în privinţa caracterului vericondiţional sau nonvericondiţional, a capacităţii de proiecţie de la nivelul local, propoziţional, la nivel frastic sau discursiv, a capacităţii de a fi anulabile sau nu, a modului lor de calculare, a relevanţei şi a dependenţei sau independenţei lor de context. St. Levinson specifică, de exemplu, că ultimile cinci categorii de sensuri (de la punctul trei până la şapte) sunt anulabile, ceea ce înseamnă că sunt dependente contextual.

Conectorii iau parte la împletirea acestor sensuri în interiorul enunţului. Ei lucrează cu toate, de aceea ni se pare important a le discerne. Ei pot chiar crea semnificaţii aparte, noi, emergente, prin modul lor de a manipula aceste straturi de semnificaţie.

ROLUL CONCEPTULUI DE ADEVĂR ÎN EXPLICAREA SENSULUI

Căutând să găsească răspunsul la întrebarea ce este sensul, specialişti în filosofia limbajului s-au orientat spre noţiunea de adevăr. Ei au dorit să explice conceptul de sens al propoziţiei printr-unul mai riguros şi mai cunoscut, anume acela de adevăr. Ne interesează aceste lucruri din perspectiva explicării importanţei condiţiilor de adevăr pentru circumscrierea sensului conectorilor primari, altfel spus pentru descrierea valorilor semantice ferme ale lui *şi, sau* şi *dacă... atunci.* De asemenea, trebuie menţionat că tradiţia de cercetare din semantică, care căuta să explice sensul pornind de la relaţia dintre înţelesul cuvântului şi obiectul pe care acesta îl denotează, a fost înlocuită la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX cu o alta, care punea ca bază a sensului pe acela al *propoziţiei.* Fundamentul unei teorii semantice nu mai este deci sensul cuvântului, ci al propoziţiei.

Problema care se pune acum este aceea că sensul propoziţiei nu e o realitate semantică "monolitică", nedecompozabilă, ci el se constituie din interpretarea părţilor din care este compusă propoziţia, *i.e.* din interpretarea cuvintelor. Dacă sensul unei propoziţii depinde de sensul cuvintelor din care este alcătuită, de ce se consideră atunci că fundamentul semnificaţiei este sensul propoziţiei, iar nu sensul cuvântului? Quine a arătat că, iniţial, pentru a afla, a învăţa şi a ajunge să deţină sensul unui cuvânt, fiinţa umană nu stă pasivă şi i se inculcă o entitate de sens individuală, izolată, ca o "etichetă pe un obiect" – aceasta este metafora folosită –, ci sensul cuvântului se individualizează treptat în conştiinţa subiectului vorbitor, uneori cu efort, folosindu-se un sistem conceptual care operează propoziţional. Suntem confruntaţi cu stări de fapte complexe precum este starea de fapte *Această persoană este soprana Angela Gheorghiu.*, în care elementul necunoscut (Angela Gheorghiu) este pus în relaţie cu alte obiecte ("a fi soprană"). Prin urmare, noi percepem unităţi lingvistice mai complexe decât numele sau cuvintele din care abstragem apoi entităţile ce ne erau necunoscute şi le introducem în lexiconul mental. Unitatea de comunicare, spune Quine, este propoziţia, nu cuvântul. Ideea lui Quine, a fost iniţial discutată de Frege, care afirma că numai în contextul unei propoziţii cuvintele au sens (Chierchia, McConnell-Ginet, 1990, pp. 46–60).

Tarski, în 1933, în lucrarea "The concept of truth in the languages of the deductive sciences", publicată în *Logic, Semantics, and Mathematics*, arată că limbajele logice construite de logicieni ar beneficia de o definiție a adevărului *în* acele limbaje logice dacă ar conține o regulă prin care să se poată predicta corect pentru fiecare propoziție a acelui limbaj formula:

S este adevărată dacă și numai dacă p.

unde S reprezintă propoziția, iar p reprezintă condițiile în care propoziția respectivă este adevărată (*ap.* Kempson, 1977). S-a considerat apoi că formula lui Tarski pentru o teorie a adevărului poate fi extrapolată la limbajele naturale. Astfel, a cunoaște sensul unei propoziții înseamnă a cunoaște în ce condiții acea propoziție este adevărată.

S-a constatat că formula tarskiană nu poate face nici o deosebire între propoziții care întâmplător au aceeași valoare de adevăr ca *Cerul este albastru dacă și numai dacă iarba este verde.* și propoziții care în mod necesar au aceeași valoare de adevăr *Cerul este albastru dacă nu sunt nori și un grad prea mare de poluare.* Prin urmare, s-a simțit nevoia unei formule care să echivaleze mai restrictiv propoziția cu noțiunea de adevăr. Formula mai restrictivă este:

În mod necesar S este adevărată ddacă p.

unde S și p sunt același simboluri ca mai sus. Această formulă stipulează că adevărul unei propoziții trebuie dat în termeni de condiții de adevăr necesare și suficiente (Kempson, 1977, pp. 23–27). Astfel, într-o propoziție ca *Vasile a fost cauza morții Elenei.*, se poate vedea felul în care se împletește condiția necesară cu cea suficientă: faptul că Vasile a tras asupra Elenei reprezintă condiția suficientă pentru ca propoziția de mai sus să fie adevărată, iar faptul că Elena a murit este condiția necesară pentru adevărul acestei propoziții, dar nu și cea suficientă.

Varianta revizuită a formulei lui Tarski a fost mult dezbătută de filosofii limbajului pentru faptul că în ea se află implicat conceptul de necesitate. Formula este, bineînțeles, valabilă și pentru expresiile complexe ale limbii, deci pentru acele înlănțuiri lingvistice alcătuite cu ajutorul conectorilor. Prin urmare, conectorii sunt *functori de adevăr* care contribuie la realizarea condițiilor de adevăr necesare și suficiente ale frazei.

Într-un fel, formula tarskiană a sensului propoziției se poate aplica și la nivel de sens al cuvântului, obținându-se, în cazul în care cineva nu știe ce înseamnă numele *Angela Gheorghiu,* o judecată de felul:

Numele *Angela Gheorghiu* înseamnă 'Această persoană este soprana Angela Gheorghiu'.

sau o altă propoziție relevantă în acea situație de comunicare. Sensului propoziției i se dă o interpretare independentă, în termeni de condiții de adevăr, iar sensului

cuvântului i se dă o explicație în termenii contribuției punctuale pe care el o are la sensul propoziției. Aceasta este direcția asumată în abordarea vericondițională a sensului. Mai exact, cuvintele au o contribuție sistematică la valoarea de adevăr a propoziției în care apar. Regulile semantice generale care guvernează sau se găsesc la baza asocierii dintre propoziții și condițiile lor de adevăr se realizează prin interpretarea constituenților propoziției, or de aici, de la nivel de cuvânt intervine natura compozițională a sensului, care se transmite mai departe, până la nivel frastic (Kempson, 1977, p. 30). Fiecare cuvânt al propoziției S este un constituent al lui p dacă este predeterminat de adevăr și dacă combinațiile sintagmatice în care intră în cadrul lui S sunt și ele predeterminate de adevăr. Adevărul, indiferent de ce valori capătă – este vorba de valorile 'adevărat' și 'fals' – are calitatea de a fi transmis de la un constituent la altul, de la nivel de cuvânt, la nivel de propoziție și apoi, de aici, la nivel de frază, de expresie complexă.

Formula lui Tarski care stă la baza semanticii vericondiționale a sensului a cunoscut în timp mai multe revizuiri, care sunt importante pentru că înglobează și aspectul compozițional al sensului sporind transparența demersului. Variante îmbunătățite ale formulei lui Tarski, așa-numitele propoziții-T, unde T vine de la engl. *truth* "adevăr", iar nu de la numele filozofului, arată pe de o parte că sensul nu este epuizat de condițiile de adevăr, iar pe de altă parte că definiția adevărului trebuie să fie obținută compozițional. O propoziție-T este următoarea:

S înseamnă p = df S este adevărată în v ddacă p.

unde S este descrierea structurală a propoziției, 'v' reprezintă situația, adică specificarea faptelor relevante, *i. e.* contextul relevant, iar 'p' reprezintă condițiile de adevăr ale lui 'S', astfel încât 'S' să poată fi adevărată în v (Chierchia, McConnell-Ginet, 1990, p. 64). Interpretarea propoziției-T este următoarea: ea înlocuiește inițiala formulă tarskiană (care se află în partea stângă a semnului egal), considerată destul de obscură deoarece implică o entitate a cărei natură este necunoscută ('p' ca sens al lui 'S'), cu o expresie bicondițională 'S este adevărat în v' și 'p', unde 'p' este interpretat ca o propoziție care descrie ceea ce se spune când se susține 'S este adevărat în v'. În concluzie, teoria semantică a sensului propoziției este un aparat formal care generează compozițional toate propozițiile-T ale unei limbi (Chierchia, McConnell-Ginet, 1990, p. 65). Această ultimă definiție a sensului unei propoziții, care se trage din linia definițiilor tarskiene, cuprinde la un loc conceptul de condiție de adevăr, *i.e.*de extensiune, și de intensiune.

În toată această discuție n-a fost niciunde vorba direct de conectori. Ea totuși s-a desfășurat cu scopul de a putea spune următoarele: conectorii participă la stabilirea condițiilor de adevăr ale frazei. În logica propozițiilor, conectorii nu fac parte din sensul propozițiilor și nu participă la compozționalitatea sensului propozițiilor în care apar, pentru că acolo ei leagă global propozițiile, fără să țină cont de sensul acestora.

BIBLIOTECA UNIVERSITARĂ

Adevăr analitic, adevăr logic, adevăr factual

Sensul vericondițional se lasă explicat și caracterizat prin adevăr. El are capacitatea de a fi verificat – fie prin forme de raționament pentru că are caracteristica de a se lăsa transmis dintr-un constituent în alt constituent al raționamentului, dintr-o etapă în altă etapă de judecată, fie prin comparația cu starea de fapte din lumea reală. Cum tipurile de adevăr sunt mai multe, – adevăr analitic, adevăr logic, adevăr factual – putem face deosebirea între enunțurile care au un sens logic, cele care au un sens analitic și cele care au un sens factual, (empiric, contingent). Inițial, am vrut să vedem dacă putem spune că jonctivii naturali preferă un anumit tip de sens vericondițional. Un alt mobil care a determinat pornirea discuției din acest punct îl constituie nevoia de a explica "cu alte cuvinte" ce se înțelege prin faptul că unii jonctivi ai limbii naturale, cei care sunt identici cu conectorii conjuncției, disjuncției și implicației logice, participă la stabilirea condițiilor de adevăr ale expresiei complexe, *recte* ale frazei.

Propozițiile analitic adevărate, de tipul *Orice creion este un creion., Toate corpurile sunt întinse., Câinele este un animal.* (*ap.* Vasiliu, 1984) sau *Dacă Petre este burlac, atunci Petre nu a fost însurat niciodată.*, nu au nevoie de o anumită situație de fapt, ori de circumstanțe contingente sau de o lume posibilă pentru a-și defini valoarea de adevăr, căci ele sunt adevărate în virtutea sensului pe care îl au. Ele sunt adevărate în orice lume posibilă sau, dacă falsul este valoarea lor de adevăr, atunci ele sunt false în toate lumile posibile. Pentru a înțelege o propoziție analitică nu este nevoie de ceea ce Kant numea în *Critica rațiunii pure* "mărturie a experienței" (*ap.* Vasiliu, 1984, p. 137). Într-o propoziție analitică, predicatul atribuie subiectului una din "notele" sale definitorii (sau, în termeni lingvistici, una din trăsăturile sale de sens). Kant spunea, referindu-se la judecata analitică, că predicatul B e cuprins implicit în subiectul A, aparține subiectului A, că legătura dintre subiect și predicat e gândită prin identitate, că ideea, conceptul, **b** este *gândit în* **a** sau *odată cu* **a**, că pentru a formula judecata analitică rațiunea noastră nu iese din concept (*ap.* Vasiliu, 1984, p. 137). Prin urmare, adevărul unei propoziții analitice rezultă din analiza conceptelor exprimate sau denotate de acea propoziție (Vasiliu, 1984, p.138).[1]

Logica se ocupă și de un alt tip de adevăr: adevărul logic sau adevărul rațiunii, ori adevărul obținut în virtutea legilor logice, ca în silogismul:

Dacă Socrate e muritor, atunci Socrate e om.

---

[1] Adevărul analitic este important în semantică pentru explicarea următoarelor relații semantice: relația cuvânt – gen proxim, sinonimie semantică, restricții semantice, pentru explicarea echivalențelor, a parafrazei, a tautologiei, a implicațiilor logice ș.a.

Socrate e muritor.
Prin urmare Socrate e om.

Cum se demonstrează adevărul acestui silogism? Se poate observa că din adevărul premisei majore şi a premisei minore decurge adevărul concluziei. O altă modalitate profitabilă este cu ajutorul formelor logice. Forma logică a silogismului de mai sus, cunoscută şi sub denumirea de *modus ponens*, este următoarea:

$$((p \rightarrow q) \wedge p) \rightarrow q.$$

Ea indică direcţia de propagare a adevărului din constituent în constituent datorită corectitudinii formei. Această formă logică este o structură corectă de gândire, noi am mai putea spune într-un mod mai puţin tehnic că este un mod raţional de interpretare a sensului premiselor, care cuprinde o concluzie ce este necesar adevărată. Este în acelaşi timp şi un parcurs progresiv în cunoaştere. Silogismul *modus ponens* ca şi toate celelate forme silogistice corecte, care au fost descrise şi teoretizate de Aristotel, sunt expresii complexe şi valide (adevărate în toate lumile posibile sau necesar adevărate). Adevărul unui raţionament silogistic se poate demonstra cu ajutorul matricilor de adevăr pentru raţionamente sau argumente, care sunt similare tabelelor de adevăr pentru propoziţii, numai că mai complexe. Orice enunţ care respectă, să zicem, formă logică de mai sus este un enunţ logic adevărat. Dacă forma lui se păstrează şi numai numele de *Socrate* şi de *om* sunt înlocuite cu alte nume, silogismul rămâne adevărat. În logica propoziţiilor aceste forme logice valide se mai numesc şi tautologii. Formele logice silogistice corecte reprezintă pattenuri de gândire care ajută la extragerea implicaţiilor logice. Aceste inferenţe valide nu sunt altceva decât esenţa condiţiilor necesare şi suficiente pentru adevărul acelei expresii complexe. Cu alte cuvinte, între sensul unei propoziţii exprimate în termeni de condiţii de adevăr şi sensul unei propoziţii exprimate în termeni de formă logică se poate pune semnul egal (Kempson, 1977, pp. 23–41). Ceea ce le uneşte reprezintă faptul că ele operează cu acelaşi tip de sens, care în lista lui St. Levinson, este primul: implicaţiile logice (v. *supra* ***Falsul polisemantism al conectorilor naturali***). În ultimă instanţă, implicaţiile logice şi condiţiile de adevăr sunt două moduri de a raporta semnificaţia frazei: pe de o parte la adevărul factual, prin corespondenţă cu starea de fapt denotată şi, pe de altă parte, la adevărul analitic, prin conţinutul intrinsec al componentelor ei lexicale.

În cazul silogismelor, structura lor este semnalizată sau indicată de conectori precum *şi, prin urmare, dacă... atunci*, iar nu de semne descriptive ca *Socrate* şi *om*. Am arătat că orice substituţie a numelui *Socrate* cu un alt nume şi orice substituţie a termenului *om* cu un alt termen nu schimbă argumentul. El rămâne valid. Deci adevărul logic este un adevăr dat de *forma argumentului* sau *silogismului, în care conectorii şi termenii logici au o importanţă foarte mare.*

Adevărul analitic, în schimb, este un adevăr dat de sensul constituenților propoziției.

Adevărul analitic este un adevăr în virtutea *relațiilor de sens* care se stabilesc între constituenții propoziției sau între propozițiile care alcătuiesc o expresie complexă, pe când adevărul logic este un adevăr care se stabilește datorită faptului că propozițiile se află într-o anumită *relație formală* corectă, la structurarea căreia participă și conectorii, reprezentabilă printr-o formă logică (Vasiliu, 1984, p. 156).

Lepore (2000, pp. 17–26) arată că sunt două moduri în care un argument poate fi valid din punct de vedere deductiv: el poate fi valid în virtutea formei (este cazul raționamentelor logice) și valid nonformal, în virtutea a ceea ce unele dintre cuvintele sale nonlogice, descriptive, semnifică. De exemplu, argumentul *Ion este burlac, așa că Ion este necăsătorit.* este valid în virtutea semnificației semnului descriptiv *burlac.* În ceea ce privește validitatea formală, ținem să menționăm aceasta deoarece este un aspect cognitiv important al gândirii umane, nu e nevoie să înțelegem argumentul în întregime pentru a-i recunoaște validitatea, ci este suficient să vedem dacă este corect format pentru a putea beneficia, într-o oarecare măsură, e adevărat, într-o măsură mai mică decât în cazul unei comprehensiuni complete, de parte din semnificația lui. Astfel, dacă îl înțelegem pe *și* și pe *așa că* din următorul argument: *Mulți filosofi îmbrățișează holismul și unii sunt atomiști. Așa că mulți filosofi îmbrățișează holismul.* (*ap.* Lepore, p. 23) înțelegem adevărul concluziei și putem opera mai târziu cu această informație. Și în anumite situații de comunicare se întâmplă de multe ori să "nu înțelegem totul" și, cu toate acestea să continuăm să comunicăm. Nu vrem să spunem că acest lucru se întâmplă neapărat din pricina validității formale a argumentelor interlocutorului, dar poate există o legătură cognitivă între mecanismul recunoașterii validității formale și alte mecanisme de prelucrare a sensului, bazate pe operații inferențiale care sunt la fel de eficiente.

Până la urmă, pentru un lingvist, distincția dintre adevărul analitic și adevărul logic poate să nu aibă mare importanță de vreme ce nu există diferențe între inferențele care se pot extrage din propozițiile A- sau L-adevărate. Inferențele lor sunt implicații logice. În plus, toate L-conceptele – implicația logică, echivalența logică, consecința logică – servesc la definirea și "manipularea noțiunilor legate de adevărul analitic" (Vasiliu, 1984, p. 119).

Enunțurile analitic adevărate au o ocurență destul de rară în limbajul obișnuit, sunt aproape simțite ca bizare sau anormale când sunt întrebuințate din cauză că exprimă niște adevăruri comune, banale și universale, deci niște truisme. Judecata analitică este necesar adevărată, aceasta înseamnă că este adevărată în orice condiții. Despre ea se mai spune că este adevărată prin definiție, că nu depinde de testări empirice, deci că nu trebuie să fie verificată prin comparație cu lumea reală. Pentru logicieni, semanticieni și în general pentru filosofii limbajului, de asemenea pentru cei ce aprofundează domeniul filosofiei, eticii, dreptului,

argumentației, în religie, matematică și în programarea informatică, silogismele și judecățile analitice sunt importante deoarece captează *scheme de funcționare* ale gândirii și ale limbajului, adică principii universale, precum principiul "ceea ce este adevărat pentru toți este adevărat și pentru unii" sau principiul că "orice mulțime de obiecte se autoinclude" (Vasiliu, 1984, p. 117).

În vorbirea uzuală, astfel de principii sunt tacit implicate, de aceea exprimarea lor ca atare nu apare decât în circumstanțe de desfășurare a comunicării cu totul speciale, cum ar fi, de pildă, o situație când cineva se abate de la astfel de scheme logice de gândire, când susține o aberație, iar interlocutorul enunță o propoziție logic sau analitic adevărată ca formă de corecție a gândirii interlocutorului. Din aceste principii generale pe baza cărora se formează ceea ce Aristotel numea *toposuri*, ori *locuri comune* derivă diferite tautologii conversaționale, de felul lui *Războiul e război., Femeile tot femei., Fie va fi, fie nu va fi., Dacă o face, o face.*, (livresc) *A fi sau a nu fi, aceasta-i întrebarea.*, o mare parte dintre legile lui Murphy și alte truisme (vz. *infra* ***Descrierea implicaturilor***).

Spre deosebire de enunțurile analitic adevărate, care am spus că sunt mai rare în comunicarea obișnuită, raționamentele logice tind să fie omniprezente. Cu ajutorul schemelor de raționare, deci cu ajutorul raționamentelor logic adevărate, se pot indica acele incorectitudini semantice special făcute, de exemplu, în discursul bazat pe umor, în glume, în bancuri, în manipularea publicitară sau care se strecoară mai mult sau mai puțin voit în comunicarea umană de orice altă factură, de la discursul politic, la discursul amoros. Cunoscute sub numele de *erori de raționament formal* (*Edwards,* 1967, III, pp. 169–170), acestea sunt doar o parte din *sofismele* sau *argumentele falacioase* (în engleză *fallacies*) care abundă însă în comunicare. La acestea se adaugă sofismele de limbaj – ambiguitatea, vagul. Deși raționamentele logice ar trebui să fie omniprezente, gândirea noastră nu construiește întotdeauna scheme corecte. Dăm numai un exemplu aici, care este cunoscut sub numele de eroarea formală prin care se neagă antecedentul și consecventul. Astfel, prin raportare la raționamentul *Dacă națiunile se dezarmează, atunci va fi pace.*, în situația în care se neagă antecedentul și consecventul lui se ajunge la sofismul: *Dacă națiunile nu se dezarmează, atunci nu va fi pace.* (*idem*, p. 173).

Pentru discuția de aici, caracterizarea sensului analitic și a sensului logic ne ajută la delimitări ulterioare. S-a arătat că sensul analitic este dependent de constituenții semantici ai propoziției, dependent de relațiile de sens care se stabilesc între aceștia și s-a mai arătat că sensul logic este dependent de forma logică. Sensul analitic este tributar mai mult semnelor descriptive, în timp ce sensul logic este rezultatul organizării informației descriptive cu ajutorul semnelor logice și al conectorilor. Aceasta înseamnă că jonctivii, în întrebuințarea lor logică, sunt niște instrumente care au capacitatea să acumuleze adevărul premiselor și să îl lase să treacă mai departe, la nivel de concluzie.

Majoritatea propozițiilor și frazelor din comunicarea obișnuită sunt propoziții al căror adevăr este contingent, factual sau empiric, iar nu un adevăr necesar (*i.e.* adevăr logic sau adevăr analitic).

S-a observat că natura denotatului unei propoziții ***logic adevărate*** sau al unei propoziții ***analitic adevărate*** este diferită de natura denotatului unei propoziții ***obișnuite*** sau, mai precis, ***factuale*** (Vasiliu, 1984), în sensul că pentru propozițiile logic și analitic adevărate denotatul nu are vreo importanță, în schimb este esențial în cazul celor factuale. Sensul unei propoziții factuale depinde de condițiile în care acea propoziție este adevărată sau falsă. Condițiile de adevăr sunt la rândul lor dependente de ceea ce denotă fiecare constituent descriptiv al propoziției.

Pentru a se stabili adevărul sau falsul unei propoziții factuale ca *Afară plouă și e frig.* trebuie să se cunoască regulile de denotație ale limbii, sensul fiecărui constituent, precum și regulile de compunere a sensului propoziției din sensul constituenților ei.

Se mai spune că valoarea de adevăr factual, spre deosebire de valoarea de adevăr logic sau analitic a unei propoziții poate fi negată fără autocontradicție în anumite circumstanțe (Flew, 1996; cf. *Afară plouă și e frig, de fapt burnițează.*).

Adevărul factual sau contingent nu este un adevăr al tuturor lumilor posibile, ci este dependent de lumea reală sau de o anumită lume posibilă specificată.

În logica propozițiilor o expresie 'p' este factuală sau logic nedeterminată dacă acea expresie nu este nici tautologie, nici contradicție (Vasiliu, 1978, p. 90).

Adevărul factual se bazează pe evidență, evidența empirică mai ales, de genul celei obținute prin observația directă, prin statistici, prin investigații, prin percepții. Propozițiile factuale au proprietatea de a nu fi cu necesitate adevărate și de a "risca posibilitatea de a fi false" (Flew, 1996). Adevărul contingent este adevărul care se poate stabili în acele lumi posibile compatibile cu cunoștințele unui individ, unei colectivități, cunoștințe dobândite pe baza experienței actuale a individului sau a colectivității, sau pe baza experienței transmise. Nu este un adevăr științific, ci este un adevăr empiric (Vasiliu, 1978, p. 202), mai precis, am spune noi, deoarece s-a văzut că și adevărul științific este empiric, nu este un adevăr universal.

Adevărul factual este asociat cu proprietățile de a fi sintetic și *a posteriori*, iar cel necesar cu proprietatea de a fi *a priori*. Adevărul factual este dependent de context, adeseori opus adevărului necesar, deci adevărului logic și analitic. Propozițiile factuale sunt propoziții logic nedeterminate, cu alte cuvinte ele nu sunt nici tautologii, nici contradicții. Propozițiile factuale sunt propoziții logic nedeterminate pentru că regulile sistemului sunt insuficiente pentru determinarea valorilor lor de adevăr. Determinarea valorilor lor de adevăr necesită în plus *să se cunoască starea de lucruri* (Vasiliu, 1978, p. 92).

Sensul unei propoziții factuale nu este complet interpretat prin intermediul condițiilor de adevăr ale propoziției, deci nu este complet interpretat prin proprietățile logice ale acelei propoziții. Cu alte cuvinte, nu se poate pune semnul

egal între semnificația globală a propoziției factuale și proprietățile ei logice. Sensul unei secvențe formată din propoziții factuale este format din *ceea ce se asertează,* din *implicațiile logice*, din *presupozițiile propozițiilor*, cât și din *corespondența* dintre conținutul propozițional și ceea ce este în lumea reală, pe care am considerat-o a fi reprezentată de *interdependența referențială,* unul dintre tipurile de sensuri sau de semnificații cu care comunicăm (v. *supra* ***Ilustrare la monismul sensului***). Fără presupoziții și fără raportarea la contextul lumii reale, interpretarea sensului propoziției factuale nu poate fi satisfăcătoare, completă și, în ultimă instanță, corectă. Prin *presupoziții* se poate parțial explica ceea ce la Vasiliu (1978) se considera a fi "cunoaștere a stării de lucruri". Presupozițiile, se va arăta, sunt deținătoarele acestei cunoașteri. Sau, altfel spus, cunoașterea stării de lucruri, *cunoașterea lumii reale împărtășită de vorbitori*, este semnalizată în cadrul enunțului prin presupozițiile sale. Adevărul logic și adevărul analitic se explică exclusiv prin condițiile de adevăr care *sunt necesare și suficiente*, deci prin proprietățile logice ale propozițiilor. La adevărul factual contribuie informația asertată, care este validată prin corespondența cu lumea reală, corespondență numai parțial traductibilă prin condițiile de adevăr necesare și suficiente ale aserțiunilor și prin presupozițiile conținutului asertat, presupoziții care nu participă direct la condițiile de adevăr, dar care participă la coerența globală a sensului, asigurând cadrul subiacent de stabilire a relațiilor de interdependență referențială între părțile enunțului.

Din punct de vedere lingvistic, observăm sărăcia inventarului conectorilor operativi utilizați în constituirea formelor logice – ne referim la cei care să aibă corespondent și la nivelul conectorilor naturali – (*și/* $\wedge$; *sau/* $\vee$; *dacă... atunci/* $\rightarrow$), față de multitudinea conectorilor naturali din limbă. Pentru adevărul logic, conectori precum *deși, când, cu toate că, încât, cât și, dar, cât timp, în loc să, împreună cu* etc. nu au relevanță. Adevărul factual al propozițiilor individuale nu contează dacă propozițiile sunt încapsulate într-o formă logică de raționament, deci sunt, am putea spune, supradeterminate de adevărul logic al formei în care apar, ca în cazul: *Socrate este om., Socrate este muritor., Mulți filosofi îmbrățișează holismul și unii sunt atomiști.* Pentru limba naturală însă și pentru utilizatorii ei, conectorii naturali au o importanță imensă. Conform intuiției noastre comune, adevărul factual, denotativ, este semnificația predominantă, cu care ne confruntăm atunci când producem sau receptăm un enunț. Apoi, în funcție de tipul de discurs, de context, de gradul nostru de instrucție, de darul nostru oratoric etc. putem construi cu informația de care dispunem și structuri argumentative de care nu întotdeauna suntem conștienți și care nu întotdeauna sunt și logice, în sensul de corect formate. Ceea ce susținem este că jonctivii limbajului natural sunt mijloace de reprezentare a infromației brute, factuale, în interdependențe contextuale. Ei sunt totodată și mijloace de suprainterpretare a informației brute. De exemplu, dacă avem o secvență de limbaj natural descriptivă, nonargumentativă, de tipul: *Iepurii au scăpat în grădină* [p] *în timp ce Ion le curăța cușca.* [q], conectorul temporal ajută

la ancorarea în context şi la interpretarea lui 'p' şi a lui 'q' conform unei relaţii de simultaneitate a stărilor de fapte denotate de cele două propoziţii. Totodată conectorul *în timp ce* îl implică logic pe *şi*.

O altă observaţie care vine din perspectiva lingvistului este aceea că între conectorii logici *şi, sau, dacă... atunci* şi conectorii naturali omonimi se simt diferenţe "de sens" şi de "rol" pe care îl au în comunicare. Primii sunt indiferenţi la valorile circumstanţiale, aspectuale, emfatice, modale, acţionale şi discursiv structurante, atât timp cât aceste valori nu anulează caracterul vericondiţional al expresiei complexe, în timp ce conectorii naturali sunt foarte permisivi şi captează puzderia aceasta de conotaţii, se încarcă cu valori contextuale de orice fel. Aşa se explică de ce ei pot să îşi piardă caracterul vericondiţional, acea componentă semantică despre care vorbeam la început. Latura lor semantică poate deveni inactivă, cu alte cuvinte incapabilă să mai permită deducţii logice, dacă componenta pragmatică a conectorului are sau primeşte o forţă ilocuţionară de alt tip decât asertiv. De exemplu, în *Du-te imediat şi spală-te pe mâini!,* conectorul *şi* nu mai este vericondiţional, nu mai stabileşte condiţii de adevăr, ci cel mult participă la condiţii de realizare fericită a unui act de vorbire. El acţionează la nivel de forţă ilocuţionară directivă, în cazul de mai sus. Conectorul primeşte şi lasă să treacă, în sensul că nu blochează sau nu anulează, condiţiile de realizare ale ordinului impuse de imperativul verbului, dar şi de anumite date extralingvistice, cum ar fi căderea locutorului de a da un ordin interlocutorului său datorită unei superiorităţi oarecare de care acesta se bucură.

Astfel, analiza conectorilor în limba naturală are în vedere cu precădere sensul factual. Conformitatea sensului cu situaţia denotată depinde nu numai de condiţiile de adevăr, dar şi de presupoziţiile şi de interdependenţele referenţiale. În limba naturală, conectorii nu indică decât într-o mică măsură condiţiile de adevăr, ei semnalizează presupoziţiile relevante pentru ancorarea contextuală şi interdependenţele referenţiale dintre părţile enunţului.

BCUIAŞI/CENTRUL DE DOCUMENTARE

SENSURI DIN SPATELE ASERŢIUNII: IMPLICAŢIILE LOGICE ŞI PRESUPOZIŢIILE

Probleme generale

Adevărul factual se redă prin condițiile de adevăr necesare și suficiente ale propoziției și se explică parțial prin capacitatea descompunerii lui în implicațiile logice și presupozițiile propoziției[1]. Presupozițiile participă, ca și implicațiile logice, la formarea interpretării semantice a propoziției sau frazei dar și la interetarea pragmatică a acesteia. Intuitiv, simțim că o frază asertivă construită cu o subordonată oarecare, ce exprimă un adevăr factual, are un cuantum de informație nouă sau inedită, care "ne spune ceva în plus". Această intuiție este datorată nu atât "rudelor de sens" sau, am putea spune, "rudelor *după* sens", adică, L-implicațiilor acelei expresii lingvistice complexe și mai ales presupozițiilor pe care le poartă, cât interdependențelor referențiale conținute. În consecință, ceea ce susținem este că sensul unei fraze cu adevăr factual se explică prin *condițiile de adevăr necesare și suficiente*, *i. e.* prin *informația asertată abordată global ca entități propoziționale*, prin *implicațiile logice*, prin *presupozițiile* acelei fraze sau expresii lingvistice complexe, cât și prin interdependențele referențiale.

Chierchia, McConnell-Ginet (1990, p. 53) folosesc argumentul *înrudirii semantice* care există între *implicațiile logice*, pe de o parte, și *individuali, proprietăți, predicații, stări de fapte* (*situații* sau *judecăți*), pe de altă parte, arătând felul în care se interrelaționează teoria semantică denotațională, care este legată de conceptul de adevăr, cu noțiunea de *sens*, a cărei importanță, complexitate si autonomie au fost evidențiate de filosoful și matematicianul Gottlob Frege. De regulă, demonstrația pentru această corespondență care există între intensiunea și extensiunea unei propoziții urmează câțiva pași foarte simpli. O propoziție ca:

(1) Pavarotti a fost un cântăreț italian.
(*ap.* Chierchia, McConnell-Ginet, 1990)

[1] Despre interdependențele referențiale ale conținutului propozițional și reflectarea lor la nivelul conectorilor v. *infra* ***Considerații despre sensul conceptual și sensul procedural al conectorilor.***

BUASM LIBRARY

are implicația logică

(2) Cineva a fost un cântăreț italian.

iar legătura dintre cele două este atestată de faptul că, ori de câte ori un vorbitor asertează (1), îl are în vedere și pe (2), sau ori de câte ori (1) este adevărată și (2) este adevărată.

Argumentul înrudirii semantice dintre adevărul factual și implicațiile logice ale acelei propoziții se poate extinde și pentru presupoziții, însă într-un mod diferit. "Înrudirea" dintre sensul factual și prsupozițiile lui este mai flexibilă și mai complexă datorită naturii semantico-pragmatice atât a aserțiunilor factuale, cât și a presupozițiilor. Dubla natură, semantică și pragmatică, a sensului factual și a presupozițiilor ține de sensibilitatea la context a ambelor semnificații (v. *infra* ***Definiția implicației logice și a presupoziției***). Astfel, în fraza:

(3) a. Mi-a povestit că regretă că Pământul este plat și ținut în spinare de patru broaște țestoase.

implicația logică care se extrage este (3b)

b. > Cineva mi-a zis ceva.

iar presupoziția semantică este (3c)

c. > Pământul este plat și ținut în spinare de patru broaște țestoase.

Adevărul necesar și suficient al lui (3a) este asigurat dacă (3b) este adevărată. În cazul în care (3b) nu se susține, se obține enunțul contradictoriu:

(4) *Mi-a povestit că Pământul este plat și ținut în spinare de patru broaște țestoase și nu este adevărat că mi-a povestit că Pământul este plat și ținut în spinare de patru broaște țestoase.

Pe de altă parte, implicația logică (3b) nu satisface decât o parte din ceea ce intuitiv simțim că este sensul lui (3a). Presupoziția 'Pământul este plat și ținut în spinare de...' vine să completeze sau să întregească sensul total al frazei de mai sus. Adevărul presupozițiilor este un adevăr luat ca atare noncontroversabil.

Afirmația că sensul propozițiilor factuale este dependent de implicațiile logice și de presupozițiile frazei are consecințe cu bătaie lungă. Presupozițiile sunt o entitate semantică distinctă de L-implicații, sunt un alt tip de sens, chiar dacă există cazuri în care implicația logică este comună cu presupoziția. Presupozițiile

nu sunt obligatorii pentru stabilirea condițiilor de adevăr necesare și suficiente ale propoziției factuale, pot să nu fie luate în calcul în cazul în care sunt distincte de implicațiile logice. Considerăm însă că sensul unei propoziții factuale nu primește o interpretare *adecvată* sau *relevantă* dacă nu i se specifică și presupozițiile semantice pe care le are. Sensul factual sau contingent este asemenea unui conglomerat, format din informația asertată, din implicațiile logice și din presupozițiile acelui enunț. În mod ideal, o informație nu e asertabilă decât dacă este cazul să fie asertată, altfel spus, cu condiția ca în realitate să existe starea de fapt la care se referă și să aibă o bază de raționalitate formată din înrudirile semantice care există între ea și inferențele ei logico-semantice. În concluzie, pentru stabilirea sensului general al unei propoziții factuale este nevoie de specificarea condițiilor de adevăr necesare și suficiente și de un grad de *adecvare semantică* al acestei propoziții. Gradul de adecvare semantică depinde, printre altele, și de aceste înrudiri semantice între adevărul propoziției și implicațiile și presupozițiile ei.

Asupra inferențelor logice, de fapt, mai ales asupra presupoziției, deoarece despre implicația logică s-a zis că este o derivare de sens mecanică, există două perspective: prima ar fi aceea în care presupoziția este văzută ca extensie a sensului asertat, ca înrudire semantică cu propoziția-mamă, ca derivată din aserțiune, ceea ce indirect ar putea implica faptul că presupozițiile aparțin mai mult interlocutorului pentru că apar în momentul interpretării pe care acesta o face enunțului. A doua perspectivă este aceea că prsupoziția predetermină actul asertării, că ține de modul vorbitorului de proiectare și de aranjare a informației în enunț, că aparține mai curând vorbitorului. În actul comunicării, cele două perspective interferează, în sensul că intenția vorbitorului de a implica ceva – semantic sau pragmatic – prin intermediul aserțiunii sale trebuie să fie recunoscută de interlocutor și, în cazul unei comunicări armonioase, chiar să se regăsească la nivelul interpretării interlocutorului (v. *infra* ***Teoria lui H. P. Grice și componentele sensului natural***).

Definiţia implicaţiei logice şi a presupoziţiei

Principalul instrument de lucru folosit de logica propozițiilor este implicația logică. Noțiunea de adevăr circumscrisă prin condițiile de adevăr și prin extensiile logice ale sensului asertat, *recte* prin implicațiile logice ale propoziției nu satisface decât arareori intuițiile pe care la avem în legătură cu sensul global, mai ales în cazul propozițiilor empirice. S-a mai pomenit de faptul că ceea ce descriu aserțiunile factuale diferă de ceea ce descriu aserțiunile logice și analitice. E. Vasiliu (1978) arată că sensul unei fraze cu subordonată, care de obicei constituie o expresie lingvistică factuală, diferă de ceea ce descriu aserțiunile logice și analitice prin faptul că sensul subordonatelor este dependent nu numai de

condițiile de adevăr, ci și de *"modul"* în care propoziția e subordonată. Ceea ce în *Preliminarii* se înțelege prin "mod" este tipul de modalitate logică implicat de subordonată – o modalitate alethică, doxastică sau deontică, eventual o modalitate epistemică și temporală. Noi preluăm această idee a lui E. Vasiliu pe care o vom asocia cu un concept mai nou apărut în cadrul semanticii, este vorba de conceptul de *adecvare* (Chierchia, McConnell-Ginet, 1990), deoarece considerăm că, într-un fel, îl anticipează. În cadrul acestei asocieri de concepte pe care o facem, evident accepțiunea de *mod* de la E. Vasiliu suferă extensii, aici nemaiînsemnând exclusiv ideea de modalitate logică, ci și de modalitate enunțiativă, de manieră de a interrelaționa referențial anumite sensuri, de a armoniza aserțiunea la context ș.a.

Dacă la conceptul semantic de *modalitate* se supraadaugă, înglobându-l, cel pragmatic de *adecvare* situația se schimbă. De adecvare depinde acceptabilitatea unui enunț. În primul rând, noțiunea de adecvare, care mai poate fi întâlnită și sub denumiri ca aceea de *coerență* sau de *relevanță* – cu frecvență mai mare acestea din urmă în literatura pragmatică –, ne permite să introducem în demersul de explicare a semnificației globale a enunțului o serie de parametri pragmatici, chiar și stilistici, între care actul de vorbire, modalitatea enunțiativă, modalitatea epistemică, rolul argumentativ, ceea ce ține de contextul social, cultural etc. reflectat la nivelul limbajului, registrul folosit ș.a.[2]. Un concept important, subordonat noțiunii mai largi de adecvare, este acela de presupoziție.

Noțiunea de adecvare nu este tot atât de structurată ca noțiunea de adevăr. Este mult mai diversă, se aplică la orice tip de enunț, de fapt la orice tip de act de vorbire, nu numai la aserțiuni, impunând recursul la o serie întreagă de metode și teorii, atât semantice, cât și pragmatice, astfel încât abordarea ei este eclectică. Acest ecelectism este însă unul *sine qua non*. Avem nevoie de teorii asupra presupoziției, asupra actelor de vorbire, politeții, de teorii care au fost dezvoltate în analiza discursului și în argumentare, nu numai în cadrul semanticii și pragmaticii inferențiale[3]. Există expresii care sunt adecvate în anumite circumstanțe și altele care nu sunt adecvate. De obicei cărțile, manualele care te învață cum să alcătuiești diferite tipuri de corespondență, cum să redactezi diferite tipuri de texte, cum să-ți scrii teza de doctorat, cum să scrii chiar literatură, (metodele de *creative writing*), codurile de bune maniere lingvistice sunt bazate pe conceptul pragmatic de adecvare la scopul propus sau la context.

Cele mai la îndemână exemple date pentru alcătuirea unei imagini intuitive a ceea ce se înțelege prin adecvare sunt exemplele de neadecvare, ca un fel de demonstrație negativă. Dacă asertivele sunt susceptibile de a fi acuzate de falsitate, interogativele și imperativele sunt mai frecvent acuzate de neadecvare la situația de

---

[2] Trebuie făcută specificarea că noțiunea de adecvare, mai ales prin subconceptul de coerență, este înrudită cu cea de conectivitate de care vorbea van Dijk (1977).

[3] Prin ceea ce am numit aici pragmatică inferențială avem în vedere teoria lui H. P. Grice și, mai apoi, teoria pragmatică cognitivistă a relevanței elaborată de Dan Sperber și Deidre Wilson.

comunicare. Este inadecvat să promiți ceva ce nu crezi că o să poți să realizezi sau să asertezi ceea ce nu crezi. Adeseori, în cursul unei conversații, apar formulări ca *E o promisiune sau o amenințare?*, *E o rugăminte sau un ordin?*, *Ce întrebare mai e și asta?*, *E adevărat sau e minciună?*, prin care se încearcă să se eticheteze actul de vorbire ca, în funcție de forța ilocuționară a acestuia și de valorile lui sociale, enunțul să fie acceptat sau respins. Avem față de conținutul celor spuse o anumită atitudine și încercăm prin cele spuse de noi să influențăm într-un anumit mod interlocutorul.

Deocamdată nu interesează însă atât de mult adecvarea sub aspectul potrivirii, acomodării forței ilocuționare a mesajului la contextul de comunicare, ci adecvarea sub aspectul coerenței și relevanței mesajului, deoarece conceptele de coerență și de relevanță impun o analiză care nu poate să facă abstracție de semnificația constituenților, de implicațiile logice și de presupozițiile pe care propozițiile le generează prin constituenții lor.

Cazurile de inadecvare pot fi rezultatul nepotrivirii presupozițiilor unui enunț raportat la starea de fapt reală. Într-o conversație de genul:

(5) A: L-am văzut că zâmbea.
B: Că zâmbea nu-i nimic, dar nu l-ai văzut cum zâmbea, cât de sarcastic zâmbea!

replica lui B exprimă dezacordul față de presupoziția implicată de mesajul lui A, în sensul că presupoziția adevărului aserțiunii "El zâmbea." este insuficientă sau nerelevantă. Enunțul lui A nu este un enunț fals, ci unul insuficient de relevant sau, altfel spus, enunțul are unele presupoziții care favorizează apariția altor inferențe contextuale inadecvate sau în dezacord cu starea de fapt (conotații pozitive în legătură cu referentul, în cazul exemplului nostru).

Conceptul de adevăr se bazează pe noțiunea de implicație logică. O propoziție este adevărată dacă și numai dacă L-implicația ei corespunde stării din lumea reală pe care o descrie sau este falsă dacă implicația ei nu corespunde lumii reale. Nu același lucru se poate spune despre adecvare. În momentul de față nu există o relație formală recunoscută care să arate cum o expresie este dependentă de alta în ceea ce privește adecvarea ei (Chierchia, McConnell-Ginet, 1990), de unde și eclectismul metodologic de la nivelul abordării noțiunii. Adevărul este o realitate semantică care acceptă un tratament compozițional, pe când adecvarea – nu, sau nu încă. Adevărul are capacitatea de a se proiecta din constituent în constituent – adevărul unei expresii complexe este dat de adevărul constituenților ei – pe când adecvarea nu depinde obligatoriu de adecvarea locală a tuturor propozițiilor unei conversații. Ea este fluctuantă. Se poate pierde, poate fi neevidentă, se poate reface într-o anumită parte a textului, a conversației sau poate fi dezvăluită pur și simplu numai în final.

Pragmatica se pregăteşte să suplimenteze o teorie semantică bazată pe adevăr cu o teorie a adecvării (Chierchia, McConnell-Ginet, 1990). Cu toate acestea, condiţiile de adecvare nu sunt tot atât de clare ca şi condiţiile de adevăr. Mai mult, conceptul de adecvare este prea primitor, pare a fi încă o sacoşă plină cu fel de fel de lucruri, cum se spune ironic, deoarece prin adecvare se caută să se explice fenomene precum coerenţa, relevanţa, forţa ilocuţionară a unui act de vorbire, selecţia unui stil, interdependenţele referenţiale, gradul de argumentativitate şi de politeţe etc. Studii asupra noţiunii de presupoziţie au indicat însă că adecvarea poate fi caracterizată mai riguros în zona sensului presupoziţional.

Presupoziţiile participă la instituirea adecvării unui enunţ prin faptul că pot să impună o *restrângere a gamei de contexte* care sunt adecvate unei anumite propoziţii. Diferenţa dintre propoziţiile (6a) şi (6b) constă în raporturile semantice diferite care se stabilesc între ele şi inferenţele lor. Astfel, propoziţia (6a) L-implică fraza (6b), pe când (6b), dacă ar fi asertată, presupune (6c).

(6) a. Daniela a obţinut punctajul maxim la test.
b. A fost Daniela, cea care a obţinut punctajul maxim la test.
c. > Cineva a obţinut punctajul maxim la test.
(*ap.* Chierchia, McConnell-Ginet, 1990, p. 25)

Aceasta din urmă, denumită şi presupoziţia propoziţiei dislocate, restrânge gama de contexte în care (6b) este adecvat, căci la o întrebare ca "A obţinut cineva punctajul maxim la test?", răspunsul dat ar fi o propoziţie de forma lui (6a), iar nu de forma lui (6b). Cu alte cuvinte, (6b) presupune un anumit context pentru a fi adecvat enunţată, cum ar fi acela în care antevorbitorul spune *Cred că Marcela a obţinut punctajul maxim.*, un context specific contrazicerilor sau unul de focalizare a referentului[4].

Selectarea unei legături sintactice subordonatoare în locul alteia antrenează formarea anumitor presupoziţii şi a unui anumit mod de a descrie o stare de fapt sau a unui anumit punct de vedere al vorbitorului asupra stării de fapt. Enunţurile (7a-e) au în comun implicaţiile logice (7f-j), dar nu şi aceleaşi presupoziţii. Se spune în mod frecvent că diferenţele semantice dintre ele se datorează conjuncţiilor; acum se poate argumenta că se datorează presupoziţiilor implicaţiilor diferite, a căror apariţie este determinată de conectori:

(7) a. Ştiu *că* a băgat sticluţa cu otravă de gândaci în geanta ta.
b. Ştiu *cum* a băgat sticluţa cu otravă de gândaci în geanta ta.
c. Ştiu *când* a băgat sticluţa cu otravă de gândaci în geanta ta.
d. Ştiu *unde* a băgat sticluţa cu otravă de gândaci în geanta ta.

[4] În paranteză fie spus, adeseori se întâmplă să nu fim de acord nu cu enunţul, ci cu presupoziţiile acestuia.

e. Ştiu *de ce* a băgat sticluţa cu otravă de gândaci în geanta ta.
f. > El a introdus sticluţa cu otravă de gândaci într-un alt obiect.
g. > El a introdus ceva în geantă.
h. > El a făcut ceva.
i. > Eu ştiu ceva.
j. > Cineva a băgat sticuluţa cu otravă de gândaci în geanta ta.
k. > Cunosc felul în care a introdus sticluţa în geanta ta.
etc.

Presupoziţia lui (7a) este cea a adevărului aserţiunii propoziţiei subordonate (7h), presupoziţie care, de altfel, este împărtăşită şi de enunţurile (7b-e). Enunţul (7b) are în plus presupoziţia modului (7k) 'Cunosc felul în care a introdus sticluţa în geanta ta.'; presupoziţia momentului e autorizată de enunţul (7c), a locului de (7d) şi a motivului de (7e)., pe care le-am numit convenţional aşa, fără a le mai glosa. Fiecare dintre enunţurile (7a-e) autorizează în mod special, prin conectorii lor conjuncţionali, câte o presupoziţie particulară care restrânge gama de contexte şi orientează interpretarea enunţurilor pentru a satisface standardul de adecvare. Conectorii, prin componenta lor semantică, autorizează declanşarea acestor presupoziţii. Semnificaţia acestor propoziţii depinde de baza lor de raţionalitate, cu alte cuvinte de implicaţiile logice şi de presupoziţiile pe care le autorizează.

Până în momentul de faţă nu am dat însă o definiţie a presupoziţiei şi a implicaţiei logice, ci am vorbit despre ele mai mult la modul empiric, bazând expunerea pe capacitatea cititorului de a intui diferenţele semantice care le separă. De asemenea, nu am vorbit nici despre contextul istoric în care a apărut noţiunea de presupoziţie.

Interesul lingviştilor pentru presupoziţie datează cam de la începutul anilor '70 încoace. Până atunci, conceptul a fost studiat numai în cadrul filosofiei limbajului. Ceea ce au arătat studiile de filosofia limbajului asupra presupoziţiei au fost următoarele lucruri: i) implicaţia logică este distinctă de presupoziţie; ii) există un contrast între aserţiune şi presupoziţie; iii) presupoziţia are un anumit comportament diferit de al implicţiei logice în momentul în care propoziţia care o generează este negată (Levinson, 1983).

Frege, în studiul "Despre sens şi referinţă", arată că aserţiunea *Kepler a murit în mizerie.* are forma logică 'Kepler a murit în mizerie şi Kepler desemnează ceva.', cu alte cuvinte are forma logică alcătuită din aserţiune şi încă ceva, care reprezintă presupoziţia, va arăta Frege, a existenţei referentului numelui propriu. El mai specifică totodată că presupoziţia existenţei se menţine şi în cazul în care aserţiunea este negată. Cu alte cuvinte, 'Kepler desemnează ceva.' este atât presupoziţia aserţiunii afirmative, cât şi a negaţiei acesteia. Tot Frege ia cazul unei fraze cu subordonată, şi anume al frazei *După ce Danemarca s-a separat de Schleswig-Holstein, Prusia şi Austria au început certurile.* şi demonstrează că

temporala este purtătoarea presupoziției 'Danemarca s-a separat de Schleswig-Holstein.'. El vorbește de două tipuri de presupoziții, dar mult mai important decât aceasta este faptul că presupozițiile sunt *purtate* de anumite expresii lingvistice (numele proprii și circumstanțialele temporale), că presupoziția unei aserțiuni rămâne adevarată, se *susține* sau este *satisfăcută* și dacă propoziția este falsă.

Aprofundările ulterioare ale studiului lui Frege atestă că filosoful avea mai mult decât o singură viziune asupra presupoziției. Presupoziția era pentru Frege un element semantic conținut de aserțiune, dar și susținut tacit de vorbitor, care ia ca de la sine înțeles adevărul presupoziției (Levinson, 1983).

Toate rezultatele la care a ajuns Frege au rămas și astăzi valabile, fiind mai departe dezvoltate în domeniul analizei presupoziției, constituit în timp ca un câmp autonom de investigație. Ca și Frege, Strawson consideră că atunci când o propoziție negativă este enunțată, ea păstrează presupozițiile aserțiunii afirmative. Altfel spus, o propoziție A îl presupune pe B dacă și numai dacă B este precondiția adevărului sau falsității lui A. Una dintre definițiile presupoziției pe care Strawson o formulează este:

(8) O propoziție 'A' presupune semantic o propoziție 'B' dacă și numai dacă:
(a) în toate situațiile unde A este adevărat, B este adevărat;
(b) în toate situațiile unde A este fals, B este adevărat.
(Strawson *ap.* Levinson, 1983, p. 172)

Această definiție a fost transformată într-un test de identificare a presupoziției. Cunoscut sub numele de *testul negației,* această particularitate de comportament arătă că, dacă se neagă o propoziție purtătoare de presupoziție, presupoziția ei nu dispare în contextul negației. Lucrul acesta este semnificativ, deoarece arată deosebirea fundamentală dintre implicația logică a propoziției, care nu supraviețuiește în momentul în care propoziția este transformată într-o propoziție negativă, și presupoziția propoziției. Implicația logică a unei aserțiuni este vulnerabilă în fața negației aserțiunii. Astfel, de exemplu, un enunț ca *Petre a reușit să se stăpânească la timp.* are ca L-implicație propoziția *Petre s-a stăpânit la timp.* și ca presupoziție *Petre a încercat să se stăpânească.* Implicația logică se pierde dacă propoziția apare la forma negativă, *Petre nu a reușit să se stăpânească la timp.*, în schimb presupoziția continuă se existe. La fel, propoziția (9a) are ca implicație logică propoziția (9b) și presupoziția (9c). Această presupoziție se menține sub negație, spre deosebire de implicația logică care nu supraviețuiește, așa încât (9d) nu mai are implicația logică a aserțiunii afirmative:

(9) a. El s-a căsătorit cu o coafeză blondă.
b. > El s-a căsătorit cu o blondă. (L-implicație)

c. > El s-a căsătorit cu cineva. (presupoziție)
d. El nu s-a căsătorit cu o coafeză blondă.

Urmărind comportamentul diferit al presupoziției și al implicației logice față de valoarea de adevăr a aserțiunii, Leech (1974) vorbește de caracterul *asimetric* al acestor inferențe în raport cu aserțiunea care le poartă. El arată că, dacă:

propoziția p L-implică q și p este adevărat, atunci q trebuie să fie adevărat;

și dacă:

propoziția p L-implică q și p este fals, atunci q poate să fie adevărat sau fals;

ceea ce se poate rescrie sub forma unui tabel de adevăr al implicației logice:

p		q
A	→	A
F	→	A sau F.

De asemenea, dacă:

p presupune q și p este adevărat, q trebuie să fie adevărat;

și dacă:

p presupune q și p este fals, atunci q trebuie să fie adevărat.

Aceste relații pot fi reprezentate printr-un tabel de adevăr al presupoziției (v. mai jos). Discuția despre relația dintre aserțiune și presupoziție este urmărită și în sens invers, dinspre presupoziție înspre aserțiune, pentru a se arăta particularitățile de comportament semantic al acestui tip de inferență. Astfel, dacă presupoziția unei propoziții este adevărată, atunci aserțiunea care o poartă poate fi adevărată sau falsă, ca în cazul presupozițiilor 'Există un președinte al Franței.' și 'Președintele Franței este căsătorit.' în raport cu aserțiunea *Președintele Franței divorțează.* care le conține. Tabelul de adevăr al presupoziției este:

p		q	
A	→	A	
F	→	A	
A sau F	←	A	(*ap.* Saeed, p. 1997, p. 92)

Multă vreme în semantică s-a lucrat numai cu noțiunea de implicație logică. Prin acest concept se defineau adevărul logic, echivalența logică și contradicția, sinonimia, tautologia, ambiguitatea. În acest cadru teoretic, presupoziția este

privită ca o altă relație semantică care sporește inventarul "uneltelor" cu care se poate lucra. Recunoscută ca având o natură diferită de a implicației logice, presupoziția este, conform definiției lui Strawson (cf. (8)), o dublă implicație (Chițoran, Cornilescu, 1985, p. 215).

Mai departe se vor prezenta, pe rând, alte definiții ale implicației logice și presupoziției.

Definiția implicației logice la Chierchia și McConnell-Ginet (1990) este:

(10) A L-implică B când:
(i) ori de câte ori A este adevărat, B este adevărat;
(ii) informația pe care B o comunică este conținută în informația pe care A o comunică;
(iii) o situație descriptibilă prin A trebuie de asemenea să fie o situație descriptibilă prin B;
(iv) 'A și non-B' sunt contradictorii (expresia nu poate fi adevărată în nicio situație).

(Chierchia, McConnell-Ginet, 1990, p. 18)

Punctele (ii) și (iii) ale definiției (10) sunt echivalente cu a spune că aserțiunea și L-implicația ei descriu aceeași situație sau stare de fapt. Testele de verificare a implicației logice sunt două: primul, dacă aserțiunea și negarea implicației aserțiunii duc la un enunț contradictoriu, atunci se poate vorbi de un punct câștigat în favoarea considerării inferenței testate ca L-implicație. Al doilea urmărește conformitatea propoziției cu situația descrisă, unde lucrurile trebuie să stea conform punctelor (ii) și (iii) de la (10). De exemplu, propozițiile *Acesta este un creion.* și *Acesta este galben.* L-implică propoziția *Acesta este un creion galben.*, deoarece ar fi contradictoriu să se afirme primele două și să se nege ultima. De asemenea, informațiile pe care le transmit cele trei propoziții descriu aceeași stare de fapt. Nu același lucru se poate spune despre setul de propoziții *E mare.*, *E o balenă.* și *E o balenă mare.*, unde nu toate trei propozițiile descriu aceeași situație. E foarte posibil să existe un exemplar mic în comparație cu celelalte exemplare din clasa balenelor care raportat la enunțiatorul propoziției *E mare.* să fie într-adevăr mare (exemplele sunt preluate de la Chierchia, McConnell-Ginet, 1990). În cazul acestui exemplu, înrudirile de sens dintre cele trei propoziții sunt de altă natură. Propoziția *E o balenă mare.* implică logic 'E o balenă.' și presupune 'E mare.'. Presupoziția 'Este mare.', în contextul simulat mai sus, poate fi anulată sau susținută în funcție de standardul de comparție al vorbitorului.

Presupoziția este tot un tip de implicație, însă, în esență, diferită de implicația logică. Când se spune 'A implică logic B', din asertarea adevărului propoziției 'A' decurge adevărul propoziției 'B'. Când se spune că 'A presupune B' înseamnă că 'A' implică faptul că 'B' este adevărat *și adevărul lui 'B' este luat ca de*

la sine înțeles, este noncontroversabil (Chierchia, McConnell-Ginet, 1990, p. 23, subl. n.), aparține *opiniei* comune, dacă ar fi să se împrumute un termen din logica doxastică. Adevărul presupoziției mai este caracterizat ca fiind un adevăr ce există în fundalul asertiunii sau un adevăr de background ("background truth") (*ibidem*). 'A' conduce la adevărul lui 'B' indiferent în ce formă se prezintă 'A', sub formă de asertiune, sub formă de negație, sub formă de interogație sau sub formă de supoziție. Studiile mai recente arată că, în cazurile canonice, presupoziția se păstrează sub negație, sub interogație sau în context condițional. Astfel, propozițiile (11a-d) presupun adevărul lui (11e):

(11) a. Fantomas nu a fost prins de poliție.
b. Nu este adevărat că Fantomas nu a fost prins de poliție.
c. A fost oare Fantomas prins de poliție?
d. Dacă Fantomas nu a fost prins de poliție, atunci spaimele orașului nu s-au domolit.
e. > Există un individ numit Fantomas.

Asertiunea, negația, interogația și supoziția lui 'A' reprezintă "familia de propoziții", diversele variante de expresie ale unui conținut propozițional ('A'), care denotă puncte de vedere diferite, atitudini pe care vorbitorul le poate avea față de acesta și în care presupoziția se menține (Chierchia, McConnell-Ginet, 1990, p. 23). Se spune că presupozițiile se păstrează în aceste "familii" de propoziții, chiar dacă uneori anumiți membri ai familiei pot să fie, din punct de vedere stilistic, mai ciudați. Familia de propoziții funcționează ca un test de verificare a presupoziției. Testul negației este suplimentat acum cu cel al familiei de propoziții. Dacă nu răspunde la el, atunci 'B' poate fi o L-implicație sau este o asertiune nouă. În momentul acesta, putem introduce definiția presupoziției de la Chierchia și McConnell-Ginet , care este:

(12) A presupune B dacă și numai dacă A și ceilalți membri ai familiei lui A implică B.
(Chierchia, McConnell-Ginet, 1990, p. 24)

Această variantă de definire a presupoziției este cea mai restrictivă. Ea mărește numărul parametrilor cu care este definită presupoziția. La Strawson, presupoziția era definită în raport cu asertarea și cu negarea unei propoziții, în timp ce la Chierchia, McConnell-Ginet (1990) presupoziția este un adevăr valabil sau un adevăr care se păstrează, indiferent de ce atitudine enunțiativă are vorbitorul față de conținutul unei propoziții. El poate avea acea atitudine care îl determină să aserteze conținutul propozițional, să îl nege, să îl organizeze sub forma unei întrebări sau a unei condiții.

Astfel, de la Frege şi până la studiile mai noi de semantică se lucra cu testul negației ca modalitate de verificare a naturii presupoziționale a unei inferențe. Testul negației este apoi înlocuit de cel al familiei de propoziții conform accepțiunii mai restrictive date presupoziției (cf. (12).

În concluzie, o parte dintre caracteristicile empirice ale presupoziției sunt următoarele: presupoziția este un tip de implicație, implicația bivalentă, ceea ce face ca la nivel psiholingvistic să reprezinte un adevăr luat ca de la sine înțeles, un adevăr de "fundal" sau de "background", cum se mai obişnuieşte a se spune. Ea face parte din setul de asumpțiuni relativ la care o propoziție este interpretată (Chierchia, McConnell-Ginet, 1990, p. 280) şi, spre deosebire de implicația logică, are proprietăți de supraviețuire mai mari, în sensul că persistă sub negație, sub interogație şi într-un format de enunț condițional.

Ideea că presupoziția este o asumpțiune adevărată de care vorbitorul şi interlocutorul său sunt încredințați şi relativ la care se face interpretarea aserțiunii, dar mai ales ideea că această inferență constituie o *precondiție* a enunțării cu succes a propoziției a fost expusă de Strawson. În calitate de precondiție a enunțării cu succes a propoziției, presupoziția este răspunzătoare de adecvarea enunțului, înscriindu-se în concepția care vede presupozițiile enunțului ca parte din contextul mental al vorbitorului în funcție de care el îşi configurează aserțiunea.

Nu întâmplător, presupozițiile au fost numite *asumpțiuni de background* într-o perioadă care începuse să aibă la dispoziție, din psihologia gestaltistă, rezultate referitoare la unele procese cognitive. Nu a lipsit discuția despre analogia dintre presupoziție şi conceptul de fundal, şi dintre aserțiune şi conceptul de figură care iese în evidență pe un fundal (Levinson, 1983, p. 180). O altă descriere a presupoziției ca asumpțiune din fundalul aserțiunii se întâlneşte la Leech (1974). El numeşte presupoziția o predicație "de rang mai mic" sau "degradată" (cf. engl. *downgraded predication*) în raport cu predicația principală, care este aserțiunea. Într-o porpoziție ca *Fratele lui Ion a dat drumul căprioarei.*, predicația "Ion are un frate." este degradată la rang de presupoziție şi apare la nivelul sintagmei nominale *fratele lui Ion,* construită cu genitivul, iar predicația 'X a dat drumul căprioarei.' reprezintă aserțiunea, care este informația scoasă în relief. Cele două mişcări, de degradare şi de scoatere în relief a unei informații depind, arată Saeed (1997), de *intențiile vorbitorului* şi de *estimările* lui asupra enciclopediei colocutorului. Presupoziția este informația "veche", care se consideră că este cunoscută interlocutorului, iar aserțiunea este informația "nouă", necunoscută coparticipantului la conversație. S-a arătat că este posibil ca interlocutorul să nu aibă distribuită în acest fel informația şi ca locutorul să fie conştient de acest lucru, dar să opteze strategic pentru această configurare, ca să îl forțeze, într-un fel, pe interlocutor să accepte sub o formă presupozițională, deci ca şi când ar fi cunoscută, o informație nouă pentru el[5].

[5] Cf. Ştefănescu (2007) despre fenomenul acomodării presupoziției.

Kerbrat-Orrechioni (1986) numeşte această strategie *tropul presupoziţional* şi arată predilecţia limbajului publicitar pentru exploatarea lui, Stubbs (1983) pomeneşte de întrebările "cu cârlig" ale avocatului, de tipul *Ce ai făcut după ce te-ai lăsat de droguri?*, la Brown şi Yule (1983), la Halliday (1994), la Ionescu-Ruxăndoiu (2003), se vorbeşte despre acest du-te-vino de conţinuturi semantice, din zona informaţiei asertate în zona informaţiei presupuse ca fiind un mecanism de formare a discursului etc.

Presupoziţia şi implicaţia logică a unei propoziţii nu sunt întotdeauna entităţi autonome. Câteodată presupoziţia este şi implicaţia logică a propoziţiei. Într-o familie de propoziţii a unei construcţii tematizate (13a-d), propoziţia (13e) are un statut schimbător. Pentru (13a) ea este presupoziţie şi în acelaşi timp L-implicaţie (a se observa că negaţia lui (13e) duce la un enunţ contradictoriu de tipul '**A fost Daniela cea care a obţinut punctajul maxim la test şi nu există nimeni care a obţinut punctajul maxim la test.*', ceea ce dovedeşte caracterul logic al implicaţiei (13e)). Ceilalţi membri ai familiei, adică (13b-d), presupun fără să şi implice logic presupoziţia 'Cineva a obţinut punctajul maxim la test.'.

(13) a. A fost Daniela cea care a obţinut punctajul maxim la test.
b. Nu a fost Daniela cea care a obţinut punctajul maxim la test.
c. A fost oare Daniela cea care a obţinut punctajul maxim la test?
d. Dacă a fost Daniela cea care a obţinut punctajul maxim la test, de ce nu se laudă mai mult?
e. > Cineva a obţinut punctajul maxim la test.
(*ap.* Chierchia, McConnell-Ginet, 1990)

Faptul că între (13b-d) şi (13e) relaţia este de natură presupoziţionlă o demonstrează următorul fenomen: presupoziţia poate să fie anulată în conextul fiecărei fraze (13b-d) fără să ducă la o contradicţie. Acest fenomen este o caracteristică a presupoziţiei şi este cunoscut sub numele de *anularea* presupoziţiei (cf. engl. *defeasibility*). De pildă, se poate necontradictoriu spune:

(13) b'. Nu a fost Daniela cea care a obţinut punctajul maxim la test, de fapt nimeni nu a obţinut punctajul maxim. (anularea presupoziţiei în contextul negării lui A)
c'. A fost oare Daniela cea care a obţinut punctajul maxim la test sau, de fapt, nimeni nu a obţinut punctajul maxim şi atunci nu are rost să mai întreb. (anularea presupoziţiei în contextul interogării lui A)
etc.

O altă situaţie este aceea în care o propoziţie poate să aibă o implicaţie logică, fără a avea însă şi o presupoziţie. Este cazul lui (14a) care are implicaţia logică (14b):

(14) a. Lee a sărutat-o pe Jeni.
b. > Lee a atins-o pe Jeni. (implicație logică)
(*ap.* Chierchia, McConnell-Ginet, 1990, p. 286)

Dacă se aplică testul familiei de propoziții, se poate constata că propoziția *Lee a atins-o pe Jeni.* nu se menține în alte contexte sintactice, prin urmare nu este interpretată ca un adevăr asumat. Din punct de vedere conversațional, implicaturile sunt mult mai puțin relevante în comparație cu presupozițiile. Ambele constituie baza de raționalitate a aserțiunii, dar presupozițiile pot participa mai substanțial la adecvarea acesteia.

Există și reversul situației de mai sus, în care o frază are o presupoziție ce nu este și implicația logică a acelui enunț, ca în:

(15) a. Dacă Tibi descoperă că dulceața este bună, mănâncă tot borcanul.
b. > Dulceața este bună. (presupoziție)

Inferența (15b) poate să fie anulabilă în anumite situații conversaționale, ca de pildă în (15c):

c. Dacă Tibi descoperă că dulceața este bună mănâncă tot borcanul, dar atunci dulceața nu este zaharisită ca acum.

Care este rostul presupoziției anulate? De ce această semnificație anulată nu este simțită ca un balast redundant? Din punct de vedere discursiv, ea are o importanță mare. Sensul presupozițional anulat nu participă vizibil la dezvoltarea narativă locală, dar contribuie la imaginea pe care ne-o formăm despre referent – de exemplu, patima acestuia de a mânca lucruri dulci –, dar și despre enunțiator – un vorbitor maliții, probabil. Presupoziția anulată poate avea un rol ulterior în enunț. O altă întrebare care se pune și la care vom încerca să aducem unele informații este referitoare la rolul conectorilor în procesul declanșării sau blocării presupoziției (v. *infra* ***Condițiile de filtrare ale presupozițiilor***).

Deocamdată putem trage câteva concluzii. Prima ar fi că există trei relații de "înrudire" semantică, în care 'A' poate să L-implice 'B', dar să nu presupună 'B', 'A' poate să presupună 'B', dar să nu implice logic 'B' și 'A' poate atât să presupună 'B', cât și să îl L-implice (Chierchia, McConnell-Ginet, 1990). A doua concluzie ar fi că, în limba naturală, propozițiile nu au o configurație inferențială fixă. Nu există o regularitate conform căreia să se poată spune că întotdeauna propoziția vine în enunț însoțită inferențial de o implicație logică și de o presupoziție. Pentru aceeași propoziție, în anumite contexte, poate să aibă relevanță conversațională numai implicația logică sau în alte contexte, numai presupoziția, sau și-și. "Pletora" inferențială a unei propoziții depinde de dinamica conversațională.

Studiindu-se din ce în ce mai mult aspectele legate de interpretarea discursului, cât şi cele legate de tipurile de inferenţe declanşate de propoziţii în contexte, perspectiva asupra presupoziţiei se modifică. Noua poziţie apărută este aceea care susţine că presupoziţiile sunt propoziţii logic implicate de *contextul* în care este asertabilă o propoziţie (Chierchia, McConnell-Ginet, 1990, p. 287).

S-au făcut liste, nu atât cu tipurile de presupoziţii, cât cu elementul lingvistic responsabil de declanşarea presupoziţiei. Presupoziţiile sunt declanşate de conectori şi de alte particularităţi ale propoziţiei sau frazei, precum descrierile definite, cuantificatorii, verbele factive sau de anumite construcţii sintactice. Fără a se intra în amănunte, se precizează numai că printre construcţiile sintactice declanşatoare de presupoziţii aici se consideră a fi şi subordonatele circumstanţiale. Astfel, într-o frază cu o circumstanţială de loc, (16a), presupoziţiile (16e-f) (justificate de menţinerea în context negativ, interogativ şi condiţional (cf. (16b-d)) sunt declanşate de tipul de legătură semantică dintre subordonată şi regenta ei:

(16) a. Şi-a pus cortul unde era mai întinsă plaja.
b. Nu era cazul să-şi pună cortul unde era mai întinsă plaja.
c. Şi-a pus oare cortul unde era mai întinsă plaja?
d. Dacă şi-a pus cortul unde era mai întinsă plaja, atunci e la loc sigur.
e. > Plaja are porţiuni mai întinse şi porţiuni mai înguste.
f. > Cortul se aşează pe un teren oarecare.

Selecţia unui conector care să lege cele două aserţiuni de la (16a), şi anume aserţiunea *Şi-a pus cortul.* şi aserţiunea *Plaja era mai întinsă.* este limitată şi depinde de compatibilitatea primei aserţiuni cu a celeilalte. În cazul în care această compatibilitate n-ar exista s-ar obţine enunţuri inacceptabile, de genul: *Vasile a câştigat la bingo cu excepţia faptului că Luna este satelitul Pământului.* La nivel sintagmatic, combinarea a două cuvinte este controlată de restricţiile lor selecţionale, iar combinarea a două propoziţii e controlată de principiul compatibilităţii lor referenţiale care depinde de adecvarea presupoziţiilor lor şi de posibilitatea dispunerii informaţiei fie în prim-planul aserţiunii, fie în fundalul presupoziţional. Conectorul "punctează" compatibilitatea semantică între presupoziţiile primei aserţiuni şi cele ale propoziţiei din subordonată. Acesta este un punct de vedere. Un alt mod de a explica, convergent cu acesta, este acela care susţine că subordonarea este un fenomen intensional şi că însuşi conectorul are capacitatea să declanşeze presupoziţia (16f) sau, mai exact, că secvenţa lingvistică formată din conector şi propoziţia subordonată declanşează presupoziţia (16f) care participă intensional la sensul frastic al enunţului.

Adevărul factual al frazelor cu propoziţii subordonate circumstanţiale depinde nu numai de implicaţiile logice ale propoziţiilor, ci şi de presupoziţiile

lor. Sensul circumstanțial asertat al acestor subordonate este rezultatul acomodării dintre presupozițiile celor două propoziții și are la bază strucutra semantică formată din implicațiile logice și presupozițiile enunțului. Conectorul are rolul să indice adevărul de "background" al presupoziției ca justificator al coerenței enunțului.

În perioada de înflorire a semanticii generative a existat încercarea de a reduce fenomenul presupozițional la reprezentarea ierarhizată, în formă de arbori, a sensului. Partea presupozițională era văzută ca o expandare a arborelui derivațional al sensului sub forma unor ramuri laterale. Lakoff (1976) considera că presupozițiile fac parte din forma logică a propoziției, care la rândul ei nu este altceva decât structura gramaticală a unei propoziții. Regulile care leagă forma logică a unei propoziții de structura ei de suprafață sunt reguli ale gramaticii. Nu atât forma de reprezentare a presupozițiilor este importantă – Lakoff (1976), de altfel, recurge deseori în cuprinsul lucrării sale la o reprezentare mai economicoasă a presupozițiilor – cât încercarea de a încadra fenomenul semantic presupozițional în regularitatea impusă de domeniul semanticii generative, ceea ce s-a dovedit a fi în esență o idealizare teoretică, inspirată probabil din faptul că presupozițiile au fost percepute ca niște inferențe foarte puternice și active.

Înrudirea semantică existentă între asertiune și inferențele ei semantice face ca uneori, în contexte speciale, asertiunea să aibă o relevanță zero sau foarte mică în comparație cu presupozițiile pe care le poartă. În *Mă doare burta și am slăbit deși mănânc toată ziua pește, carne și brânză.* asertiunea *Mănânc toată ziua pește, carne și brânză.* este inutilă pentru doctor, în schimb presupoziția că 'Locutorul mănâncă.' are o relevanță mult mai mare. Utilizarea eufemismului presupune același decalaj între relevanța mică a asertiunii și relevanța mult mai mare a inferențelor ei (cf. *M: Și... numa atâta a zis amicul de mine?// L: **A zis multe...** Da-n sfârșit, ce-ți pasă?* (I. L. Caragiale, *Amici*)).

Diferența de relevanță dintre asertiune și presupozițiile ei poate să încline balanța dintre asertiune și presupoziție în favoarea conținutului asertat. Ne referim la acele situații frecvente în care locutorul, dintr-o defectuoasă adecvare la context, dă mai multe informații persoanle decât este necesar, informații care declanșează o serie de presupoziții nerelevante pentru interlocutor. În asertiunea *Nu vreau loc într-un vagon de fumători pentru că tocmai m-am lăsat de fumat.*, spusă vânzătoarei de bilete, presupoziția 'Obișnuiam să fumez.' nu interesează vânzătorul de la casă. Cu alte cuvinte, deși sunt sensuri inferabile, irelevanța lor poate să deranjeze comunicarea.

În concluzie, adecvarea ține atât de aspectul semantic factual al sensului, cât și de aspectul pragmatic al limbajului. Adecvarea văzută ca o noțiune care este supraordonată atât coerenței, cât și conectivității discursiv-lingvistice a unui enunț impune introducerea conceptului de presupoziție.

Insuficienţa teoriei implicaţiilor logice pentru interpretarea sensului

În subcapitolul ***Definiţia implicaţiei logice şi a presupoziţiei*** s-a vorbit despre nevoia introducerii conceptului de presupoziţie în analiza semantică şi în analiza conectorilor naturali. Condiţiile de adevăr şi implicaţia logică nu erau suficiente pentru explicarea sensului propoziţiilor limbii naturale.

Teoria implicaţiilor logice nu putea însă rezolva problemele legate de interpretarea sensului natural. Prima este aceea în legătură cu propoziţiile logic adevărate, cum ar fi propoziţa *Toţi părinţii sunt părinţi.* şi, respectiv, fraza *Dacă Petru şi Daniel sunt aici, atunci Petru este aici.* Aceste propoziţii sunt adevărate în toate circumstanţele posibile, ori de câte ori una este adevărată şi cealaltă este adevărată, ceea ce înseamnă, conform teoriei implicaţiilor logice, că sunt sinonime, deci că se implică logic una pe cealaltă. Or această concluzie, pe care o susţine teoria implicaţiilor logice, este contraintuitivă. Mai mult, tautologiile de mai sus nu se comportă la fel dacă se află într-un context subordonator identic. Aici ele îşi arată diferenţele semantice care le separă. Ele (cf. (1a) şi (2a)) declanşează presupoziţii diferite (cf. (1b) şi (2b)), datorită cărora nu pot fi interpretate ca sinonime.

(1) a. Tiberiu regretă că toţi părinţii sunt părinţi.
b. > Toţi părinţii sunt părinţi.

(2) a. Tiberiu regretă că, dacă Petru şi Daniel sunt aici, atunci Petru este aici.
b. > Dacă Petru şi Daniel sunt aici, atunci Petru este aici.
(*ap.* Smith, Wilson, 1979, p. 157)

Alt eşec al teoriei implicaţiilor logice îl constituie imposibilitatea de a răspunde la întrebarea de ce două propoziţii identice ca expresie lingvistică şi cu aceleaşi implicaţii logice, dar diferite în privinţa elementului focalizat nu sunt considerate identice şi sub aspectul sensului. Astfel, propoziţiile:

(3) a. *Clinton* a cerut ajutorul unor lideri spirituali.
b. Clinton a cerut ajutorul *unor líderi spirituali.*

au aceleaşi L-implicaţii

c. > Cineva a cerut ajutorul unor lideri spirituali.
d. > Clinton a cerut ajutorul cuiva.

deci sunt *adevărate* în aceleaşi tipuri de contexte, dar *nu sunt adecvate* în aceleaşi contexte. Propoziţia (3a) are ca inferenţă relevantă (3c), pe când (3b) activează la

rang de implicație logică și totodată presupoziție inferența (3d). Presupozițiile diferite ale celor două propoziții sunt declanșate de focalizări diferite ale părților de vorbire ale propoziției. Adevărurile de fundal pe baza cărora sunt asertate cele două propoziții, (3a) și (3b) au relevanțe diferite, chiar dacă amândouă asertiunile sunt sinonime și au aceleași implicații logice. Aceasta înseamnă că, în ciuda identității de expresie, mai mult, în ciuda identității de inferențe logice, cele două propoziții nu sunt sinonime, deoarece au o relevanță diferită, contexte diferite, fiecare autorizând cu precădere una dintre implicațiile logice potențiale (Smith, Wilson, 1979). Saeed (1997) arată că aceasta este una dintre proprietățile utilizării limbajului, și anume de a putea activa anumite presupoziții în funcție de context, astfel încât înțelegem acum de ce două propoziții cu același conținut semantic sunt diferite datorită configurației lor inferențiale, mai exact, datorită presupozițiilor pe care le declanșează.

Un caz similar este acela al frazelor (4a) și (4b):

(4) a. Am întâlnit-o pe sora ta săptămâna trecută și ea este foarte inteligentă.
b. Sora ta, pe care am întâlnit-o săptămâna trecută, este foarte inteligentă.

care au distribuită diferit aceeași informație, și anume pentru fraza (4a), (4c-d) sunt asertiunile din care se compune, în timp ce, pentru fraza cu atributivă absolută (4b), (4d) reprezintă conținutul asertat, iar (4c) - presupoziția:

c. > Am întâlnit-o pe sora ta.
d. > Sora ta este foarte inteligentă.

Configurațiile inferențiale diferite ale frazelor se accentuează dacă sunt subordonate în continuare unei predicații superioare:

(5) a. Petru se gândește la faptul că am întâlnit-o pe sora ta săptămâna trecută și că ea este foarte inteligentă.
b. Petru se gândește la faptul că sora ta, pe care am întâlnit-o săptămâna trecută, este foarte inteligentă.

Inferențele (4c-d) capătă un statut bivalent de implicații logice și de presupoziții pentru fraza (5a), în vreme ce fraza (5b) are în calitate de presupoziție inferența *Sora ta este foarte inteligentă.* Se demonstrează că această inferență este presupozițională pentru enunțul (5b) prin faptul că, dacă este anulată, construcția frastică nu devine contradictorie. Nu la fel reacționează și cealaltă frază, (5a), care nu tolerează anularea inferenței. Altfel spus, din punct de vedere conversațional, cele două informații 'Am întâlnit-o pe sora ta.' și 'Sora ta e foarte inteligentă.' sunt

la fel de proeminente la nivelul lui (5a), în timp ce la nivelul lui (5b) una dintre ele este o informație "degradată" la nivel de fundal al aserțiunii, iar cealaltă este avansată în prim-plan, ca aserțiune.

Alte cazuri mai izbitoare, unde teoria implicației logice este insuficientă pentru interpretarea sensului, sunt cele în care anumite deducții logice ale propoziției nu pot fi considerate ca parte a sensului propoziției. Logic, propoziția:

(6) Bolintineanu a fost un poet român.

poate avea ca L-implicație propoziția (7):

(7) Bolintineanu a fost un poet român sau Sherlock Holmes a fost un detectiv.

cu toate că, intuitiv, sensul propoziției (6) nu a fost dat pentru a fi interpretat ca incluzând sensul lui (7) și poate chiar mai curând invers, sensul lui (7) pare a include sensul propoziției (6). Prin urmare, implicația logică nu ține cont de diferențele de relevanță conversațională care există între L-implicație și presupoziție, de fapt nu lucrează cu noțiunea de relevanță, nu poate da seama de faptul că unele inferențe sunt mai importante pragmatic decât altele în interpretarea unei propoziții, susține că orice propoziție care se poate deduce logic din alta face parte din sensul acesteia și consideră toate propozițiile necesar adevărate ca sinonime, la fel cum consideră toate propozițiile necesar false tot ca sinonime între ele, ceea ce contravine intuiției curente, nu și raționalității abstracte (Smith, Wilson, 1979).

Probleme legate de abordarea presupoziţiei în logica bivalentă

Definițiile presupoziției vor produce schimbări importante în semantica logică a limbajului natural, căci vor arăta insuficiența logicii bivalente în demersul explicării sensului presupozițional și vor aduce în discuție atât problema luării în calcul a unei logici trivalente, cât și introducerea unui nou concept, acela de *goluri de vericondiționalitate* (cf. engl. *truth value gaps*). Aceste încercări de a modifica teoria standard a semanticii logice reprezintă efortul disperat de a nu se abandona domeniul semanticii, însă aceste probleme legate de limitele verifuncționalității au constituit, fără voia lor, o punte de trecere spre o abordare pragmatică a presupoziției. Eșecul abordării vericondiționale a presupoziției se rezolvă parțial, arată Saeed (1997), printr-o abordare interacțională.

Propoziția *Regele Franței este chel.* are presupoziția: *Există (actualmente) un rege al Franței.* Această presupoziție este, în interpretarea logicii bivalente, o

propoziție adevărată, ceea ce pentru utilizatorul actual al limbii naturale pare aberant (Levinson, 1983, pp. 175–176). Această situație, cunoscută sub denumirea de *eşecul presupoziției*, arată că se poate întâmpla ca presupozițiile unor propoziții să nu fie adevărate. Intuiția comună spune că, atunci când presupozițiile eşuează, propozițiile nu sunt nici adevărate, nici false. În acest moment, se poate spune că tabelul de adevăr al presupoziției mai cuprinde o condiție, care nu a fost reprezentată încă, deci, netehnic vorbind, îşi mai "adaugă un rând", prin care se formalizează tocmai această situație a golului de vericondiționalitate, caracterizat prin falsul presupoziției şi caracterul "dubios" al aserțiunii (Saeed, 1997):

(1)

(i) p		q
(ii) A	→	A
(iii) F	→	A
(iv) A sau F	←	A
(v) ?(A sau F)	←	F

Keenan, într-un studiu intitulat *On Semantically Based Grammar*, apărut în 1972, propune, pentru a ieşi din impas, fie abandonarea logicii bivalente şi adoptarea unei logici trivalente, în care condițiile de adevăr să fie adevărat, fals şi nici-adevărat-nici-fals, fie rămânerea în cadrul unei logici bivalente şi acceptarea golurilor de vericondiționalitate pentru propozițiile ale căror presupoziții nu sunt nici adevărate, nici false.

În cadrul unei abordări interacționale a presupoziției, care se înscrie în teoria actelor de vorbire, o propoziție asertivă, pentru ca să fie realizată cu succes, are nişte condiții de asertivitate care vizează referentul. Saeed (1997) arată că ar fi o eroare de comunicare să spui *Hyeronimus a adus o ladă de şampanie.* în contextul în care interlocutorul nu îl cunoaşte pe Hyeronimus. Utilizarea referențială cu succes a unui nume sau a unei descrieri definite are drept condiție ca interlocutorul să poată identifica referentul. În cazul propoziției *Regele Franței este chel.* falsitatea presupoziției împiedică recuperarea referentului. S-au adus în discuție şi situațiile în care descrierea definită *regele Franței* era o metaforă, o ironie, o poreclă (v. *infra* ***Teoria lui H. P. Grice şi componentele sensului natural***).

O altă problemă care apare în abordarea presupoziției în cadrul semanticii bivalente este legată de fenomenul de *anulare* al presupozițiilor. Fraza (2a) şi negația ei (2b) au presupoziția (2c), în schimb în enunțul de la (2d) presupoziția apare negată literalmente:

(2) a. Vasile regretă că a căzut la examen.
b. Vasile nu regretă că a căzut la examen.
c. > Vasile a căzut la examen.
d. Vasile nu regretă că a căzut la examen, *pentru că, de fapt,* l-a trecut.

Conform semanticii bivalente, o frază ca (2d) ar trebui să fie o contradicție, deoarece (2d) are următorea configurație inferențială: prin primele două constituente propoziționale, *i.e. Vasile nu regretă că a căzut la examen.*, ea presupune (2c), iar prin subordonata cauzală ea L-implică faptul că (2c) este fals (Chițoran, Cornilescu, 1985, p. 215). Cu toate acestea, (2d) nu este simțită ca o frază contradictorie. Semantica propozițională a încercat să rezolve această problemă susținând că negația în limba naturală ar fi ambiguă între o negație internă, prezentă la (2b), unde este negat predicatul verbal al regentei şi unde operatorul negației are un domeniu semantic restrâns, şi o negație externă, prezentă la (2d), unde este negată propoziția 'Vasile regretă că a căzut la examen.', operatorul negației având aici domeniul larg, nerestrâns, parafrazabil prin 'Nu este adevărat că Vasile regeretă că a căzut la examen.'. Ipoteza ambiguității negației în limba naturală nu va rezista, deoarece între cele două tipuri de negație există o diferență de domeniu, iar nu o diferență de sens. Un alt contraargument ar fi acela că, dacă negația este ambiguă, atunci ar trebui cel puțin să existe unele limbi care să lexicalizeze diferit cele două sensuri ale ei, ceea ce nu se întâmplă. Nu se cunosc limbi care să își gramaticalizeze un operator de negație pentru domeniul restrâns şi un altul pentru domeniul larg al negației. Prin urmare, anularea presupoziției în context lingvistic, cum se întâmplă la (2d), s-a adăugat pe lista aspectelor inferențiale deductive care nu puteau fi justificate într-o logică bivalentă.

O altă problemă din cauza căreia nu s-a putut încadra cercetarea presupozițiilor în calculul propozițional o constituie diferențele de supraviețuire dintre implicațiile logice şi presupoziții. Fenomenul are efecte conversaționale. Negarea unei presupoziții *recte* anularea ei în cadrul fluxului discursiv nu duce la o anomalie semantică, dar negarea sau anularea unei implicații logice are ca rezultat o contradicție.

Keenan (1971) remarcă faptul că există presupoziții la care trebuie analizată relația dintre context şi propoziția enunțată în acel context. Astfel, o propoziție ca *Tu est dégoûtant.* cere anumite condiții de adecvare pentru a fi acceptată, şi anume ca interlocutorul să fie intim, inferior social sau copil în raport cu locutorul, ori chiar un animal (Levinson, 1983). Conform definițiilor lui Strawson, presupoziția era văzută ca o relație între două propoziții. Acum perspectiva se schimbă. Keenan arată că trebuie avute în vedere contextul, relația între participanții la o conversație, statutul social al acestora, vârsta, sexul, diferențele dintre generații, relațiile de rudenie, prezența sau absența unor obiecte în cadrul fizic de desfăşurare a schimbului conversațional, localizarea relativă a participanților, elementele introduse prin discuția anterioară, toți acești factori pragmatici fiind importanți pentru adecvarea propoziției la enunț. De asemenea, limbile gramaticalizează multe dintre aceste condiții de adecvare, care sunt explicabile cultural şi social: sistemul pronominal, numărul, genul, formulele de politețe, alegerea anumitor moduri verbale etc. sau idiomatizează anumite utilizări lexicale, creând rutine conversaționale. Există, de exemplu, limbi în care gramatical,

printr-o anumită formă verbală, se transmite ideea că vorbitorul este un bărbat, o femeie sau un copil, cum e cazul limbii koasati, limba indiană din Louisiana, ori există posibilitatea transmiterii presupoziției unei anumite situări în spațiu prin particule deictice în unele limbi, iar în altele prin adverbe specializate. Formele pronominale exprimă un anumit grad de politețe în cazul românei, unde *dumneata* marchează politețea între egali, apropiați sau față de un inferior, varianta *matale* este specializată pentru politețea între persoane intime sau față de un inferior, ori un față de tânăr și *dumneavoastră* exprimă o politețe mai distantă. Această distribuție a gradelor de politețe nu este identică în toate limbile.

Keenan (1971) atrage atenția și asupra situațiilor în care, prin propoziția enunțată, vorbitorul încearcă să păcălească, să înșele, să mintă, să ironizeze interlocutorul, ceea ce implică faptul că presupozițiile propoziției nu sunt luate ca adevărate cel puțin de către enunțiatorul propoziției. Discursuri construite conform unui anumit tip de argumentație, cum ar fi textele alcătuite după metoda *reductio ad absurdum* sunt iarăși un exemplu în care enunțiatorul, în mod deliberat nu crede în presupozițiile propozițiilor sale, nu le ia ca fiind adevărate, de asemenea, glumele, bancurile, exploatează potențialul presupozițional de semnificație.

În consecință, Keenan (1971) propune o **abodare pragmatică a presupoziției**. Enunțarea unei propoziții presupune ca să fie adecvat contextul. În abordarea semantică, presupoziția este definită conform relației dintre propoziții și lume. În abordarea pragmatică, presupoziția este definită ca o relație între enunțuri și contextele lor.

În concluzie, observându-se imposibilitatea de a explica toate particularitățile presupoziției într-o semantică bivalentă și numai prin raportarea la implicațiile logice pe de o parte, iar pe de altă parte descoperirea importanței contextului și a altor factori pragmatici, a făcut ca cercetările să se îndrepte către o abordare pragmatică a presupoziției.

Declanşatorii de presupoziţii

Presupozițiile sunt legate de anumite aspecte ale structurii de suprafață fie de anumite cuvinte, fie de anumite construcții sintactice. Elementele lingvistice generatoare de presupoziții au fost numite *declanşatori de presupoziții* (cf. engl. *presupposition-triggers*). Problema care se pune pentru lucrarea de față este de a vedea dacă conectorii naturali intră în rândul declanșatorilor de presupoziții. Răspunsul este unul afirmativ cu mențiunea că nu toți declanșatorii de presupoziții sunt sau pot fi asimilați conectorilor pragmatici și marcatorilor discursivi. Se vor indica în continuare declanșatorii, într-o formă mai mult enumerativă[6].

[6] Unele dintre listele cele mai complete se găsesc la Levinson (1983), la Yule (1996), la Chițoran, Cornilescu (1985) și la Ionescu-Ruxăndoiu (2003).

Descrierile definite sunt declanşatoare ale presupoziţiei existenţei şi unicităţii:

(1) a. Petru a trimis / nu a trimis o scrisoare.
b. > Petru există.

Verbele factive presupun adevărul propoziţiilor lor subordonate:

(2) a. Sergiu regretă / nu regretă că şi-a vândut maşina.
b. > Sergiu şi-a vândut maşina.

Alte verbe, locuţiuni verbale sau expresii verbale factive sunt: *a-i părea rău, a se bucura, a fi bucuros, a-şi da seama, a descoperi, a realiza, a înţelege, a fi ciudat, a fi tragic, a fi trist, a se întrista, a se indigna, a se revolta, a se supăra, a fi mândru că, a fi încântat, a-i părea bine / rău.* Verbele factive selectează întotdeauna conjuncţia *că* (Pană Dindelegan, 1992; v. *supra* ***Complementizatorii «că» şi «să»***).

Verbele nonfactive (contrafactive) – a visa, a-şi închipui, a-şi imagina, a pretinde etc. – (Yule, 1996, Ionescu-Ruxăndoiu, 2003) şi mărcile evidenţiale, o parte fiind adverbe, altele fiind incidente idiomatizate care marchează dubiul, îndoiala, neasumarea, neîncrederea într-o opinie (Zafiu, 2002) – *cică, pasămite, vezi Doamne!, dragă Doamne!* etc. – declanşează presupoziţia falsului subordonatei (în cazul verbelor) sau a falsului propoziţiei asertate (în cazul mărcilor discursive).

(3) a. Visează că a ajuns director.
b. Cică a ajuns director.
c. >Nu e director.

Deosebirea dintre declanşatorii verbe nonfactive şi marcatorii evidenţiali ai dubiului, ai neasumării aserţiunii, ar fi că primii declanşează mult mai regulat presupoziţia nonfactivă, în timp ce marcatorii pot cunoaşte mai multe utilizări, în privinţa lor contextul având un rol mare în configurarea presupoziţiei despre care discutăm. (3b) poate să nu declanşeze tot atât de regulat presupoziţia (3c), dezvoltată şi de (3a), dacă *cică* este un marcator evidenţial al citării, indicând reluarea în ecou a aserţiunii unui antevorbitor faţă de care vorbitorul se detaşează. De asemenea, ne putem imagina contexte în care *Cică a ajuns director.* să aibă sensul coversaţional de "A ajuns un director prost.".

Verbele implicative: *a reuşi, a izbuti, a evita, a se întâmpla (să), a forţa să*:

(4) a. Petru a reuşit / nu a reuşit să ajungă la şedinţa cu părinţii.
b. > Petru trebuia să ajungă la şedinţa cu părinţii.

Verbele aspectuale – a înceta să, a se opri să, a continua să, a termina să, a începe să, a apuca să, a ajunge să etc. – şi *adverbele* şi *locuţiunile aspectuale* şi de

aproximare – mai, mai-mai, gata-gata, cât pe ce, încă (considerate, din punct de vedere semantic, ca predicate semantice, Pană Dindelegan, 1992, p. 31) au presupoziția acțiunii verbului principal, cel la care se anexează verbul / adverbul aspectual:

(5) a. Vasile a continuat / nu a continuat să studieze armeana.
b. Vasile *încă* studiază armeana.
c. > Vasile studia armeana.

Aspectul are în limba română o realizare lexicală extrem de bogată. Construcții care îmbină un verb și un adverb – *aproape era să...; mai era puțin și...* etc. – sporesc rândurile declanșatorilor presupoziționali aspectuali.

Verbele iterative – a reveni, a se reîntoarce, a reface, a relua, a repeta, reaminti, a se recăsători, a retrăi, a republica etc. –, în general cele care sunt derivate cu prefixul *re-*, au presupoziția reluării unei acțiuni mai vechi. *Adverbele iterative* și expresiile cu valoare adverbială iterativă, precum *iar, iarăși, din nou, încă, (pentru) a n-a oară, altă dată, și* adverbial, *miercurea, joia* etc. sunt declanșatoare ale aceluiași tip de presupoziție. Un exemplu este cel de mai jos:

(6) a. Delfinii au revenit / nu au revenit (iarăși) în apele de coastă ale Mării Negre.
b. > Au existat delfini în apele de coastă ale Mării Negre.

Verbele de evaluare (de *opinie* sau verbe care *exprimă o judecată critică* (cf. engl. *verbs of judging*)), precum *a judeca, a acuza, a critica, a certa, a lăuda* au un statut de declanșator presupozițional, deoarece implicația pe care ele o activează nu este atribuită vorbitorului, ci subiectului verbului, remarcă St. Levinson (1985, p.182), ca în:

(7) a. El i-a acuzat / nu i-a acuzat pe țărăniști de incompetență.
b. > Țărăniștii sunt incompetenți.

Cuantificatorii se înscriu în clasa elementelor declanșatoare de presupoziții. Astfel, propoziția (8a) are presupoziția (8b) care este declanșată de pronumele *toți*, cuantificator universal:

(8) a. Toți copiii Danielei sunt / nu sunt băieți.
b. > Daniela are copii.

Analizele semantice arată că *adverbele circumstanțiale de timp* și *de loc* activează presupoziția localizării emitentului. Sensul lui *aproape* din *Petru stă*

aproape. presupune raportarea la emitent pentru evaluarea distanței (Pană Dindelegan, 1992). Structura semantică a unor enunțuri ca *Petru stă aproape.* sau *Ioana locuieşte sus.* este, după autoarea citată, următoarea:

aproape (stă (Petru), (Emitent))
sus (locuieşte (Ioana), (Emitent)).

Aceste propoziții conțin între argumentele lor semantice unul care este locutorul. Prin aceasta, ele se raportează implicit la actul de comunicare, iar descrierea îmbină criterii semantice şi pragmatice (Pană Dindelegan, 1992). Punctul de vedere de aici este uşor diferit, în sensul că se consideră reprezentarea semantică de mai sus ca fiind formată din elemente semantice care aparțin enunțurilor respective, deci care îşi găsesc reprezentare lingvistică şi care formează conținutul propozițional al enunțului respectiv, şi din elemente pragmatice care țin de situația de comunicare a enunțurilor, extralingvistice, cum este cazul ideii de raportare la emitent a sensului deicticului *aproape.* Astfel, argumentul al doilea, implicit, care este reprezentat mai sus prin '(Emitent)', este o presupoziție declanşată de aceste adverbe utilizate deictic. Această presupoziție se păstrează în cadrul familiei de propoziții care se poate construi în jurul aserțiunilor respective. În schimb, în propoziții în care predicatul semantic adverbial are exprimate ambele argumente, ca în *Petru stă aproape de Ioana.* sau *Ioana locuieşte mai sus de Petru.,* adverbul îşi pierde componenta deictică, nu se mai ancorează contextual de emitent, astfel că presupoziția emitentului dispare, adverbul devenind pur descriptiv. În aceste propoziții, adverbele funcționează ca argumente semantice complet saturate, componenta lor pragmatică este inactivă, în timp ce componenta semantică lucrează.

Presupoziția raportării la emitent este gramaticalizată în limbă la nivelul întregii clase pragmatice a deicticelor, iar la nivel discursiv constituie *centrul deictic personal*, format din 'eu' la care se raportează toate indicațiile referențiale de spațiu, timp şi persoană (cf. Brown, Levinson, 1987).

Prepozițiile libere, purtătoare de informație semantică, sunt predicate semantice diadice, la fel ca şi adverbele de timp şi de loc discutate mai sus. Ele au o structură semantică identică cu a acestor adverbe, arată Gabriela Pană Dindelegan. Între *Locuieşte lângă magazin.*, şi *Lucrează departe de casă.*, unde prima este o construcție cu prepoziție, iar a doua este o construcție cu adverb, nu este nici o deosebire de structură semantică:

lângă (locuieşte (x), (magazin))
departe (lucrează (x), (casă))

ceea ce înseamnă că prepoziția *lângă* funcționează la fel ca predicatul semantic adverbial *departe*. Deosebirea dintre predicatele adverbiale şi predicatele semantice

prepoziționale este, consideră Pană Dindelegan (1992, p. 33), una de natură strict sintactică, adverbul permițând neexprimarea unuia dintre argumentele semantice (este vorba de argumentul al doilea), în timp ce prepoziția cere prezența obligatorie a ambelor argumente. Noi credem însă că deosebirea nu este numai de natură sintactică, ci și de natură pragmasemantică. Predicatele adverbiale diadice care pot avea argumentul al doilea implicit declanșează presupoziția emitentului, pe când prepozițiile care cer exprimarea obligatorie a argumentelor lor semantice nu au această capacitate presupozițională de ancorare în context. Pe de altă parte, adverbul are un comportament mai pragmatic atunci când este incomplet semantic. Totodată, aceste diferențe de comportament semantic sunt o dovadă că nu toate clasele lexico-gramaticale sunt egale în ceea ce privește capacitatea lor inferențială, că există unele care sunt mai pregătite pentru a comunica implicitul decât altele care sunt mai descriptive.

Semiadverbele, de tipul lui *totuși, deja, chiar, doar, așa, mai* ș.a. sunt considerate în analizele pragmatice ca având exclusiv funcția de a introduce presupoziții în discurs. Ele nu au un sens lingvistic propriu, de aceea nu au nici funcție în propoziție, ci au doar rolul de a orienta interpretarea enunțului către o anumită presupoziție (Chițoran, Cornilescu, 1985, p. 224). Ele au primit chiar denumirea de *adverbe presupoziționale* (*ibidem*) sau de *cuvinte cu sens presupozițional* (Chierchia, McConnell-Ginet, 1990). Acesta nu este singurul rol pragmatic pe care aceste cuvinte, considerate și marcatori discursivi, îl pot avea. Funcționalitatea lor discursivă ar trebui stabilită cu acuratețe, de la caz la caz, prin analiza unui corpus bogat și reprezentativ.

Propozițiile temporale și orice construcție cu valoare temporală sunt declanșatoare ale presupoziției adevărului subordonatei sau complementului de timp, ca de exemplu:

(9) a. În timp ce la Port Royale se scria *Grammaire générale et raisonnée*, românii se luptau / nu se luptau cu turcii și tătarii.
b. > La Port Royale s-a scris *Grammaire générale et raisonnée.*

Conectorii sintactico-pragmatici, valorile aspectuale de la nivelul întregului enunț, descrierile definite existente, toate contribuie la configurarea acestei presupoziții ca una dintre primele forme de interpretare, relativ simplă, a enunțului.

Propozițiile tematizate (sau *topicalizate*) și cele *dislocate la stânga* sunt purtătoare ale presupoziției adevărului stării de fapte sau existenței referentului, ori a stării de fapt la care se referă structura tematizată, respectiv, dislocată:

(10) a. *A fost Brutus / Nu a fost Brutus cel care* l-a omorât pe Cezar. (tematizare)
b. > Cineva l-a omorât pe Cezar.

c. *Aceste cărți* este obligatoriu să le citești. (tematizare)
(*ap.* Pană Dindelegan, 1992)
d. > Există niște cărți obligatoriu de citit.
e. *Cât despre* Petru / *Cât îl privește* pe Petru / *Apropo de* Petru / *În legătură cu* Petru / *Referitor la* Petru / *Relativ la* Petru / *În ceea ce-l privește pe Petru*, e totdeauna prost dispus.
(dislocare și tematizare; sintactic: circumstanțial de relație)
f. > Petru e prost dispus.
g. *De văzut*, l-a văzut.
h. > L-a văzut.

Între tematizare și dislocare nu există diferențe pragmatice, ci doar de natură sintactică. Elementul tematizat se leagă sintactic de restul enunțului, elementul dislocat la stânga este rupt sintactic de rest, apare în poziție parentetică. Ridicarea nominalului lasă o "urmă" în structura originară de care aparținea și care se realizează ca pronume. Se pare că dislocarea preferă în limba română construcția cu expresiile, specializate pragmatic de-acum și devenite marcatori discursivi, *cât despre, cât privește, în ceea ce-l privește, apropo, în legătură cu, referitor la, relativ la,* iar tematizarea preferă o structură de tipul [*Este / A fost* etc. *X cel care...*]. Aceste ridicări ale nominalului sunt relevante în cadrul discursului, ele accentuează adecvarea noului enunț la ansamblul discursiv, sunt "trasformări sintactice motivate pragmatic" (Pană Dindelegan, 1992, p. 76).

Pronunțări emfatice ale anumitor componente lexicale dintr-o propoziție, numite și *tematizări implicite* (Levinson, 1983, p. 183), generează presupoziții existențiale corespunzătoare părții subliniate prin intonație.

Analiza discursului a arătat că între temă și remă există un continuum care conferă textului discursivitate. La nivelul informației tematice se discută frecvent de teme forte, teme medii și teme slabe. Liana Pop (2005, pp. 33–53) arată că se poate vorbi de o continuitate funcțională între toate aceste tipuri de teme. Tematizarea forte se realizează prin mijloace lexicale ample, circumlocuții specifice, rutine de tematizare și mijloace redacționale de accentuare a anumitor informații (cf. *Tema intervenției mele este...; Ceea ce doresc să spun este...; Pornind de aici...; Iată aici exemple despre...; Să ne oprim la acest subiect / temă / problemă...; Văd unde bateți.; Aici doream să ajung.; S-a văzut că...; Se știe că mă refer la...; Nu vreau să vă plictisesc cu problema...; Știu cât v-a durut / bucurat / entuziasmat aflarea veștii că..., dar...* ș.a.; punerea în pagină și mai ales titlul pot avea la nivelul stilului publicistic rol tematizant; rezumatul redacțional de sub titlul articolului, ce provine dintr-o tradiție cărturărească mai veche, are aceeași funcție etc.). Factori argumentativi, sociali, mișcarea de evaluare a asumpțiunilor interlocutorului, strategii de formare a fondului comun de cunoștințe, dar și de politețe, în general negativă, pot fi detectate la nivelul acestor tematizatori forte.

Tematizarea medie are un inventar bogat care, în concepția de aici, se încadrează în clasa marcatorilor discursivi. În limbajul științelor exacte există verbe cu formă unică, specializate pentru tematizare, cum ar fi *se dau, avem, fie*, prezentativele *iată, vezi, uite*, prepoziții, locuțiuni și grupuri prepoziționale clișeizate, pecum *în legătură cu, referitor la, privitor la, asupra..., pe tema, despre..., cât despre..., în chestia / problema; din punct de vedere al...; la nivel de;* locuțiunile adverbiale *dincolo de, apropo de,* construcțiile *cât privește faptul că...* etc.

Tematizarea slabă se realizează prin mijloace gramaticale. Este vorba de actualizarea subiectului pronume personal (cf. ***Eu*** [temă slabă], *în această problemă* [temă forte], *n-am nimic de zis* [remă].) sau de formele accentuate ale pronumelui personal (cf. ***Mie*** *să nu-mi spui așa ceva că nu te cred.*).

Construcția foarte productivă de la (10g) și, în același timp, specifică românei în raport cu celelalte limbi romanice, este discutată de Gabriela Pană Dindelegan (2003, pp. 151–164). Ea poate funcționa nu numai cu supinul, dar și cu adjective, substantive și adverbe (cf. *De cuminte, era cuminte.*; *De bărbată era bărbată.; De iute la minte, este iute.*), având rol de anaforă conversațională al cărui grad de abstractizare este mare.

Atributivele nonrestrictive sau *parentetice* sunt o altă construcție sintactică cu rol de declanșator de presupoziție. Ele rezistă și în contextul negării verbului regent, ceea ce atestă calitatea lor presupozițională.

(11) a. Michelangelo, care a pictat Capela Sixtină, a desenat / nu a desenat și uniformele gărzilor Vaticanului.
b. > Michelangelo a pictat Capela Sixtină.

O altă structură sintactică declanșatoare de presupoziție este și aceea a *condiționalelor contrafactuale* sau *ireale*, care generează o presupoziție negativă (nonfactivă):

(12) a. Dacă aș fi mai tânăr cu zece ani, aș pleca / nu aș pleca cu voi în Himalaia.
b. > Nu sunt mai tânăr cu zece ani.

Întrebările, de asemenea, sunt declanșatoare a diferite tipuri de presupoziții, în funcție de tipul de interogativă. Întrebările cu o apoziție au ca presupoziție adevărul apoziției. Întrebarea:

(13) a. Regretă americanii, popor mare și îndrăzneț, că au intrat în război după atacarea portului Pearl Harbour?

are presupoziția specifică atributelor apozitive ('Americanii sunt un popor mare și îndrăzneț.'), precum și, în cazul de față, a construcției cu circumstanțială temporală ('Portul Pearl Harbour a fost atacat.'). *Întrebările totale* (la care se răspunde prin *da / nu*), de tipul *Ai bani de bilete?*, au ca presupoziție disjuncția răspunsurilor posibile 'Are sau nu are bani?', iar întrebările construite cu pronume sau adverbe relative sunt purtătoarele presupoziției existenței unui referent care să satisfacă relativul.

Propozițiile *cauzale argumentative* sau *metadiscursive,* de tipul:

(14) a. Niciodată n-am să-l părăsesc *pentru că îl iubesc.*
b. *Dacă stai cu ochii pe pereți*, cum o să înțelegi?
c. Scoală-te *că doar nu ești bolnav!*
d. Să nu lipsești, *că altfel mă supăr!*

indică motivul, justificarea, iar nu cauza, pentru care vorbitorul declară ceva, pentru care întreabă retoric sau îndeamnă (Avram, 1977, pp. 438–440). Cauzala argumentativă se construiește adeseori cu elemente corelative de legătură, precum *altfel, apoi* sau cu elemente de insistență, ca *de aceea* (*ibidem*), care subliniază sensul presupozițional factiv. De multe ori enunțul construit cu o cauzală argumentativă conține un act de vorbire de tipul promisiunii, amenințării, ordinului, întrebării neplăcute sau indiscrete, deci întrebării cu un potențial mare de amenințare ș.a. la care locutorul aduce o motivare a performării respectivului act verbal. Structura acestor enunțuri are următoarea formă: Segmentul 1: act de vorbire – marcator discursiv (*că*) – S2: justificare; ele sunt formate din două mișcări conversaționale, o mișcare acțională și una argumentativă. Această motivare se justifică presupozițional. Cauzala argumentativă orientează interpretarea interlocutorului spre un topos pe care îl sugerează și ai cărui termeni nu îi dă complet. O posibilă parafrazare a toposurilor care sunt activate în exemplele de mai sus sunt:

(15) a. < Dacă iubești pe cineva, nu îl părăsești. >
b. < Înțelegi când ești atent. >
c. < Stai în pat când ești bolnav. >
d. < Cine nu răspunde la invitație are sentimente ostile. >

Condiționalele calificatoare sau *ipotetice*, tot argumentative ca și celelalte, exprimă condiția de succes a actului de vorbire performat de propoziția regentă (Chițoran, Cornilescu, 1985, pp. 154–156). Condiția de succes ține de anumite standarde ale politeții. Ea face referire la acordarea permisiunii, la iertarea îndrăznelii, la acceptarea unei păreri, a unei intervenții, la oferirea libertății vorbitorului ca să performeze un act de vorbire pe care îl intenționează etc. Enunțurile cu o condițională calificatoare:

(16) a. Dacă nu te superi că-ți spun, nu vei fi niciodată un bun orator.
b. Şi de n-o fi cu bănat, / Domnul nostru-ar vrea să vază pe măritul împărat.
(Eminescu, O., p. 146)
c. Dacă nu te superi, ai greşit!
d. Cum se mai simte soția ta, dacă am uitat cumva să te întreb?
(*ap.* Chițoran, Cornilescu, 1985, p. 155)
e. [Am ajuns] la Filiaşi, dacă-ați auzit dvs. de Filiaşi, dacă nu, eu vă spun că Filiaşi.
(M.V., p. 74)
f. [Apa inundației] a fost pe cuptor, dacă vrei să mă crezi.
(*ibidem*)

declanşează un lanț inferențial care poate fi specificat în forma:

'dacă p, atunci q' → 'Dacă p, atunci Emitentul V_{PF} că x'

unde simbolul V_{PF} reprezintă verbul performativ predicativ al propoziției regente (Chițoran, Cornilescu, 1985, p. 155). Frazele construite cu o cauzală calificatoare declanşează *presupoziții nonfactive* de tipul: "Este posibil să te superi sau să nu te superi." (cf. 16a, b, c), "E posibil să fi auzit de Filiaşi sau să nu fi auzit." (cf. 16e) etc. Ele contribuie la formarea *condiției de acceptare a actului de vorbire performat de emitent*, act de vorbire care poate avea uneori efecte perlocuționare neplăcute asupra interlocutorului şi chiar asupra locutorului. *Dacă calificator* specifică condiția de abilitare a emitentului pentru performarea unei aserțiuni neplăcute (cf. 16a), a unei aserțiuni incredibile sau cu greu credibile (cf. 16f), a unei rugăminți îndrăznețe (cf. 16b), a unei întrebări formale (cf. 16d), a unei specificări (cf. 16e), unde întreg lanțul inferențial apare în structura de suprafață). Între antecedent şi consecvent nu există o legătură cauzală aşa cum se întâmplă la condiționalele cauzale, de tipul lui *Dacă stai în ploaie, vei răci.*

Enunțurile cu condiționale calificatoare s-au standardizat, devenind rutine conversaționale din arsenalul strategiilor politeții negative, prin intermediul cărora se transmite o ironie, o zeflemea, o răutate într-un mod atenuat (cf. *E un idiot, dacă nu te superi că zic aşa.*), se îngrădeşte efectul perlocuționar al unui ordin (cf. *Du gunoiul afară, dacă nu te superi.*), se atenuează forța ilocuționară a unei permisiuni (cf. *Poți să pleci, dacă aşa vrei tu*), care astfel e dată "cu jumătate de gură", se atenuează efectul perlocuționar al unei interogații indiscrete (cf. *Cât câştigi într-un an, dacă pot să te întreb?*) etc.

Lista declanşatorilor se poate augmenta. Nu există un inventar complet al tuturor construcțiilor lingvistice şi al tuturor cuvintelor, colocațiilor, expresiilor conversaționale care genererază un tip regulat de presupoziții. Important este de

reținut că limba are capacități inferențiale nelimitate, mai ales dacă ținem cont și de alte inferențe, cele pur pragmatice, care nu se raportează la conceptul de adevăr (v. *infra* ***Teoria lui H. P. Grice și componentele sensului natural***). Nu toate presupozițiile potențiale ale unui enunț sunt și presupozițiile lui actuale. În afara declanșatorilor de presupoziții, care generează automat și regulat inferențe presupoziționale ori de câte ori apar într-un enunț, așa încât nu se poate face abstracție de ele în procesul interpretării enunțului respectiv și nici în cadrul ulterioarelor lui înlănțuiri discursive, există presupozițiile lexicale ale cuvintelor din enunț. Acestea nu se activează automat decât dacă un context conversațional mai deosebit o reclamă, dacă, de exemplu, vreunul dintre actorii comunicării se raportează metadiscursiv la vreuna dintre ele.

Opozitivele gradabile și negradabile declanșează inferențe presupoziționale specifice. Întreaga discuție pornește de fapt de la o afirmație a lui Trier (1931, *apud* Lyons 1977, vol. I, p. 270) care spunea că fiecare cuvânt pronunțat activează în conștiința vorbitorului și a interlocutorului opusul lui printr-un mecanism inferențial. Se pare că afirmația lui Trier nu a fost invalidată de cercetările ulterioare din domeniul psiholingvisticii, ci a fost dezvoltată, experimentele arătând că se activează în lexiconul mental nu numai relațiile antonimice între cuvinte, ci și alte relații structurale existente la nivel de lexic (Aitchinson, 1987; Pinker, 1994).

Opozitivele negradabile de tipul lui *bărbat - femeie, viu – mort, însurat – burlac,* atunci când sunt folosite ca predicate semantice, divid universul de discurs în două clase complementare, clasa obiectelor care au proprietatea respectivă și clasa obiectelor care nu o au. Cu alte cuvinte, asertarea unuia dintre membrii clasei implică logic negația celuilalt. Antonimele gradabile nu mai parcelează universul de discurs în două clase complementare. Presupozițiile firești, activabile în contexte obișnuite de enunțare pentru o propoziție de tipul *Afară este cald.* pot fi: "Afară nu este frig.", "Afară nu este zăpușeală." sau "Afară nu este ger.". Caracterul lor presupozițional e atestat de capacitatea pe care o au de a se prezerva în interiorul familiei de propoziții. Cu alte cuvinte, a aserta *Afară este cald.* nu presupune în mod obligatoriu "Afară nu este frig.", ci poate avea o gamă mai largă de inferențe presupoziționale, care se înșiruie după decupajele empirice ale unei zone a realității, numită în mod obișnuit 'temperatura vremii', decupaje care și-au găsit reflectări în limbă. Diferența dintre opozitivele gradabile și negradabile își găsește o rezolvare prin conceptele logice de termeni contrari și termeni contradictorii. Termenilor contradictorii le corespund opozitivele nongradabile (cf. *bărbat : femeie, viu : mort* etc.), iar termenilor contrarii le corespund opozitivele gradabile (cf. *bun : rău, clad : rece* etc.) (Lyons, 1977). Astfel, fiecare clasă de antonime declanșează un anumit tip de inferențe presupoziționale. Aceste inferențe presupoziționale, care sunt de tip lexical și enciclopedic, nu sunt întotdeauna active în comunicarea enunțului care conține opozitive.

Sapir (*ap.* Lyons, 1977) remarcă faptul că adeseori adjectivele gradabile, cum este *roşu* sau *mic* ne dau impresia înşelătoare a unor valori absolute, asemenea termenilor contradictorii. Aşa se explică de ce în limbajul uzual apar utilizări ale adjectivelor gradabile ca şi cum ar fi termeni contradictorii, iar nu contrarii, ca în:

(17) a. A: Este el un doctor bun?
B: Nu.

care are implicatura conversaţională "El este un doctor prost.", ori în (17b):

b. Mâncarea nu e bună.

a cărei implicatură este "Mâncarea este proastă.". În cazul în care emitentul nu vrea să declanşeze aceste implicaturi, el trebuie să-şi construiască întrebarea altfel, *Ce fel de doctor este?, Cât de bun e doctorul?* sau răspunsul trebuie să aibă mai multe specficări, de tipul *Nu e doctor bun, dar nu-i nici prost., Mâncarea nu-i bună, ci este foarte bună.* etc. (Lyons, 1977). Acest exemplu doreşte să arate că presupoziţiile lexicale şi enciclopedice sunt neglijate frecvent. Dacă la (17a) s-ar fi răspuns cu *E un doctor destul de bun., Nu e un doctor prost., Nu e un doctor excepţional.* ş.a., enunţiatorul ar fi făcut uz de potenţialul presupoziţional al termenului, deoarece îi convenea să-l exploateze din varii condiţii contextuale pe care nu le mai simulăm aici. Totodată, se poate vedea că utilizarea sau nonutilizarea potenţialului inferenţial al limbii are rol în indicarea contextului relevant în care trebuie interepretat enunţul.

Există şi reversul acestei situaţii, în care opozitive nongradabile pot fi, într-o anumită situaţie comunicativă, gradate, ca în:

(26) a. A: Mai trăieşte încă?
B: Şi încă cum! (sau *Oho, e mult* ***mai viu*** *decât îţi poţi închipui!*)
b. Vasile e mai bărbat decât mă aşteptam.
(*ap.* Lyons, 1977)

Sistemul limbii este temporar modificat pentru a declanşa anumite inferenţe conversaţionale.

Studiile de semantică a prototipului au scos în evidenţă existenţa unor preferinţe semantice în rândul opozitivelor, de exemplu. Astfel, într-o înlănţuire sintagmatică de opozitive se preferă termenii pozitivi, ca în *şi da şi nu, şi bun şi rău, când sus când jos, când călare când pe jos, ce mai la deal şi la vale* ş.a. Mai mult, termenii negativi sunt termenii marcaţi semantic şi, probabil, mai încărcaţi inferenţial.

Opozitivele gradabile şi negradabile nu fac parte din clasa declanşatorilor de presupoziţie, ci din marea clasă a elementelor cu potenţial presupoziţional.

Adverbele de atitudine propoziţională ca declanşatori de presupoziţii

Adverbele propoziționale sau adverbele de enunț, numite și *adverbe de atitudine propozițională* (Pană Dindelegan, 1992, p. 112), ori *adverbe orientate către vorbitor* (Jackendoff *ap.* Chițoran, Cornilescu, 1985) reprezintă o clasă relativ mare de lexeme și de construcții cu valori adverbiale, care determină propoziția ca întreg, o "modalizează". Ele au o *funcție metacomunicativă* (*ibidem,* p. 111), ceea ce le conferă un caracter pragmatic puternic, în virtutea căruia le putem încadra în clasa marcatorilor discursivi. În GALR (I, pp. 599–600), ele sunt numite *adverbe modalizatoare* și sunt decrise ca "modificatori ai predicației enunțării".

Modalizarea pe care o introduc în enunț adverbele metadiscursive este variată, ceea ce duce inevitabil la mai multe subclasificări. GALR (I, pp. 599–600), le clasifică în funcție de tipul de modalitate: *adverbe modalizatoare epistemice*, la rândul lor subclasificabile în *adverbe de certitudine*, de *incertitudine*, *evidențiale citaționale* (*cică, pasămite, chipurile*), *evidențiale inferențiale* (*pesemne, poate, probabil*), *evidențiale perceptuale* (*parcă*), adverbe care exprimă *modalitatea deontică* (*obligatoriu, recomandabil, necesar, permis*) și, în final, *adverbe apreciative* (*bine, rău, util, important, vital* etc.). Formulele de modalizare epistemică, deontică și apreciativă se încadrează în inventarul *mărcilor pragmatice,* unde funcționalitatea lor este redată cu aproximativ aceleași denumiri: *marcatori discursivi de comentariu*, *marcatori discursivi evidențiali*, *epistemici* și ai *atitudinii propoziționale.*

Aceste adverbe și construcții adverbiale au fost considerate declanșatori ai presupoziției punctului de vedere al vorbitorului. În afară de aceasta, ele au un rol pragmatic, și anume acela de a explicita atitudinea propozițională a emitentului față de conținutul propozițional al enunțului, mai precis față de propoziția argumentală.

În abordările pragmatice cognitive de dată mai recentă, atitudinea propozițională este un concept pragmatic important (Reboul, Moeschler). Orice conținut propozițional este înscris în domeniul unei atitudini propoziționale a emitentului, pentru ca totul să se afle apoi inclus în domeniul forței ilocuționare a enunțului. Carston (1991) arată că *îmbogățirile* – numite și *explicaturi de ordin înalt* – aduse prin aceste adăugiri pe cale pragmatică la conținutul propozițional, care vizează asignarea referenților, dezambiguizările, specificarea atitudinii propoziționale și a forței ilocuționare pot interveni în calcularea valorii de adevăr, în gradul de adevăr al propoziției sau în actul de vorbire realizat prin enunțul respectiv. Deși am folosit termenul de "adăugiri", considerăm că a vedea forța ilocuționară și atitudinea propozițională ale enunțului în acest mod poate fi o eroare, care constă în minimalizarea importanței acestor noțiuni. Nu există enunț real care să nu fie însoțit de aceste componente pragmatice care au caracter universal. Atitudinea epistemică și forța ilocuționară se găsesc gramaticalizate în

sistemul limbii, la nivelul modurilor verbale, la cel al verbelor performative, în sistemul verbelor modale şi al gradelor de comparaţie, în diferenţa dintre diateza activă, care e acţională, prin comparaţie cu diateza pasivă, care este nonacţională etc. Cu alte cuvinte, atitudinea epistemică a emiţătorului şi forţa ilocuţionară sunt componente gramaticalizate, înscrise în sistemul limbii. Aceste adverbe şi expresii adverbiale sunt marcatori discursivi ai atitudinii propoziţionale şi au funcţionalitatea pragmatică de a participa la formarea explicaturii enunţului.

Un enunţ de tipul *(E) clar că a pierdut trenul.*, este decompozabil în: atitudinea propoziţională *(E) clar.* (ap) şi conţinutul propoziţional *A pierdut trenul.* (cp). Problema care se pune acum este dacă există o diferenţă între presupoziţia opiniei vorbitorului, glosabilă prin: 'Emitentul crede că p.' şi atitudinea lui epistemică faţă de ceea ce asertează, altfel spus, *explicatura* acestui enunţ: *E clar* (cp). Explicatura este un sens care întregeşte conţinutul propoziţional, cu alte cuvinte face parte din ceea ce se asertează. O dovadă a caracterului asertiv al informaţiei transmise prin explicatură este că aceasta nu rezistă la testele de verificare ale presupoziţiei, şi anume la testul negaţiei, al interogaţiei şi al contextului condiţional. În cazul exemplului nostru, negaţia *Nu este adevărat că e clar că a pierdut trenul.* şi construcţia condiţională *Dacă e clar că a pierdut trenul, atunci nu-l mai aştepta.* nu mai păstrează sensul de: *E clar* (cp). Specificarea pe care o aducem noi vizează presupoziţia opiniei vorbitorului, pe care o considerăm a contrasta ca semnificaţie cu adverbul epistemic al cărui punct de incidenţă este la nivelul atitudinii propoziţionale a enunţului, în sensul că enunţul care are o semnificaţie mai "tare", iar presupoziţia lui are o semnificaţie mai slabă. Contrastul de semnificaţie dintre explicatură şi presupoziţia enunţului duce la o relativizare a punctelor de vedere asupra lui (cp), adică asupra conţinutului asertat. Se formează astfel un posibil parcurs interpretativ în trei etape, de la explicatură, la presupoziţie şi la o a treia inferenţă pragmatică autorizată de tensiunea dintre primele două:

(i) explicatura: Este clar că p.
(ii) presupoziţia: > Emitentul crede că p.
(iii) inferenţa pragmatică a interlocutorului: posibil ~p.

Cu alte cuvinte, la nivelul unui enunţ cu adverbe de certitudine oricând este posibilă o alunecare de semnificaţie, de la un înţeles cu o calificare epistemică puternică (i), la un alt înţeles care are o calificare epistemică slabă (iii). De asemenea, enunţurile formate cu adverbele certitudinii au un profil inferenţial mai mare, în sensul că, în afară de presupoziţia opiniei emitentului, ele invită la derivarea unei inferenţe conversaţionale a interlocutorului care relativizează epistemic informaţia (aici (iii)).

Din punct de vedere sintactic, toate funcţionează după următorul tipar: adverbul modalizator, urmat de o conjuncţie a cărei prezenţă e facultativă şi de

propoziția argumentală (M (Conj) P) (Pană Dindelegan, 1992, p. 111). Adverbele de atitudine porpoziționlă care exprimă certitudinea selectează conectorul *că*. Marcatorii discursivi care exprimă incertitudinea se combină cu *să*, iar marcatorii evidențiali citaționali colochează cu *dacă*, integrând interogația directă în vorbirea indirectă sau marcând un proces deliberativ interior, în care vorbitorul se află mental într-un demers de căutare a unui răspuns.

Problema este că în context conversațional seria modalizatorilor de certitudine nu funcționează pragmatic exclusiv ca formatori ai explicaturii enunțului. Inferențial, adverbele presupoziționale, în funcție de modalitatea pe care o exprimă și de contextul în care apar, declanșează presupoziția opiniei emitentului, presupoziții factive, presupoziții nonfactive sau contrafactive care intră în anumite relații cu explicatura.

Clasa *formulelor modalizatoare de certitudine* cuprinde construcții, dintre care expresiile verbale cu *a fi* copulativ sunt frecvent în variație liberă cu cele adverbiale simple, de tipul lui: *(e/este) drept că, (e) adevărat că, (e) cert că, (e) clar că, (e) incontestabil că, (e) neîndoielnic că, (e) mai presus de orice îndoială că, (e) evident (că), (e) surprinzător (că), (e) indiscutabil (că), (e) sigur (că)* ș.a. Formulele de certitudine pot să apară la inițială de enunț, ca regentă a unei subordonate subiective, pot să apară parentetic sau în poziție incidentă, pot fi integrate prozodic în enunț (*Sigur vine.*) sau izolate intonațional dacă sunt incidente (cf. *O să facă toate aceste renovări – sigur, cu ajutorul lui – până la sezonul următor.*), distribuția lor depinzând și de caracterul oral sau scris, mai livresc sau mai puțin livresc al discursului care le conține, de modalitatea enunțiativă, de gradul de familiaritate dintre locutori etc. (cf. ***E surprinzător că*** *și-a cerut scuze.; Și-a cerut, (e)* ***surprinzător****, scuze.;* ***Surprinzător****, și-a cerut scuze.;* ***Sigur*** *vine!;* ***E cert că*** *vine.*)[7]. Alte adverbe de atitudine propozițională a certitudinii sau le putem spune, în virtutea semnificației lor referitoare la contextul cognitiv al vorbitorului, *marcatori epistemici de certitudine*, nu admit copula: *bineînțeles (că), desigur (că), firește (că).* Grupări nominale prepoziționale cu valoare de adverbe propoziționale de certitudine sunt construcțiile: *cu adevărat (că), cu siguranță (că), de bună seamă (că), fără exagerare (că), fără discuție (că),* cu varianta *nici discuție că, în afară de orice discuție (că), fără îndoială că, nici vorbă (că), în mod categoric (că), fără glumă (că),* (popular) *fără șagă (că), într-adevăr* (Pană Dindelegan, 1992, pp. 101; 112–114), la care se adaugă și expresia idiomatică *fără doar și poate (că).* De asemenea, formule de certitudine sunt și îmbinările formate din *în* + *mod* (sau *chip*) + adjectiv: *în mod cert, în mod sigur, în chip evident.*

Construcțiile gramaticale cu un adverb propozițional de certitudine încorporat într-un grup nominal, de tipul *persoană evident boemă, clădire într-adevăr*

[7] Modul lor de combinare în enunț și în discurs nu este atât de regulat pe cât l-am descris mai sus. Există preferințe de construcție pentru fiecare adverb în parte, ceea ce ar putea fi un indiciu al unor roluri pragmatice diferite, al unei specializări funcțional pragmatice.

frumoasă, om cu siguranță fericit, evoluție cert ascendentă ș.a., construcții livrești, funcționează după aceeași structură semantică (M (modalizator) (P)) (Pană Dindelegan, 1992, p. 112), prgamatic interpretabilă la fel: atitudinea propozițională a emitentului, în al cărui domeniu se află cuvântul determinat sintactic. Adverbul inclus în structura grupului sintactic își păstrează capacitatea de a indica opinia vorbitorului referitoare la un element pe care, determinându-l, îl și izolează.

Elementele lexicale (și *gramaticale) ale aprecierii* de orice tip (prin evaluare *graduală, numerică, subiectivă, epistemică, cantitativă nedefinită* (Pană Dindelegan, 1992, pp. 85–117, de la care s-au preluat denumirile acestor subclasificări ale evaluării), cum ar fi *om* ***bolnăvicios de*** *bănuitor, situație* ***incomod de*** *complicată, răspuns* ***periculos de*** *îndrăzneț, stare* ***alarmant de*** *gravă, femeie* ***incredibil de*** *prevenitoare* ș.a., sunt discutate din punct de vedere sintactic și semantic de autoarea citată. Gabriela Pană Dindelegan consideră construcția adverb + *de* ca element modalizator de apreciere subiectivă a vorbitorului (Pană Dindelegan, 1992, p. 87).

Structura adverb urmat de prepoziția *de* și apoi de un adjectiv sau de un alt adverb [adverb + *de* + adverb/adjectiv] este deosebit de productivă în limba română actuală, mai ales în limbajul cult, și frecventă în limba populară vorbită. Exemplificăm tipurile de modalizări identificate de autoarea citată: evaluarea nonsuperlativă (*suficient de, destul de*), evaluarea nedefinită (*atât de, așa de, cât de, oricât de*), evaluarea superlativă (*colosal de, din cale afară de, peste măsură de, peste așteptări de, cât se poate de*), evaluarea semantică nemarcată gradual (*bolnăvicios de, incomod de, periculos de*), evaluarea care exprimă o atitudine subiectivă (*agasant de, alarmant de, exasperant de*), evaluarea epistemică (*lăudabil de, lamentabil de*), evaluarea doxastică (*incredibil de*), evaluarea deontică (*nepermis de, obligatoriu de*) (Pană Dindelegan, 1992, pp. 85–116). Unii adverbiali de evaluare subiectivă au încorporat un verb în structura lor etimologică – *agasant, alarmant, ofensant, exasperant, șocant, amenințător, insultător* ș.a., Enunțurile cu acest adverbe pot avea efecte perlocuționare indirecte, derivabile pragmatic de la verbul de origine (cf. (posibil, un enunțiator jignit) *Evitați să faceți o contraofertă unei oferte insultător de mici.*; *Mi se pare insultător de puțin.*; (posibil un enunțiator care se simte amenințat) *Kilogramele în plus au devenit amenințător de multe.* (Internet)).

Din punct de vedere pragmatic, în ciuda integrării lor sintactice, toate aceste construcții ale evaluării au mai multe lucruri în comun cu marcatorii discursivi de atitudine propozițională propriu-zișI, așezați parentetic în enunț. În primul rând, exprimă atitudinea propozițională a vorbitorului și în al doilea rând au ca punct de incidență în mesaj nivelul explicaturilor de ordin înalt ale enunțului. Astfel, enunțuri ca: *De când e șef, e destul de încrezut., Vasile e consternant de naiv.* plasează aserțiunile "Este încrezut." și "Este naiv." în domeniul atitudinii propoziționale de aproximare. Ele indică o apreciere care vine din partea locutorului. În construcția *om bolnăvicios de bănuitor*, standarul implicit de modalizare al adjectivului *bănuitor*

este standardul emitentului (în metalimbajul limbii naturale interpretarea este: 'Din punctul de vedere al emitentului, referentul x este bănuitor la modul bolnăvicios.'). Aceste construcții se pot ușor transpune în enunțuri cu o consecutivă superlativă: *Omul este atât de bănuitor, încât este bolnăvicios din punctul meu de vedere.* sau *Situația este atât de complicată, încât este incomodă pentru mine.* ș.a. Într-o propoziție ca *Soția mea este destul de pretențioasă.*, standardul de comunicare poate fi parafrazat prin: 'Este pretențioasă în raport cu mine, pretențioasă în raport cu alte soții, în raport cu ceea ce știu eu.' etc. În aceste situații, standardul de comparație poate fi al locutorului sau al opiniei comune. Caracterul pronunțat pragmatic al acestor enunțuri comportă instrucțiuni procedurale de recuperare a standardului implicit. Importanța mare pe care o are în comunicare exprimarea atitudinii propoziționale face ca aceasta să poată ocupa mai multe poziții sintactice: o poziție parentetică sau incidentă, deci o poziție izolată, și o poziție integrată sintactic. Indiferent însă de poziția ei sintactică, punctul de incidență cu enunțul îl reprezintă nivelul pragmasemantic al atitudinii propoziționale.

O altă subclasă a adverbialelor propoziționale de certitudine este și aceea a *modalizatorilor epistemici*, de tipul *știut că, unanim admis că, cunoscut că, recunoscut că, adevărat că, dovedit că, arătat că, demonstrat că* ș.a. La Pană Dindelegan (1992) locuțiunile adverbiale epistemice apar încadrate ca predicate semantice *adjectival-adverbiale*, denumirea vrând să denote istoria lor derivativă. Ele sunt la origine adjective care s-au adverbializat în condiții semantice și contextuale bine definite, și anume au trecut în poziția 1 argumentală din poziția argumentală 2 pe care o aveau ca adjective (*ibidem*, p. 67). În afară de modalizatorii epistemici de tip adverbial, există și o realizare verbală a modalizării epistemice, ca de exemplu: *știu că, admit că, cunosc că, recunosc că, dovedesc că, arăt că, demonstrez că, sunt sigură că, adevărul e că, realitatea e că, e mai presus de orice îndoială că, am convingerea că, am certitudinea că* ș.a. La prezent indicativ persoana întâi, ele au valoare de prefețe performative cu care se formează un act de vorbire din clasa promisivelor, de tipul recunoașterii, depoziției, depunerii de mărturie etc. Punctul de incidență cu enunțul este nivelul forței ilocuționare a acestuia. Se poate observa o modificare pragmatică paralelă cu derivarea morfologică. Postverbalele de la verbele declarative se situează la un alt nivel discusiv, trec de la nivelul forței ilocuționare a enunțului la cel al atitudinii propoziționale.

Clasa *formulelor modalizatoare de incertitudine*, mai săracă lexical decât prima (ceea ce dovedește că există o ierarhie a preferințelor semantice care este orientată mai mult în direcția pozitivă) este, în mare parte, alcătuită din antonimele adverbelor propoziționale de certitudine – *aparent, pesemne (că), e contestabil dacă/că, e neclar dacă, e îndoielnic dacă/că, e discutabil dacă* – sau din negarea acestora – *nu e sigur dacă/că, nu e vădit dacă/ că, nu e evident dacă/că, nu e de la sine înțeles dacă/că, nu e cert dacă/că, nu e limpede dacă/că, nu se poate încă spune dacă/că, nu există certitudinea dacă/că* –, rareori din construcții fără corespondent în

clasa modalizatoarelor de certitudine, precum (figurat) *e sub semnul întrebării dacă*. La acestea se adaugă modalizatoarele deontice cu valoare de incertitudine *poate (că), (foarte) probabil (că), (foarte) posibil (să), pesemne (că),* realizările verbale *se poate întâmpla să, cred că,* realizările nominale *şansele sunt să, există şanse să, există posibilitatea să.* Adverbele propoziționale *parcă* şi *cică*, care au conectivul *că* aglutinat, *pasămite, chipurile, aparent, în aparență* şi construcțiile *vezi Doamne, dragă Doamne* realizează o legătură sintactică prin incidență cu propoziția.

R. Zafiu în GALR (II, pp. 673–696), discutând despre calitatea verbului *a şti* de a fi factiv în anumite contexte şi nonfactiv în altele, remarcă privitor la factivitate, nonfactivitate şi contrafactivitate în general că aceste caracteristici inferențiale depind de mai mulți factori, printre care de sensul lexical al verbului, de persoana şi de modul verbului, de modalitatea afirmativă sau negativă, de conjuncția selectată şi chiar de poziția în enunț a modalizatorului.

Totodată, gradul de certitudine asupra vericondiționalității unui enunț este oscilant, depinzând de prefețele modalizante pe care le are, prefețe care introduc o calificare epistemică puternică, medie sau slabă (Caton *ap.* Chițoran, Cornilescu, 1985). Acestor calificări epistemice le corespund enunțuri cu un caracter asertiv puternic, asertiv slab şi nonasertiv. Între caracterul unui element lexical de a fi factiv, nonfactiv sau contrafactiv şi gradul de calificare epistemică există o legătură strânsă. Enunțuri modalizate cu *ştiu, sunt sigură că, neîndoielnic că, cert că, desigur că, într-adevăr* etc. au o calificare epistemică puternică, însă nu mai puternică decât calificarea epistemică transmisă doar prin modul indicativ al enunțului. Cu alte cuvinte, caracterul asertiv este mai puternic la *Ion are dreptate.*, în comparație cu *Ştiu că / neîndoielnic (că), Ion are dreptate.* Enunțuri prefațate de *cred că, probabil (că), mă gândesc că, poate, pesemne* etc. au o calificare epistemică medie, iar enunțuri cu *posibil să, există posibilitatea să, există unele şanse să, cică, pasămite* etc. au o calificare epistemică slabă. Caton arată că o propoziție nu accede la calitatea de presupoziție a unui enunț dacă are o calificare epistemică slabă. De pildă, un enunț prefixat cu o calificare epistemică medie ca:

(1) Cred că există un rege al Siamului şi el locuieşte la Paris.
(*ap.* Chițoran, Cornilescu, 1985)

este acceptabil şi este purtătorul presupoziției existenței regelui, în contextul în care forța ilocuționară a primei părți a enunțului este de aprobare sau de recunoaştere, de admitere a unei aserțiuni făcute, să zicem, de un antevorbitor, verbul *a crede* având valoarea ilocuționară parafrazabilă prin 'Ai dreptate, recunosc că, e adevărat ce zici pentru că şi eu ştiu acelaşi lucru.', iar valoarea argumentativă a părții a doua a enunțului este aceea de mențiune suplimentară, de adăugare a unei informații noi deținute de emitentul curent. Enunțul (1) prezintă caracteristica factivității în cazul în care se consideră că presupoziția aparține vorbitorilor. Cu alte cuvinte,

factivitatea se actualizează atunci când verbul *cred* are sensul de aprobare dată interlocutorului şi când apare în contextul unei reluări în ecou. Presupoziția factivă are calitatea de a fi aici o informație împărtăşită de ambii vorbitori, o informație cu un grad mare de accesibilitate, care întâi a fost asertată sau a fost făcută manifestă de unul dintre ei, iar mai apoi a fost presupozițional preluată de celălalt. Intonația poate dezambiguiza sensul opac al lui *cred*, cel care nu are o presupoziție factivă, de sensul de aprobare, *recte* de sensul cu funcționalitate factivă. Atunci când este modalizator epistemic slab, accentul frastic cade pe verbul *cred*, care e pronunțat cu mai multă energie şi este urmat de o mică pauză înainte de *că* [cred # că]. Când este marcator discursiv, accentul frastic cade în interiorul enunțului, pe grupul nominal iar marcatorul este pronunțat legato, adesea neglijent [crecă].

Dacă enunțul (1) este performat într-un context mai puțin marcat, din care plurivocitatea lipseşte şi în care verbul epistemic are sensul de "probabil că", calificarea epistemică este foarte slabă şi valoarea argumentativă este aceea a unei supoziții, enunțul devenind opac din punct de vedere semantic. Adevărul propozițiilor opace, precum *Ion crede că Pavarotti n-a murit.* nu depinde de adevărul subordonatei. În aceste condiții, informația subordonatei nu are caracter de aserțiune, iar factivitatea nu se actualizează.

Un enunț cu o calificare epistemică slabă ca (2):

(2) ?Este posibil să existe un rege al Siamului şi el locuieşte la Paris.
(*ex.* Chițoran, Cornilescu, 1985)

nu este acceptabil din cauza contradicției dintre presupoziția purtată de ultimul constituent propozițional (presupoziția existenței referentului) şi implicatura (scalară) declanşată de prima parte a enunțului (glosabilă prin: 'Este posibil să nu existe un rege al Siamului.'). Ideea că presupozițiile sunt nişte informații care trebuie să aibă o calificare epistemică puternică sau cel puțin medie constituie un argument în favoarea caracterizării presupoziției ca adevăr de fundal al aserțiunii, ca adevăr împărtăşit.

Ducrot (1972; discuție reluată în Moeschler, Reboul, 1994, pp. 221–226) vorbeşte despre *legea înlănțuirii discursive*, care prevede că numai concatenările legate de conținutul exprimat sunt acceptabile. Înlănțuirile de la (1) şi de la (2) reflectă pozitiv şi, respectiv, negativ această condiție. Dacă înlănțuirea discursivă are ca *punct de incidență* presupoziția, enunțul respectiv e inacceptabil sau foarte greu acceptabil, şi atunci într-un context marcat, particular, deoarece la prima vedere el lasă impresia de verbozitate, de redundanță inacceptabilă. Dacă calificarea de certitudine epistemică este foarte slabă, ca în cazul unor prefețe pragmatice cu *poate* sau *cică*, înlănțuirea discursivă inacceptabilă în condițiile de mai sus devine o continuare firească:

(3) a. *Clar că vine şi, prin urmare, se îndreaptă spre noi.
b. ?Probabil că vine şi, prin urmare, se îndreaptă spre noi.
c. o.k. Poate vine şi, prin urmare, se îndreaptă spre noi.

Rolul inferențial al modalizatorilor de certitudine este mai puțin unitar decât al celor de incertitudine. Am afirmat mai sus că adverbele propoziționale de certitudine sunt declanşatori ai unei presupoziții a opiniei vorbitorului şi totodată sunt formatori ai explicaturii enunțului, constituind una dintre explicaturile de ordin înalt ale acestuia. Cu alte cuvinte, adverbele modalizatoare de certitudine lexicalizează domeniul atitudinii propoziționale. Există însă contexte în care ele glisează de la nivelul atitudinii propoziționale la nivelul mai înalt, al forței ilocuționare a enunțului. Diferența dintre *El a greşit evident.*, *Evident, el a greşit.* şi *Evident, am greşit.* este de nivel de incidență la enunț. În primul caz, adverbul face parte din conținutul propozițional, în al doilea caz adverbul parentetic a devenit deja marcator discursiv şi se înscrie la nivelul atitudinii propoziționale, pentru ca în al treilea exemplu, să se localizeze la nivel de forță ilocuționară. Enunțul *Evident, el a greşit.* este constatativ, descriptiv şi opac din punct de vedere semantic, deoarece impune standardul locutorului în aprecierea valorii de adevăr. Enunțul *Evident, am greşit.* este un act de vorbire de tipul recunoaşterii sau mărturisirii.

Într-un context dialogic particularizat, atitudinea propozițională de certitudine poate declanşa o presupoziție factivă. Dacă interlocutorul întreabă *A venit?*, interogația declanşează presupoziția nonfactivă tipică pentru o interogativă totală ($p \vee \sim p$). Dacă la această întrebare se răspunde prin *Evident că a venit.*, arătând printr-un gest cum referentul stă la soare în grădină, opacitatea se anulează contextual, enunțul nu mai impune standardul epistemic al locutorului, ci adverbul propozițional declanşează, în conjuncție cu datele din context, presupoziția factivă a adevărului subordonatei. Numai în acestă situație particulară de enunțare putem spune că adverbul epistemic se comportă ca un declanşator al presupoziției factive.

Modalizatorii de incertitudine sunt nonfactivi. Majoritatea formulelor de incertitudine selectează conjuncțiile *că* şi *dacă*, ultimul fiind marcă discursivă a transpunerii în vorbire indirectă a unei interogative totale sau marcator al ipotezei. Unele se combină cu *să*, conjuncție specializată pragmatic, în sensul că indică nonfactivitatea propoziției subordonate (Pană Dindelegan, 1992). Relația dintre explicatura de incertitudine a enunțului şi presupoziția nonfactivă declanşată de adverb este unitară aici spre deosebire de enunțurile care conțin adverbe ale certitudinii. Nu mai există un contrast de semnificație între aserțiune şi presupoziția ei. De exemplu, un enunț ca *E îndoielnic că vine.* are:

(i) explicatura: E îndoielnic că p.
(ii) presupoziția nonfactivă: E posibil să p sau să ~p.

Adverbele interogative de incertitudine *oare, nu cumva*, (învt.) *au* marchează actul de interogație într-un mod special prin faptul că indică un dubiu puternic al vorbitorului și declanșează o presupoziție nonfactivă, specifică stării epistemice în care se află emitentul. Presupoziția nonfactivă este formată din disjuncția răspunsurilor posibile (cf. *Oare vine?* declanșează presupoziția 'Vorbitorul nu știe dacă vine sau nu vine.'; (p sau ~p)). Emitentul este în situația de a solicita o informație, o confirmare la o ipoteză care este pregnantă în contextul lui mental. Disjuncția de la nivelul presupoziției reprezintă ipoteza mentală a celui care lingvistic se va exprima interogativ. Considerate și mărci evidențiale (Zafiu, 2002), cu alte cuvinte mărci pargmatice discursive din punctul nostru de vedere, aceste adverbe nu numai că indică o ipoteză mentală bimembră, ci pot, de asemenea, transmite inferențial ideea unei neasumări sau a unei detașări de adevărul pe care asumpțiunea 'X vine.' o are. Dacă, să zicem, contextul este de așa natură încât interlocutorul a asertat înainte 'p' (*Vine.*), distanțarea față de veridicitatea acestei informații prin interogarea ei cu *oare* de către emitent poate avea valori interpersonale multiple (întrebare către sine sau dubiu în legătură cu evoluția evenimentelor, neîncredere în interlocutor etc.) și forțe interogative diferite[8]. Când asumpțiunea 'p' aparține interlocutorului – el este primul care o lansează în comunicare –, atunci particula *oare* din *Oare p?* (*Oare vine? / Oare o fi venind?*) capătă și o componentă citațională, specifică evidențialelor, după cum arată Zafiu (2002). În plus, trebuie să se țină cont și de modul verbului, pentru că diferențe pragmatice sesizabile survin în cazul în care acesta este la indicativ sau la una din formele prezumtivului pe care le acceptă[9]. Direcția de orientare a întrebării este de asemenea importantă. Dacă este o întrebare autoadresată, ea se apropie foarte mult de calitatea de a declanșa presupoziția nonfactivă și de a avea o forță ilocuționară interogativă slabă.

Una și aceeași prefață pragmatică modalizantă poate avea un caracter factiv sau nonfactiv după cum este afirmată sau negată. Enunțul afirmativ *(E) clar că vine.*, în contextul unei percepții directe a evenimentului sau în contextul unui cuantificator universal (*E clar că vine pentru toți.*), ori într-un context marcat de plurivocitate și de sensul acțional al recunoașterii, al aprobării, al acordului între locutori, declanșează presupoziția factivă 'El vine.'. Enunțul negativ *Nu e clar că vine.* este nonfactiv, declanșând presupoziția nonfactivă a disjuncției posibile: 'E posibil să vină sau să nu vină.'. Modalizatorul nonfactiv *nu e clar* poate selecta și conjuncția *dacă*, care acceptă lexicalizarea nonfactivității în continuarea enunțului *Nu e clar dacă vine sau nu vine.* Nonfactivitatea apare în contexte dominate de ideea de incertitudine, în contexte cu o calificare epistemică slabă, care nu

[8] Ne mai gândim la valori ca dezinteresul, neîncrederea, răceala față de interlocutor, ironia ș.a.

[9] Adverbul *oare* nu colochează cu un verb la modul prezumtiv realizat cu optativul și gerunziul: **Oare ar fi venind?*, **Oare să fi venind el cândva?*, dar corecte *Oare ar veni?, Oare să vină?; Oare să fi venit?; Oare va veni?, Oare va fi venit?*.

presupun obligatoriu plurivocitatea, deşi această caracteristică poate fi prezentă în condiţiile în care marcatorul pragmatic colochează cu *dacă*. Ca timpuri şi moduri verbale, se preferă viitorul, conjunctivul şi condiţional-optativul.

Adverbele propoziţionale *apreciative* sau de *evaluare*, de tipul *bine (că/să/dacă), rău (că/să/dacă), util, important, regretabil, uimitor, supărător, plăcut, păcat, urât, groaznic, nesănătos că/să/dacă, ruşinos, eronat, frumos, înălţător, onorant, uluitor, din fericire (că), din păcate, din nenorocire,* înscriu în domeniul atitudinii propoziţionale conţinutul subordonatei. Această clasă se caracterizează prin trăsătura factivităţii sau a nonfactivităţii propoziţiei subordonate în funcţie de conectorul cu care se combină şi de alţi parametri contextuali, cum ar fi timpul verbului, cu alte cuvinte proiecţia evenimentului în prezent sau pe axa trecutului *versus* proiecţia lui în viitor, ultima favorizând formarea unei ipoteze şi deci nonfactivitatea. Particularităţi de tipul plurivocităţii, a transpunerii unei interogaţii toatale în interogaţie indirectă – particularitate contextuală care impune selecţia conectorului *dacă* –, ori pur şi simplu o plurivocitate interioară, care indică faptul că enunţiatorul este angajat într-un proces deliberativ şi lansează o ipoteză impun enunţului diverse forţe ilocuţionare la care factivitatea este sensibilă. Cu alte cuvinte, evaluarea epistemică nu vizează valoarea de adevăr a propoziţiei subordonate în mod absolut, ci evaluarea ei în raport cu un set de asumpţiuni ale vorbitorului, adică o evaluare în raport cu standardele emitentului. În mod normal, enunţurile cu adverbe apreciative au un profil inferenţial mai modest decât enunţurile cu adverbe de certitudine, dar identic cu al enunţurilor cu adverbe de incertitudine. O frază ca *E groaznic dacă se supără.* are:

(i) explicatura: groaznic (p).
(ii) presupoziţia nonfactivă: E posibil p sau ~p.

Relaţia dintre explicatură şi presupoziţia posibilităţii, pe care o putem numi şi presupoziţia indecidabilului, este mai unitară şi mai strânsă.

Subclasa adverbelor propoziţionale deontice, de tipul lui *obligatoriu să, necesar să,* (popular) *musai să, interzis să, permis să,* se caracterizează prin nonfactivitate. Un enunţ ca *E obligatoriu să vină Ion.* declanşează presupoziţia nonfactivă 'Ion este posibil să vină sau să nu vină. (posibil p sau non-p)' şi implicaţia logică 'Nu este posibil ca Ion să nu vină.'. Conectorul conjuncţional *să* este marcă a caracterului nonasertiv al subordonatei. Factori pragmatici importanţi care influenţează interpretarea inferenţială a enunţului sunt domeniul operatorului deontic, în sensul că trebuie să se decidă dacă acesta reprezintă opinia generală sau opinia vorbitorului, forţa ilocuţionară indirectă a acestor enunţuri, de permisiune, de interdicţie. Toate aceste elemente fac ca enunţurile astfel modalizate să fie nişte comunicări predominant descriptive, însă cu forţă prescriptivă, acţională, indirectă.

Verbele şi expresiile modale deontice, care exprimă ideea de posibilitate de tip deontic, *i.e.* de permisiune – *a putea, a avea voie, a avea permisiunea* – şi ideea

de necesitate de tip deontic, *i.e.* de obligație – *a nu avea voie, a trebui să, a fi necesar să, a fi neapărată nevoie,* (popular) *a fi musai* etc. – cunosc o utilizare performativă atunci când vorbitorul însuşi este sursa modalității (Chițoran, Cornilescu, 1985, p. 138). Relația semantică:

$$\sim \Diamond_D p \equiv \Box_D \sim p$$

are aceeaşi presupoziție factivă. Fraza *Nu se poate să stați trei în bancă.*, a cărei formă logică este '$\sim \Diamond_D$ p' şi fraza *Nu trebuie să stați trei în bancă.*, cu forma logică '$\Box_D \sim$p', au presupoziția factivă "Stați trei în bancă.". Ea participă la formarea sensului acțional de a interzice această acțiune. Echivalența:

$$\Diamond_D \sim p \equiv \sim \Box_D p$$

care există între enunțurile *Poți să nu vii dacă eşti obosit.* şi *Nu trebuie să vii dacă eşti obosit.* au aceeaşi presupoziție, şi anume aceea de "Urma să vii.", iar valorile acționale indică autoritatea necesară pe care o deține emitentul pentru a acorda o permisiune (cf. *ibidem*).

Diferența dintre *Nu se poate să stați trei în bancă.* şi *Imposibil / Inacceptabil să stați trei în bancă.* este la nivel acțional. Adverbele de atitudine propozițională pot să nu prezinte o valoare ilocuționară evidentă. Ele pot fi descriptive, înfățişând opinia comună, nerealizând neapărat un act indirect de vorbire. În concluzie, verbele modale deontice acționează la nivelul ilocuționar al enunțului, iar adverbele coresunzătoare lor acționează la un nivel mai "jos", şi anume la acela al atitudinii propoziționale a enunțului. Atât verbele modale cât şi adverbele corespondente lor sunt declanşatori de presupoziții factive. Cu alte cuvinte, caracterul inferențial s-a păstrat de la o clasă morfologică, şi totodată pragmatică, la alta.

Adverbele evidențiale inferențiale ca *pesemne, poate* ş.a. fac parte tot din clasa marcatorilor discursivi de atitudine propozițională. În măsura în care indică incertitudinea vorbitorului, sunt nonfactive.

Adverbele evidențiale ale percepției, ca *parcă, aparent, în aparență, acum*, mai ales în varianta *acuma* din limba vorbită, interjecția prezentativă *uite*, verbul *a vedea* atunci când are sens epistemic, folosit la persoana întâi indicativ prezent, se comportă ca elemente de explicitare sau ca declanşatori de presupoziții nonfactive în funcție de calificarea epistemică pe care o au. Dacă exprimă certitudinea, cum este cazul lui *acum, văd,* şi *uite*, sunt marcatori discursivi ai atitudinii epistemice, care achiziționează şi funcționalități discursive suplimentare de punctare a semnificației fiind totodată şi declanşatori ai presupoziției factive. (cf. *Văd că ai prins curaj.; Uite că n-a fost în stare să repare uşa.; Acum, el a rămas şocat de ce-a văzut.; Acuma, te întreb şi eu ca prostu', ca să mă aflu în treabă...; Oh, acuma ştiu de ce!* (Internet)). Presupoziția factivă intră într-o relație unitară cu enunțul,

având rolul de a accentua asertivitatea acestuia. Dacă au o calificare epistemică slabă şi exprimă incertitudinea, sunt nonfactive (cf. *Parcă se vede ceva.; Aparent e vesel, dar cu el nu poţi să ştii niciodată.*).

Mărcile evidenţiale citaţionale, dintre care unele sunt adverbe de enunţ, se polarizează, ca şi cele ale percepţiei. Polarizarea se face însă într-un mod diferit, şi anume în marcatori discursivi ai plurivocităţii şi marcatori discursivi care declanşează contrafactive.

Maractorul discursiv *zice* este un semn verbal a trecerii de la vorbirea indirectă la vorbirea directă. Dovada pragmatizării lui tot mai pronunţate este forma fonetică foarte alterată pe care o poate avea în vorbirea orală (cf. *"Lenuţo, unde, unde sum boii?" Ice, "vine, mămică", ce, "vine şi iei".* (*Texte dialectale Muntenia I*, Ed. Acad. R.S.R., 1973)). Caracterul polifonic şi nemarcat de factivitate al acestor enunţuri este evident. Gradul lor de asertivitate este extrem de mare, "nemailăsând loc" unei presupoziţii de tip factiv.

Enunţurile prefixate de mărci citaţionale care indică dubiul, cum ar fi *cică, pasămite, chipurile, cum că, vezi Doamne*, declanşează o presupoziţie contrafactivă. Componenta lor polifonică este mai scăzută decât în cazul enunţurilor cu marca *zice*, iar calificarea epistemică este foarte slabă. Presupoziţia contrafactivă intră într-o relaţie de opoziţie cu aserţiunea enunţului şi într-o relaţie de contrast mai slab cu explicatura acetuia. De exemplu, enunţul *Cică vine.* are următorul parcurs interpretativ:

(i) aserţiunea: p.
(ii) explicatura: Vorbitorul nu crede că p.
(iii) presupoziţia nonfactivă: ~p.

Şi aici înregistrăm o posibilă alunecare a semnificaţiei de la calificarea epistemică medie a explicaturii la valoarea epistemică cea mai slabă pe care o are nivelul presupoziţional al enunţului. Caracterul relativ al informaţiei se datorează acestor glisări ale semnificaţiei de la o calificare epistemică la alta.

În concluzie, balansul continuu între nivelul atitudinii propoziţionale, nivelul forţei ilocuţionare, nivelul presupoziţional factiv, nonfactiv şi contrafactiv nu depinde doar de conectorii selectaţi şi de sensul adverbelor de atitudine propoziţională. Capacitatea adverbelor de enunţ, de a declaşa un tip sau altul de acţiune procedurală credem că este determinat şi de sensul lexical, de gradul de calificare epistemică, de componenta polifonică şi de felul cum se realizează polifonia: ca reluare sau ca mimesis a unei alte voci. Mai depinde de gramatica verbului din subordonată, de valoarea argumentativă şi ilocuţionară a întregii secvenţe şi de alte asumpţiuni contextuale. În cele de mai sus nu s-a putut măsura exact aportul pe care le au aceste caracteristici, ci doar s-au schiţat unele căi de analiză.

Dintre cele trei mari clase de adverbe propoziţionale – adverbele de certitudine, de incertitudine şi evidenţiale – cel mai puţin unitar se comportă

adverbele de certitudine. Ele înscriu conținutul propozițional în domeniul atitudinii propoziționale și lexicalizează standardul epistemic al emitentului. De asemenea, în mod normal, ele declanșează presupoziția opiniei vorbitorului. Adverbele de certitudine formează un context opac, în care adevărul enunțului nu depinde de adevărul subordonatei. Ele pot glisa de la nivelul atitudinii propoziționale la nivelul forței ilocuționare a enunțului. De asemenea, într-un context de plurivocitate și de asumpțiuni contextuale foarte puternice, pot să funcționeze ca declanșatori ai unei presupoziții factive. Presupozițiile factive mai apar la enunțurile cu adverbe de certitudine în cadrul mișcărilor conversaționale de reluare, de aprobare, de acord cu interlocutorul, mișcări care sunt răspunzătoare de formarea fondului comun de cunoștințe. Presupozițiile nonfactive sunt specifice adverbelor de incertitudine, iar cele contrafactive – adverbelor epistemice care indică dubiul. Efectele contextuale pe care le au presupozțiile nonfactive sunt de a indica o asumpțiune contextuală care are, cum ar spune Grice, o bază de nonvericondiționalitate. Epistemic vorbind, ele indică un context mental care poate evolua spre o supoziție, spre o ipoteză. Locutorul nu poate decide încă, conform enciclopediei de care dispune, pe care dintre termenii disjuncției să îl anuleze și pe care să îl păstreze. Presupozițiile contrafactive elimină o asumpțiune din backgroundul enciclopedic. Evoluția ulterioară a discursului este sensibilă la toate aceste operații.

Dincolo de acești parametri pragmatici care se distribuie diferit de la o subclasă la alta a adeverbelor de atitudine propozițională, ceea ce există constant la toate subclasele menționate sunt: componenta metacomunicativă, care impune instanța emitentului ca arhitect al discursului și calificarea epistemică a conținutului propozițional. În privința calificării epistemice, am arătat că aceasta se calculează în funcție de toate nivelele enunțului și că, de regulă, are gradul epistemic al nivelului discursiv cu cea mai slabă calificare. Cu totul altfel spus, modul nostru de a fi încredințați de adevărul unei informații se caracterizează prin relativizare.

Continuitatea conceptelor: postulatele de sens

Sensurile lexicale ale unei limbi, care sunt numeroase, dar finite, se combină sistematic pentru a da sensuri propoziționale infinite. Pragmatica este interesată, între altele, și de contribuția cuvintelor la componenta presupozițională a sensului. Descompunerea cuvintelor în trăsături de sens a fost văzută inițial ca o proprietate intrinsecă a cuvintelor și ca o caracteristică înnăscută a utilizatorului unei limbi naturale. Analiza componențială a unui cuvânt de tipul *mamă* în [+ părinte, +femeie] îndreptățește derivarea implicațiilor logice ale propoziției de tipul *Andreea este mamă.* în 'Andreea este părinte.' și în 'Andreea este femeie.'. Aceste inferențe reprezintă o contribuție sistematică pe care cuvântul *mamă* aduce într-un enunț. Banalitatea lor aparentă este înșelătoare. Aceste inferențe, includem

aici şi presupoziţiile, reprezintă liniile principale de interpretare a unei propoziţii care conţine lexemul *mamă*.

La început, analiza componenţială a sensului cuvintelor a ridicat unele probleme de natură filosofică. La un moment dat, în cadrul istoriei evoluţiei domeniului s-a specificat că unele trăsături semantice sunt universale şi că semnele nu reflectă gândirea ştiinţifică şi tehnică, ci reflectă taxonomiile empirice ale vorbitorilor, potrivit cărora, o trăsătură a lexemului *balenă* poate să fie cea de [+peşte], iar nu cea de [+mamifer] (Lyons, 1977). Pentru studiul sensului inferenţial, cea mai importantă achiziţie din domeniul analizei trăsăturilor semantice a fost descoperirea că lexemele au o structură semantică internă care oglindeşte structura sintactică a propoziţiilor şi a sintagmelor (Weinreich, 1966, *ap.* Lyons, 1977, pp. 317–335), deci că trăsăturile de sens se organizează ierarhic, prin urmare sintactic, în procesul de lexicalizare. Astfel, sensul lexemelor care desemnează concepte complexe a început să fie descris prin intermediul unor expresii sintactice complexe din calculul logic al predicatelor. Lexemele *mamă* şi *soţie* sunt traduse prin reprezentarea relaţiilor dintre conceptele din care sunt alcătuite, ca în:

'mamă' = λ x [părinte' (x) $\wedge$ femeie' (x)]
'soţie' = λ x [căsătorit' (x) $\wedge$ femeie' (x)]

unde simbolul grecesc λ desemnează operatorul lambda utilizat în semantica calculului intensional al predicatelor cu care se definesc într-un mod sistematic proprietăţi complexe în termeni de proprietăţi deja date (Chierchia, McConnell-Ginet, 1990). Aceste traduceri folosesc alături de operatorul lambda şi conjuncţia logică ($\wedge$). Ele arată că L-implicaţiile derivabile din structura unui cuvânt se bazează pe proprietăţile logice ale cuvântului, pe constantele lui logice, şi anume operatorul lambda şi conjuncţia logică. Lyons (1977) demonstrează că trăsăturile de sens se structurează şi cu ajutorul disjuncţiei logice, operatorul '$\vee$', pentru unele cuvinte ca *frate vitreg* sau *cumnat*, dar nu este cazul să se intre aici în mai multe detalii.

În cele din urmă, se va renunţa la structurile decompoziţionaliste, deci la reprezentarea structurii cuvântului conform organizării ierarhice sau sintactice a trăsăturilor de sens, în favoarea postulatelor de sens. Motivele sunt de ordin tehnic – structurile decompoziţionaliste nu sunt suficient de elastice –, cât şi de ordin psihologic. S-a constatat că punctul de vedere atomar asupra vocabularului, în care acesta era văzut ca o reţea de trăsături atomice de sens, nu se susţine. A început să se vorbească tot mai des despre lexiconul mental ca fiind o reţea, în care cuvintele, văzute global, ca întreguri, sunt nodurile acestei reţele între care există relaţii variate cu celelalte cuvinte. Toate tipurile de relaţii structurale de la nivel de vocabular sunt de fapt relaţii într-o reţea. Cu alte cuvinte, lexemele sunt depozitate în lexiconul nostru mental în câmpuri semantice şi stabilesc unele cu altele diverse relaţii.

Datele oferite de psiholingvistică despre comprehensiune şi despre uşurinţa de a accesa cuvinte oricât de complexe nu au constituit contraargumente la teoria decompoziţionalistă a sensului lexical. Teoria postulatelor de sens este o alternativă mai apropiată pentru aspectul psihologic al procesării semantice a sensului lexemelor. Postulatele de sens pot să fie văzute ca nişte constrângeri asupra relaţiilor dintre elementele lexicale (Chierchia, McConnell-Ginet, 1990, pp. 360–366).

Postulatele de sens lucrează cu expresii de bază, *i.e.* concepte, fără a considera că unele sunt mai complexe decât altele după complexitatea descompunerii lor, aşa cum face teoria decompoziţionalistă. Uneori, analizele decompoziţionalistă şi a postulatelor de sens seamănă foarte mult. Postulatele de sens pentru conceptele *mamă* şi *femeie* sunt:

$\Box \forall x \forall y$ [mamă'(x,y) → (femeie'(x) ∧ părinte'(x,y))]
$\Box \forall x$ [femeie'(x) → ~bărbat'(x)].
(Chierchia, McConnell-Ginet, 1990, p. 364)

Aceast tip de analiză are mai multe avantaje. Primul ar fi acela că expresia de bază *mamă'* nu devine inutilă, superfluă, atunci când conceptele pe care ea le desemnează devin analizabile prin introducerea unor noi concepte, ci dimpotrivă se află mai multe despre acest cuvânt în momentul în care se cunosc relaţiile pe care le întreţine cu alte concepte. Postulatul de sens arată că între "conceptul mai timpuriu" de *mamă'* şi alte concepte, precum *femeie'*, *părinte'*, *~bărbat'* se formează anumite opinii, "credinţe" (cf. în engl. *beliefs*), care mai târziu vor avea un rol de jucat în formarea implicaturilor (*ibidem*). Evidenţele psiholingvistice arată că utilizatorul limbii achiziţionează mai de timpuriu cuvântul *mamă* sau *tată* în comparaţie cu lexemele *părinte, femeie* şi *bărbat*. În teoria descompunerii în trăsături de sens, conceptul timpuriu de *mamă'* este înlocuit de expresia sintactică, *i.e.*descompusă în sememe, " λ x [părinte' (x) ∧ femeie' (x)]", dar cineva poate să utilizeze conceptul de "mamă" fără să aibă activate în memorie informaţia semantică de *părinte'* şi de *femeie'*, ca de exemplu în utilizări ale cuvântului de tipul *Ea mi-a fost şi mamă şi tată.* sau în sintagma *mama lupoaică*. Postulatele de sens dovedesc că în momentul în care este achiziţionat un concept nou, acesta este imediat legat de alte concepte, astfel încât se formează o *continuitate a conceptelor*. Vocabularul se dezvoltă o dată cu stabilirea unor legături conceptuale şi aceste legături conceptuale se fac de-a lungul liniilor de implicaţie logică dintre cuvinte (*ibidem,* p. 365). Prin urmare, postulatele de sens sunt o dovadă care sprijină punctul de vedere că lexiconul mental este structurat într-o reţea conceptuală. Teoria descompunerii semantice a cuvintelor arată că legătura între lexeme se face prin acele proprietăţi semantice care sunt comune unor grupuri de cuvinte. Altfel spus, teoria descompunerii semantice merge pe ideea de echivalenţă, în timp ce teoria postulatelor de sens se axează pe ideea de implicaţie logică între concepte şi, mai departe, între cuvinte. Relaţia de implicaţie logică este o relaţie unidirecţionată,

sensul că o propoziție declanșează implicația logică și niciodată invers, că lexemul are anumite implicații conceptuale, iar nu că implicațiile lui conceptuale se amalgamează ca să genereze cuvântul. De exemplu, progresul în cunoaștere presupune avansarea de la propoziția (1a) la implicația ei logică (1b) și nu invers:

(1) a. Vasile l-a ucis pe portar.
b. > Vasile a fost cauza morții portarului.

sau de la lexemul *a ucide* la implicațiile sale conforme postulatului de sens (1c):

c. □∀x ∀y [ucide' (x, y) → A FI CAUZA (x, DEVENI (mort' (y)))].

În concluzie, postulatele de sens sunt mai flexibile și adecvate punctului de vedere că vocabularul este o rețea, dar cel mai important lucru pentru discuția de față este faptul că ele indică și alte locuri de unde se dezvoltă inferențele semantice în afară de sensul propozițional, precum și cât este de impregnată de inferențe comunicarea și interpretarea sensului comunicat.

Informații pragmatice procedurale, nondescriptive, nonconceptuale, impun constrângeri asupra interpretării conținutului propozițional. Ele orientează interlocutorul asupra felului în care trebuie să dezvolte interpretarea mesajului, la sugestia emitentului, ce elemente din backgroundul comun de cunoștințe devin relevante în acel context. În propoziții ca: *Științific vorbind, balena este un mamifer.* sau ca *James Bond o iubește chiar pe Sofia Loren.* (*ap.* Chierchia, McConnell-Ginet, 1990, p. 387), marcatorii pragmatici *științific vorbind* și *chiar* nu au un sens descriptiv, ci au numai un sens presupozițional. Cu ajutorul informațiilor presupoziționale pe care ei le transmit, interlocutorul integrează conținutul propoziției în context, extrage inferențele și revizuiește unele asumpțiuni pe care le deține deja. Conectorii pragmatici *științific vorbind* și *chiar* sunt cuvinte cu sens presupozițional. Între ei există unele diferențe. Marcatorul de tematizare *științific vorbind* are și sens descriptiv, sens lingvistic sau compozițional, dar are și sens nonvericondițional, presupozițional, pe când conectorul *chiar* are numai un sens presupozițional. *Chiar* indică interlocutorului contextul în care să interpreteze forma logică a propoziției. El introduce în interpretarea propoziției un *postulat presupozițional.* Acest postulat presupozițional semnalizează clasa de elemente individuale ce trebuie luată în considerare și o "măsură a probabilității". Postulatul presupozițional pentru marcatorul discursiv *chiar* este următorul:

(2) O propoziție asociată cu forma logică [[chiarN] Propoziție] este admisă într-un context *c* numai dacă următoarea condiție se respectă:
contextul *c* specifică o măsură a probabilității și o clasă A din universul de discurs, astfel încât, pentru fiecare element al calsei, probabilitatea ca

[[interpretarea propoziției]] = 1 pentru toate elementele individuale ale clasei să fie mai mare decât
[[interpretarea propoziției]] = 1 numai pentru un element individual al clasei, reprezentat aici de Sofia Loren.
(Chierchia, McConnell-Ginet, 1990, p. 387)

De aici se pot mai departe forma anumite implicaturi conversaționale particularizate ca, de exemplu, implicatura că James Bond este o persoană afectuoasă, iubitoare, și că Sofia Loren este, dimpotrivă, o persoană de care nu te poți atașa ușor.

Conform acestei concepții, intrările lexicale ale unor cuvinte cu încărcătură inferențială ar trebui să aibă pe lângă postulatele răspunzătoare de sensul lexical și postulate presupoziționale (scheme presupoziționale). Presupozițiile și implicațiile logice lexicale reprezentate sub forma postulatelor de sens asigură continuitatea conceptuală fără de care comunicarea nu s-ar putea dezvolta ca formă de cunoaștere. Conectorii pragmatici și marcatorii discursivi care sunt declanșatori presupoziționali fac legătura între o propoziție de presupoziția ei, stabilesc conexiunile conceptuale între propoziții, între ceea ce este enunțat și context, impun condiții asupra felului în care trebuie organizat contextul pentru ca enunțul să fie adecvat, prin urmare impun condiții de interpretare. Am văzut mai sus că aceste condiții contextuale se traduc prin anumite standarde de referențialitate (în cazul lui *chiar*) sau anumite standarde ale emitentului de calificare epistemică puternică, medie și slabă (în cazul adverbelor de certitudine, incertitudine și deontice), sau standarde de evaluare atitudinală (în cazul adverbelor apreciative) ș.a.

Prin toată această prezentare a declanșatorilor, s-a căutat indirect să se justifice unele afirmații care pot părea *pro domo sua*, de tipul celei că în limbă "nu există nimic care să nu fie pragmatic, inclusiv sensul lexical" (Măgureanu, 1983, p. 441).

Condiţiile de filtrare ale presupoziţiilor

Treptat, cercetarea s-a îndreptat spre o abordare pragmatică a presupoziției. Nu se poate vorbi de o distincție presupoziție semantică *vs.* presupoziție pragmatică, ci de o abordare semantică a presupoziției, în logica bivalentă, și de o abordare pragmatică a ei. Definițiile pragmatice ale presupoziției, definițiile lui Stalnaker, Lakoff, Karttunen[10] și a altor teoreticieni, spun în esență că presupozițiile, în abordarea lor pragmatică, sunt niște propoziții logic implicate de *context* ori de câte ori propoziția care le declanșează este asertabilă în acel context (Chierchia, McConnell-Ginet, 1991).

Presupozițiile au două proprietăți problematice: *anularea* și *proiectarea* sau propulsarea lor la nivel de frază. Prin anulare se înțelege acea situație în care o

[10] Pentru o prezentare a lor v. Levinson (1983), Chițoran, Cornilescu (1985).

pesupoziție nu se mai susține în anumite contexte lingvistice imediate sau într-un context mai mare, al discursului, de pildă, ori dispare în anumite circumstanțe în care asumpțiuni contrare apar. De exemplu, verbul *a şti* la persoana a treia se comportă ca un verb factiv, deci presupune adevărul propoziției subordonate, astfel fraza (1a) are presupoziția (1b), care nu se declanşează în cazul unei fraze construite cu acelaşi verb, dar la persoana întâi, deci (1c) nu mai are presupoziția lui (1d):

(1) a. Petru nu ştie că Vasile a câştigat lozul cel mare.
b. > Vasile a câştigat.
c. Nu ştiu că Vasile a câştigat.

Un exemplu de anulare a presupoziției în cazul unor asumpțiuni contextuale contrare, deşi propoziția temporală în mod normal funcționează ca un declanşator de presupoziții pozitive, este:

(2) El a murit înainte să-şi termine teza.
(*ap.* Levinson, 1983, p. 187)

Tot un tip de anulare a presupoziției este la (3a), unde presupoziția (3c), este blocată de datele contextuale deja existente:

(3) a. Vasile nu a reuşit să intre la drept, dar de fapt el nici nu a încercat să dea examenul de admitere. (asumpțiune contextuală)
c. > Vasile a încercat să intre la drept. (presupoziție anulată)

Anularea este o caracteristică prin care presupozițiile se deosebesc de implicațiile logice. Faptul că se poate nega presupoziția unei propoziții fără ca să se ajungă în mod obligatoriu la o contradicție constituie diferența între cele două tipuri de inferențe. Se poate spune *Martin regretă că nu a fost în Himalaia, dar de fapt a fost, însă nu-şi mai aminteşte.* ceea ce reprezintă o frază perfect acceptabilă, pe când negarea deschisă a unei L-implicații duce la un enunț inacceptabil, ca în: **Martin regretă că nu a fost în Himalaia, dar Himalaia nu există*[11].

O teorie a presupoziției trebuie să ofere o structură formală noțiunii de *a fi luat ca de la sine înțeles* sau, cum s-a mai zis, de a fi un *adevăr care aparține terenului comun în care se desfăşoară comunicarea,* de a fi un *adevăr de background.* Sarcinile la care trebuie să facă față o teorie formală a presupoziției sunt două: (a) să arate cum este declanşată o presupoziție şi (b) cum este proiectată presupoziția atunci când propoziția care conține declanşatorul este subordonată unei

[11] Levinson (1983) atrage atenția asupra capacității noastre de a crea contexte adecvate de interpretare chiar şi pentru propoziții anormale din punct de vedere logic sau pragmatic, de tipul celei de mai sus sau a următoarei: *Copiii lui Fred sunt hippy şi Fred nu are nici un copil.*

regente sau se află într-un raport sintactic de coordonare. Testul familiei de propoziții demonstrează că presupoziția se păstrează atunci când propoziția este negată (când apare într-un context lingvistic negativ sau are, cum se spune, un antecedent negativ), când este într-un context lingvistic interogativ sau într-unul condițional.

Langedoen și Savin (1969, *ap.* Chierchia, McConnell-Ginet, 1990, p. 288) au lansat ipoteza cumulativă, conform căreia frazele moștenesc presupozițiile propozițiilor lor componente. Adeseori însă această ipoteză nu se susține. O frază cu ***dacă dubitativ*** ca (4a), ale cărei propoziții componente sunt (4b-c)

(4) a. Dacă regele are un fiu, atunci fiul regelui e chel.
b. Regele are un fiu.
c. Fiul regelui e chel.

ar trebui să aibă, conform ipotezei cumulative, presupozițiile ambelor propoziții componente, adică "Există un rege." și "Regele are un fiu." ceea ce nu se întâmplă. Fraza (4a) nu are presupoziția celei de-a doua propoziții, ci moștenește numai presupoziția existenței regelui declanșată de ambele ei constituente propoziționale prin descrierile lor definite (Heim, 1991). Un alt exemplu este cel în care (5a) are presupoziția (5b) care nu mai supraviețuiește într-o frază de tipul lui (5c):

(5) a. Dacă unchiul ei ar fi aici, ce a pierdut Liana ar putea fi recuperat.
b. > Liana a pierdut ceva.
c. Dacă Liana a pierdut ceva, atunci ce a pierdut nu-i ceva de valoare.
(*ap.* Chierchia, McConnell-Ginet, 1990, p. 288)

Aceste fenomene au fost analizate inițial de Karttunen (1973, *ap.* Levinson, 1983), care a arătat că există elemente lingvistice care funcționează ca niște *filtre, goluri* sau *blocatori* pentru presupoziții. Filtrele opresc presupozițiile de a fi proiectate la nivel frastic în anumite contexte, iar în altele, le permit avansarea la nivel de frază, găurile lasă presupozițiile să treacă mai departe, să se ridice la nivel de frază, de enunț, iar blocatorii blochează presupozițiile, acționează de fapt asemănător filtrelor. Golurile sunt de exemplu toți declanșatorii de presupoziții, care le permit acestora să se ridice de la nivelul local de propoziție la nivelul general de frază. Blocatorii de presupoziție sunt în general *verbele de atitudine propozițională*, precum *dori, a (se) crede, a (se) imagina, a (se) visa* și *verbele dicendi*. O propoziție ca:

(6) a. Vasile se crede regele României.

nu are presupoziția

b.> Regele României există.

Sunt situații în care blocatorii permit urcarea presupoziției propoziției subordonate la nivel frastic. Propoziția (7a) are presupoziția (7b):

(7) a. Polițistul a zis că pechinezul pierdut de Liana ar putea fi găsit.
b. > Liana a pierdut ceva.

în ciuda verbului *dicendi*, care de obicei funcționează ca blocator. Se admite faptul că blocatorii lasă uneori "să se scurgă" presupozițiile.

Filtrele sunt conectivele *şi, sau, dacă ... atunci*, care împiedică o parte dintre presupozițiile propozițiilor componente să supraviețuiască la nivel frastic. Karttunen (1973, *ap.* Levinson, 1983, p. 197) stabileşte *condițiile de filtrare* ale lui *dacă... atunci* şi ale lui *şi,* care sunt comune, precum şi ale lui *sau*, arătând că acest fenomen este descriptibil prin reguli:

(8) Într-o propoziție de forma *dacă p, atunci q* (şi de forma *p şi q*) presupozițiile părților vor fi moştenite de întreg, numai dacă nu cumva q presupune r şi p implică logic r.

(9) Într-o propoziție de forma *p sau q* presupozițiile părților vor fi moştenite de întreg doar în cazul în care q presupune r şi ~ p implică logic r.

În cazul frazei (5c), antecedentul condiționalului (q) presupune *Liana a pierdut ceva.*, prin construcția tematizată, iar consecventul (p) implică logic aceeaşi propoziție. Acesta este un caz de filtrare care respectă condiția (8), dacă se ține cont că orice propoziție se autoimplică logic (cf. tautologia din logica bivalentă: p → p). Propoziția (5a) moştenește presupoziția consecventului, deoarece nu se pune problema ca antecedentul de la (5a) să L-implice presupoziția consecventului. Fraza (10a) construită cu conectorul *şi*:

(10) a. Ioana are trei fetițe şi toate fetițele ei dorm la ora asta.
b. > Ioana are copii.

nu moştenește presupoziția celui de-al doilea conjunct al ei care este (10b) deoarece primul conjunct al frazei L-implică inferența (10b). Informația (10b) se află sub formă de implicație logică la nivelul primului conjunct al lui (10a) şi sub formă de presupoziție la nivelul celui de-al doilea conjunct al frazei (10a). Se consideră astfel că *şi* filtrează informațiile aduse de al doilea conjunct şi elimină presupoziția acestuia ca fiind nonnecesară la nivelul întregii fraze din moment ce se regăseşte sub formă de implicație logică cu o propoziție mai înainte. O dovadă că la nivel de frază nu există presupoziția (10b) este aceea că fraza *Ioana are trei fetițe şi toate fetițele ei dorm la ora asta.* este un răspuns perfect pentru o

întrebare de genul *Are Ioana copii?*, ceea ce înseamnă că (10b) este asertat (Chierchia, McConnell-Ginet, 1990, p. 296).

Generalizarea proprietăților empirice ale filtrelor conjunctiv și condițional este:

(11) *p și q* și *dacă p, atunci q*, enunțate într-un context, moștenesc toate presupozițiile lui *p* și ale lui *q*, în afară de orice presupoziție a lui *q* care este logic implicată contextual de *p*, cu alte cuvinte care este L-implicată de *p* împreună cu propozițiile care există deja în context (sau în fondul comun de asumpțiuni).
(Chierchia, McConnell-Ginet, 1990, p. 296)

Karttunen și Peters (*ap.* Levinson 1983, Heim 1991), într-o concepție tributară gramaticii lui Montague, enunță condițiile de filtrare ale functorului *dacă* în următorul fel:

(12) Presupoziția construcției cu *dacă A, atunci B* este p' ∧ (p → q'), unde A are conținutul vericondițional p și presupoziția p', iar B are conținutul vericondițional q și presupoziția q'.
(*ap.* Heim, 1991, p. 398)

Aceste condiții de filtrare trebuie înțelese în contextul în care Karttunen și Peters prevăd ca gramatica să ofere trei tipuri de informație pentru fiecare element lexical: conținutul vericondițional al acestuia, conținutul presupozițional și *proprietatea de a moșteni presupoziții*, (cf. în engl. *heritage property*). Nu orice enunț are proprietatea de a moșteni informații presupozitionale. Proprietatea de a moșteni presupoziții depinde de conector, dacă acesta lasă să treacă la nivel de frază presupozițiile argumentelor lui. De exemplu, *dacă* este un functor care are două argumente propoziționale A și B, și care are proprietatea de a moșteni inferențe presupozitionale în condițiile expuse la (12). Critica pe care o aduce Gazdar acestei teorii o face în numele dezideratului științific de a avea o teorie cu o putere explicativă mai mare care să nu stipuleze (12) ca o condiție specifică, proprie lui *dacă*, ci mai curând condiția (12) să fie derivată pe baza unor principii generale și a unor proprietăți specifice ale conectorului (Heim, 1991). Gazdar propune astfel să se renunțe la conceptul de *proprietate de moștenire* și să se păstreze numai conceptele de conținut propozițional și conținut presupozițional. Nu trebuie să se piardă din vedere că enunțurile au capacitatea să schimbe contextul în care apar. Anularea și filtrarea presupozițiilor, arată Gazdar, este o strategie de menținere a consistenței în timpul schimbării contextului, ea nu depinde de o proprietate a conectorului de a moșteni presupoziții sau de alte proprietăți specifice lui *dacă*. Anularea presupoziției survine datorită temerii locutorilor ca enunțul să nu devină inconsistent.

Alte critici aduse condiției (12) au fost cele care susțineau că frazele cu condiționale nu presupun p → q', cum zic Karttunen și Peters, ci pur și simplu q'. De asemenea, s-a mai spus că (12) nu poate să dea seama de frazele care au condiționale, unde presupoziția antecedentului nu supraviețuiește la nivel frastic, ca în *Dacă mai târziu îmi voi da seama că nu am zis adevărul, îți voi spune.* spre deosebire de același enunț, dar cu verbul la persoana a treia, a cărui presupoziție ('Nu a spus adevărul.') se proiectează la nivel de frază: *Dacă își va da seama că nu a zis adevărul, îi va spune.* Până la urmă, punctul de vedere al lui Gazdar, acceptat în abordările ulterioare ale presupoziției, este acela că anularea și filtrarea presupozițiilor reprezintă un epifenomen al legilor care guvernează schimbarea contextului (*ap.* Heim, 1991).

Condiția de filtrare (12), într-o variantă îmbunătățită la (13), presupune postularea unei relații a enunțului cu contextul:

(13) Dacă fraza *dacă A, atunci B* este enunțată în contextul c, atunci c este contextul local pentru A, iar c + A (a se citi: "c mărit cu A") este contextul local al lui B.
(Heim, 1990)

Cu alte cuvinte, există o regulă de acceptare a unei fraze care stipulează că un context oarecare admite enunțul frastic respectiv dacă fiecare dintre constituenții propoziționali ai enunțului este admis de contextul local corespunzător lui, unde prin context se înțelege un set de propoziții.

Heim (1991) arată că sensul vericondițional al unei expresii propoziționale este predictibil pe baza *potențialului de schimbare a contextului* pe care îl are (cf. în engl. *context change potential*). Se înlocuiește împărțirea tripartită a informației deținute de elementele lexicale, de la Karttunen, Peters, cu o împărțire bipartită a fiecărei intrări lexicale. Termenul de *intrare lexicală* are o accepțiune cognitivă, tot așa cum întreaga discuție de aici se raportează la acest nivel. Astfel, există un conținut propozițional și un potențial de schimbare a contextului. Acesta din urmă reprezintă instrucțiunile de operare asupra contextului pe care le poate furniza un element lexical. Potențialul de schimbare a contextului cu care vine o propoziție ca *Plouă.* este indicația de a adăuga (*i.e.* de a intersecta) la contextul curent informația "Plouă.". Se urmărește asignarea compozițională a potențialului de schimbare a contextului pentru fiecare propoziție pentru ca această procedură să poată înlocui asignarea compozițională a condițiilor de adevăr. În abordările semantice, propoziția era văzută ca având o valoare de adevăr într-o anumită lume, mai târziu parametrii s-au mărit și s-a spus că o propoziție are o anumită valoare de adevăr într-o anumită pereche lume-timp. Aceasta este valoarea statică de adevăr a propoziției, valoarea propoziției dacă nu se are în vedere că este enunțată într-un context care are proprietatea de a se modifica continuu prin enunțări ulterioare, este

într-un cuvânt valoarea de adevăr a propoziției într-un context fix. Ea a fost redenumită de Chierchia, McConnell-Ginet (1990) ca *proto-condiția de adevăr a propoziției*. Dacă se ține cont că o propoziție interacționează într-un mod dinamic cu contextul, denumit și terenul comun, atunci se poate spune că enunțarea unei propoziții într-un context *c* conduce la formarea unui alt context *c'*. Valoarea semantică dinamică a unei propoziții este captată prin acest potențial de schimbare al contextului. Potențialul de schimbare a contextului este o funcție care adaptează contextul *c'* la noua propoziție, în sensul că se exclud asumpțiunile incompatibile cu propoziția enunțată, deci se exclud toate acele situații în care propoziția enunțată este falsă. Formal, expresia acestei funcții este:

$$(c') = \text{teren comun de asumpțiuni } c \cup \{p\}$$

unde *p* este propoziția enunțată (Chierchia, McConnell-Ginet, 1990, p. 299). După cum s-a mai spus, se urmărește înlocuirea asignării recursive a condițiilor de adevăr cu asignarea recursivă a potențialului de schimbare a contextului deținut de o propoziție, care este o funcție de la mulțimi de contexte la mulțimi de contexte și care are la bază protovaloarea de adevăr a propoziției.

Aici nu se va intra în prezentarea mai în amănunt a acestui sistem. Se mai adaugă numai că există posibilitatea de *acomodare* (sau adecvare)[12] a unei propoziții atunci când contextul nu o admite. În această situație se spune că enunțarea unei propoziții *p* în contextul *c* este nedefinită. În acest moment comunicarea poate să se întrerupă, caz destul de rar în limba naturală, sau să continue prin modificarea parțială a contextului *c* la un context mai bogat, c_x, care admite *p*, astfel încât:

$$(c') = \text{contextul parțial modificat } c_x \cup \{p\}.$$

Heim (1991) arată că fenomenul de acomodare a contextului explică de ce enunțurile pot să-și transmită presupozițiile ca informații noi[13].

Proprietățile empirice ale filtrului reprezentat de conjuncția disjunctivă *sau* sunt:

(14) O frază de forma *p sau q* moștenește presupozițiile atât ale lui *p*, cât și ale lui *q* numai dacă unul dintre disjuncți nu este contextual incompatibil cu presupozițiile celuilalt. În acest caz, presupozițiile incompatibile sunt suprimate.
(Chierchia, McConnell-Ginet, 1990, p. 297)

---

[12] Termenul de *acomodare*, cu varianta *adecvare*, are o accepțiune foarte tehnică în acest context teoretic de discuție a presupozițiilor. Cu toate acestea, *acomodarea* propozițiilor este un aspect de care depinde *adecvarea* lor, despre care am discutat mai sus.

[13] La Stefănescu (2007, pp. 113–132) se prezintă dezvoltări ale acestei chestiuni.

O frază de tipul lui (15a) moşteneşte presupoziţiile ambilor ei constituenţi, (15b-c), deoarece nu se pune problema incompatibilităţii semantice a acestora

(15) a. Sau fratele cel mare cânta la pian, sau fratele cel mic la vioară (nu-mi mai amintesc bine care).
b. > Unul din fraţi cânta la pian.
c. > Unul din fraţi cânta la vioară.

pe când într-o frază ca (16a) se observă o incompatibilitate între presupoziţia primului conjunct şi ceea ce asertează al doilea conjunct, urmarea fiind că presupoziţia (16b) este anulată la nivel frastic

(16) a. Sau băiatul cel mare cânta la pian sau nimeni în acea familie nu cânta la nici un instrument.
b. > Cineva cânta la pian.

Dacă ordinea constituenţilor se schimbă şi se obţine un enunţ de tipul lui *Nimeni în acea familie nu cânta la nici un instrument sau băiatul cel mare cânta la pian.*, se observă că atât conţinutul vericondiţional, cât şi proprietăţile presupoziţionale ale lui *p sau q* şi *q sau p* sunt simetrice.

Din expunerea acestor modele teoretice s-a putut vedea că rezultatele la care s-a ajuns în analiza conectorilor *and, if* şi *or* din limba engleză se potrivesc perfect cu proprietăţile conectorilor *şi, dacă... atunci* şi *sau* din limba română. Aceasta nu este o asemănare accidentală între cele două limbi. Aceleaşi proprietăţi de proiecţie au conectorii analogi din oricare altă limbă modernă. Prin urmare, proprietăţile de proiecţie ale conectorilor sunt mecanisme ale limbajului minţii. Ele se adaugă universaliilor formale ale limbii (Crystal, 1987). În literatura de specialitate, s-a pus şi problema dacă ar fi posibil ca o limbă oarecare să asocieze conjuncţiei coordonatoare proprietăţile de proiecţie care în română sau în engleză sunt asociate cu disjuncţia, iar răspunsul a fost negativ (Chierchia, McConnell-Ginet, 1990, p. 299). Lucrurile se petrec astfel deoarece proprietăţile de proiecţie ale conectivelor nu decurg din sensurile lor, ci din principii generale de desfăşurare a discursului, din nişte condiţii sau reguli care operează între conţinutul propoziţional şi presupoziţional al constituenţilor frastici şi contextul văzut din perspectiva desfăşurării comunicării.

BCUIAŞI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CONECTORI NATURALI, CONECTORI LOGICI: GENERALITĂŢI

Conectorii logici aparţin diverselor limbaje formale ale logicii. Mai precis, logica porpoziţională (cunoscută şi sub denumirile de "calculul propoziţional", "logica propoziţiilor", "calculul logic al propoziţiilor") se ocupă cu analiza propoziţiilor complexe construite cu ajutorul negaţiei, conjuncţiei, disjuncţiei şi al implicaţiei. Astfel, conectorii utilizaţi în calculul propoziţional sunt: $\wedge$, $\vee$, $\equiv$ $\rightarrow$ şi $\sim$. Ei corespund doar parţial unor conjuncţii coordonatoare şi subordonatoare din limba naturală - *şi, sau, dacă* şi *dacă şi numai dacă* (abreviat frecvent în literatura de specialitate *ddacă* şi aproape inexistent în uzul curent al limbii (române). În afara acestor conectori, semnul '$\sim$' indică negaţia, care în limba naturală este un fenomen mult mai complex decât în calculul propoziţional din logică, deoarece inevitabil este legat de referenţialitate, de cuantificare, de negaţia metalingvistică, toate fenomene semantice complexe. În afară de aceasta, intuitiv vorbind, negaţia nu este simţită în limba naturală ca fiind un conector, adică – conform percepţiei comune – un element care leagă o propoziţie de o altă propoziţie.

Pe de altă parte, nu toţi conectorii din limbajul natural şi marcatorii discursivi au un corespondent în limbajul logic, mai mult, statutul semantic, sintactic, pragmatic şi stilistic al conectorilor naturali este variat, adeseori incert şi caracterizat prin eterogenitate. Cu această calitate de conector al limbii naturale sau de conector textual fără corespondent în limbajul logic funcţionează prepoziţiile, majoritatea conjuncţiilor circumstanţiale, adverbele de enunţare, mărcile pragmatice şi metalingvistice, marcatorii discursivi, convenţiile de notaţie care structurează un text, de tipul lui *vz., cf., infra, super, recto, verso* etc., chiar şi semnele grafice speciale, cum ar fi săgeata, steluţele, acolada, parantezele, numerotările ş.a., chiar dacă aportul acestora la conectare are o contribuţie marginală.

Revenind la lista conectorilor din calculul logic al propoziţiilor, se mai poate spune că sensul *functorilor de adevăr* – alt nume pentru negaţie, conjuncţie, disjuncţie şi implicaţie – se află la baza "trunchiului" din care se dezvoltă semnificaţia celorlalţi conectori importanţi ai limbii naturale. În ce sens se poate face această afirmaţie? Având în vedere faptul că definiţia conjuncţiei logice şi a negaţiei, după cum se va arăta succint şi mai jos, sunt la baza definiţiilor disjuncţiei

şi implicaţiei, putem spune că primii doi conectori primari – conjuncţia logică şi negaţia – sunt cei cu care se definesc ceilalţi conectori logici. De asemenea, cu ajutorul negaţiei, conjuncţiei, disjuncţiei şi implicaţiei se definesc alţi conectori ai limbajului natural, după cum E. Vasiliu arată în *Preliminarii logice la semantica frazei*, şi anume se pot defini, de exemplu, *consecinţa*, *contrastul* şi *concesivitatea*. Nu se poate vorbi de unitate metodologică în încercările logicienilor şi lingviştilor de a defini recursiv alţi conectori naturali cu ajutorul conectorilor primordiali. Rămâne însă valabil, idealul unei definiri recursive a cuvintelor conectori din limba naturală şi, nu în ultimul rând, dezideratul logicii propoziţiilor, semanticii şi pragmaticii conectorilor în general de a putea descrie prin sensul conectorilor comportamente mentale de raţionament de care se slujeşte limbajul gândirii, indiferent prin ce idiom se verbalizează el.

Conectorii logici sunt instrumente prin care se leagă propoziţii pentru a forma expresii complexe sau propoziţii complexe, analoage frazelor din limba naturală. Expresia complexă 'p ∧ q' poate avea ca echivalent în limba naturală o frază de tipul *Afară plouă mărunt şi mie mi-e somn*. Prin urmare, celui mai simplu limbaj logic, cum este acela al logicii propoziţiilor, îi corespund în limba naturală cele mai complexe structuri semantice, adică frazele, constată E. Vasiliu în *Preliminarii*.

În logica propoziţiilor, *propoziţia* – un alt termen sinonim pentru această noţiune, dar parcă mai puţin utilizat astăzi este *judecată* – este identică cu ceea ce în lingvistică se numeşte *aserţiune*, adică o propoziţie gramatical corectă a limbii naturale construită cu un verb la un mod indicativ (Lepore).

Propoziţiile sunt tratate ca fiind adevărate sau false, adică ca având o valoare de adevăr. Cu alte cuvinte, valoarea de adevăr sau vericondiţionalitatea denotă două obiecte abstracte: adevărul şi falsul (v. *supra* ***Rolul conceptului de adevăr în explicarea sensului***).

Conform regulilor de formare din calculul propoziţiilor, doi conectori logici succesivi sau două propoziţii succesive nu sunt tolerate. Secvenţe de simboluri de tipul '~V p q', 'pq V,~p' sunt incorecte în limbajele logice. Expresiile corect formate respectă structura 'propoziţie + conector + propoziţie'. În limba naturală însă, comparativ cu logica propoziţiilor, întâlnim situaţii paradoxale dacă le raportăm la rigorile logicii, însă extrem de fireşti aici. Conectori sintactico-pragmatici succesivi, de tipul *şi dacă, sau dacă, dar chiar dacă, dar deşi, şi totuşi, dar pentru că, dar deja, păi cum altfel, păi când,* etc., fiecare venind cu propria lui informaţie de natură gramaticală şi pragmatică, sunt frecvenţi. Într-o frază ca:

(1) *Plouă, şi totuşi ies.*

conectorul adverbial *totuşi* vine cu informaţia de concesie, care se adaugă ideii de conjuncţie logică a două evenimente, adică de adiţiune a două idei, transmisă prin copula *şi*. Acest enunţ presupune existenţa unui grad oarecare de cunoştinţe

împărtăşite de locutori, cum ar fi, de exemplu, regula tacită că, dacă plouă, atunci în mod normal enunţiatorul nu iese afară. Încălcarea acestei cutume este aici marcată prin *totuşi*. Enunţul este, până la un punct, sinonim cu *Plouă, totuşi ies.*, dar în ciuda sinonimiei persistă o diferenţă subtilă între cele două propoziţii, cea de la (1) marcând o legătură mai pronunţată între componentele enunţului, trimiţând interpretarea spre un anumit set de expectaţii cunoscute locutorilor, spre deosebire de cealată propoziţie care este fără conectorul *şi*, unde legătura noţională dintre propoziţii este mai slabă.

În studiile lingvistice normative se vorbeşte adeseori despre caracterul *obligatoriu* sau *facultativ* al unui conector natural sau despre caracterul *permis* sau *nepermis*, ori în alţi termeni, despre caracterul *recomandabil, de evitat* sau *nerecomandabil* al unor combinaţii cu anumiţi conectori sintactici. Nu este cazul să se facă aici o comparaţie între felul în care este fundamentat un limbaj logic şi felul în care se fundamentează şi, prin urmare, în care funcţionează un limbaj natural deoarece problema s-ar extinde foarte mult, dat fiind implicaţiile lingvistice şi filosofice pe care le are. Se menţionează numai în trecere că un limbaj formal creat, care operează cu reguli de formare, axiome şi teoreme mai puţine decât regulile limbii naturale, mai clare şi cu un caracter unitar şi logic nu se poate decât parţial compara cu limbajul natural care funcţionează după reguli foarte variate, care sunt numai în parte logice. În limba naturală avem reguli descriptive, unele dintre ele corespunzând regulilor raţionamentelor din logică, reguli normative, culturale, impuse de tradiţia instituţiei limbii, precum şi reguli de adecvare corectă la situaţia de comunicare sau la registrul stilistic, a căror natură este psiholingvistică, *recte* pragmatică şi cognitivă.

Regulile normative, de tipul "*dar însă, că fiindcă* alăturate sau la distanţă sunt nepermise deoarece constituie o combinaţie pleonastică" (Avram, 1997, p. 290), "*deşi... dar* şi *cu toate că... dar* sunt construcţii concesive de evitat" (*ibidem*), "*dacă... însă* este o construcţie opoziţională nerecomandabilă, iar *şi* adverbial corelat cu *pe lângă că/după ce* este o combinaţie permisă" (*ibidem*) etc., şi care indică caracterul *permis*, *de evitat* sau *nepermis* al unor combinaţii, precum şi recomandările stilistice nu există într-un limbaj logic. Orice ocurenţă a unui conector logic este dictată de o regulă de formare. Regulile de formare au un caracter *recursiv*, astfel încât din expresii simple, corect formate, se alcătuiesc expresii complexe, tot corect formate. Prin urmare, un conector logic poate să lege o propoziţie de o altă propoziţie sau o expresie complexă obţinută prin aplicarea repetată a unei reguli de formare de o altă expresie complexă; astfel, o regulă de formare spune că, dacă 'a', 'b', 'p' şi 'q' sunt expresii corect formate, atunci şi 'a $\wedge$ b' , 'p $\wedge$ q' sunt tot expresii corect formate, iar prin aplicarea recursivă a acestei reguli se obţine '(a $\wedge$ b) $\wedge$ (p $\wedge$ q)', care este o expresie complexă, de asemenea, corect formată. Recursivitatea este o trăsătură facultativă în limba naturală, care nu acţionează regulat fiind dependentă de conţinutul semantic al propoziţiilor, dar şi

de niște limite psiholingvistice ale locutorilor. Există un prag până la care memoria (cea de scurtă durată) își exercită funcția coezivă, dincolo de care propozițiile, chiar dacă sunt corect conectate și formate nu mai pot fi interpretate. Propozițiile, corecte din punct de vedere lingvistic, *Petrică termină facultatea.* și *Balenele sunt mamifere.* nu pot alcătui în mod obișnuit un enunț acceptabil prin combinare sintactică, deoarece îi lipsește coerența comunicativă. Nu orice propoziții pot fi conectate, ci numai cele care sunt corect formate și care țin de un subiect comun de conversație.

La conectorii conjuncționali și la marcatorii pragmatici din limbajul natural, spre deosebire de conectorii logici, se manifestă fenomenul polifuncționalității (v. *supra* ***Falsul polisemantism al conectorilor naturali***). Conectorul '$\wedge$', de exemplu, este corespondentul numai al uneia dintre valorile pe care *și* le are în limbajul natural, și anume al lui *și aditiv*, conectorul '$\vee$' corespunde mai curând lui *sau* exclusiv din limba naturală etc. Dar și în analiza logică conectorii pot avea mai mult de o valoare – de exemplu cazul lui *sau exclusiv* – în măsura în care aceste valori se lasă explicate prin conceptele fundamentale cu care lucrează această analiză, și anume conceptele de adevăr și de validitate. În aceste situații, fiecare valoare logică a conectorului este notată diferit sau simbolizată diferit și are condiții de adevăr diferite.

Alte aspecte prin care conectorii naturali se deosebesc de cei logici sunt legate de numărul lor mare și de funcțiile multiple pe care le au în frază. Lista conectorilor logici este de la început stabilită, clasa lor este închisă, odată ce limbajul logic a fost format nu mai pot apărea alții. Ei impun sau indică care sunt condițiile pentru ca o propoziție complexă să fie validă.

Conectorii naturali aparțin mai multor clase gramaticale, clase deschise, relativ neomogene, cu un număr mare de elemente: clasa conjuncțiilor, clasa prepozițiilor, clasa adverbelor, clasa relativelor etc. Aceste clase sunt clase lingvistice *naturale*, care evoluează și se schimbă atât în diacronie, cât și în sincronie.

Etimologia unui număr mare de conjuncții atestă caracterul lor conjuncțional dobândit prin gramaticalizarea unui anumit uz lingvistic.

Fenomene precum gramaticalizarea, schimbarea categoriei gramaticale, desemantizarea, polifuncționalismul ș.a., care se întâlnesc la nivelul conectorilor lingvistici, au fost explicate de I. Iordan astfel: "Gândirea noastră se mișcă foarte liber, mai liber decât limba, care rămâne adesea în urmă și, până să ajungă din pas gândirea, prin crearea mijloacelor de exprimare corespunzătoare, se folosește de cele deja existente, dându-le funcțiuni noi." (Iordan, 1956, pp. 707–708). Aceasta este una dintre explicațiile posibile. O alta ar fi, dacă se ia în calcul principiul economiei sistemului lingvistic, că nu este nevoie de crearea unei corespondențe biunivoce între un unic jonctiv și o unică valoare de joncțiune, cum se face în logică, deoarece sistemul de legare al limbii ar fi mult mai greoi, efortul vorbitorilor mai mare și regulile mai multe, dată fiind multitudinea valorilor

exprimate de conectorii naturali. Ambele interpretări corespund unui punct de vedre organicist asupra limbii şi sunt congruente.

Conectorii logici am spus că leagă constante sau variabile propoziționale cu care formează expresii complexe corecte, dar sunt diferiți de constantele şi variabilele pe care le conectează prin faptul că nu denotă un obiect din lumea reală sau dintr-o lume posibilă şi nici nu au capacitatea ca doar ei să se refere la o stare de fapte din lumea reală sau dintr-o lume posibilă. Prin urmare, despre conectorii logici nu se poate face afirmația că sunt adevărați sau falşi, aşa cum se poate spune despre constante, variabile şi expresii complexe. Singurul lucru care se poate afirma este acela că ei contribuie la stabilirea regulilor de adevăr pentru expresiile complexe, adică a condițiilor în care o propoziție complexă este adevărată sau falsă. Din această cauză conectorii sunt considerați *operatori, functori, funcții de adevăr* (Vasiliu, 1978, p. 48), adică elemente care participă la descrierea vericondițională a expresiilor complexe.

Faptul că ei au rolul de a fixa condițiile de adevăr ale unei expresii complexe a determinat caracterizarea lor ca "transparenți", prin transparență înțelegându-se faptul că au o interpretare univocă.

Scopul parantezelor în limbajul logic este de a fixa domeniul conectorului fără de care univocitatea interpretării nu s-ar putea realiza.

În limba naturală, "domeniul" conectorului poate fi propoziția sau partea de propoziție pe care o introduce, dar şi un grup de propoziții, o macrostructură textuală, cum adeseori se întâmplă în cazul marcatorilor discursivi care leagă porțiuni de text diferite ca mărime, de tipul lui *evident, sincer, în fine* etc. În locul parantezelor, limbajului natural îi vin în ajutor intonația şi pauzele, regulile de punctuație şi o serie de marcatori discursivi proveniți din sintagme curente ce exprimă parțial semnificația semnelor de punctuație, cum ar fi structuri de tipul "*p şi q şi nimic mai mult.*" sau "*Nu numai p, ci şi q.*", "*p şi de asemenea z.*", unde 'p', 'q' şi 'z' sunt notații pentru propoziții ale limbajului natural. Aceste colocații au rolul de a fixa referențialitatea întregului enunț, de a a indica felul în care se structurează informațiile sale.

Am vorbit puțin mai sus despre recursivitatea conectorilor logici, despre faptul că ei stau la baza explicării sensului celorlalți conectori ai limbii naturale. O dovadă a recursivității sensului conectorilor logici este proprietatea lor de a se interdefini cu ajutorul negației astfel: conjuncția '$p \wedge q$' se definește prin negație şi prin conectorul '$\vee$' (este vorba de *sau inclusiv*):

$$(p \wedge q) \equiv \sim (\sim p \vee \sim q).$$

Disjuncția se definește cu ajutorul negației şi a conjuncției:

$$(p \vee q) \equiv \sim (\sim p \wedge \sim q).$$

Implicația se definește prin negație și disjuncție:

$$(p \rightarrow q) \equiv (\sim p \vee q).$$

Echivalența se definește ca implicație dublă:

$$(p \equiv q) \equiv (p \rightarrow q) \wedge (q \rightarrow p).$$

În sfârșit, dubla negație se definește prin afirmație:

$$\sim\sim p \equiv p$$

(Vasiliu, 1978). Unele dintre aceste interdefiniții sunt destul de intuitive chiar și pentru nespecialist, cum este cazul dublei negații, a echivalenței și a conjuncției, în timp ce altele pot părea mai puțin intuitive. Această senzație dispare însă în momentul în care se traduc în limbaj natural. Astfel, enunțul disjunctiv *Ion nu este acasă sau Vasile a uitat să lase cheia (de la poarta curții) la locul știut.* se poate reda printr-o altă formulare, de tipul *Nu este adevărat că Ion nu este acasă și că Vasile nu a uitat să lase cheia (de la poarta curții) la locul știut.*

Alte caracteristici ale conectorilor din logica propozițiilor sunt:

a) comutativitatea: $p \wedge q \equiv q \wedge p$
b) asociativitatea: $(p \wedge q) \wedge r \equiv p \wedge (q \wedge r)$
c) distributivitatea: $p \wedge (q \wedge r) \equiv (p \wedge q) \wedge (p \wedge r)$
d) tranzitivitatea: $((p \wedge q) \wedge (q \wedge r)) \wedge (p \wedge r)$.

Aceste proprietăți se pot întâlni rar în limba naturală, cum ar fi: *Ion vine acasă* [p] *și familia lui îl așteaptă* [q] *și, de asemenea, toți prietenii lui din liceul îl așteaptă* [r]. Sunt mulți factori care blochează manifestarea acestor caracteristici logice în limba naturală, blocajul fiind dictat de necesitatea locală și momentană de comunicare.

Sensurile convenționale ale cuvintelor din limba naturală se combină între ele cu scopul, adesea, de a descrie o situație referențială ale cărei raporturi semantice sunt la baza și pot ajunge uneori în umbra unor sensuri mai complicate, de natură pragmatică. Să ne imaginăm că enunțul de mai sus este spus într-o circumstanță care îl lasă pe interlocutor să îi îmbogățească interpretarea semantică cu supoziții de tipul: 'Vorbitorul este emoționat, agitat, bucuros, uimit, își configurează în secvențe succesive starea de fapte la care se referă, așa cum îi permite emoția momentului.'. Mențiunea pe care trebuie să o mai facem este că seria coordonatoare a propozițiilor de mai sus admite interprearea comutativă, asociativă, distributivă și tranzitivă, numai că acestea, fiind atât de banale, nu ar fi relevante pentru interpretarea enunțului. S-ar putea întâmpla ca în unele circumstanțe de enunțare a unor enunțuri frastice *restricții de topică* să împiedice

proprietatea comutativității sau a tranzitivității. Comutativitatea este frecvent blocată de faptul că în limba naturală ordinea propozițiilor ascultă de ordinea firească a faptelor pe care le descriu, ordine care nu este numai aditivă, ci adesea este și de natură cronologică, spațială, cauzală etc. Această organizare a propozițiilor conform înșiruirii evenimentelor din lumea reală sau din lumea posibilă descrisă are nevoie de un sistem semantic de stabilire a denotației și a coreferențialității fără de care organizarea enunțului nu ar fi clară. Astfel, este mai frecventă secvențialitatea *Mănânc și (apoi) mă culc*, decât *Mă culc, dar după ce am mâncat.* De asemenea, interpretarea acestor fraze nu s-ar putea face fără stabilirea identității subiectului gramatical în cele două enunțuri. În logica propozițiilor, propozițiile sunt simbolizate printr-o literă mică a alfabetului, de obicei tradiția a făcut să fie simbolizate de la litera 'm' încolo (Lepore, 2000). Această simbolizare le indică ca entitate conceptuală, ca ceva care e fie adevărat, fie fals. În limba naturală propozițiile nu sunt receptate ca entități conceptuale, ci le percepem dincolo de 'globalitatea' lor, ajungând la sensul individual al cuvintelor din care se compun.

În logicile modale se face o diferență între conectorii propriu-ziși și operatorii modali. Conectorul logic leagă două constante sau variabile propoziționale sau două expresii complexe, conform regulilor de formare ale sistemului. Operatorul modal arată modul în care o propoziție este adevărată sau falsă, deci prefixează o variabilă, o constantă sau o expresie complexă. Conectorul logic nu tolerează vecinătatea altui conector, în schimb operatorul modal poate fi prefixat de un alt oprator, ca în '◊ □ p' ('Este posibil să fie necesar p'). În limbajul natural, în anumite condiții de uz, pot funcționa cu valoare pragmatică atât conectorii sintactici, cât și marcatorii de discurs (a se vedea uzurile lingvistice ale lui *poate, trebuie* cu sinonimul popular *musai,* al lui *știi?, parcă* ș.a.: [E] *musai să știu ce trebuie să fac.;* (expresia pleonastică cu rol de acceptare a unei situații) *Dacă trebuie, trebuie.;* (construcția frazeologică cu rol de reproș) *Așa-ți trebuie!*; (*știi* cu rol fatic) *Cum era atunci cu ruși, știi?* (CORV, p. 141) etc.). Verbele și adverbele modale și expresiile modalizante din limba naturală au cel mai adesea pe lângă un rol semantic și o valoare pragmatică. Modalizatorii limbajului natural, mult mai numeroși decât operatorii modali din calculul logic al propozițiilor, pot fi purtători ai presupoziției vorbitorului sau ai altor tipuri de presupoziție, în sensul că modalizarea, în situațiile concrete de comunicare, este un indicator al universului de cunoștințe, de opinie, de credințe ale emitentului.

Limbajul logic este o idealizare a limbajului natural și nu poate descrie decât o anumită zonă a limbii naturale. Un număr de concepte din logică și folosite în logică nu sunt decât idealizări ale unor concepte existente în limbajul natural, unde prin idealizare se înțelege o schematizare riguroasă prin care se urmărește crearea unui aparat formal cu ajutorul căruia să se explice sensul natural. Prin urmare, limbajul natural este "ținta" limbajului logic, creat și folosit de semantician ca aparat formal pentru explicarea primului (Vasiliu, 1984, p 115), mai mult,

pentru explicarea raționamentelor umane. Prin urmare, logica limbajului încearcă să explice o realitate complexă şi proteică, sensul natural, printr-o teorie logică. Pe o realitate lingvistică naturală şi complexă se aplică un model ideal. Problema care se pune este în ce măsură condițiile de adevăr pot corespunde intuiției noastre despre sensul propoziției. Pe de altă parte, teoria sensului din logica propozițiilor nu poate cuprinde acele aspecte ale limbii cărora nu li se pot da valori de adevăr. De la acest "eşec" al logicii propoziționale provine populara definiție a pragmaticii ca semantică minus condițiile de adevăr (Levinson, 1983). Pragmatica are meritul de a fi făcut clară diferența dintre conținutul propozițional asertat şi un set de asumpțiuni contextuale mai mult sau mai puțin comune participanților la o conversație, care sunt de la sine înțelese şi care alcătuiesc terenul comun de conversație. Toate aceste lucruri vor avea o importanță extremă pentru înțelegerea conectorilor şi maractorilor din limba naturală, deoarece conținutul factual al unei fraze, deci al unui număr de propoziții "legate" cu conectori naturali, depinde în bună măsură nu numai de condițiile de adevăr ale propozițiilor, ci şi de un set de asumpțiuni care se mențin la nivel de, sau contribuie la sensul frastic global (Chierchia, McConnell-Ginet, pp. 262–263).

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITARA

ASPECTE ALE ANALIZEI SEMANTICE A CONECTORILOR NATURALI CU REFERIRE LA DIFERENŢELE DINTRE '∧' ŞI CONECTORII COPULATIVI ŞI ADVERSATIVI AI LIMBII NATURALE

Analiza conectorilor pragmatici începe de acolo de unde cea logică se opreşte, raportându-se însă în permanenţă la ea. Emanuel Vasiliu arată, în *Preliminarii logice la semantica frazei*, faptul că sensul unei fraze cu subordonată nu este exclusiv dat de condiţiile de adevăr ale propoziţiei subordonate, ci şi de *modul* în care o propoziţie subordonată este adevărată. O frază precum:

(1) Deşi afară este clad, Ion stă în casă.
(*ap.* Vasiliu, 1978)

nu depinde exclusiv de valoarea de adevăr a propoziţiilor constituente, căci atunci conectarea celor două propoziţii s-ar fi putut face prin *şi* fără nici o pierdere de informaţie. Semnificaţia care s-ar pierde în cazul legării celor două propoziţii cu *şi* este aceea a expectaţiei. Parafrazarea lui (1) 'Este de aşteptat că, dacă afară este cald, Ion să nu stea în casă.' scoate la iveală aceast sens conţinut în plus de enunţ în comparaţie cu aserţiunile 'Afară este cald.' şi 'Ion stă în casă.'. Ideea de expectaţie a emitentului care însoţeşte cele două aserţiuni este denumită de acelaşi autor presupoziţie, fără a insista asupra acestui concept (Vasiliu, 1978, p. 66), care acolo este folosit într-un sens mai puţin tehnic decât în lucrarea de faţă. Deoarece conjuncţia *deşi* introduce în enunţ o "presupoziţie", ea nu mai poate fi considerată o simplă funcţie de adevăr ca şi conectorii *şi, sau, dacă... atunci*. Intuitiv vorbind, ea atestă prezenţa unei informaţii mai consistente în comparaţie cu informaţia furnizată de conectorii functori de adevăr sau primari, cum au mai fost numiţi. Informaţia pragmatică a expectaţiei nesatisfăcute care apare la nivelul conectorului *deşi* se surpaadaugă sensului ei logic condiţional. Prin urmare, abordarea conectorilor naturali ar trebui să se împartă în două mari zone de analiză: analiza logică şi analiza inferenţial pragmatică.

Analiza logică a conectorilor este adeseori ca o "împărţire cu rest", în sensul că ea specifică ce valori ale conectorului natural pot fi justificate în logică şi ce

valori nu mai pot fi analizate logic. Aceste sensuri în plus față de cele logice sunt, de regulă, și cele mai fireşti ale enunțului. Analiza lor reclamă utilizarea unor concepte pragmatice, precum cel de presupoziție, de implicatură și de asumpțiune contextuală. Din acest punct, analiza logico-semantică nu mai este operativă și, putem spune, că încep analizele pragmatice ale conectorilor naturali. Uneori investigațiile asupra jonctivilor naturali – semantice, pragmatice, discursive – pornesc de la datele logico-semantice ale conjuncțiilor primare implicate logic sau presupuse de enunțul respectiv. Cel mai adesea, cercetările își construiesc propriul cadru teoretic, recurgând la concepte din analiza conversației, din pragmatica inferențială, din semantică, din teoria actelor de vorbire, din analiza discursului, dat fiind caracterul complex al comunicării în care enunțul este parte componentă.

Conectorul copulativ *și* leagă două propoziții formând o frază. În mod analog, '∧' construiește, în logica propozițiilor, o expresie complexă. Valoarea de adevăr a acesteia depinde direct de valoarea de adevăr a constituenților ei. Compoziționalitatea sensului se vede din faptul că valoarea de adevăr a întregului depinde de valoarea de adevăr a părților, adică a propozițiilor constituente. Astfel, valoarea de adevăr apare sistematizată în tabele sau matrici de adevăr. Pentru conjuncție, tabelul valorilor de adevăr este:

(2)

p	q	p ∧ q
1	1	1
1	0	0
0	1	0
0	0	0

unde 1 reprezintă valoarea adevărat, iar 0 reprezintă valoarea fals. Rezumativ, se poate spune că 'p ∧ q' asociază perechea < 1,1 > valorii de adevărat, iar restul perechilor aparțin valorii de fals.

Valoarea de adevăr a expresiei complexe 'p ∧ q' spre deosebire de valoarea de adevăr a expresiei *p și q* din limba naturală nu depinde de legătura de sens dintre cele două propoziții, de faptul că ele sunt "gândite împerună" (Vasiliu, 1978, p. 11). În calculul propozițiilor, propozițiile 'p' și 'q' sunt văzute formal, ca entități care simbolizează două judecăți, două entități propoziționale, iar nu intensional și referențial. Singurul criteriu al legăturii copulative dintre ele este acela al adevărului lor. Semnificația simbolului '∧' acoperă numai o parte dintre sensurile conjuncției *și* din limba naturală.

Diverși autori se referă la conectorul natural *și* atunci când are sensul de conjuncție logică prin termeni ca *și coordonator* (Halliday, Hasan, 1976), *și simetric* (Lakoff 1971), *și conjunctiv* (Posner, 1980). Utilizările *logice* ale conectorului natural *și* sunt sporadice în raport cu frecvența ocurențelor nelogice, conversaționale, ale aceluiași jonctiv. Sensul logic coordonator apare într-un enunț de felul:

(3) a. Am două pere şi mai am două mere. (Câte fructe am?)

care respectă următoarea condiție: se poate descompune în cei doi conjuncți – *Am două pere.* (p) şi *Am două mere.* (q) –, care sunt adevărați, iar adevărul lor este suficient pentru a stabili adevărul frazei (3). Prin urmare, definiția conjuncției logice, care se regăseşte simbolizată în tabelul condițiilor de adevăr, este următoarea:

(4) O expresie complexă m este o conjuncție logică dacă din adevărul componentelor sale, p şi q, decurge adevărul lui m şi dacă din adevărul lui m decurge adevărul lui p şi al lui q.
(Lepore, 2000, p. 33).

Într-un enunț ca *Ion s-a dus la magazin pentru că Petre a uitat să cumpere chibrituri.*, din adevărul componentelor lui – *Ion s-a dus la magazin.* şi *Petre a uitat să cumpere chibrituri.* – nu rezultă adevărul întregii fraze. Sensul cauzal rămâne neacoperit prin această analiză. Sensul cauzal este considerat a fi o valoare conversațională, pragmatică, care în cazul conjuncției *pentru că* s-a convențională. Mai precis, diferența de sens dintre conjuncția logică implicată de fraza de mai sus şi restul semnificației cauzale este o diferență de semnificație a cărei natură este conversațională.

Inferențele pragmatice sunt mult mai maleabile în comparație cu inferențele logice. Ele pot fi anulate, ca de exemplu în: *Ion s-a dus la magazin pentru că Petre a uitat să cumpere chibrituri,* ***dar nici el nu i-a amintit de dimineață.*** Capacitatea de a fi anulate, cât şi faptul că nu răspund, după cum prevede definița (4), la testul compoziționalității sunt indicii ale caracterului conversațional al semnificației cauzale.

Conectorul *şi*, în calitate de conjuncție logică, poate avea forme de realizare la nivel interpropozițional şi intrapropozițional. Elementele conectate formează o singură unitate. La nivel intrapropozițional, conectorul poate să unească enumerativ o serie de mai multe subiecte, ca în *Dan, Petre şi Stelian* ... Dintr-o perspectivă cognitivistă, conectorul *şi* aflat într-o enumerare a fost descris ca transmițând indicația procedurală a proiectării înapoi, astfel încât grupul de mai sus este procesat cu un 'şi' după fiecare membru, acestă operație mentală dând secvenței unitatea necesară unei expresii complexe. Lepore (2000) numeşte ipostazele lui *şi logic* de la nivel intrapropozițional *conjuncții logice frazeologice.* Pot exista predicate conjuncte (*Ion a cosit şi a adunat fânul.*), auxiliare conjuncte (*Ion a fost şi va fi aici.*), circumstanțiale conjuncte (*Ion vorbeşte repede şi încet.*), complemente conjuncte (*Ion a tăiat pâinea şi checul.*).

Delimitarea sensului logic de sensurile conversaționale este un obiectiv important pentru analiza conectorilor naturali. Ca să vedem dacă o frază cu coordonare copulativă este o conjuncție logică, trebuie să verificăm dacă aceasta respectă nişte

condiții. Prima este cea stipulată de definița de mai sus, adică din adevărul propozițiilor conjuncte să decurgă adevărul frazei și invers. A doua condiție este de a nu prezenta o ambiguitate nerezolvabilă, în sensul că este imposibil a fi explicitată complet prin lecțiuni separate a căror conjuncție să recompună sensul inițial. A treia condiție este de a conține nominale coreferențiale chiar și în condițiile unor predicații foarte diferite, care aparent nu favorizează înscrierea conjunctelor într-o temă comună (cf. *Hercule va veni mâine și el este foarte puternic.* este o conjuncție logică dacă *Hercule* și *el* sunt coreferențiali.). Această condiție elimină din discuție cazurile de asociere aleatorie a două propoziții, deoarece este nespecifică limbii naturale. A patra condiție este ca propozițiile conjuncte să aibă forța ilocuționară a aserțiunilor, forță ilocuționară specializată lingvistic pentru a prezenta un conținut propozițional ca o judecată (cf. *Bucurați-vă de ce ați făcut și de ce veți mai face!* nu este o conjuncție logică pentru că acest enunț nu conține propoziții/ judecăți).

În limba naturală, un *și simetric* ar trebui să prezinte toate proprietățile logice ale lui '∧': comutativitate, asociativitate și tranzitivitate. Ar trebui să tolereze ca ordinea membrilor pe care îi conectează să fie comutativă, fără ca intervertirea să producă vreo modificare semantică. Se poate spune: *Am două mere și mai am două pere.* sau se poate schimba poziția numelor proprii ale grupului sintactic de mai sus (*Stelian, Petre și Dan*) fără alterarea sensului logic de conjuncție. Între propoziții ar trebui să nu se creeze legături de semnificație suplimentare, cauzale, temporale, consecutive etc. Din persepctiva unor deziderate logice formale, fiecare propoziție ar trebui să își păstreze individualitatea, astfel încât negarea sau omiterea uneia dintre ele să nu afecteze coerența întregului frastic (Lakoff, 1971), ca în:

(5) Și-ți dau răchie, și-ți dau slănină, și brânză și o pită.
(S. T., p. 57)

Chiar și în acest caz însă, începe să se pună problema realizării unității frazei nu numai prin intermediul valorii simetrice a lui *și*, ci mai ales datorită afilierii propozițiilor coordonate la un anumit subiect comun de conversație. Dar din cauză că tema conversației se creează ca urmare a existenței unui fond comun de cunoștințe și a unor scheme complexe de interrelaționare, conectorul începe să nu mai aibă exclusiv valoarea pe care cel omolog din logică o are.

***Și** asimetric*, purtător de valori conversaționale, spre deosebire de perechea lui simetrică care păstrează proprietățile conectorului logic, este *noncomutativ, nonasociativ, nondistributiv* și *nontranzitiv.* Dacă ordinea propozițiilor constituente se schimbă, alte inferențe se formează și deci întreaga frază capătă altă interpretare, după cum se poate vedea din diferențele care rezultă în urma inversării ordinii propozițiilor.

(6) a. Daniela s-a căsătorit și a avut un copil.
b. Daniela a avut un copil și s-a căsătorit.

Fraza (7a) are formele logice (7b) sau (7c):

(7) a. M-am dus la magazin şi$_i$-am cumpărat nişte bere şi$_{ii}$ am făcut o petrecere drăguță.

b. $(p \wedge q) \wedge z$

b'.> Întâi am fost la magazin şi am cumpărat berea, după care am făcut petrecerea.

c. $p \wedge (q \wedge z)$

c'. > Mersul la magazin a fost mai întâi, după care a fost cumpăratul berii şi petrecerea.

Astfel, în cazul primei, (7b), conjuncția 'Am fost la magazin şi am cumpărat bere.' este văzută ca o unitate din care decurge al treilea conjunct 'Am făcut o petrecere.' În cazul celei de-a doua interpretări, (7c), semnificația glisează către o altă focalizare, în care este mai importantă conjuncția dintre propoziția q şi z. Aceasta înseamnă că interpretarea cu ajutorul formalizărilor logice este mult prea restrictivă în raport cu ceea ce le corespunde în limba naturală, cu sensurile conversaționale emergente.

Distributivitatea, *i.e.*

$$p \wedge (q \wedge r) \equiv (p \wedge q) \wedge (p \wedge r)$$

este o altă proprietate a conectorului '$\wedge$'. Ea nu se regăseşte la *şi asimetric.* Presupozițiile frazei, asumpțiunile contextuale relevante, capacitatea conectorului natural de a amalgama reprezentări conceptuale complexe şi ierarhice, constrângerea de a nu repeta propoziții blochează manifestarea acestei proprietăți la conectorul natural. Aceleaşi argumente sunt valabile şi pentru caracterul nontranzitiv al conectorului natural (van Dijk, 1977, p. 62).

Lakoff (1971) arată cât de uşor valoarea de conjuncție logică a conectorului prinde alte valori semantice care îl distanțează de '$\wedge$'. Acest lucru se întâmplă la:

(8) Petre mănâncă multe mere şi eu cunosc mulți oameni care nu ştiu ce-i ăla doctor.

(*ap.* Lakoff, 1971)

unde *şi* are valoare simetrică, însă nu poate fi considerat un conector analog celui din logică, deoarece impune anumite condiții conectării fără de care toată informația implicită existentă între cele două propoziții nu poate fi activată, întreg enunțul riscând să fie interpretat ca incoerent. Condiția este aceea a unui background cultural comun ambilor participanți la comunicare, ce se poate indica prin proverbul "Un măr pe zi, îl ține pe doctor departe.", intrat şi în limba română,

probabil din engleză, sau prin argumentul curent: "Dacă mănânci multe mere, nu te îmbolnăvești (ușor).". Până la Lakoff (1971), au existat două puncte de vedere diferite în legătură cu tematica conjunctelor. Logicienii susțineau că, pentru a avea o conjuncție logică nu este nevoie ca propozițiile conjuncte să aibă ceva în comun, în timp ce lingviștii arătau că este nevoie ca între cele două propoziții o parte din sensul lingvistic al conjunctelor (fie subiectele, fie predicatele etc.) să fie comun. Lakoff (1971) arată că putem avea o conjuncție logică fără ca sensul propozițiilor relaționate să aibă niște sensuri comune. Este suficient să existe un topos împărtășit de locutori. Lepore (2000) radicalizează și mai mult acest punct de vedere, radicalizare pe care o considerăm binevenită, cu rol în discernerea tipurilor de valori. El arată că propozițiile *Iarba e verde.* și *2 + 2 = 4.* pot fi conectate ca răspuns dat de cineva la o întrebare de genul: *Zi-mi două lucruri care îți plac?*. În acest caz, vorbitorul este cel care relaționează cele două propoziții.

O serie întreagă de valori textuale ale marcatorului discursiv *și* par a decurge în urma pierderii valorii de conjuncție logică. Multe dintre funcționalitățile discursive ale lui *și* în ipostază de marcator discursiv sunt de structurare a discursului, specifice funcțiilor conative, fatice și metalingvistice ale limbajului. Frecvent, se vorbește de un *și textual*, un *și introductiv*, un *și narativ*, un *și enumerativ*, un *și intensiv*, un *și care semnalează trecerea la vorbirea directă*, un *și de back-channel* etc. Aceste denumiri indică funcționalități conversaționale structurante, particula conector devenind un semnal discursiv pentru operarea unor proceduri ca cele indicate de însești denumirile tehnice date ei. Astfel, facem o subdistincție între conectorul sintactico-pragmatic *și*, care introduce diverse semnificații conversaționale în enunț, și marcatorul discursiv *și*, care vine cu semnificații discursive structurante. Valorile conversaționale circumstanțiale se înscriu într-un câmp de semnificație diferit de al celor discursive structurante. În primul caz este vorba de sensuri circumstanțiale asemănătoare valorilor caracteristice subordonării sau orientate argumentativ, precum *și concesiv, temporal, spațial, opozitiv, contrastiv, concluziv* etc. Aceasta, într-un fel, ne amintește de constatări din studii mai vechi care vorbeau de inexistența unei coordonări și a unei subordonări în stare pură (Graur, 1956).

În limba naturală există foarte multe forme de exprimare, *recte* de asertare, a conjuncției logice, precum și există foarte multe forme de implicitare a aceleiași semnificații. Propoziții conectate cu *dar* și toată seria de conjuncții și locuțiuni conjuncționale adversative, conectorii *deși, totuși, cu toate acestea,* marcatorul discursiv *chiar* asertează o conjuncție logică. Enunțul *Petre s-a dus la meci, dar Ion a stat acasă.* este o conjuncție logică, deoarece din adevărul conjuncților se constituie adevărul frazei și invers. Diferența dintre acestă frază și una formată cu *și* este de natură conversațională, nu logico-semantică. Într-o frază ca *Petre s-a dus la meci pentru că Ion a stat acasă.* sensul conversațional cauzal este asertat, iar sensul de conjuncție logică este coborât la nivel inferențial, contribuind la

adecvarea enunțului conform standardelor noastre de raționalitate. În cazuri speciale – să zicem atunci când enunțul nu este receptat auditiv corect de interlocutor, ori când acestuia îi lipsesc asumpțiunile contextuale necesare procesării cauzalității asertate, nu e la curent cu faptul că Petre și Ion nu pot părăsi în același timp locuința dintr-un motiv anume, de exemplu – conjuncția logică implicată de fraza cu subordonata cauzală poate avea un rol subiacent important și poate chiar accede în secvențele următoare la structura de suprafață a discursului. Ea contribuie la eliminarea unor asumpțiuni care l-ar fi împiedicat pe interlocutor să fi interpertat sensul cauzal ce a fost asertat în mod intenționat de emitent. Uneori cuvintele dezambiguizatoare pot ajuta la identificarea conjuncției logice, ca în: *Ion și Petre au mâncat friptură de miel și* ***respectiv*** *de vacă.* sau ***Atât*** *Ion a văzut expoziția,* ***cât și*** *Vasile a văzut-o.*

Tipologiile făcute valorilor conversaționale și discursiv structurante ale conectorului, coincid de la o gramatică la alta, ele fiind niște semnificații ferme care, deși eliptice sau implicite, s-au "tipologizat". Valorile circumstanțiale și argumentative ale conectorului *și* nu sunt specifice românei, nu se exprimă prin cuvinte diferite în alte limbi, ci prin același conector al coordonării, deoarece sunt valori universale. Diferențe contrastive apar mai frecvent la nivelul valorilor discursive. Astfel se înregistrează raportul de *simultaneitate* introdus de conector, cu următoarele subvalori: *valoarea sociativă, descriptivă, cumulativă, enumerativă, intensivă* (cf. GLR; Diaconescu 1992; Avram 1997; Merlan 2001; GALR). Valorile de *contrast* și de *succesiune* sunt înregistrate de toate sursele citate mai sus. Valorile circumstanțiale *cauzală, finală, condițională, consecutivă* și *concluzivă* sunt discutate de Merlan (2001) și în GALR. Noua gramatică a Academiei (GALR, 2005) mai menționează în plus două valori discursive: *și narativ transfrastic* și *marcă a trecerii de la vorbire indirectă la vorbire directă.*

Limba are capacitatea de a exprima sensuri procedurale de tip circumstanțial și argumentativ la diverse niveluri ale comunicării: la nivel de conținut comunicat, la nivel de atitudine propozițională (explicatura enunțului), de forță ilocuționară (tot parte din explicatura enunțului), la nivel de profil inferențial al enunțului sau la nivel discursiv. Sensul de contrast este asertat într-o frază ca *Aș vrea să zbor, dar nu pot.* El leagă două conținuturi propoziționale. Valoarea de contrast este conversațional implicată în *Aș vrea să zbor și nu pot.* Contrastul implicat de această frază ajută la eliminarea presupoziției primului conjunct al enunțului ('Ar trebui să pot zbura.') ca neputând să se păstreze în contextul de enunțare care are asumpțiunea de raționalitate 'Oamenii nu zboară în mod natural.'. Sensul de contrast coborât la nivel inferențial face legătura dintre conținuturile propoziționale asertate (p *și* q), profilul inferențial al enunțului și asumpțiunile relevante din background.

Succesiunea temporală nu este explicit asertată în *Am luat un diazepam și am adormit.* Dezambiguizarea enunțului și asignarea tuturor indicilor de

referențialitate (cf. 'X a luat un diazepam în momentul t_1 și X a adormit în momentul t_2.') arată că valoarea temporală este tributară conținutului dezambiguizat, ceea ce înseamnă că operează la nivelul interfeței dintre conținutul propozițional asertat și explicatura (dezambiguizarea) acestuia. Enunțul poate conține cuvinte dezambiguizatoare pentru această semnificație conversațională ce iarăși, subliniem, se înscrie în standardele umane de raționalitate: *Am luat un diazepam **și apoi** am adormit.*

S-a remarcat adeseori în literatura de specialitate că jonctivul *și* colochează cu adverbe sau construcții adverbiale care îi precizează semnificația conversațională, mai mult, care o asertează. Acest amănunt este un argument în plus pentru a ne sprijini ideea că o mare parte dintre sensurile conversaționale ale conjuncției sunt la nivelul *explicaturii* enunțului, iar nu la nivel de implicatură, *recte* de inferență pragmatică, cum frecvent se generalizează. Cu toate acestea, fără o analiză atentă, legitimarea unor cuvinte dezambiguizatoare în enunțurile conectate cu *și* nu indică fără greș că sensul conversațional ține de nivelul explicaturii. H. P. Grice arată că sensul implicaturilor poate fi asertat, așa încât construcțiile care dezambiguizează sensul conectorului pot fi lexicalizări de implicaturi, ceea ce înseamnă că nivelul inferențial al enunțului este activat prin indicațiile procedurale ale conectorului în acea situație. Identificarea cu acuratețe a nivelurilor la care acționează sensul conversațional, cât și natura acestui sens – dacă este explicatură, implicație logică, presupoziție sau implicatură – vor ajuta la descrierea semnificației procedurale a conectorului. Un deziderat al cercetării conectorilor și marcatorilor discursivi este de a putea contura tipuri de comportament procedural pentru fiecare dintre aceste cuvinte. Idealul semanticii logice de a formaliza limbajul natural am văzut că nu s-a împlinit în totalitate. Limba naturală rezistă formalizărilor logice. În ultimul deceniu asistăm însă la formarea unui nou deziderat în analiza conectorilor pragmatici: acela de a oferi descrieri tot mai standardizate și mai rafinate ale semnificației procedurale.

Revenind la semnificațiile conversaționale ale lui *și*, vedem că sensul *alternativ* este semnalizat prin conectori specializați, fiind întărit și de o structură sintactică simetrică proprie: ***Aci** plouă, **aci** ninge.; **Ba** râde, **ba** plânge.; **Când** vrea, **când** nu vrea.; **Mai** lucrează, **mai** doarme.* Valoarea alternativă reprezintă un sens conversațional care s-a convențională.

Valoarea de scop a conectorului *și* este de tip inferențial pragmatic. Într-un enunț ca *Am fost și am verificat citatele.*, semnificația de scop a conectorului intră într-o relație de ambiguitate cu cea de loc (*și acolo*). Ea se poate dezambiguiza prin compliniri adverbiale, de tipul *În mod expres am fost și am verificat citatele.* sau prin posibile compliniri, legitimate de enunț, de genul *Am fost și am verificat citatele. Aveam nevoie să fac asta.* Valoarea de conjuncție logică este implicată de conținutul propozițional asertat, în sensul că ar fi o contradicție logică între frază și propozițiile ei conjuncte dacă acestea nu ar fi necesar adevărate. Relațiile de coreferențialitate – identitatea de persoană și de loc – formează explicatura de nivel

înalt a enunțului. Sensul final se constituie ca sens pragmatic implicit, care acționează în primul rând la nivelul inferențial al enunțului, unde un rol important pentru derivarea lui îl au informațiile contextuale în interferență cu informația asertată, caracterizată prin verbe de mișcare. Transmiterea ideii de finalitate prin intermediul lui *şi* se face inferențial, în timp ce prin conjuncțiile subordonatoare specifice, *ca să*, *cu scopul să* etc., se realizează explicit, la nivel de conținut propozițional asertat. Raportul final implicit realizat la nivel ilocuționar, ca în *Du-te acum şi spune ce-ai greşit!; Fugi şi tocmeşte-te cu negustorul ăla.*; *Măi! ia dă-te jos şi vezi ce are cocoşul cela în plisc.* (Creangă, P. p. 84), a piredut valoarea de conjuncție logică. Semnificația procedurală a conectorului este de a relaționa, la nivelul domeniului forțelor ilocuționare ale enunțului două acte de vorbire directive şi de a transmite la nivel de implicatură valoarea finală. Semnificația de scop activează în interpretarea enunțului informații anterioare din discurs şi date relevante din context. Implicatura conversațională a scopului reprezintă interpretarea standard a acestor enunțuri, interpretare care s-a convențională, în ciuda caracterului ei subînțeles.

Înregistrată de Teiuş (1980), Merlan (2001) şi în GALR, valoarea consecutivă superlativă se reîntâlneşte în enunțurile cu *şi* în anumite condiții stilistice: apare în utilizarea populară a limbajului, în contextul în care primul enunț, care are rolul unei presupuse regente, conține inferențial ideea de superlativ, prin repetarea insistentă a verbului sau prin determinanți care declanşează inferențial ideea de superlativ: *Norocul îi curgea **gârlă din toate părțile, şi** nu mai ştia ce are la casa lui.* (I. Creangă, *ap.* Merlan, 2001, p. 196); *Leul [...] ş-o-nvârtit coada şi **trage, trage, trage de colo frate, şi-şi** rupe coada tocma pe la jumătate.* (*ibidem*). Aceste ocurențe autorizează complinirea cu un specificator al valorii superlative, cum ar fi construcțiile adverbiale dezambiguizatoare *aşa de mult, atât de tare* ş.a. Dacă considerăm că acest specificator al valorii superlative este eliptic, dacă ținem cont că sensul consecutiv este, în esență, epistemic, că reprezintă o reflecție asupra conținutului evenimențial relatat, o evaluare a acestuia, o atitudine mentală a celui care relatează, atunci semnificația consecutivă apare la nivelul explicaturii de ordin înalt a enunțului. Ea este o semnificație epistemică în care este încadrat conținutul propozițional al celor două conjuncte lingvistice. Din punct de vedere logico-semantic, în această situație nu mai putem vorbi de o conjuncție logică. Aplicând condițiile stipulate în definiția conjuncției logice, constatăm că din adevărul întregului enunț nu putem spune că decurge adevărul conjuncților ei lingvistici (parafrazând sensul: *Leul şi-a învârtit coada foarte tare.* (p) şi *Leul şi-a rupt coada la jumătate.*(q)), tot aşa cum din adevărul conjuncților 'p' şi 'q' nu decurge adevărul frazei. Ideea de conjuncție logică este coborâtă aici la nivel inferențial, unde constatăm că fraza are ca implicație logică conjuncția 'p şi q'. Rolul implicației logice este de a crea un standard de raționalitate pe a cărui bază sensul conversațional se poate aşeza.

Raportul condițional, discutat de Merlan (2001), are în vedere enunțuri puternic marcate pragmatic, spre deosebire de enunțurile avute în vedere de Lepore (2000). Tipul *Învață și îți cumpăr o bicicletă!; Ezită și vei pierde!; Nu ezita și vei câștiga!* (*ap.* Merlan, 2001, p. 191) etc., sunt formate din conjuncția lingvistică a două acte de vorbire cu forțe ilocuționare identice sau diferite, din clasa directivelor și a promisivelor (îndemn + promisiune; amenințare / avertizare + amenințare / avertizare). Raportul condițional apare și în construcții cu sens ilocuționar mult mai slab, în schimb cu o atitudine propozițională de regret puternică, marcată prin modul verbelor: conjunctiv perfect și condițional-optativ sau indicativ imperfect (cf. *Să fi învățat și aș fi avut o bicicletă!*). Considerăm că aceste ultime enunțuri au o valoare ilocuționară, chiar dacă neevidentă comparativ cu cea de atitudine propozițională, dat fiind faptul că regretul poate fi interpretat ca un act de vorbire noncomunicat, înscris într-o pereche conversațională de adiacență formată dintr-o replică de exprimare a regretului propriu-zis și o replică de consolare sau de tăcere semnificativă. Enunțurile ilocuționare cu valoare condițională apar în contexte comunicative speciale, de confruntare, în care rolurile interactive ale locutorilor sunt inegale; de asemenea, ele impun o perspectivă temporală de balans între prezent și viitor (cele acționale) sau între trecut și prezent (cele specifice exprimării regretului).

Tipul de enunț cu valoare condițională discutat de Lepore (2000) – *Tu îmi dai bombele și eu câștig războiul.; Vasile ia examenul și eu termin romanul.* – este favorizat de contexte comunicative speciale, în care interlocutorii împărtășesc multe date. Al doilea enunț este focalizat prin conectorul *și* folosit cu valoare adverbială. Al doilea membru al enunțului are mai multă greutate pentru emitent decât primul membru. Între aceste propoziții conectate nu există nici o inferență deductivă. Parafrazarea condițională pe care o suportă este o inferență conversațională, de tipul implicaturilor, care s-a convnențională. Cu cât o construcție cu valori procedurale are, din punct de vedere lingvistic, particularități gramaticale, stilistice, pragmatice speciale, cu atât convențională implicaturii se realizează mai lesne, forma lingvistică aparte contribuind la procesul de convențională.

Multitudinea valorilor conversaționale angajate de *și* în comunicare a ridicat problema pericolului trivializării, a banalizării, cum se spune în logică, a noțiunii de conjuncție. Pentru lingvist, neperceperea trivializării noțiunii are consecințe, în sensul că poate produce confuzii între inferențe, între planurile discursive, între ceea ce este asertat explicit și ceea ce este asertat implicit la nivel de explicatură a enunțului, între ceea ce este logic implicat și ceea ce este pragmatic sau conversațional implicat. La rândul lor, aceste confuzii ar putea duce la descrieri procedurale mai puțin pertinente.

Lepore (2000) arată că ridică probleme sensurile colective, distributive, reciporce, partitive, cuantificatorii, predicatele simetrice și conjuncțiile frazeo-

logice, nemaioprindu-se şi asupra înregistrărilor circumstanţiale ale lui *şi*, deoarece evidenţa banalizării noţiunii de conjuncţie logică este de o vizibilitate foarte mare în aceste cazuri. Astfel, o propoziţie ca:

(9) a. Vasile şi Petre au mutat pianul.

este ambiguă între un sens colectiv şi un sens distributiv, care legitimează dezambiguizări prin cuvinte-cheie specifice: *împreună cu* şi, respectiv, *separat, fiecare, fiecare în parte, fiecare singur*. Sensul colectiv nu ridică probleme în a fi o conjuncţie logică, deoarece din adevărul lui (9) decurge adevărul celor două conjuncte şi invers:

(9) b. Vasile a mutat pianul cu Petre.
c. Petre a mutat pianul cu Vasile.

În lecţiunea colectivă a conjuncţiei logice, subiectele fuzionează. Lecţiunea distributivă generează următoarele glosări:

d. Vasile şi Petre au mutat fiecare pianul.
e. Atât Petre, cât şi Vasile au mutat singuri pianul.

din al căror adevăr nu rezultă adevărul lui (9a), ci se generează propoziţiile *Vasile a mutat singur pianul.* şi *Petre a mutat singur pianul.* Lecţiunile colective obnubilează o parte din semnificaţia enunţului originar (9a) care indică un paralelism de situaţie. E. Lepore trage concluzia că (9a) este un enunţ neutru între lectura distributivă şi cea colectivă, că sensul colectiv conţine noţiunea de conjuncţie logică în mod integral, în schimb sensul distributiv alterează acest concept. În termeni de pragmatică lingvistică, lecţiunea distributivă atribuită enunţului (9a) reprezintă un mod de utilizare mai laxă, mai relaxată, a limbajului, în fond, mai inexactă. Ne referim la conceptul de *loose talk* descris de D. Wilson şi D. Sperber în articolul *Linguistic Form and Relevance.*

Semnificaţia procedurală a conjuncţiei logice la propoziţiile care au cuantificatori se poate analiza numai după ce s-a stabilit domeniul cuantificatorului. Conjuncţii din care se formează enunţul (10a)

(10) a. Unele avioane s-au oprit în Chicago şi în Detroit.
(*ap.* Lepore, 2000)
b. Unele avioane s-au oprit în Chicago.
c. Unele avioane s-au oprit în Detorit.

arată că din adevărul lor nu se poate stabili adevărul lui (10a) chiar dacă niciun avion nu s-a oprit atât în Chicago, cât şi în Detroit. Enunţul (10a) este mult mai complex în raport cu conjunctele lui, iar complexitatea sa depinde de domeniul

cuantificatorului. Conjunctele obnubilează semnificația pe care sintagma *unele avioane* o poate avea în raport cu cele două escale – ne imaginăm că trei sferturi dintre ele s-au oprit la Chicago și un sfert la Detroit fără ca individualii din care se compun aceste grupuri să se suprapună. Or, aceasta este doar una dintre situațiile posibile. Și în acest caz, (10a) este un tip de utilizare mai laxă a limbajului natural, care însă blochează uzul logic al conjuncției. Alterarea semnificației conjuncției logice este necesară însă comunicării naturale. Nu întotdeauna trebuie să comunicăm cu un discernământ maxim. Sunt situații limită, de exemplu, de emoții puternice, de panică, pericol, entuziasm exuberant etc., când nici nu am putea comunica cu rigoare.

Lecțiunile reciprocă sau distributivă din enunțul *Romeo și Julieta sunt îndrăgostiți.* modifică semnificația conjuncției logice prin crearea unui spațiu prea mare de interpretare în raport cu normele logico-semantice. Conform unei interpretări reciproce, enunțul de mai sus are semnificația:

(11) a. Romeo și Julieta sunt îndrăgostiți unul de altul.

ale cărui conjuncte sunt:

b. Romeo o iubește pe Julieta.
c. Julieta îl iubește pe Romeo.

Potrivit unei interpretări distributive, enunțul se descompune în:

(12) a. Romeo este un îndrăgostit.
b. Julieta este o îndrăgostită.

Argumentele logice contra tratării enunțului *Romeo și Julieta sunt îndrăgostiți.* ca pe o conjuncție logică este acela că ea permite a fi interpretată în două moduri foarte diferite: ca (11b și c), unde proprietatea de 'a iubi' are o direcție referențială, și ca (12a–b) unde aceeași proprietate este doar asertată, fără a i se mai atribui o țintă. Astfel, sensurile reciproc și distributiv sunt informații conversaționale care extind prea mult conceptul de conjuncție logică. Pe de altă parte, din punctul de vedere al parametrilor contextuali de enunțare ai acestui enunț, vedem că incompletitudinea se datorează faptului că enunțiatorul nu știe sau nu vrea să spună mai mult (cazul lecțiunii distributive), sau faptului că informația omisă este simțită ca mult prea cunoscută ambilor participanți la comunicare pentru a mai fi necesar să se specifice.

Predicatele simetrice alterează într-un mod foarte subtil semnificația conjuncției logice. Într-un enunț de tipul lui:

(13) a. Ion și Vasile dezbat problema.

ale cărui conjuncte sunt:

b. Ion dezbate cu Vasile problema (p) şi Vasile dezbate cu Ion problema (q).

conjunctele indică faptul că actanţii se pot separa, ceea ce nu este cazul, *recte* din adevărul conjuncţilor nu rezultă adevărul expresiei complexe, ceea ce face ca propoziţia (13a) să nu fie o conjuncţie logică. Pe de altă parte, se mai poate observa că doar din adevărul lui p rezultă adevărul întregii expresii complexe *p şi q*.

Toate aceste cazuri, comentate de E. Lepore, au arătat necesitatea rafinării definiţiei conjuncţiei logice, prin adăugarea condiţiilor (iii) şi (iv) în scopul de a se elimina cazurile triviale. Noua definiţie este:

Expresia complexă *p şi q* este o conjuncţie logică dacă:
(i) Din adevărul lui m decurge adevărul lui p şi q.
(ii) Din adevărul lui p şi din adevărul lui q decurge adevărul lui m.
(iii) Din adevărul lui p singur nu decurge adevărul lui m.
(iv) Din adevărul lui q singur nu decurge adevărul lui m.
(Lepore, 2000, p. 306)

După cum am văzut, toate cazurile de subtilă deviere de la semnificaţia logică a conjuncţiei, care pot foarte uşor să scape receptării şi interpretării curente, care alterează semnificaţia ei logică, sunt situaţii de vorbire relaxată, vorbire care poate să fie prea "tare" sau prea "vagă" în raport cu realitatea denotată sau care sunt cazuri de reprezentare conceptuală figurată a realităţii, ca în conjuncţia frazeologică din: *Ion locuieşte **între bulevardul Magheru şi Calea Victoriei***. (*ap.* Lepore, 2000). În acest enunţ, hiperbola conceptuală a spaţiului locuit de un individ x reprezintă modul nostru curent de a da o anumită orientare, care nu este nici idiomatică, nu are nici efecte contextuale, care se regăseşte în majoritatea limbilor şi care prin aceasta indică a fi o schemă de reprezentare conceptuală a unui tip de locaţie. De asemenea, alte cazuri curente de trivializare a semnificaţiei conjuncţiei logice apar la nivelul expresiilor frazeologice de tipul *Ion cumpără o **pâine şi jumătate.***; *A lucrat **zi şi noapte.***; *Steagurile **roşii şi albastre** au fost arborate.* Numite de E. Lepore cu termenul de conjuncţii frazeologice, ele de fapt formează o unitate, indică o singură entitate.

În concluzie, trivializarea noţiunii de conjuncţie logică nu este un neajuns al limbii naturale. Dacă nu ar exista posibilitatea alterării semnificaţiei, reprezentările noastre mentale ar fi mult mai sărace. Este nevoie de această flexibilitate pentru a putea acoperi sarcini comunicative dintre cele mai diverse, mai mult, denaturările semnificaţiei conjuncţiei logice reprezintă uneori singura modalitate de a vorbi despre anumite realităţi.

Din punct de vedere logico-semantic conectorii *iar, dar, însă* şi *ci* pot să reprezinte conjuncţia logică până la un anumit punct, în sensul că valorile de contrast şi de concesivitate specifice seriei adversative în variante diferite, în funcţie de traseul de operaţii inferenţiale prevăzut de conector, sunt sensuri conversaţionale supraadăugate, care trivializează conceptul de conjuncţie logică şi ajung chiar să îl anihileze complet. Gramaticile însă au o altă percepţie de ansamblu asupra acestei serii, pe care o încadrează într-un tip de coordonare cu totul aparte, şi anume în coordonarea adversativă.

În gramatica românească, seria conectorilor sintactico-pragmatici adversativi este structurată după un model al gradualităţii: gradul minim de opoziţie îl reprezintă conectorul *iar*, care se apropie foarte mult de conjuncţia copulativă; gradul mediu: *dar, însă;* gradul maxim de opoziţie: conectorul *ci* (Stan 1989a; Merlan, 2001, Diaconescu 1992; Avram 1997). Zafiu (2005) contestă valabilitatea acestui model, arătând că intensitatea opoziţiei este dată de condiţiile semantice şi pragmatice diferite (nivelele la care acţionează conectorii) şi de funcţiile pe care le îndeplinesc. Autoarea propune modelul impus de tradiţia apuseană a studiului conectorilor adversativi, distingând trei raporturi adversative principale: (i) *contrazicerea aşteptărilor* (tipul *dar, însă*); (ii) *corecţia, rectificarea* (tipul *ci*); (iii) *contrastul tematic* (tipul *iar*). În privinţa nivelelor, autoarea adoptă structura tripartită a enunţului de la E. Sweester şi E. Lang, alcătuită din nivelurile semantic, epistemic şi pragmatic (Zafiu, 2005).

Ca şi conectorul conjuncţional *şi*, utilizarea lui *dar* şi a celorlalţi membri ai seriei adversative impune existenţa unui subiect comun de conversaţie pentru ambele propoziţii conjuncte. Posner (1980) arată că *dar*, luat în calitate de reprezentant prototipic al seriei, posedă în comun cu *şi* valorile semantice de *conjunctivitate* şi *conectivitate*, însă diferă de conjuncţia copulativă prin valoarea semantică de *opoziţionalitate* (*contrast*) care îi este specifică şi prezentă la fiecare ocurenţă.

Conectorul *dar* are două utilizări, una simetrică, care se suprapune peste *opozitivitatea tematică*, şi alta asimetrică, care la rândul ei are valorile pragmatice de *contrazicere a aşteptărilor* şi de *corecţie*. Ambele utilizări ale lui *dar* presupun, ca şi în cazul conectorului *şi,* o afiliere a propoziţiilor conectate la un anumit subiect de conversaţie, precum şi o anumită combinaţie între elemente similare şi elemente opuse semantic, ca în: *Eu am un băiat, dar tu ai o fată.*

Utilizarea asimetrică a lui *dar*, care la Lakoff (1971) primeşte denumirea de *dar al negării expectaţiilor*, iar la Moeschler (1981) – de conector al *concesiei*, este cea în a cărei interpretare este decisivă presupoziţia înţeleasă într-un mod mai puţin tehnic decât în lucrarea de faţă, ca fiind un adevăr specific opiniei comune, unui loc comun, ca având deci o accepţiune încărcată de valori argumentative. Apropierea coordonării adversative de coordonarea concesivă a fost recunoscută de

multă vreme de gramatici (GLR, II, p. 249). În plus, analiza logică a conectorului adversativ *dar* şi a conjuncţiei concesive *deşi* efectuată de Vasiliu (1978) încearcă să dovedească chiar sinonimia dintre cele două tipuri de conectări. Tot în GLR se remarcă *inegalitatea semantică* existentă între două propoziţii coordonate adversativ. Într-un enunţ de tipul:

(14) Asta-i o glumă, dar nu-mi place.

statutul semantic al celor două propoziţii conectate, se arată acolo, nu este identic. Pentru a justifica opoziţia introdusă de *dar*, prima propoziţie funcţionează în calitate de aserţiune a cărei presupoziţie intră în raport advers cu a doua propoziţie (Lakoff, 1971). Astfel, aserţiunea "Asta-i o glumă." are o "presupoziţie" de genul: 'Recunosc că este o glumă şi că îmi plac glumele.', care intră într-o relaţie de contradicţie cu a doua aserţiune a enunţului. Prin urmare, *dar concesiv* poate să funcţioneze numai într-un context în care primul conjunct este constituit din perechea aserţiune – "presupoziţia" acelei aserţiuni, în termenii noştri fiind implicatura conversaţională a primei părţi a enunţului. Prin acest fenomen se explică, de fapt, ceea ce GLR numea "inegalitatea" propoziţiilor conectate adversativ.

În cazul utilizării simetrice a lui *dar*, respectiv în cazul *contrastului semantic*, ca în:

(15) a. Petre e sărac, dar fratele lui e bogat.

propoziţiile conectate au proprietăţi semantice similare, generate de anumite lexeme ale enunţului (Lakoff, 1971). Adjectivele *sărac* şi *bogat* din (15) dau naştere unei presupoziţii asemănătoare celei de la ***şi simetric***, formalizabilă prin:

> X şi Y au proprietatea Z^+ şi Z^-.

O altă caracteristică a lui ***dar al negării expectaţiilor*** este caracterul său noncomutativ sau particularitatea ca termenii lui să fie *ireversibili*. Dacă ordinea propoziţiilor conjuncte este inversată, se obţine un enunţ de o cu totul altă semnificaţie. În schimb, cel mai adesea ordinea propoziţiilor conectate cu ***dar al contrastului semantic***, cum mai este denumit adversativul simetric, este reversibilă fără ca să se producă schimbări semantice semnificative, ca în (15b):

b. Fratele lui e bogat, dar Petre e sărac.

Am spus că *dar* conține un *și* în nucleul său semantic. Legătura dintre conectorii adversativ și copulativ se poate, de altfel, vedea din valorile semantice de *conjunctivitate* și *conectivitate* pe care le împărtășesc. Înlocuirea lui *dar simetric* cu un *și* are ca rezultat obținerea unui *și* tot cu valoare contrastivă simetrică, ca în (15c):

c. Petre e bogat și fratele lui e sărac.

În ciuda acestor similarități de comportament date de proprietățile semantice comune (ne referim la faptul că ideea de conjuncție logică este implicată logic de enunțurile care asertează contrastul semantic și contrazicerea așteptărilor), ultimul enunț este mai încărcat de valori insinuante decât cel construit cu *dar*. La fel, substituția lui ***dar*** cu valoare *concesivă* sau de *contrazicere a așteptărilor* cu jonctivul copulativ are loc pe coordonata asimetriei, ca în:

(16) Asta-i o glumă și nu-mi place.

Moeschler (1989) dă concesiei o definiție generală. Deoarece, în continuare, se va prezenta analiza efectuată de J. Moeschler, se vor păstra simbolurile și notația autorului care sunt: semnul '*' pentru conectarea concesivă, semnul '→' pentru relația de "implicație semantică", semnul 'w' pentru conectorul disjuncției exclusive. O mențiune mai trebuie făcută: Moeschler plasează înaintea parantezei semnul '→' sau 'w', astfel încât, de exemplu, 'w (R, non-R)' se citește 'R sau non-R'. Definiția *concesiei generale* este următoarea:

(17) P * Q este o propoziție concesivă dacă și numai dacă:
(i) P este adevărat în lumea reală.
(ii) Q este adevărat în lumea reală.
(iii) P*Q presupun validitatea relației de implicație → (P, R), unde R ia o valoare din ansamblul finit C de propoziții, unde C = {non-Q, w (R, non-R)}.
(iv) P*Q indică faptul că → (P, R) nu este validă în circumstanțele care duc la enunțarea P*Q.

(Moeschler, 1989, p. 42)

Altfel spus, prima parte a enunțului în mod normal ar fi favorizat o relație de inferență pragmatică care, în econtextul celui de-al doilea membru al enunțului nu mai are putere să se activeze, devine inoperantă.

Există o deosebire semantică între propozițiile (18a) și (18b):

(18) a. Apele râului erau în creştere, totuşi podul nu s-a rupt.
cu toate acestea...
dar...
... În ciuda acestui fapt, podul nu s-a rupt.
şi totuşi...

b. E frumos, dar nu voi ieşi.
totuşi...
cu toate acestea...
. În ciuda acestui fapt, nu voi ieşi.
şi totuşi...

(*ap.* Moeschler, 1989)

care se explică prin modul de a interpreta presupoziția primului conjunct. Exemplul de la (18a) este acela al unei *concesii cauzale*, iar cel de la (18b) este al unei *concesii argumentative*. La Zafiu (2005), *concesia cauzală* este descrisă, mai pe scurt, astfel: Q, al doilea membru al enunțului, este o contraafirmație a cărei implicație, Z, contrazice "implicația" Q a primului membru din enunț. Tot aici, *concesia argumentativă* este acea indicație procedurală în care al doilea membru al enunțului, Q, introduce direct concluzia argumentativă care contrazice "implicația" R a primului membru. Relația dintre P şi inferența pragmatică R este de natură cauzală în cazul exemplului (18a). Aserțiunea "Apele râului erau în creştere." declanşează inferența cauzală, locul comun, care spune că, de regulă, creşterea debitului unei ape poate cauza ruperea podurilor. Această presupoziție este dependentă de structura lumii. Ea nu este o L-implicație sau o presupoziție în sensul strict al termenilor, este un adevăr luat ca de la sine înțeles, este o asumpțiune contextuală care ține de standardele noastre de raționalitate.

Definiția *concesiei cauzale* dată de Moeschler (1989, p. 44) diferă în punctele (iii) şi (iv) de definiția concesiei generale de la (17). Ea este:

(19) P*Q este o concesivă cauzală dacă şi numai dacă:
(i) P este adevărat în lumea reală.
(ii) Q este adevărat în lumea reală.
(iii) P*Q presupune validitatea relației de cauzalitate CAUZĂ (P, R), unde R îşi primeşte valoarea în ansamblul C format dintr-un element, unde
C = {non-Q}.
(iv) P*Q indică faptul că relația CAUZĂ (P, R) nu este validă în circumstanțele care te fac să enunți P*Q.

Moeschler (1989) explică relația CAUZĂ (P, R) printr-un "postulat de sens" care este formulat în felul următor:

$\forall x$ [→ (apele râului) (x) ∧ a fi în creştere (x)), CAUZĂ (x, rupe (pod))].

Autorul apelează la soluția postulatului de sens pentru a justifica *presupoziția cauzei*, cum o numeşte autorul, presupoziție declanşată de prima propoziție a enunțului. Mai sus (v. *supra* ***Continuitatea conceptelor: postulatele de sens***) am vorbit de postulatele presupoziționale ca apărând la cuvintele fără sens lexical deplin, semiadverbe, de tipul lui *chiar, deja, totuşi* ş.a., pe care le-am încadrat în clasa marcatorilor discursivi. Postulatul presupozițional este, printre altele, şi o modalitate de a formaliza indicațiile procedurale ale cuvântului pragmatic şi legăturile lui cu alte concepte. În cazul de față, există diferențe terminologice între modalitatea moeschleriană de a utiliza termenul de presupoziție şi punctul nostru mai radical de utilizare a termenului. Fără să intrăm în detalii, facem doar mențiunea că postulatul de sens – valabil în raport cu aserțiuni de genul *Apele râului erau în creştere.* – nu declanşează presupoziția Q, ci actualizează un *punct de vedere firesc.* Altfel spus, postulatul de sens poate fi interpretat ca o reprezentare formală a unui *topos* sau a unui *loc comun*, a unui standard normal de raționalitate, iar nu a unei presupoziții. Este vorba de o *preconcepție*, iar nu de o presupoziție.

Conform punctului (iv) al definiției (19), se poate observa că "presupoziția cauzală", *recte* aumpțiunea contextuală relevantă în mod normal, implicată de un enunț concesiv de tipul lui (18a) este invalidată de situația lumii reale. Aceasta înseamnă că inferența respectivă este anulată. Am arătat mai sus că anularea sensurilor conversaționale este un fenomen mai mult decât posibil, inevitabil chiar în procesul de nuanțare şi de negociere a sensurilor. Oricum, este important de reținut că punctul (iii) din definiția *contrastului concesiv cauzal* (cf. (19)) este unul din paşii pe care îi parcurgem în interpretarea unui enunț ca (18a). Este momentul în care se formează sau în care se activează o asumpțiune ce ține de cunoaşterea enciclopedică pe care o avem despre lume.

Contrastul concesiv argumentativ (cf. (18b)) presupune o relație semantică mai complexă între variabilele P şi Q, dependentă de structura lumii în ansamblu, dar şi de circumstanțele particulare în care se produce enunțul şi de anumite "principii interpretative" (Moeschler, 1989, p. 47). Variabila R, din aparatul formal folosit pentru definirea acestui tip de concesie, este consecința argumentativă a lui P. Semnul "->>" marchează o relație argumentativă. Astfel, definiția *concesiei argumentative* este:

(20) P*Q este o propoziție concesivă argumentativă dacă şi numai dacă:
(i) P este adevărat în lumea reală.
(ii) Q este adevărat în lumea reală.
(iii) P*Q presupun validitatea relației argumentative ->> (P, R), unde R are una din valorile din ansamblul finit C, în care C = {non-Q, w (R, non-R)}.

(iv) P*Q indică faptul că ->>(P, R) nu este validă în circumstanțele care duc la enunțarea P*Q.

(Moeschler, 1989, p. 47)

Se poate observa că cele trei definiții, definiția generală a concesiei (cf. (17)), definiția contrastului concesiv cauzal (cf. (19)) și definiția contrastului concesiv argumentativ (cf. (20)), conțin ideea de contradicție care se creează între condiția (iii) a fiecărei definiții și condiția (iv). Condiția (iii) a fiecărei definiții se referă la faptul că validitatea relației dintre propoziție și inferența pe care ea o favorizează se susține dacă ar fi să se judece aserțiunea P în afara circumstanței enunțării sale, ca apoi nonvaliditatea aceleiași relații să se producă în contextul enunțării propoziției P în calitate de conjunct al lui Q. Se mai poate observa că definiția concesiei argumentative diferă de cea a concesiei cauzale prin faptul că inferența pragmatică a primului conjunct al enunțului, simbolizată prin R, poate să fie o propoziție contradictorie lui Q sau poate să fie o disjuncție exclusivă, deci R poate fi egal cu non-Q sau, dacă nu, R reprezintă expresia complexă 'R sau non-R'. În funcție de ce reprezintă variabila R într-un enunț concesiv oarecare, concesia argumentativă are anumite proprietăți. Prin umare, tipologia enunțurilor concesive nu se oprește aici, ci se bifurcă conform valorilor lui R, deci conform "presupozițiilor" primului conjunct, într-o ramură ocupată de *concesia argumentativă directă* și o ramură ocupată de *concesia argumentativă indirectă*. Se constată astfel că, atunci când inferența pragmatică a primei aserțiuni are valoarea non-Q, relația de contradicție între aceasta și cea de-a doua aserțiune este directă. Acest tip de concesie a fost numită *concesia argumentativă directă*. Este situația lui *E frumos, dar nu voi ieși.* a cărei structură interpretativă este cea de la (21) conform definiției (20):

(21) (i) Aserțiunea "E frumos." este adevărată în lumea reală.
(ii) Aserțiunea "Nu voi ieși." este adevărată în lumea reală.
(iii) Relația argumentativă ->>(e frumos, voi ieși) este adevărată.
(iv) Relația argumentativă ->>(e frumos, voi ieși) este falsă având în vedere (i) și (ii).

Dacă valoarea presupoziției primului conjunct R este o disjuncție exclusivă 'R w non-R', atunci relația de contradicție nu mai este una directă, este transformată de fapt într-o relație alternativă opozitivă. *Concesia argumentativă indirectă* apare într-o frază ca aceea de la (22):

(22) E frumos, dar sunt obosit.
(*ap.* Moeschler, 1989)

a cărei structură interpretativă este următoarea, conform definiției (20):

(23) (i) Aserțiunea "E frumos." este adevărată în lumea reală.
(ii) Aserțiunea "Sunt obosit." este adevărată în lumea reală.
(iii) Relația argumentativă ->>(e frumos, voi ieşi) este adevărată.
(iii') Relația argumentativă ->>(sunt obosit, nu voi ieşi) este adevărată.
(iv) Relația argumentativă ->>(e frumos, voi ieşi) este falsă având în vedere (i), (ii), şi (iii').
(Moeschler, 1989, p. 48)

Parcursul interpretativ se reface urmărind etapele prevăzute de definiție. Relația argumentativă este o relație complexă, deoarece se revendică de la un topos. Toposurile sau locurile comune sunt o formă tradițională de gândire, o schemă conceptuală uzuală, lexicalizabilă adesea în proverbe, zicători. Ele sunt o formă superioară de organizare a cunoştințelor în raport cu presupozițiile, sunt depozitarele acelor adevăruri empirice verificate prin tradiție, experiență, timp, prin urmare sunt jaloane de orientare în interpretare. Deoarece contradicția nu are loc între două aserțiuni, ci între o aserțiune şi o inferență, ea are acest caracter implicit de care vorbeşte Moeschler (1989). J. Moeschler specifică care este toposul în cazul exemplului dat, şi anume pentru relația argumentativă de la (23iii) toposul este:

< Cu cât timpul e mai frumos, cu atât ai mai multe motive să ieşi la plimbare.>

Pentru relația argumentativă de la (23iii') toposul este:

< Cu cât eşti mai obosit, cu atât ai motive mai puține să ieşi.>.
(Moeschler, 1989, p. 59)

Trebuie făcută specificarea că formulările toposurilor nu sunt fixe. S-ar putea folosi şi o exprimare sintetică a celor două toposuri de forma:

< Te plimbi atunci când e frumos şi nu eşti obosit. >

Acest lucru este permis deoarece toposul funcționează la nivelul de cunoaştere comună a participanților la comunicare.

S-a arătat că semnificația concesiei conține ideea de contradicție, care se manifestă însă implicit. Mai exact, contradicția ce apare între valorile variabilei R şi aserțiunea Q. Se ştie acum că variabila R reprezintă o inferență pragmatică contextuală afiliată unui loc comun de gândire.

S-a mai observat, de asemenea, că la nivelul unui enunț care are valoare pragmatică de dezacord indirect, ca în:

(24) A: Petre a muncit mult.
B: Totuşi el a căzut la examen.
(*ap.* Moeschler, 1989)

aserţiunea locutorului B are semnificaţia implicită:

> Petre nu a muncit mult.

care vine în contradicţie cu aserţiunea locutorului A. Totodată enunţul (24) are două interpretări posibile, o interpretare *concesivă* şi una ca *dezacord indirect*, unde ultima valoare este interacţională, angrenând şi relaţia dintre locutori.

Toate aceste observaţii referitoare la caracterul contradicţiei de la nivelul frazelor concesive şi al refuzurilor indirecte, precum şi necesitatea de a explica ambiguitatea sens concesiv – sens al dezacordului, al respingerii sau sens rejectiv au făcut ca în analiza lui J. Moeschler să apară concepte noi, şi anume: adevărat pentru locutorul A, 'A-adevărat', adevărat pentru locutorul B, 'B-adevărat', adevărat pentru opinia publică, 'ON-adevărat', adevărat sau fals în situaţia enunţării, 'SIT-adevărat' sau 'SIT-fals'. În consecinţă, se va ajunge la o nouă definiţie a concesiei, relativizată la aceşti parametri.

Parcursul unei interpretări concesive a enunţului (24) va fi următorul:

(25) Interpretarea concesivă trebuie să satisfacă condiţiile în care:
1. Aserţiunea "Petre a muncit mult." este A-adevărată.
2. CAUZĂ (X a muncit mult, X a reuşit la examen) este ON-adevărată.
3. CAUZĂ (Petre a muncit mult, Petre a reuşit la examen) este A-adevărată.
4. Aserţiunea "Petre a muncit mult." este B-adevărată.
5. Aserţiunea "Petre a căzut la examen." este B-adevărată.
6. CAUZĂ (Petre a muncit mult, Petre a reuşit la examen) este SIT-falsă.

(Moeschler, 1989, p.84)

Altfel spus, interpretarea concesivă obnubilează cauza eşecului, dar îl constată.

Parcursul unei interpretări a enunţului (24) într-un format dialogal şi în calitate de concesie cauzală şi de dezacord indirect va fi conform condiţiilor de la (26).

(26) Interpretarea dezacordului indirect are condiţiile următoare:
1. Aserţiunea "Petre a muncit mult." este A-adevărată.
2. Aserţiunea "Petre a căzut la examen." este B-adevărată.
3. CAUZĂ (X a căzut la examen, NU (X a muncit mult) este ON-adevărată.

BCUIAŞI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

4. CAUZĂ (Petre a căzut la examen, NU (Petre a muncit mult) este B-adevărată.
5. Aserțiunea "Petre a muncit mult." este B-falsă.

(Moeschler, 1989, p. 85)

Se poate observa că în interpretarea rejectivă, aserțiunea lui A este considerată de B, de celălalt interlocutor, falsă, adică P nu e valid, în timp ce aceeași aserțiune în interpretarea concesivă este considerată de B ca adevărată. O altă caracteristică care deosebește interpretarea concesivă de cea a refuzului indirect este direcția pe care o are asumpțiunea contextuală tacită a cauzei în ambele interpretări. În interpretarea concesivă, presupoziția primei aserțiuni este luată în calcul, adică, dacă ar fi să se reia simbolurile cu care s-a operat până acum, atunci se poate spune că funcționează relația P → R, unde R are valoarea non-Q. La interpretarea rejectivă, relația pornește de la Q, deci de la cea de a doua aserțiune, care implică non-P (Q → non-P). Concluzia care s-ar desprinde ar fi că interpretarea rejectivă a unui enunț concesiv este derivată din cea concesivă. De ce la lectura concesivă se alege ca centru inferențial aserțiunea P, prima aserțiune, iar la o citire rejectivă centrul inferențial este aserțiunea Q, a doua aserțiune din frază, nu se poate justifica pe baze logice. Singura motivație pentru alegerea unui parcurs în locul altuia este interacțională. Prin urmare, centrul la care se raportează indicațiile procedurale este determinat de cunoștințele locutorilor, precum și de scopurile lor conversaționale. Interpretarea de respingere este mai marcată situațional. S-a constatat, de asemenea, că dubla interpretare – concesivă și rejectivă – necesită ca cele două propoziții conectate să fie permutabile, reversibile. Avantajul acestor ultime indicații procedurale, este că rezolvă ceea ce s-a numit mai sus insuficiența punctului (iii), adică indică faptul că ambele aserțiuni conectate concesiv conțin o asumpțiune falsă *în contextul enunțării*. Altfel spus, implicațiile conversaționale ale celor două aserțiuni nu sunt valabile în același context de enunțare.

În concluzie, indicațiile procedurale pentru interpretarea concesivă și pentru interpretarea cauzală distribuie altfel asumpțiunile și chiar interpretarea cauzal-rejectivă antrenează o asumpțiune nouă (cea referitoare la faptul că X nu a muncit mult). Aceste asumpțiuni se polarizează diferit în funcție de locutori și de opinia publică, căpătând greutăți argumentative diferite.

Conectorul *ci* repezintă o corecție polemică care survine în contextul unei opinii anterioare care a fost afirmată sau care este presupusă. Apare întotdeauna după o negație totală sau parțială.

Conectorul *iar* este specializat pentru indicarea contrastului tematic (*Lumea e supărată, iar el râde.*). Zafiu (2005) arată că nu se poate folosi decât în situații de conservare a temei. Nu se poate spune **Dan doarme, iar citește Maria.* deoarece

poziția de contrast în condițiile conservării temei este în imediata vecinătate a lui *iar*, dar se poate spune *Dan doarme, iar Maria* [tema] *citeşte* [rema].

Conectorul neologistic *or* anulează aşteptările, schimbă perspectiva (Zafiu, 2005), aduce corecții în asumpțiunile locutorilor.

Valorile pe care conectorii sintactico-pragmatici *dar, însă, iar, or*, în calitate de marcatori discursivi, le capătă în cadrul schimburilor conversaționale *face to face*, pot fi foarte diferite de cele pe care le au în calitate de conectori. De la caz la caz, putem vorbi de semnale de întrerupere, de mărci ale acordului parțial, de indicatori care arată revenirea la o tematică anterior abordată etc.

Ipoteza subiectificării, lansată de E. Traugott (*ap.* Zafiu, 2005), care prevede trecerea, în timp, a conectorilor de la valorile semantice la valorile textuale, discursive, valori raportate la locutor, este pusă sub semnul întrebării de Zafiu (2005) în cazul conectorului *dar*. Ipoteza lansată de autoare ar fi că *dar*, în limba română, avansează invers, de la nivelul discursiv înspre nivelul semantic, dacă se urmăresc atestările lui mai vechi din limbă.

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CONSIDERAŢII DESPRE SENSUL CONCEPTUAL ŞI SENSUL PROCEDURAL AL CONECTORILOR

Despre natura intensională a conectorilor

Clasificarea termenilor în semne logice şi semne descriptive provine din logică. Semnele descriptive au un sens inventariabil în lexicoane. Semnele logice nu au sens, spune logica, sunt functori de adevăr şi operatori logici. Semnele descriptive sunt acele cuvinte "pline", care au atât capacitatea să denote un obiect din lumea reală, cât şi să trimită la un sens, la un concept, care au, altfel zicând, extensiune şi intensiune[1]. Semnele descriptive codifică un sens conceptual. Din punct de vedere referenţial, conectorii logici sunt cuvinte vide, fără denotaţie, sunt semne logice. Sensul lor nu se poate explica asemenea sensului unui cuvânt, cum este *cheie* sau *casă* unde se poate vorbi de existenţa unui referent şi de faptul că aceste lexeme trimit constant la câte un concept. Conectorii logici sunt *funcţii de adevăr*, adică cu ajutorul lor se stabilesc *condiţiile de adevăr* ale propoziţiei. Folosind distincţia introdusă de Carnap între *extensiune* şi *intensiune*, am putea afirma că, neavând extensiune (*recte* denotaţie), conectorii logici nu au nici intensiune.

Cu toate acestea, de exemplu, comportamentul lui *şi* din limba naturală nu este, după cum s-a mai arătat, limitat la a fi numai un semn logic, un functor de adevăr, ci conectorul achiziţionează valori de sens care se adaugă funcţionalităţii sale logice. Se poate spune, astfel, că statutul lui de semn logic se clatină. El capătă, prin uz, ceva din calităţile semnelor descriptive.

Lucrurile se complică când trebuie să se explice de ce jonctivii *şi, sau, dacă... atunci* nu sunt întotdeauna în limba naturală corespondenţii perfecţi ai lui '$\wedge$', '$\vee$', '$\rightarrow$'. O justificare a acestei situaţii este aceea că ei participă la stabilirea unui adevăr care este factual, ca în fraze de genul *Am mâncat conserva aia de peşte şi-am ajuns la terapie intensivă.* sau *El e englez, aşa că este viteaz.*[2], iar adevărul factual se află într-o interdependenţă subtilă cu vorbitorii. Semnificaţia acestei afirmaţii este una foarte banală, a cărei experienţă am avut-o cu toţii şi care este

[1] Definiţa pe care o dă Carnap celor două concepte este următoarea: "Prin *intensiunea* predicatului P noi înţelegem proprietatea P, prin *extensiunea* sa noi înţelegem clasa corespunzătoare." (cf. *op. cit.*, p. 60)

[2] Exemplu preluat de la Grice (1975) şi modificat de noi aici.

frecvent scoasă în evidență de pragmatică, și anume este vorba de faptul că nu comunicăm ceva dacă nu este coerent și nu are o importanță oarecare în acel moment pentru cel puțin unul dintre participanții la conversație. Aceasta înseamnă că, pe lângă adevărul unui enunț, mai contează și altceva, ca de exemplu coerența sau pertinența acelei comunicări.

În logica propozițiilor, conectorii nu fac parte din sensul propozițiilor și nu participă la compoziționalitatea sensului propozițiilor în care apar, pentru că se consideră că ei leagă global aceste entități, fără să țină cont de sensul lor. Valoarea unei expresii 'p ∧ q' depinde de valoarea de adevăr a lui 'p' și a lui 'q' luate separat; expresia complexă 'p ∧ q' este o funcție de adevăr a propozițiilor ei atomare. Din punct de vedere logico-semantic sunt corecte frazele de tipul *Vasile a câștigat la bingo și Luna e satelitul Pământului* sau *Ion doarme și sâmbătă este a șasea zi a săptămânii.*[3], dar din punctul de vedere al lingvistului sau al utilizatorului limbii ele sunt dubioase, în sensul că sunt greu de interpretat. Se consideră că enunțuri de felul acestora se abat de la regulile de uz ale limbii, sau de la regulile gramaticii discursului, altminteri ele fiind corecte din punct de vedere strict gramatical și semantic.

Van Dijk construiește o semantică a discursului în care arată că, pentru a evita formarea unor enunțuri incorecte de genul celor de mai sus, este nevoie, pe lângă condițiile de adevăr, și de niște condiții de conexiune, condiții tematice. Condițiile de conexiune se referă la faptul că propozițiile conectate într-un enunț complex trebuie să aparțină aceluiași subiect de conversație. Subiectul de conversație este un set de propoziții sau un set de informații disponibile participanților la conversație, precum și setul de propoziții implicate de aceaste informații, deducțiile care se pot face de aici. Informația disponibilă este achiziționată din comunicările anterioare. Uneori setul este vid. În acest caz, prima propoziție a discursului stabilește subiectul. Și totul poate porni de aici. Fără a se intra în alte detalii, se prezintă mai jos condițiile de adevăr și conexiune stabilite de van Dijk:

a: adevărat și conectat
b: adevărat, dar neconectat
c: fals și conectat
d: fals și neconectat

unde notația valorilor se poate face și cu 1 și 0 în felul următor: a: 11; b: 10; c: 01; d: 00. Numai frazele a căror valoare de conexiune este 1 pot fi acceptate într-o conversație naturală (van Dijk, pp. 50–51). Prezentarea aceasta se apropie mult mai mult de intuițiile noastre referitoare la înlănțuirile propozițiilor[4].

---

[3] Exemplul este preluat de la Vasiliu (1978).

[4] Astfel, exemplele date de noi mai înainte ar putea fi, conform modelului lui van Dijk, adevărate, dar neconectate (1 0) sau false și neconectate (0 0), dacă considerăm propozițiile factuale *Vasile a câștigat la bingo.* și *Ion doarme.* ca neconforme cu realitatea, ca false.

Două propoziții pot fi conectate în măsura în care se recunoaşte că există o legătură tematică între ele. Ca să fie afiliate la acelaşi subiect comun de conversație ele trebuie să posede unele dintre următoarele caractristici semantice: să aibă elemente lexicale identice, sinonime sau coreferențiale, dar mai ales un set de cunoştințe comune prin care să se justifice deducțiile interpretative pe care le fac locutorul şi interlocutorul său şi o anumită armonie în distribuția informației, un echilibru între informația cunoscută şi informația nouă sau, cu alți termeni, între focus şi presupoziție, între temă şi remă, între temă şi comentariu (Lakoff, 1971; van Dijk). Propozițiile între care se stabileşte un raport tautologic, ca în **Petre mănâncă un măr şi el mănâncă un fruct*, sau propozițiile care au mult prea multe elemente comune, ca în *?Petre mănâncă un măr şi el mănâncă un măr pe prispă*, precum şi propozițiile contradictorii nu se poate spune că se racordează la un subiect comun de conversație, deoarece nu declanşează decât implicații logice identice sau, mai grav, contradictorii, iar presupozițiile lor (presupoziții existențiale) sunt prea puțin informative pentru a închega un topic discursiv, nu au relevanță discursivă. Astfel, principiul informativității nu este satisfăcut, iar conectarea acestor propoziții, în mod normal, nu se produce. Cu cât presupozițiile sunt mai clare şi în număr mai mic, cu atât legătura dintre propozițiile conectate este mai evidentă, mai izbitoare şi acceptarea enunțului mai necondiționată. Totodată, un număr prea mare de elemente diferite nu asigură globalizarea într-un enunț a propozițiilor conectate, precum se poate constata din **Mi-a dat lupa şi trandafirului japonez îi place la soare.*

Tot la van Dijk apare afirmația că jonctivele naturale sunt intensionale, mai mult, el le şi denumeşte astfel. Felul în care van Dijk justifică natura intensională a conectorilor (coordonatori şi subordonatori) este următorul: conexiunea interpropozițională în limba naturală este bazată pe sens şi pe interdependențe referențiale (van Dijk, p. 54). Astfel, de exemplu, *şi* leagă propoziții, dar această "legătură" poate fi de fiecare dată alta, sugerând locația, simultaneitatea, cauza, consecința etc. dintre evenimentele descrise de propozițiile conectate. Din păcate însă, autorul zăboveşte destul de puțin asupra conceptului de intensionalitate la nivel de conector.

Intensiunea propozițiilor factuale este o imagine conceptuală sau o reprezentare conceptuală a unor stări de fapte din lumea reală. Conectorii contribuie la constituirea valorii de adevăr *logice*. Când vorbeşte despre intensionalitatea conectorilor, van Dijk are în vedere faptul că în limba naturală aceştia nu leagă nişte propoziții care exprimă un adevăr logic, ci leagă ceea ce el numeşte valorile propozițiilor în lumile posibile, adică, spune tot el, "faptele". Conectarea în limba naturală se bazează pe sens şi pe *interdependențele referențiale*. Cu alte cuvinte, valorile conectorului *şi* din limba naturală (acele *şi*-uri *cauzale, temporale,* etc.) par a fi rezultatul unui efect de *extindere a intensionalității propoziției* asupra conectorului sau un efect de *reflectare* la nivel de conector a semnificației constituenților lingvistici ai propozițiilor.

Cele două poziții la care am făcut referire aici, cea din logica simbolică – în care conectorii indică condițiile de adevăr ale propoziției complexe fără a-şi pune problema existenței unui sens intensional al conectorilor – şi cea din cadrul lingvisticii textuale par a fi incompatibile. Într-una se afirmă că aceaste cuvinte nu au sens (nici extensiune, nici, probabil, intensiune), în cealaltă se spune că jonctivii sunt intensionali, deci au capacitatea de a avea un sens al lor. Mai mult, în lingvistica textuală, se arată că la buna formare (discursivă) a unui enunț participă atât adevărul propozițiilor cât şi capacitatea lor de a fi *conectate discursiv*.

De aici apare întrebarea dacă se poate interpreta conectarea discursivă de care vorbeşte van Dijk ca intensiune în sensul carnapian al termenului[5]. Între conectorii logico-naturali *şi, sau, dacă... atunci* şi alți conectori ai limbii, mai ales cei locuționali ca *în concluzie, în timp ce, din cauză că* ş.a., se simte o diferență în ceea ce putem numi "sensul" lor, aşa cum îl receptăm spontan în cursul comunicărilor. Dacă despre primii este mai dificil să se precizeze înțelesul pe care-l au[6], despre conectorii naturali de tipul lui *când, cum, pentru că,* despre conectori locuționali ca cei mai sus pomeniți sau ca *din cauză că, cu toate că, cu excepția faptului că, ca urmare a faptului că* etc. se poate vorbi de existența unui sens "lexical" inerent. Mai mult, dacă la această listă se adaugă prepozițiile şi grupările prepoziționale, adverbele de enunț, considerate marcatori discursivi, de tipul lui *exact, chiar, totuşi, bineînțeles, poate, sincer, evident* etc., impresia de diferență semantică între cele două grupuri creşte. Pe de o parte avem conjuncții coordonatoare, despre care nu putem face afirmația că ar avea un sens lexical, pe de altă parte ar fi ceilalți conectori sintactico-pragmatici şi marcatori discursivi, la care frecvent observăm existența cel puțin a unui rudiment de sens lexical.

Totodată simțim nevoia să mai facem o precizare. Din logică avem o clasificare a sensului propozițional în două mari categorii – sens analitic[7] – şi sens sintetic, factual sau empiric[8], adică acel sens care descrie stări de fapte concrete din lumea reală, al cărui adevăr se stabileşte prin confruntare cu situația reală pe care o reprezintă lingvistic (v. *supra* ***Adevăr analitic, adevăr logic,***

---

[5] S-ar putea aduce de către cineva obiecția că logica propozițiilor este un limbaj artificial şi că nu ar trebui să ținem atât de mult cont de ea. Să nu uităm însă că ea este destinată explicării cel puțin a unei porțiuni din limba naturală – a enunțurilor asertive –, dar mai ales că este destinată examinării judecăților şi raționamentelor care se materializează prin sau cu ajutorul unui limbaj. Limba naturală este unealta cu care raționamentele şi judecățile noastre se exprimă în mod spontan.

[6] Ce ne-am face dacă nu am fi moştenit denumirea semnificației lor logice (i.e. *conjuncție, disjuncție, implicație logică*) din tradiția cercetării gramaticale şi logice, care adesea ține locul definiției lexicale a acestor cuvinte!

[7] Pentru simplificare, discutăm fără a mai deosebi sensul logic de cel analitic, deoarece pentru lingvist, distincția aceasta are o importanță mult mai mică (Vasiliu, 1984, p. 114).

[8] Deşi logic şi filosofic există deosebiri suplimentare între aceste două clase de sens, e vorba de sensul analitic şi cel factual, din punct de vedere lingvistic, dar mai ales pentru problema generală discutată aici ele se pot neglija.

adevăr factual). Discuția de aici privitoare la natura sensului conectorilor naturali (coordonatori, subordonatori, adverbiali și de alte tipuri morfologice) are în vedere enunțurile factuale. Astfel, pentru înțelegerea sensului propozițional factual contează pe lângă contribuția la adevăr a propozițiilor conectate și interdependențele referențiale ale acestora.

Conectorii corespunzători *conjuncției, disjuncției* și *implicației logice* sunt, din perspectiva acestei clasificări, semne logice, fără intensiune, deși chiar și în cazul lor, utilizatorul limbii simte că există o "nuanță de sens", o "valoare", o "idee", chiar un "sens" foarte abstract și general, adesea identic cu denumirea lor. Conjuncțiile subordonatoare, adverbele de enunț, prepozițiile și combinațiile locuționare de diverse tipuri par în schimb a avea un sens pronunțat, prin urmare o oarecare *intensiune*; în termeni carnapieni, par a codifica lingvistic o semnificație, dar a nu avea capacitatea de a denota un referent individual, deci de a nu avea extensiune.

Să ilustrăm observația făcută mai înainte. Dacă avem propozițiile:

(1) a. Am plecat când s-a înserat.
b. S-a înserat și am plecat.
(2) a. Hagi a prins avionul din cauză că a alergat.
b. Hagi a alergat și a prins avionul.

observăm că raportul de sinonimie logico-semantică care se poate invoca la nivelul fiecărui grup de propoziții poate contraria puțin spiritul lingvistic comun, deoarece propozițiile (a) par mult mai "conturate" semantic față de sinonimele lor (b), precum și mult mai "conectate"[9]. Raportul temporal este lexicalizat sau codificat lingvistic explicit la (1a) și este implicit la (1b) sau *codificat implicit* la (1b), cum vor spune mai târziu Sperber și Wilson într-un studiu din 1993, la care ne vom referi mai jos, vizând prin această sintagmă faptul că valoarea temporală a lui *și* are o oarecare stabilitate, idee argumentată prin fenomenul ocurenței acestui sens în interpretare ori de câte ori (1b) este enunțat. Același lucru se poate spune despre raportul cauzal de la (2). Ideile de temporalitate sau de cauzalitate de la nivelul conectorului *și* nu au calitatea de a fi niște sensuri stabile, și nici lexicalizate, sau codificate lingvistic explicit, în timp ce la nivelul conectorilor *când* și *din cauză că* ideile de temporalitate și de cauzalitate sunt codificate lingvistic explicit, sunt convenționalizate, cum ar spune H. P. Grice. Acest lucru ar indica faptul că joctivii *când, din cauză că,* au sens de sine stătător și explicit,

[9] Acest gen de observații nu sunt de dată recentă și nu ne aparțin. Le-am întâlnit în discuțiile referitoare la conectorii sintactici din *Gramatica limbii române*, edițiile din 1956, 1957, și 2005, în articole referitoare la coordonare și subordonare din volumele de *Studii de gramatică*, vol. 1–3, 1956, 1957, 1961, Editura Academiei Republicii Populare Române, în observațiile despre conjuncții din cartea lui Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, ca să menționăm doar câteva, apoi le-am regăsit în analize de pragmatică postgriceeană, de tipul celor efectuate de D. Wilson și D. Sperber (1993), Diane Balkemore (2002), în studiile lui Jacques Moeschler, ale lui R. Carston ș.a.

în timp ce conectorul *şi* conţine nişte nuanţe nelexicalizate, implicite, instabile într-o oarecare măsură pentru că se pot anula, ca în: *S-a înserat şi am plecat, dar am plecat mai târziu, aproape de ora zece.* sau *Hagi a alergat şi a prins avionul, dar nu din cauză că a alergat a prins avionul, ci pentru că avionul a avut o mică întârziere.* Jonctivii subordonatori pot fi interpretaţi ca având un sens care tinde să semene cu intensiunea cuvintelor "pline", a semnelor descriptive, în timp ce *şi,* prin aceste valori implicite pe care le achiziţionează în context, într-un alt fel se depărtează de calitatea de semn logic, dar, într-un alt fel, prin faptul că valorile contextuale sunt anulabile şi nu pot fi sensuri propriu-zise, rămâne mai departe un functor (de adevăr).

Cum se poate armoniza ideea de conotaţii ale conectorilor functori de adevăr (*recte* constrângeri contextuale asupra sensului) – ca cele de temporalitate şi de cauzalitate pe care le-am constatat mai sus la *şi* – cu ideea de condiţii pe care aceste particule lingvistice le impun propoziţiilor pe care le leagă (*recte* condiţii de adevăr)? Ne punem această întrebare pentru că, dacă nuanţele respective se regăsesc în cadrul setului condiţiilor de adevăr ale enunţului, ar însemna că aceste valori (oricare ar fi ele – temporală, cauzală şi concesiv sau de alt tip) contribuie la vericondiţionalitatea enunţului. Contribuind la condiţiile de adevăr ale enunţului, ar însemna că aceste cuvinte sunt semne lingvistice descriptive, dotate cu intensionalitate.

Putem spune că propoziţia (1a) este adevărată atunci când valoarea de adevăr individuală a propoziţiilor componente este tot adevărul. Astfel, dacă simbolizăm cu P şi Q cele două propoziţii conectate, putem să spunem că valoarea de adevăr a lui (1a) este adevărul dacă:

(i) P (*Am plecat*) este adevărat.
(ii) Q (*S-a înserat*) este adevărat.

şi dacă introducem o condiţie suplimentară, care reflectă *interdependenţele referenţiale* nonanulabile dintre P şi Q, şi anume:

(iii) P are loc în acelaşi moment în care Q are loc.

Această ultimă condiţie nu se regăseşte la (1b). Dovada absenţei ei este indicată de posibilitatea anulării fără contradicţie a sensului temporal de la (1b) (cf. *S-a înserat şi am plecat, dar am plecat mai târziu, aproape de ora zece.*), spre deosebire de imposibilitatea anulării fără contradicţie a aceluiaşi sens temporal de la nivelul lui (1a) (cf. **Am plecat când s-a înserat, dar am plecat mai târziu, aproape de ora zece.*).

În cazul enunţului de la (2a), adevărul acestuia depinde de respectarea următoarele condiţii[10]:

[10] Analizele semantice la temporală şi la cauzală au introdus aceaste condiţii suplimentare. Cf. studiile lui Corinne Iten despre concesivă sau ale lui Jacques Moeschler despre cauzală şi temporală, unde se face referire şi la acest tip de condiţie suplimentară.

B.C.U. „M. EMINESCU" IAŞI

(i) P (*Hagi a prins avionul*) este adevărat.
(ii) Q (*Hagi a alergat*) este adevărat.
şi, în plus,
(iii) Q este cauza lui P.

Aceste condiţii nu se regăsesc integral în cazul enunţului (2b), căruia îi lipseşte condiţia (iii). Am arătat că la (2b) condiţia cauzalităţii se poate anula fără contradicţie (cf. *Hagi a alergat şi a prins avionul, dar nu din cauză că a alergat a prins avionul, ci pentru că avionul a avut o mică întârziere.*), spre deosebire de (2a) unde anularea sensului cauzal duce la o contradicţie semantică (cf. **Hagi a prins avionul din cauză că a alergat, dar nu din cauză că a alergat a prins avionul, ci pentru că avionul a avut o mică întârziere.*)

În concluzie, pe de o parte, condiţia (iii) a propoziţiilor de la (1a şi 2a) nu este obligatorie pentru pentru varianta cu *şi* a aceloraşi enunţuri. Pe de altă parte, condiţia de interdependenţă referenţială este poate prea restrictivă pentru enunţurile în care conectarea cazuală şi cea temporală sunt explicite, în sensul că putem spune (1a) şi în situaţia în care am plecat aproximativ, dar nu exact, în momentul înserării, fără ca propoziţia să fie resimţită ca falsă, de asemenea, putem utiliza (2a) şi în cazul în care şi alţi factori au concurat la prinderea avionului. Astfel, condiţia de reflectare a interdependenţelor referenţiale nu este o condiţie logică, ci poate mai curând contextuală, cu alte cuvinte o condiţie pragmatică. Condiţiile logice sunt *necesare şi suficiente* pentru adevărul propoziţiei, cum este cazul celor impuse de functorii de adevăr şi simbolizate prin tabelele de adevăr sau prin alte notaţii formale corespunzătoare acestora. Condiţia care indică interdepenednţele referenţiale este numai o condiţie suficientă, nu şi necesară pentru adevărul enunţului. Ea este o condiţie de topic discursiv sau este poate ceva mai puţin decât o "condiţie".

O altă concluzie care se impune, este că nu toţi conectorii sunt la fel de "intensionali", ca să reluăm termenul cu care am început discuţia de aici. Jonctivii subordonatori sunt mai "intensionali" decât cei coordonatori, care nu codifică explicit valorile circumstanţiale de sens. Conectorii subordonatori circumstanţiali codifică un sens stabil şi explicit (de timp, de cauză, de concesie, de scop etc.), dar a cărui natură nu ştim încă dacă este conceptuală sau nu. Condiţiile de vericondiţionalitate ale propoziţiilor legate prin jonctivi subordonatori circumstanţiali sunt comune cu ale enunţurilor conectate cu *şi*, la care se mai adaugă o condiţie suplimentară şi specifică fiecărui circumstanţial în parte, condiţia de topic discursiv care reflectă interdependenţele referenţiale din întreg enunţul. Această condiţie de interdependenţă referenţială, de la caz la caz, poate reflecta şi raporturi pragmatice, chiar relaţii interpersonale între enunţiator şi receptorul mesajului (cum ar fi, de exemplu, în cazul concluzivelor *aşa că* şi *astfel încât*, asocierea primului cu ideea de concluzie şi de familiaritate între vorbitori, în timp ce al doilea este indiferent la ideea de familiaritate) (Ştefănescu, A., 2007 pp. 132–160).

Proprietatea conectorilor logici de a acumula contextual sensuri dincolo de valorile logice, sensuri care "reflectă" sau "interpretează" înțelesul compozițional al constituenților propozițiilor conectate, precum și capacitatea conectorilor subordonatori de a codifica explicit sensuri care indică raporturile referențiale și discursive ale enunțului a fost motivul pentru care s-a afirmat că jonctivele din limba naturală sunt intensionale într-un grad mai mare sau mai mic, sau sensibile la intensiunea propozițiilor vecine, altfel zicând, sensibile la informații din context.

Sens conceptual *versus* sens procedural

Două schimbări importante au loc în domeniul analizelor teoretice referitoare la sens. Prima se leagă de faptul că noțiunea de intensiune sau de concept (ori proprietate) nu a fost tot mereu înțeleasă în același fel și că la un moment dat ea s-a modificat. A doua ar fi că această modificare a făcut loc unei alte noțiuni, și anume aceleia de *procedură*[11]. În jurul anilor optzeci, odată cu studiile lui Sperber și Wilson care au lansat în pragmatică teoria relevanței, și ale lui Oswald Ducrot și Anscombre care au dezvoltat teoria pragmaticii argumentative – pragmatica integrată semanticii (Moeschler, Reboul, pp. 22–24; 71–93) – și care merg, în esență, în aceeași mare direcție de cercetare în ciuda diferențelor terminologice și a detaliilor, noțiunea de sens conceptual începe să fie secondată de noțiunea de *procedură* sau *instrucțiune*[12].

Dar mai întâi, câteva cuvinte despre noțiunea de concept. Semantica lexicală aplică distincția carnapiană *intensiune vs. extensiune* la descrierea cuvintelor cu sens lexical "plin". Astfel, lexemul *scaun* are ca intensiune *conceptul* de 'scaun', și ca extensiune – clasa obiectelor care sunt scaune. Semantica propozițiilor utilizează perechea *intensiune – extensiune* în următorul fel: condițiile de adevăr reprezintă extensiunea propoziției, iar compozițională sensului, adică

[11] Pentru a sugera puțin peisajul teoretic care stă la baza modificării înțelegerii noțiunii de concept ar trebui să menționăm că un rol important în teoriile semantice și pragmatice l-au avut datele din psihologie, din neurolingvistică și din logica argumentării. Ne referim la studii precum: ale psihologului Eleanor Rosch (*Principles of Categorization*), al lui George Lakoff și Mark Johnson despre metafora conceptuală (*Les métaphores dans la vie quotidienne*, în ediția tradusă în limba franceză), la studiul lui Kleiber despre semantica prototipului (cf. și Reboul & Moeschler, pp. 128–129). În aceste lucrări se arată că noțiunea de concept trebuie înțeleasă într-un mod mai flexibil decât până acum.

[12] Termenul de *sens procedural* aparține școlii anglo-saxone de pragmatică, fiind lansat în lingvistică mai cu seamă prin studiile scrise în colaborare de Sperber și Wilson (cel din 1993 și cel din 1986, *Relevance. Communication and Cognition*), prin studiile lui Balkemore și ale lui Robyn Carston, ca să menționăm numai câțiva din autorii proeminenți ai acestei direcții, iar cel de *instrucțiune* aparține școlii franceze și elvețiene de pragmatică, fiind lansat de autori ca Ducrot, Anscombre, Moeschler ș.a. Termenul de *procedură* a făcut până la urmă "carieră", devenind un concept comun în cercetarea pragmatică din Europa și de peste ocean.

suma sensurilor cuvintelor care alcătuiesc propoziția, reprezintă intensiunea acesteia. Putem observa că noțiunea de intensiune se află în strânsă legătură cu noțiunea de concept și, dacă discuția se extinde la nivel de propoziție, cu noțiunea de compoziționalitate a sensului propoziției.

"Imaginea" pe care o aveam în lingvistică despre concept - și care venea din tradiția aristoteliană – era dominată de ideea unui caracter precis al conceptelor, dat de faptul că se considera că un obiect intră în categoria unui concept dacă îndeplinește condițiile necesare și suficiente ale conceptului (Reboul, Moeschler, p. 128.). Astfel, conceptul era înțeles ca o sumă de condiții necesare și suficiente. De exemplu, noțiunea de 'scaun' era analizată ca suma trăsăturilor lui de sens echivalate cu condițiile necesare și suficiente. Rigiditatea abordării ținea de acestă grilă logică a condițiilor necesare și suficiente conform căreia era interpretată semantica cuvântului. Și tot din pricina aceluiași model al condițiilor necesare și suficiente se considera că un obiect aparține în mod *absolut* unui concept. Acest mod de a înțelege sensul este prea rigid și uneori nesatisfăcător prin faptul că nu poate explica "nuanțele" de sens ale cuvântului, utilizările vagi (cf. *A scris **un fel de roman***.), încadrarea sub eticheta unui concept sau a altuia a unui sens interpretabil contextual sau interpretabil în funcție de competențele vorbitorilor, (cf. cazul lui *balenă*), precum și alte probleme legate de raporturile dintre referențialitate și accepțiunile ei.

Eleanor Rosch contestă acest model. Ea face o serie de teste care arată că, adesea, apartenența unui obiect la un concept este relativă, nu absolută, în sensul că, adeseori nu putem să încadrăm total un obiect în clasa unui concept. De exemplu, vrabia aparține în totalitate conceptului de 'pasăre', în timp ce pinguinul are o parțială apartenență la acest concept, deoarece are numai unele proprietăți comune cu noțiunea de 'pasăre', iar altele, cum ar fi faptul că nu zboară, sunt divergente. Astfel, în locul modelului condițiilor necesare și suficiente de analiză a conceptului se impune modelul *prototipului.* Prototipul conține proprietățile tipice ale noțiunii, care pot fi necesare și suficiente (logice), dar nu în exclusivitate așa. Teoria prototipului admite și o *apartenență relativă* a obiectelor la categoria conceptului pe baza unui *grad de asemănare* a obiectului cu noțiunea respectivă. Cu timpul, teoria a suferit diverse rafinări, care au dus la înlocuirea prototipului cu o noțiune și mai flexibilă, și anume aceea de *stereotip.* Stereotipul cuprinde proprietățile necesare și suficiente, precum și diferite alte proprietăți care se întâlnesc frecvent (Reboul, Moeschler, p. 134.).

Care ar fi, în concluzie, caracteristicile sensului conceptual în general, dar și din perspectiva înțelegerii sale ca stereotip semantic? Cuvintele "pline" ("analizabile"), care au sens conceptual, se pot descompune în trăsături semantice, după cum am arătat, unde fiecare trăsătură semantică decelată din sensul global al cuvântului este un subconcept, în alți termeni este o condiție din seria celor necesare, suficiente sau frecvente pentru formarea conceptului desemnat de

cuvântul respectiv. A înțelege conceptul în aceşti termeni mai flexibili explică utilizarea vagă şi chiar improprie a unor cuvinte, dar perfect acceptabilă în comunicare, a metaforelor şi a altor tropi la care perturbarea trăsăturilor semantice este mare etc. De asemenea, se ştie că inventarul lexical se ordonează ierarhic în lexiconul mental al vorbitorului. Noțiunea de stereotip, prin faptul că admite trăsături nonnecesare şi nonsuficiente, dar specifice, poate cuprinde în cadrul câmpului său conceptual şi entități de sens care contrastează într-un oarecare grad cu entitățile care sunt situate cel mai aproape de stereotipul respectiv. Astfel, putem explica de ce *balenă* este asimilat în clasa conceptului 'peşte' de un tip de vorbitor sau de ce *pinguin* este situat la o oarecare depărtare de stereotipul 'pasăre', dar în acelaşi câmp conceptual cu el etc.(Kleibert, pp. 45–77).

Cuvintele care codifică un sens conceptual au capacitatea de a fi descriptive tocmai prin faptul că li se pot specifica condițiile de realizare a sensului, dar şi prin faptul că au capacitatea de a desemna o entitate din lumea reală, un obiect, o acțiune sau o proprietate. Altfel spus, ele au capacitatea de a denota un referent. O altă proprietate care decurge din caracterul descriptiv al conceptelor este aceea că ele se pot asocia, formând reprezentări conceptuale complexe. De aceea se spune că lexemele care codifică un sens conceptual participă compozițional la sensul propoziției din care fac parte. Propoziția este o astfel de formă de asociere, prin care se codifică o stare de fapte. De asemenea, se mai poate spune că lexemele care au conținut conceptual vin cu o contribuție locală directă la vericondiționalitatea enunțului în care apar, în sensul că, dacă fiecare cuvânt din enunț este adevărat, adică dacă relația dintre stereotipul denumit şi obiectul denotat este adevărată, atunci întreg enunțul este adevărat. Nu aceleaşi lucruri se pot spune despre cuvintele care codifică un sens procedural, după cum se va vedea mai jos.

Pe de altă parte, s-a observat că există o serie întreagă de lexeme, construcții şi categorii gramaticale care nu desemnează nicio entitate din lumea reală (nu trimit la niciun obiect, la nicio proprietate şi la nicio acțiune), care au un sens nedecompozabil, dar care în schimb vin cu un tip de informație mai puțin punctuală decât cuvintele cu sens noțional, mai complexă, de tipul unor indicații de interpretare a enunțului. Este cazul pronumelor personale, al pronumelor demonstrative, al conjuncțiilor coordonatoare şi subordonatoare, al adverbelor de enunț cu rol de conectori pragmatici, al timpurilor verbale, precum şi al tuturor conectorilor şi marcatorilor pragmatici, indiferent de clasa gramaticală la care aparțin. Aceste cuvinte au un sens *procedural*, ele indică nişte *proceduri*, adică nişte *instrucțiuni* de procesare a sensului constituenților conceptuali ai enunțului. D. Blakemore descrie acțiunea pe care o îndeplinesc elementele lingvistice care codifică sensul procedural ca fiind aceea de a indica un "traseu" de interpretare a sensului conceptual, o "rută" care ne este arătată spre a o parcurge pentru a ajunge la semnificația enunțului conformă cu intenția locutorului.

În diverse abordări pragmatice, sub aspectul denumirilor, iar nu al inventarului de elemente lingvistice purtătoare ale unui astfel de sens, semnificația procedurală este multiplu echivalată. La Anscombre și la O. Ducrot se vorbește de *instrucțiune*, în teoria lui H. P. Grice – de *implicaturi convenționale*, în teoria relevanței, la autori ca D. Sperber, D. Wilson, D. Blakemore și mai ales la Robyn Carston (care și este autoarea denumirii termenului și a descrierilor lui teoretice) sensul procedural este echivalent cu *explicatura,* iar mai nou, cu *explicatura de nivel înalt* (Wilson, Sperber). Toți acești termeni circumscriu diferite niveluri de semnificație rezultate din operații procedurale asupra constituenților conceptuali ai mesajului.

Cazul pronumelui *eu* este frecvent dat ca ilustrare pentru ceea ce se înțelege prin *procedură*. Se vrobește de faptul că acesta nu are un sens imuabil, ci mai degrabă un sens contextual, pentru că de fiecare dată când este utilizat el indică locutorul enunțului. Am tinde să credem că sensul lui *eu* este "locutorul enunțului", ceea ce ne-ar duce cu gândul mai curând la un sens stabil, conceptual, decompozabil. Kaplan (*ap.* Reboul, Moeschler, p. 150.) arată însă că, dacă se merge pe această linie, atunci se poate ajunge la unele rezultate contraintuitive. Astfel, dacă, să zicem că, trecând pe stradă vedem scris pe un zid propoziția *Eu exist.*, putem considera că sensul transmis de propoziția respectivă este "Autorul acestui enunț există.", conform glosării lui *eu*. Valoarea de adevăr a acestei propoziții nu este însă întotdeauna adevărul. Se poate întâmpla ca persoana care a scris pe zid propoziția să fi murit între timp. Asta înseamnă că sensul pronumelui din propoziția de mai sus, parfrazabil aici prin "autorul acestui enunț", nu contribuie stabil la vericondiționalitatea enunțului și prin urmare nu captează complet semnificația cunvântului *eu* din propoziția de pe zid. Rezolvarea ar veni din altă direcție. Pronumele personal nu are un conținut conceptual sabil, ci unul procedural, sensul lui fiind o instrucțiune transmisă interlocutorului, și anume "Căutați în context persoana care vorbește.", respectiv "Căutați în context persoana care e autorul enunțului.". Cum în context, persoana care a fost autorul enunțului nu este prezentă, propoziția *Eu exist.* poate căpăta varii interpretări pragmatice sau poate fi chiar respinsă ca inadecvată.

Proprietățile sensului procedural, prin raportare cu semn contrar la proprietățile celui conceptual, sunt următoarele: sensul procedural nu denumește un concept sau un stereotip, ci o procedură de interpretare, nu se poate descompune în trăsături semantice și, cel mai adesea, nu are o contribuție la vericondiționalitatea enunțului. Tehnica folosită pentru indicarea instrucțiunii este aceea a parafrazării sau a descrierii "rutei" de interpretare, așa cum am văzut în cazul pronumelui personal de persoana întâi. Nu întotdeauna sensul procedural se lasă ușor parafrazat. Cercetătorii propun variante de parafrazare. Adesea, analiza unei proceduri pragmatice se face prin reveniri succesive asupra uzului lingvistic și a teoriilor care îl descriu, prin găsirea unor parametri pragmatici și semantici mai complecși, prin propunerea de alternative tot mai rafinate.

D. Wilson şi D. Sperber arată că sensul conceptual poate fi imediat activat în conştiinţă, pe când procedurile nu (Wilson, Sperber). Noi nu avem acces direct la informaţia pe care procedura o codifică, deoarece aceasta nu este formată din entităţi de sens stabile, ca în cazul sensului conceptual, ci dintr-o serie de indicaţii de interpretare care angrenează prin nişte operaţii în nişte operaţii mulţi sau toţi constituenţii conceptuali ai propoziţiei sau ai enunţului.

Din punctul de vedere al formării lor în lexiconul mental al vorbitorilor, conceptele se alcătuiesc treptat în conştiinţa noastră, începând cu primii ani de viaţă şi cu primele momente de expunere la limbaj. Ele nu sunt înnăscute, ci se achiziţionează prin cunoştinţe dobândite, prin percepţie, dar şi prin mecanisme cognitive bazate pe deducţii.

La nivelul fiecărui enunţ, oricât de simplu ar fi, acţionează simultan pe lângă un sens conceptual, "semantic" sau "logic", şi un sens pragmatic, procedural[13]. În concluzie, putem spune că globalitatea sensului unui enunţ complex nu este dată numai de cumulul sensurilor conceptuale pe care le deţine, ci şi de interpretarea acestora după nişte "linii de interpretare" trasate de instrucţiunile lexemelor sau morfemelor cu informaţie pragmatică. Cu ajutorul sensului procedural putem să explicăm acum acea proprietate a conectorilor naturali de a "absorbi" de la "vecini" sensurile, de a le amalgama, de a se face "ecoul" "interdependenţelor referenţiale", cum le numea van Djik.

În mod ideal, forma logică a propoziţiei ar trebui să fie o reprezentare completă a stării de fapte descrise, adică a porţiunii respective din lumea la care se referă. S-a constatat însă că nu este aşa. Forma logică care simbolizează contituenţii lingvistici conceptuali ai propoziţiei şi relaţiile dintre ei este subdeterminată semantic în raport cu referenţialitatea sa. Sensul determinat lingvistic şi captat de forma logică a propoziţiei este mult "sărăcit" şi "schematic", spune Levinson (*ap.* Wilson, Sperber), mai mult el vorbeşte chiar de o "retragere semantică" a sensului din forma logică a propoziţiei comparativ cu starea de fapte din lumea reală la care face referire. Exemple de "sărăciri" ale formei logice sunt: indeterminarea referenţială, ambiguităţile, domeniul nespecificat al cuantificatorilor, construcţiile eliptice şi cele fragmentare, schematismul aparent al joncţiunilor sintactice care ascund de fapt reprezentări complexe. Această retragere semantică se rezolvă însă la nivel conceptual. Reprezentarea conceptuală a formei logice, numită şi *forma propoziţională*, este rezultată prin *îmbogăţirea* formei logice ca urmare a atribuirii referenţilor, a dezambiguizărilor, dacă este cazul, a specificării domeniului

[13] Mai mult, se poate întâmpla să avem într-un enunţ numai sens pragmatic. Ne gândim la replici interjecţionale de uimire, de tipul lui *Oh, nu mai spune!, vai de mine şi de mine!* sau la semnale de aprobare a intervenţiei anterioare ca *Ihî!*, la expresii care s-au delexicalizat ca *Ce mai faci?* şi la multe alte idiomatisme conversaţionale, idiolectul vorbitorilor nativi fiind plin de expresii pragmatice capabile a constitui singure un enunţ fără conţinut propoziţional, dar încărcat de semnificaţii contextuale.

cuantificatorilor, a recuperării materialului eliptic etc., în funcție de context și de intenția de comunicare. Toate aceste operații de recuperare a sensului conceptual pornind de la ceea ce se găsește codificat în forma lingvistică a enunțului sunt ghidate de principiul obținerii unor rezultate relevante și sunt, în esență, operații pragmatice. Aceste operații sunt niște inferențe pragmatice pentru a obține "reprezentări conceptuale propoziționale complete" (Blakemore, 2003). Astfel, forma propozițională, iar nu cea logică, este purtătoarea condițiilor de adevăr. La nivelul ei, spun D. Sperber și D. Wilson, nu se mai poate vorbi de o retragere și o sărăcire semantică, ci dimpotrivă de o îmbogățire. Robyn Carston numește *explicatură* reperzentarea conceptuală a formei logice a propoziției pe care o construiește interlocutorul atunci când procesează enunțul. Neintrând în detalii tehnice, simțim însă nevoia să subliniem că explicatura este echivalabilă cu *forma propozițională* (adică cu reprezentarea conceptuală a *formei logice*) a enunțului, fără însă ca termenii de *explicatură* și de *formă propozițională* să fie coextensivi. Explicatura conține, în plus față de forma propozițională, indicațiile de forță ilocuționară ale enunțului – așa-numitele *explicaturi de nivel înalt*[14] – și mai poate conține indicații de atitudine a vorbitorului față de enunț, cât și acele sensuri codificate pe care H. P. Grice le-a numit implicaturi convenționale. Drumul de la formă logică la explicatură se parcurge cu ajutorul unor indicații de tip procedural, mai precis, cu ajutorul unor inferențe pragmatice făcute cu "pași mai mici"[15]. În concluzie, intervenția sensului procedural apare la nivel de explicatură a propoziției.

Există tendința de a echivala sensul vericondițional cu sensul conceptual codificat lingvistic de enunț, iar sensul procedural cu sensul non-vericondițional codificat de enunț. D. Wilson și D. Sperber, în articolul citat, arată însă că cele două sensuri nu sunt paralele, ci se întretaie. Acest lucru duce la un număr mai mare de clasificări ale cuvintelor limbii în funcție de natura sensului lor, dar mai cu seamă arată că vericondiționalitatea nu este o proprietate asupra căreia sensul conceptual deține monopolul. Asumpțiunea teoretică despre care vorbesc autorii citați și care a fost corectată de cercetări ulterioare este aceea că nu toate construcțiile cu sens procedural sunt nonvericondiționale, tot așa cum nu toate construcțiile care codifică un concept contribuie la condițiile de adevăr ale enunțului.

Cartea lui D. Blakemore despre conectorii pragmatici, anterioară articolului din 1993 al lui D. Wilson și D. Sperber, intitulată *Semantic Constrains on*

---

[14] Explicaturile de nivel înalt se recunosc după glosarea lor, care se face printr-o regentă *dicendi* ce explicitează forța ilocuționară și care are ca subordonată sintactică conținutul propozițional al enunțului. "Eu îți ordon să faci temele." este explicatura de nivel înalt pentru enunțul directiv "Fă-ți temele!".

[15] Procesarea sensului implicaturilor conversaționale ale enunțului se face prin inferențe realizate cu "pași mai mari". Inferențele mai apropiate sau mai depărtate de care se vorbește depind de caracterul lor mai constrâns logic sau mai puțin constrâns (*Stanford Encyclopedia of Phylosophy*, capitolul *Pragmatics*).

Relevance, precum şi alte cercetări mai recente din cadrul teoriei relevanţei pun un temei solid la baza ipotezei unei contribuţii mult mai sofisticate la vericondiţionalitate atât a elementelor lingvistice cu informaţie conceptuală, cât şi a celor cu informaţie procedurală.

Cele trei căi de acces la sensul enunţului

Sensul unei propoziţii factuale depinde de condiţiile în care acea propoziţie este adevărată sau falsă. Dacă ar fi să se reia sintagma kantiană, se poate spune că sensul factual reclamă o "mărturie a experienţei" pentru a decide valoarea de adevăr factual a unei propoziţii.

O propoziţie care descrie o realitate factuală, ca de exemplu, *Daniela aleargă.*, este adevărată dacă corespunde în lumea reală situaţiei în care Daniela aleargă şi este falsă dacă în realitate Daniela citeşte. Aceasta este interpretarea denotativă – ar spune lingviştii –, extensională, vericondiţională sau prin corespondenţă, ori prin comparaţie cu lumea – ar spune logicienii. Ea corespunde parţial intuiţiei comune referitoare la ce operaţii face mintea umană atunci când interpretează sensul unei propoziţii.

Calea denotativă de acces la sensul unui enunţ este completată de calea interpretării compoziţionale a sensului unei porpoziţii. Condiţiile de adevăr sunt la rândul lor dependente, într-o oarecare măsură, de sensul fiecărui constituent descriptiv al propoziţiei. Această idee vine în întâmpinarea intuiţiei comune că reuşim să deţinem un tip de înţelegere a sensului propoziţiei, de exemplu a propoziţiei *Daniela aleargă.*, şi în absenţa contextului (real). Cu alte cuvinte, interpretarea sensului propoziţional prin globalitatea condiţiilor de adevăr reprezintă numai una dintre căile de acces la sensul propoziţiei. În afară de sau poate simultan cu acest demers comparatist, parcurgem şi o etapă locală, compoziţională, de interpretare a sensului, în care luăm constituent lingvistic de constituent lingvistic şi îi accesăm mental sensul conceptual. Această interpretare compoziţională corespunde mecanicii fireşti de producere şi de receptare a sensului propoziţional, mecanică dependentă de succesiunea în timp sau în spaţiu – dacă enunţul este scris – a cuvintelor. Aceasta ar fi interpretarea compoziţională. Analiza compoziţională a sensului este o incursiune în intensiunea propoziţiei, adică reprezintă analiza elementelor cu sens conceptual ale propoziţiei. Din acest demers lipsesc referiri la problema timpului şi a spaţiului referenţial al propoziţiei, nu se rezolvă eventualele ambiguităţi şi se lasă în afară informaţia contextuală relevantă.

Uneori, cele două căi par a fi suficiente şi parcurgerea lor pare că furnizează semnificaţia definitivă a enunţului, ca în cazul propoziţiei de mai sus. Dar chiar şi în această situaţie există, deşi mai discretă, intervenţia mecanismului de interpretare procedurală a propoziţiei care asignează valoarea timpului prezent, valoarea

ilocuționară a modului indicativ pentru predicatul *aleargă*, mai precis informațiile procedurale care indică faptul că momentul vorbirii coincide cu timpul evenimentului și că modalitatea enunțiativă a enunțului este aceea a asertării unei informații. Aceste informații procedurale ar fi cea de-a treia cale de acces la semnificația propoziției, cu mențiunea că niciuna dintre ele nu este completă în sine, ci toate trei concură la formarea reprezentării conceptuale globale a sensului comunicat de enunț.

În alte situații, sensul procedural poate fi mai evident pentru receptor. În enunțuri ca cele de la (2), pe care le reluăm aici,

(2) a. Hagi a prins avionul din cauză că a alergat.
b. Hagi a alergat și a prins avionul.

una dintre informațiile procedurale o reprezintă sensul cauzal (*recte* faptul că 'X a alergat este cauza faptului că X a prins avionul.'). Sensul cauzal captează interdependențele referențiale dintre cele două propoziții, rațiunea pentru care ele au fost enunțate împreună. Sensul procedural cauzal este codificat explicit la (2a) și implicit la (2b). În enunțurile de la (3):

(3) a. În ciuda faptului că a alergat, Hagi n-a prins avionul.
b. Hagi a alergat și n-a prins avionul.

avem un sens procedural concesiv evident, care supradetermină enunțul și care este greu a fi considerat un sens strict local, la nivelul numai al propoziției concesive. Sensul procedural concesiv de la exemplul (3) este ceea ce unește într-o secvență coerentă și supradetermină propozițiile individuale din care e compus enunțul. Sensul procedural al locuțiunii concesive *în ciuda faptului că* de la (3a) ar fi următoarea instrucțiune: "P este adevărat, Q este adevărat, și dacă P este adevărat, atunci era de așteptat ca ~Q."[16] sau "În mod normal (dacă P, atunci ~Q)."[17].

Cele trei straturi de semnificație – semnificația denotativă, strict referențială sau extensiunea propoziției, semnificația conceptuală sau intensiunea, și cea procedurală - colaborează pentru a forma reprezentarea mentală completă a unei propoziții sau a unei fraze. În subsecțiunile următoare, nu ne vom axa discuția pe noțiunea de denotație. Semnificația denotativă nu este, din punctul nostru de

[16] Indicația procedurală pe care am dat-o aici se inspiră din analiza lui Vasiliu (1978) la concesivă. Nu este singura variantă de explicitare într-un limbaj formal a sensului procedural al concesivei. O altă variantă de formulare a interdependențelor referențiale la concesivă, preluată din tradiția cercetării sensului concesiv ar fi următoarea: "Era de așteptat ca non-Q, pentru că P.".

[17] Este formula de interpretare a concesivei dată de König *ap.* Iten, C., 1998, "*Because* and *although*: a case of duality", în Rouchota V., A. H. Juker (ed.) *Current Issues in Relevance Theory*, Amsterdam, John Benjamins, pp. 59-80.

vedere, decât corespondentul materializat al semnificației conceptuale. Este încapsularea conceptului într-o ipostază materială[18].

Teste de stabilire a naturii conceptuale sau procedurale a sensului

Testele de verificare a naturii conceptuale sau procedurale a sensului se inspiră din proprietățile conceptelor[19]. Am arătat deja că testul anulării poate diferenția nu numai un sens procedural codificat implicit (cazul lui *și temporal* sau al lui *și cauzal*, de pildă) de un sens conceptual "tare", ci și de un sens procedural codificat explicit (cazul lui *când, din cauză că* ș.a.). Rezultatele aplicării acestui test arată că o unitate lingvistică care codifică explicit un sens conceptual sau procedural nu poate fi anulată fără contradicție. Asupra acestui test nu vom mai reveni.

În prezentarea testelor, demonstrația se va face pe conjuncțiile *când* și *din cauză că*, deoarece la *și circumstanțial* natura procedurală necodificată a sensului este evidentă, după cum s-a văzut.

S-a arătat că sensul conceptual admite compoziționalitatea, care trebuie înțeleasă în două moduri, fie ca descompunere în trăsături de sens la nivel de cuvânt, fie, la nivel de propoziție, ca posibilitate de a forma reprezentări conceptuale mai complexe prin asocieri sintagmatice libere și coerente care sunt rezultatul afinităților semantice dintre unitățile lexicale. Am constatat că jonctivii sintactici circumstanțiali care conțin un sens inerent, ca de pildă *când, din cauză că, cu condiția să* etc., admit un oarecare grad de compoziționalitate. Ei pot să genereze reprezentări mai complexe prin faptul că acceptă modificări ale sensului lor prin aproximare (cf. ***aproape/ aproximativ*** *când/ din cauză că;* ***cam (atunci/acum)*** *când/ din cauză că;* ***probabil*** sau ***poate*** *când/ din cauză că;* ***exact*** *când/ din cauză că;* ***oarecum*** *când/ din cauză că;* ***chiar (și)*** *când/ din cauză că;* ***tocmai*** *când/ din cauză că;* ***într-o oarecare măsură*** *când/ din cauză că;* ***astfel*** *când/ din cauză că;* ***numai*** *când/ din cauză că;* ***doar*** *când/ din cauză că;* ***pe lângă alți factori și*** *din cauză că...;* ***în afară de alte momente*** *când...;* ***ca și*** *când/* ***ca și*** *din cauză că...;* ***atunci*** *când...; din* ***(exact) aceeași*** *cauză ca să...;* ***și*** *când/ din cauză că,* lista aproximatorilor rămânând deschisă). Determinanții de aproximare au în domeniul lor conectorul, de aceea determinantul trebuie să preceadă jonctivul

[18] Semnificația denotativă este accidentală, dacă dăm ideii de *obiect* accepțiunea cea mai concretă, în sensul de obiect material, perceptibil prin simțuri. Astfel, dacă cuvântul este abstract sau denumește o noțiune imaginară, atunci el nu are denotat.

[19] Wilson, Sperber discută despre testul compoziționalității, al negării, al abiguității, Fisher – despre testul paradoxului expresiv preluat din semantica lexicală a lui Cruse, iar testul anulării este foarte comun în metodele de analiză pragmatică.

(cf. *Am plecat **aproape când** s-a înserat.; Hagi a prins avioanul **aproape** din cauză că a alergat.*). În cazul enunțurilor sinonime cu *și temporal* sau *cauzal*, nu mai putem vorbi de determinare prin aproximare a conectorului *și*. Se observă că ordinea propozițiilor se modifică – avem structura: P2 *și circumstanțial* P1 – pentru ca sensul lui P2 să fie focalizat în scopul de a codifica implicit sensul temporal (cf. (1b) *S-a înserat și am plecat.*), iar această particularitate face ca: a) dacă apare determinantul aproximării la nivelul lui P2, acesta are în domeniul lui verbul (cf. *Aproape s-a înserat și am plecat.*); b) nu toți aproximatorii admiși de conjuncția circumstanțială sunt admiși de predicația P2 din construcția cu *și circumstanțial* (*?Oarecum s-a înserat și am plecat./ ?Oarecum Hagi a alergat și a prins avionul.*). Aceasta ne-ar face să ne gândim că valorile circumstanțiale implicite ale lui *și* rezultă dintr-o intreracțiune subtilă a conectorului cu focusul enunțului, aspect semnalat de cercetarea pragmatică, dar pentru care ar fi nevoie de o atenție aparte. Conform testului de compoziționalitate, conjuncțiile circumstanțiale *când* și *din cauză că* ar părea că se apropie de o natură conceptuală a sensului, cu alte cuvinte că ar codifica explicit concepte, ceea ce ar duce la o contradicție cu ce am afirmat anterior, și anume că jonctivele circumstanțiale respective codifică explicit un sens procedural. Cu toate acestea, capacitatea jonctivilor circumstanțiali expliciți sau impliciți de a se combina selectiv cu anumite cuvinte este mult mai săracă decât a cuvintelor conceptuale standard. Deocamdată lăsăm această chestiune încă deschisă pentru a mai adăuga și alte date care aparent ar face să se încline balanța către o prezumtivă natură conceptuală a sensului acestor conectori.

Cuvintele care codifică concepte admit ambiguitatea și negația descriptivă, au posibilitatea de a întreține relații semantice, cum ar fi de sinonimie, de opozitivitate, de hiperonimie etc., cât și au posibilitatea de a avea implicații logice și de a tolera un anumit grad de redundanță.

În privința ambiguității, se constată că jonctivii subordonatori ca și conectorul *și circumstanțial* au o ambiguitate, dar de tip pragmatic, cum o numim noi, sau poate mai corect, au o doză de imprecizie. Imprecizia pragmatică este un subiect amplu, abordat printre alții și de D. Sperber și D. Wilson în alte studii. Imprecizia ține de tendința de a utiliza vag limbajul obișnuit, ceea ce se poate vedea, de exemplu, în conversație, la uzul numeralelor cu referențialitate temporală (cf. *Ne vedem la patru, la Romană,* unde *patru* e interpretat în funcție de cutuma "sfertului academic") sau în uzul tropilor. O propoziție ca (1a) poate avea lecțiuni de tipul: (i) 'Am plecat chiar în momentul când s-a înserat.'; (ii) 'Am plecat cu puțin înainte de a se însera.'; (iii) 'Am plecat înainte de a se lăsa întunericul deplin.', marjele de timp între care poate pendula referențialitatea temporală fiind dependente cultural de modul rațional comun de interpretare a timpului. Indeterminarea referențială temporală care se constată la nivelul acestui enunț este neglijabilă în limbajul comun, ține de uzul firesc al limbii, nu stânjenește comunicarea.

De asemenea, conectorii circumstanțiali admit negația descriptivă:

(4) A: (a) Am plecat când s-a înserat.// (b) S-a înserat şi am plecat.
B: Nu-i adevărat, am plecat înainte de a se însera. // Am plecat nu când, ci înainte de a se însera.

(5) A: (a) Hagi a prins avionul din cauză că a alergat.// (b) Hagi a alergat şi a prins avionul.
B: Hagi a prins avionul nu din cauză că a alergat, ci ca să scape de interviurile ziariştilor.

Faptul că aceşti conectori pot să primească o negație descriptivă s-ar datora prezenței unor componente de sens conceptual în semantismul lor. Constatăm deja că demersul globalist întreprins până acum în încercarea de a preciza care e natura sensului conectorilor începe să se modifice, deschizându-se către o perspectivă teoretică în care vorbim de "componenetele" de sens conceptual din semnificația generală a conectorilor.

O altă metodă de a stabili natura procedurală sau conceptuală a sensului unei particule discursive sau a unui conector este cea a creării de contexte diagnostice după modelul celor ale lui D. A. Cruse. În *Lexical Semantics*, Cruse urmăreşte prin contextele diagnostice decelarea trăsăturilor semantice ale cuvântului, cât şi tipul de trăsătură: necesară şi suficientă sau doar posibilă[20]. Raportul de implicație logică joacă un rol cheie în identificarea naturii mai tari sau mai slabe a trăsăturilor. Dacă trăsătura, raportată la întreg sensul cuvântului, este o implicație logică a acestuia, atunci caracterul ei este de trăsătură necesară şi suficientă. Un context diagnostic este cel al unor îmbinări propoziționale cu *dar*, unde în prima propoziție se asertează cuvântul, iar în a doua se asertează trăsătura semantică investigată. Tipul de context diagnostic şi calitatea enunțului de a fi semantic normal *vs.* anormal (ciudat/straniu) indică statutul trăsăturii diagnosticate. Fără să intrăm în toate amănuntele, menționăm că testul lui *dar* verifică calitatea trăsăturii respective de a fi într-o relație semantică mai slabă sau mai strânsă cu sensul general al lexemului[21]. Anormalitatea de la (6) se datorează faptului că prin conjuncția adversativă se leagă o aserțiune de trăsătura sa tipică:

---

[20] Cruse nuanțează discuția referitoare la natura trăsăturilor semantice ale cuvântului în funcție de gradele lor de necesitate. El vorbeşte de *trăsături criteriale, trăsături aşteptate, trăsături posibile, trăsături neaşteptate, trăsături excluse* (cf. capitolul 1, *op. cit.*). Aici nu se intră în aceste detalii. Ce contează pentru noi este faptul că nu toate trăsăturile de sens ale cuvântului sunt "necesare şi suficiente", ci unele sunt trăsături "slabe". Aceasta înseamnă că sensul conceptual al unui cuvânt este format dintr-un nucleu conceptual "tare", reprezentat de trăsături semice necesare şi suficiente, *criteriale* în termenii lui Cruse – ca de exemplu genul proxim – şi o zonă conceptuală periferică reprezentată de trăsături semice *posibile, aşteptate* şi *neaşteptate.*

[21] În termenii lui Cruse, aceasta înseamnă că este o trăsătură *aşteptată, posibilă* sau *exclusă.*

(6) ?Este un câine, dar poate lătra.

Anormalitatea semantică de mai sus este numită de Cruse paradoxul expresiv. Pardoxurile expresive sunt enunțuri ancorate contextual, cu o mare capacitate de a stârni o replică de remediere din partea interlocutorului tocmai pentru că se asertează contrastiv, deci ca şi cum ar fi ceva ieşit din comun, o trăsătură specifică a cuvântului. Rezultatul este că se produce o redundanță supărătoare. Testul arată că 'poate lătra' este o trăsătură frecventă, posibilă şi tipică cuvântului *câine*. Se poate observa că, dacă trăsătura 'care poate lătra' este negată, paradoxul expresiv este evitat (cf. normalitatea semantică a enunțului *Este un câine, dar nu poate lătra*) şi că, de asemenea, dacă aceeaşi trăsătură este asertată prin conjuncție logică, deci într-o manieră noncontrastivă (cf. *Este un câine şi poate lătra.*) redundanța enunțului nu este paradoxală, ci se înscrie într-o normalitate semantică şi – am spune noi – pragmatică de emfatizare.

Krestin Fisher (1998) aplică contextul diagnostic cu *dar* la particulele discursive pentru a analiza semantismul lor inerent. Particula discursivă *a(h)!* (în engleză *oh!*), interjecție la inițiala unei replici, are sensul pragmatic glosat cu ajutorul metalimbajului semantic natural[22] astfel: "Eu acum ştiu ceva la care nu mă gândisem înainte.". Se constată că la (7) "trăsătura" pragmatică asertată în propoziția adversativă nu produce efectul de paradox explicit, mai mult că se comportă invers decât o redundanță supărătoare, fiind de fapt o emfatizare foarte normală:

(7) a. (ok) Ah!, dar acum ştiu ceva la care nu mă gândisem înainte.

În literatura pragmatică, nu o dată s-a constatat capacitatea sensului pragmatic de a fi asertat în continuarea particulei sau a marcatorului discursiv respectiv. Multe enunțuri sunt ecoul unei particule discursive, spune K. Fischer, ca în *Oh, **mi-am dat seama!***, sau în *Păi, **realizez că n-are legătură cu ce vorbim; Pe bune, vorbesc serios** acuma!* ş.a.

Pe de altă parte, se poate observa că în acelaşi context diagnostic, dacă în propoziția adversativă se neagă sensul pragmatic al particulei, se obține un enunț contradictoriu, ca în:

(7) b. *Ah, dar acum nu ştiu ceva la care nu mă gândisem înainte!

[22] Noțiunea de metalimbaj semantic natural a fost teoretizată, descrisă (şi utilizată) de Wierzbiycka. Descrierea sensului se face prin glosarea trăsăturilor semantice şi pragmatice în forma unor aserțiuni. Cu alte cuvinte, conotațiile pragmatice sunt tratate ca şi trăsăturile semantice, cu aceleaşi metode descriptive. Noutatea acestei notații constă în faptul că trăsăturile semantice, care se lasă uşor indicate prin scheme ca '[+om]' sau '[+ patru picioare]', aici se redau sub formă asertivă, la fel şi cele pragmatice, care sunt mult mai greu de glosat, de unde calificarea drept *natural* a acestui metalimbaj.

Experimentul de la (7b) nu reprezintă altceva decât imposibilitatea de a anula fără contradicție un sens, aici pragmatic, codificat explicit de particula discursivă *a(h)!*.

În concluzie, sensul procedural al particulei *a(h)!* este codificat explicit şi se comportă altfel decât sensul de natură conceptuală al unei trăsături tipice, mai exact nu formează un paradox expresiv în condițiile asertării sale contrastive. Fischer arată că sensul procedural – denumit de ea în articolul citat *informație simbolică* – este un "semnal subspecificat al proceselor mentale" pe care le facem când interpretăm enunțul, similar morfemelor de plural, de timp şi topicii.

În contextul diagnostic cu *dar*, constatăm că acelaşi comportament ca particula *a(h)!* îl au jonctivele subordonatore *când* şi *din cauză că*, pentru al căror sens pragmatic oferim ca perifraze într-un metalimbaj semantic natural glosările: "Ceva se întâmplă aproximativ în momentul în care altceva se întâmplă." şi "Ceva se întâmplă datorită împrejurării următoare:...".

(8) a. (ok şi cu "ecou" pentru precizare, rectificare sau accentuare) Am plecat când s-a înserat, dar am plecat aproximativ în momentul în care s-a înserat.
b. (contradictorie, indicând imposibilitatea anulării sensului temporal al lui *când*) *Am plecat când s-a înserat, dar nu am plecat aproximativ în momentul în care s-a înserat.
c. (ok şi emfatică, cu o intonație mai energică la nivelul propoziției adverstive) A prins avionul din cauză că a alergat, dar l-a prins datorită împrejurării că a alergat.
d. (contradictorie) *A prins avionul din cauză că a alergat, dar nu l-a prins datorită împrejurării că a alergat.
e. (ok şi cu "ecou" pentru precizare) A prins avionul din cauză că a alergat şi l-a prins datorită împrejurării că a alergat.

În urma aplicării întregii baterii de teste la conjuncțiile circumstanțiale *când* şi *din cauză că* observăm că: a) nu admit anularea sensului lor procedural din enunț fără contradicție; b) au o capacitate de compoziționalitate care, deşi e restrânsă, e specifică cuvintelor cu sens conceptual; c) nu au o abiguitate semantică, ci au o indeterminare pragmatică tipică uzului natural al limbii; d) admit negația descriptivă ca şi cuvintele care codifică un sens conceptual; e) în contextul diagnostic cu *dar* nu formează un paradox expresiv cum este cazul cuvintelor cu un semantism de tip conceptual. Prin urmare, sensul circumstanțial al jonctivilor la care s-au aplicat testele este un sens codificat explicit care are caracteristici atât de sens conceptual, cât şi de sens procedural. Aceasta înseamnă că natura sensului lor este hibridă.

Relaţia dintre sensul procedural şi vericondiţionalitate

Revenind la exemplul (2), reluat aici:

(2) a. Hagi a prins avionul din cauză că a alergat.
b. Hagi a alergat şi a prins avionul.

constatam că sensul cauzal este lexicalizat (sau codificat explicit) la nivelul conectorului *din cauză că*, şi implicit la nivelul lui *şi*. Mai mult, susţineam că la (2a), sensul procedural cauzal participă la condiţiile de adevăr ale enunţului, deoarece informaţia cauzală nu se poate nega fără contradicţie. Spre deosebire de (2a), (2b) autorizează anularea sensului procedural fără contradicţie. Cu alte cuvinte, la (2b) sensul procedural nu poate fi o condiţie de adevăr pentru enunţ, în timp ce la (2a) sensul cauzal participă la interpretarea vericondiţională a frazei[23].

Un alt aspect al sensului procedural, este acela că uneori poate să participe la condiţiile de adevăr ale propoziţiei, dar de cele mai multe ori, şi anume atunci când este anulabil fără contradicţie, nu participă la vericondiţionalitatea enunţului. De asemenea, informaţia procedurală poate să participe în mai multe moduri la valoarea de adevăr a enunţului, fie prin impunerea condiţiilor necesare şi suficiente (cazul conectorilor logici), fie numai prin impunerea unor condiţii mai slabe decât cele necesare şi suficiente. Sensul procedural codificat explicit la nivelul subordonatorului circumstanţial impune constângeri asupra vericondiţionalităţii: este vorba de condiţia a treia, condiţia de interdependenţă referenţială.

În cazul multor lexeme de legătură, ne gândim, de exemplu, la locuţiuni prepoziţionale precum *în afară de, în privinţa, referitor la* etc., la marcatori de comentariu ca *sincer (vorbind), în chip notabil, chipurile, cu alte cuvinte, pe de o parte, pe de altă parte, din păcate, sincer, chiar, evident, poate* ş.a., la multe conjuncţii şi locuţiuni conjuncţionale circumstanţiale ca *în ciuda faptului că, din pricină că, din cauză că, cu scopul să* etc. avem de a face cu unităţi lexicale care codifică explicit concepte, dar care nu au toate o contribuţie unitară faţă de vericondiţionalitatea enunţului, în sensul că unele contribuie la condiţile de adevăr prin impunerea unor condiţii de interdependenţă referenţială, iar altele nu. Marcatorii de comentariu din clasa adverbelor de enunţ, de exemplu, sunt dotate cu un sens conceptual, dar nu impun nici o condiţie de interdependenţă referenţială.

---

[23] Sensurile concesive de la (3) (a. *În ciuda faptului că a alergat, Hagi n-a prins avionul.* şi b) *Hagi a alergat şi n-a prins avionul.*) pot fi anulabile fără contradicţie şi în varianta când sunt codificate explicit şi atunci când sunt implicite. Aceasta înseamnă că ideea de concesivitate nu intervine în stabilirea adevărului enunţului.Concesivitatea tinde a fi considerată în literatura pragmatică de specialitate ca un sens procedural pur.

Tendința limbilor naturale este de a clișeiza sensurile procedurale "de succes" și de a forma colocații (cvasi)stabile din sintagme inițial libere (cf. *ce chestie!, bună treabă, 'ți-nchipui!, e-n regulă!, mă rog, carevasăzică, în fine* etc.). Aceste clișee conversaționale, pe măsură ce capătă uzuri pragamtice, își desemantizează constituenții interni, conturându-și în schimb o funcție pragmatică tot mai evidentă de marcator discursiv (a se vedea, de exemplu, delexicalizările evidente de la nivelul marcatorilor discursivi *ce chestie!, 'ți-nchipui!* care sunt epistemici, *mă rog!*[24], *bună treabă!, e-n regulă!* care sunt marcatori ai acordului sau ai dezacordului parțial etc.) Participă acești marcatori discursivi la conținutul propozițional al enunțului sau nu? Trimit ei la un concept sau trimit la o procedură de interpretare? Au vreo contribuție la valoarea de adevăr a propoziției sau nu? Aceste întrebări nu mai sunt așa de misterioase ca în urmă cu ceva vreme, dar își așteaptă rezolvări particulare, de la caz la caz.

Discuția de aici a pornit de la ideea de intensiune. Ne întrebam dacă pot fi considerați, în general, conectorii sintactici circumstanțiali cuvinte intensionale, după cum afirma van Djik. Acum putem să spunem că noțiunea de intensiune de la Carnap se supraordonează noțiunii de sens conceptual și de sens procedural. Cât privește a) conectorii logici, b) conectorii sintactici circumstanțiali și alți conectori discursivi, cum ar fi conjuncțiile concluzive și c) marcatorii pragmatici, putem spune că nu avem între ei omogenități. Conectorii au un sens în care se pot detecta componente conceptuale și procedurale într-un grad mai mare sau mai mic. Intuim astfel că: a) functorii de adevăr au predominant un sens procedural care participă esențialmente la vericondiționalitate prin impunerea de condiții de adevăr; b) jonctivii sintactici circumstanțiali și concluzivi au componente de sens conceptual și componente de sens procedural, iar sensul procedural impune condiția de interdependență referențială; c) marcatorii pragmatici pot avea, de la caz la caz, un conținut de sens hibrid sau numai procedural, care nu modifică vericondiționalitatea enunțului sau nu o modifică atât de direct ca ceilalți. Dacă ar fi să alcătuim o scală a conectorilor în funcție de contribuția lor la vericondiționalitate, am constata că la un pol avem conectorii logici, cu o contribuție majoră la vericondiționalitate, la celălalt pol ar fi marcatorii discursivi, în general, neangajați în vericondiționalitatea enunțului, iar undeva la mijloc conectorii pragmatici (cei circumstanțiali și cei concluzivi) care contribuie parțial la valoarea de adevăr a propoziției complexe.

---

[24] Ar fi interesant de văzut când aceste colocații capătă funcționalitate pragmatică și dacă ele sunt obținute prin derivare delocutivă pe terenul limbii române sau dacă sunt calchiate după un model străin etc. Am întâlnit, de exemplu, marcatorul *mă rog!* utilizat înainte de mijlocul secolului 19, la Costache Caragiali (în piesa *O repetiție moldovenească sau noi și iar noi*).

Clasificarea lui Wilson şi Sperber

În articolul lor din 1993, Wilson şi Sperber fac o clasificare a lexicului în funcţie de natura sensului unităţilor lexicale, având în vedere două criterii: a) constrângerile asupra vericondiţionalităţii şi b) constrângerile impuse de clasele de cuvinte asupra implicaturilor sau explicaturilor. Trebuie să atragem atenţia însă că în studiul lor din 1993, Wilson şi Sperber considerau că natura sensului cuvintelor este unitară, fie conceptuală, fie procedurală, pe când noi am afirmat anterior, conform rezultatului testelor, că sensul conectorilor poate avea o natură hibridă, atât conceptuală, cât şi procedurală.

Autorii citaţi au stabilit următoarele clase: I) cuvinte care au un conţinut conceptual, care sunt vericondiţionale şi care participă la condiţiile de adevăr ale propoziţiei în calitate de semne descriptive, adică în calitate de constituenţi ai conţinutului propziţional; II) cuvinte care codifică un conţinut conceptual, fără să fie vericondiţionale, ele fiind constituenţi ai unor explicaturi de nivel înalt (cazul adverbelor de propoziţie ca *sincer, serios, evident* etc.); III) cuvinte cu sens procedural şi nonvericondiţionale, care impun constrângeri procedurale asupra implicaturilor (cazul conectorilor discursivi de tipul lui *aşa că, după toate acestea, în fond* etc.); IV) cuvinte sau elemente lingvistice cu sens procedural dintre care: i) unele dintre ele sunt vericondiţionale impunând condiţii de adevăr asupra explicaturilor propoziţiei (*eu, tu*); ii) altele sunt morfeme gramaticale (de indicativ prezent şi de imperativ) care indică forţa ilocuţionară a enunţului, care sunt nonvericondiţionale şi impun constrângeri asupra explicaturilor de nivel înalt ale propoziţiei; iii) iar altele, sunt o parte din particulele discursive, care sunt tot nonvericondiţionale şi impun constrângeri asupra explicaturilor propoziţiei.

Unde se pot înscrie în cadrul acestei clasificări conjuncţiile circumstanţiale şi conectorii logici prorpiu-zişi despre care însă autorii citaţi nu pomenesc nimic? Având în vedere că jonctivii circumstanţiali, precum *când, din cauză că, cu scopul să* ş.a., şi conectorii logici au caracteristici şi de sens procedural, şi de sens conceptual în proporţii diferite[25], şi au contribuţii distincte la vericondiţionalitatea enunţului, fie prin impunerea de condiţii necesare şi suficiente, fie prin impunerea de contrângeri asupra explicaturii enunţului, adică prin impunerea condiţiei de interdependenţă referenţială, ei nu îşi găsesc un loc în această clasificare.

[25] Pentru o mai mare prudenţă, ar trebui ca bateria de teste să fie aplicată fiecărui jonctiv circumstanţial în parte, pe lângă alte observaţii referitoare la uzul lor în limbă, aceasta ca să nu se cadă în plasa unor generalizări pripite.

Reinterpretarea noţiunii de *condiţie de interdependenţă referenţială*

În acelaşi articol din 1993, Wilson şi Sperber folosesc un termen tehnic care are pentru noi o importanţă deosebită. Şi anume, în studiul lor, cât şi în alte analize situate în acelaşi cadru al teoriei relevanţei se vorbeşte despre "constrângeri". În teoria logico-semantică a sensului se vorbeşte despre "condiţii". Termenul de constrângere are în teoria relevanţei o aplicabilitate mare şi în general este utilizat în legătură cu *constrângerile care vin din partea contextului* asupra interpretării sensului comunicat. Mai tehnic, constrângerile se exercită în mai multe etape de formare a sensului: a) asupra explicaturilor de bază - care sunt acel sens procedural care participă la vericondiţionalitatea enunţului, care are propriile lui condiţii de adevăr, se afirmă acolo, b) asupra explicaturilor de nivel înalt şi c) asupra implicaturilor enunţului, deci le întâlnim la toate tipurile de sens procedural ale unui mesaj. Noutatea rezidă în faptul că, în acest cadru teoretic, la nivel de sens vericondiţional se poate vorbi atât de *condiţii de vericondiţionalitate*, cât şi de *constrângeri asupra explicaturilor,* spun autorii citaţi, adică de *constrângeri asupra vericondiţionalităţii* spunem noi, prin extensie terminologică. Constrângerile asupra vericondiţionalităţii sunt mai slabe decât condiţiile de vericondiţionalitate. Aportul explicaturilor la adevărul enunţului, pe baza căruia am îndrăznit să facem modificarea termenului, constă în faptul că organizează informaţiile privitoare la momentul enunţării, la spaţiul denotat, la referenţi, cât şi, adăugăm noi, la interdependenţele referenţiale dintre propoziţiile conectate, interdependenţe de tipul cauzalităţii, succesiunii în timp a evenimentelor, scopului unor evenimente etc. De aici decurg două lucruri. În primul rând, este vorba de o reevaluare teoretică a condiţiei de interdependenţă referenţială despre care am vorbit la început şi, în al doilea rând, este vorba de modificarea denumirii ei tehnice din *condiţie de interdependenţă referenţială* în *constrângere. Constrângerea de interdependenţă referenţială*, cum o vom numi mai departe, acţionează în modelul teoretic al relevanţei la nivelul explicaturii de bază a enunţului, deci la nivelul formei propoziţionale, iar nu la nivelul formei logice a enunţului. În cadrul unei teorii semantice, ea acţiona la nivelul condiţiilor de adevăr şi am descris-o acolo ca pe o condiţie mai slabă decât condiţiile de adevăr propriu-zise, o condiţie care nu este necesară şi suficientă, ci doar necesară, în virtutea faptului că nu poate exista singură, în afara ccelorlaltor condiţii (cf. (i) – (iii) mai sus).

Mai mult, arătam acolo că ea are nişte "puncte sensibile" atunci când vorbeam despre caracterul ei uneori prea restrictiv în raport cu situaţiile de folosire mai "neglijentă" a limbajului (în care forma lingvistică *Am plecat când s-a înserat.* corespunde unei referenţialităţi de genul 'Am plecat aproximativ în momentul înserării') sau când arătam incapacitatea ei de a se aplica regulat la toate enunţurile echivalente ca semnificaţie, cum era cazul enunţului construit cu *şi temporal.*

De ce preferăm, în sensul că este mai explicativ şi mai aproape de intuiţiile noastre, să plasăm această constrângere la nivelul explicaturii? În primul rând pentru că ea este o operaţie procedurală care organizează informaţia conceptuală îmbogăţită a enunţului, în urma atribuirii referenţialităţii. Enunţul (1a) (*Am plecat când s-a înserat.*) are ca explicatură de bază, într-un context normal de enunţare:

(9) X a plecat din locul y aproximativ în acelaşi moment în care în locul y s-a înserat.

adică o interpretare a formei lingvistice a enunţului în conformitate cu regula unităţii de timp şi spaţiu. Explicatura este cea care dă flexibilitate acestei reguli. Modalitatea de a indica această interdependenţă referenţială în cadrul semanticii logice a fost prin condiţia: 'P are loc în acelaşi moment în care Q are loc.'. În cadrul teoriei relevanţei, constrângerea de interdependenţă referenţială se identifică cu explicatura de bază a enunţului care poate cunoaşte unele variaţii în funcţie de contextul de enunţare. Într-o situaţie de counicare în care interlocutorul are unele date speciale, în care, să zicem, cunoaşte că locutorul aproximează prost timpul sau că evenimentul s-a petrecut în ziua solstiţiului de vară etc., enunţul *Am plecat când s-a înserat* echivalează cu a spune că a plecat aproape de ora zece noaptea. În acest context particular de enunţare explicatura va fi:

(10) X a plecat din locul y aproximativ pe la ora zece, oră în care în locul y se înserase.

Flexibilitatea pe care am arătat că o are constrângerea de interdependenţă referenţială ţine de faptul că ea se exercită în faza de explicatură a enunţului, iar nu la nivelul formei logice a propoziţiei. De aceea ea ar trebui reformulată corespunzător încât să poată acoperi şi controla un anumit grad admis de variaţie contextuală. Astfel, constrângerea de referenţialitate pentru enunţul (1a) (cf. *Am plecat* (P) *când s-a înserat* (Q)) nu ar mai fi (iii) (cf. *supra*), ci ar fi următoarea:

(11) P are loc *în momentul în care* sau *puţin înainte de*, sau *puţin după ce* Q are loc.[26]

O altă observaţie care vine în convergenţă cu discuţia despre flexibilitatea referenţială de la nivelul constrângerii de referenţialitate este sugerată de calitatea informaţiei propoziţiilor din enunţ. Se ştie că regimul pe care informaţia o are în enunţ este de informaţie veche, presupoziţională sau, altfel spus, informaţie

[26] În cazul lui (2a) (*Hagi a prins avionul* (P) *pentru că a alergat* (Q).), constrângerea de interdependenţă referenţială s-ar rescrie conform necesităţii de felxibilizare astfel: 'Q este cauza lui P, conform a ceea ce crede locutorul despre contextul lui P'.

împărtăşită de paricipanţii la actul de comunicare, şi de informaţie nouă, asertată. Observăm că propoziţia Q (*S-a înserat.*) este o informaţie noncontroversabilă, împărtăşită de locutori, iar P reprezintă ceea ce se asertează nou. În alţi termeni, Q este o informaţie care are asigurată adeziunea interlocutorului, iar P este acea informaţie nouă care vizează să obţină adeziunea acestuia. Folosind termenii tehnici din teoriile despre presupoziţie, putem spune că propoziţia Q este backgroundul pentru aserţiunea P. Raportând cele spuse mai sus la constrângerea de interdependenţă referenţială (11), constatăm că oscilaţiile de referenţialitate admise de ea vizează informaţia care se bucură de adeziune, iar nu ceea ce enunţul afirmă nou. Cu alte cuvinte, limbajul admite să folosim mai "neglijent" informaţia împărtăşită, care nu ridică probleme de acceptabilitate, nu informaţia asertată (dacă la nivelul aserţiunii P există un grad de indeterminare, atunci el trebuie lexicalizat sub o formă sau alta, ca de exemplu: *Cred că am plecat.* sau *S-ar putea să fi plecat*, ori alte forme similare).

Rolul conectorului este de a introduce această această constrângere de interdependenţă referenţială, de a asigura relaţionarea corectă a informaţiei conceptuale a enunţului.

Lucrând tot în cadrul teoriei cognitiviste a relevanţei, Jacques Moeschler vine cu o interpretare foarte nuanţată asupra conectorilor, dar şi asupra a aceea ce noi am numit aici constrângere de interdependenţă referenţială.

Mai întâi trebuie să subliniem că el duce mai departe analiza conectorilor, dincolo de zona la care ajunsese D. Blakemore în studiile din *Pragmatic Constraints on Relevance* şi din *Re-visiting procedural meaning:'but' & 'nevertheless'.* Blakemore demonstrează acolo că există conectori discursivi, cum îi numeşte ea, care codifică proceduri şi conectori discursivi care codifică concepte. Moeschler arată că toţi conectorii au o natură hibridă, în care procentul de informaţie procedurală şi cel de informaţie conceptuală conţinute este variabil de la jonctiv la jonctiv. Astfel, conectorul *şi* are o natură semantică prepondrent procedurală, în timp ce *pentru că* are un cuantum mai mare de informaţie conceptuală.

Fără a putea intra în toate detaliile studiului său, menţionăm numai că la Moeschler ceea ce noi am numit constrângere de interdependenţă referenţială este o *reprezentare mentală*. Rolul pe care îl are conectorul este de a opera o astfel de reprezentare mentală. Conectorii pragmatici, *recte* jonctivii sintactici circumstanţiali, care au un sens hibrid, susţine Moeschler, conţin nişte *trăsături direcţionale* care ajută la formarea reprezentărilor mentale sau, în termenii noştri, care indică ce tip de interdependenţă referenţială trebuie construită. Ceea ce constatăm noi este că reprezentările mentale realizate cu ajutorul conectorilor pot fi sensibile şi la calitatea nouă, neîmpărtăşită sau veche, presupoziţională, a informaţiei enunţului.

TEORIA LUI H. P. GRICE ŞI COMPONENTELE SENSULUI NATURAL

Maximele conversaţionale

Teoria lui H. P. Grice – publicată, reluată şi rafinată în studiile "Meaning" (1957), "Utterer's Meaning, Sentence Meaning and Word Meaning" (1968), "Logic and Conversation" (1975), "Further Notes on Logic and Conversation" (1978) şi "Presupposition and Conversational Implicature" (1981) – a oferit metode de investigaţie a unor zone care nu puteau fi explicate de teoriile semantice, deoarece reprezentau utilizări ale limbii care fie nu transmiteau sensuri codificate lingvistic, fie nu erau aserţiuni, deci care erau fenomene ce ieşeau din domeniul vericondiţional al sensului. Semantica nu putea decât în mică măsură să explice aspectele nedescriptive ale sensului, or s-a constatat că, odată ce se ia ca unitate de bază enunţul, iar nu propoziţia, mare parte din informaţia acestuia este de natură socială şi expresivă, nu descriptivă (cf. Lyons, 1977, p. 593). Astfel teoria sensului elaborată de Grice a putut fi utilizată în două mari direcţii de studiu ale pragmaticii: în analiza actelor de vorbire şi, mai ales, în analiza implicaţiilor pragmatice.

Iniţial, în "Logic and Conversation", Grice a vrut să arate că diferenţele de sens dintre conectorii logici **şi, sau, dacă...atunci** şi conectorii limbii naturale omonimi se pot rezolva prin explicarea inferenţelor, a deducţiilor, care apar în enunţurile limbii naturale formate cu aceştia. Tot Grice a făcut afirmaţia, preluată apoi de Gazdar (1975 şi 1979, *Pragmatics: Implicature, Presupposition and Logical Form*), Levinson (1983), Moeschler (1989), Blakemore (1987), ca să citãm numai câţiva dintre aderenţii şi continuatorii teoriei sale, că această clasă a conectorilor este purtătoarea unui tip de implicaţii pragmatice numite ***implicaturi convenţionale***. Grice este autorul termenului de ***implicatură*** (cf. engl. *implicature*), prin care vrea să departajeze implicaţiile logice (semantice), care reprezintă inferenţe ce derivă exclusiv din conţinutul logico-semantic al propoziţiilor, de implicaţiile pragmatice al căror sens este parţial dependent de contextul de comunicare. O definiţie generală a conectorilor pragmatici ar putea fi următoarea: conectorii pragmatici sunt o clasă de lexeme, eterogenă din punct de

vedere morfologic, lexeme ce fac legătura între un enunț și o implicatură a acelui enunț. După cum se vede, teoria lui Grice stă la baza formării unei tradiții de cercetare a conectorilor. Acesta este motivul pentru care ea este expusă aici.

Punctul de plecare îl constituie conceptul de ***sens al vorbitorului*** prin care H. P. Grice caută să se explice performarea actelor de vorbire, dar și următorul fenomen: atunci când vorbim, dăm de înțeles mai multe lucruri decât literalmente spunem. Prin intermediul propoziției x este posibil să comunicăm mai mult decât exprimă lingvistic x prin sensul convențional al lexemelor care o alcătuiesc. H. P. Grice distinge două tipuri de sensuri: *sensul natural*, ca de exemplu fumul care înseamnă foc, norii care înseamnă ploaie, și *sensul nonnatural* sau *convențional* despre care se vorbește aici. *Sensul vorbitorului* este un sens implicat, un sens *nonnatural*. Aspectul inferențial al comunicării este ceea ce în mod obișnuit se spune prin 'Vorbește cu subînțelesuri.', 'Îmi dă de înțeles.', 'Una zice și alta spune' sau, la noi, de-acum celebrul "E scris adânc." al lui Caragiale. Sensul pe care o propoziție îl implică este sau poate fi diferit de sensul ei compozițional. Într-o comunicare de tipul:

(1) A: Ce mai face colegul tău de la bancă?
B: Oh, destul de bine. Cred că se împacă cu colegii lui și n-a ajuns încă la închisoare.
(*ap.* Grice)

cunoscând situația, adică persoana despre care se vorbește, cunoscând diferența dintre un adevăr plăcut și un adevăr neplăcut, dintre un adevăr periculos și un adevăr nepericulos de enunțat, cunoscând anumite reguli după care se desfășoară conversația etc., sensurile transmise indirect ar fi:

>X este o persoană pentru care banii sunt o tentație.
>X este,virtual, o persoană neonestă.

Sensurile implicate de enunțul lui B nu fac parte din conținutul vericondițional al lui (1). Acest concept indică totodată una dintre deosebirile mari între pragmatică și semantică, de fapt complementaritatea disciplinelor: semantica se ocupă de sensul propoziției, iar pragmatica de sensul vorbitorului, cu alte cuvinte de sensul pe care îl capătă propoziția când este enunțată de un vorbitor într-o anumită situație de comunicare. Semantica caută să răspundă la întrebarea 'Ce sens are x?', iar pragmatica la întrebarea 'Ce vrea vorbitorul E să spună prin x?'. Se face astfel distincția între sensul lingvistic al unei propoziții, numit și sens convențional, și sensul intenționat de emitentul acelei propoziții, numit și ***sens implicatural***, mai pecis, ***sensul vorbitorului***. Sensul propozițional este conținutul semantic pe baza căruia se stabilesc condițiile de adevăr ale propoziției, iar sensul intenționat al vorbitorului este un sens nonvericondițional.

Sensul intenționat al vorbitorului este ***intenția comunicativă*** a acestuia *recunoscută* de interlocutor. Faptul că vorbitorul comunică mai mult decât transmite prin codul lingvistic utilizat este justificat de intenția emitentului de a face într-adevăr acest lucru, intenție care la rândul ei trebuie recunoscută de către auditor. Intenția, concept psihologic, este un tip de comportament teleologic (direcționat către atingerea unei ținte), iar comunicarea în limba naturală este dominată de intenții, este ceea ce vorbitorul spune printr-un enunț orientat către un anumit tip de auditor într-o ocazie particulară (cf. Strawson, *ap.* Chițoran, Cornilescu, 1985, p. 10). Prin urmare, abordarea griceeană vrea să explice sensul propoziției în termenii sensului vorbitorului și să explice sensul vorbitorului în termeni de intenții, cu mențiunea că prin sensul propoziției nu se înțelege numai sensul compozițional, ci și sensul ei contextual și cel inferențial, subcalsificabil în cele șapte tipuri de inferențe enumerate de Levinson (v. *supra* ***Falsul polisemantism al conectorilor naturali***). Definiția pe care Grice o dă sensului nonnatural este următoarea (în care E este enunțiatorul și A este auditorul):

(2) E nonnatural dă de înțeles ceva prin intermediul unui enunț x ddacă E:
(i) intenționează prin enunțarea lui x să producă o anumită reacție-răspuns (= r) interlocutorului A și
(ii) intenționează ca A să recunoască intenția (i) a lui E și
(iii) intenționează ca recunoașterea lui A a intenției (i) a lui E să fie cauza reacției-răspuns r pe care o are A.

Problema care s-a discutat mult în legătură cu intenția vorbitorului care stă la baza sensului implicat de o comunicare a fost de a determina natura ei. Intenția comunicativă are o natură **reflexivă**, este o R-intenție, care, în cadrul comunicării, stabilește de la bun început un grad minimal de cunoaștere comună, împărtășită de ambii participanți. În analiza lui Blakemore (1987) a teoriei lui Grice, intenția vorbitorului este interpretată ca făcând parte din cunoașterea comună, iar natura reflexivă a acestei intenții este interpretată ca o natură de un tip regresiv infinit. Glosarea acestei cunoașteri mutuale care se achiziționează *ad infinitum* este aceea de "knowledge known to be shared and known to be known to be shared a.s.o.". (cunoaștere cunoscută a fi împărtășită și cunoscută a fi cunoscută ca împărtășită ș.a.m.d.) (Blakemore, 1987). Prin urmare, intenția vorbitorului este la baza unei cunoașteri comune și infinit regresive.

Intenția reflexivă a vorbitorului este rădăcina cunoașterii mutuale, rădăcină unică ale cărei ramificații leagă participanții unul de altul în actul de comunicare, chiar în absența oricăror altor cunoștințe, mai complexe, mai laborioase și reciproc împărtășite. Această intenție a locutorului există și în cazuri atipice de comunicare, ca de exemplu în cazul comunicării cu un interlocutor imaginar sau dintre un om și câinele său. Este un dat al comunicării de a institui această

minimală şi mutuală recunoaştere a ***intenției comunicative a vorbitorului***. Ea garantează că cei doi participanți la comunicare pot la un moment dat să beneficieze de un cuantum de cunoştințe mutuale care să asigure contextul de interpretare a unui enunț. Interpretarea lui Blakemore (1987) şi a altor postgriceeni duce mai departe conceptul griceean de intenție a vorbitorului spre cel de *cunoaştere reciprocă*, de set de asumpțiuni şi de credințe comune, ceea ce personalizează mai mult entitățile emitent şi interlocutor presupunând un grad similar de experiență şi de cunoaştere factuală (Blakemore, 1987, p.10).

Cuvintele limbii naturale au în genere o semantică stabilă şi unitară. Sensul unei propoziții reprezintă suma înțelesurilor componentelor lexicale individuale. Ele sunt cele care dau conținutul cognitiv logic necesar pentru a specifica condițiile de adevăr ale propoziției. Pe lângă componenta compozițională a sensului mai există o serie de sensuri instabile, dependente de context, adeseori numite sensuri pragmatice, care nu sunt codificate de enunț. Inferențele fac parte din această zonă pragmatică a sensului limbii naturale. Ele reprezintă o semnificație care însoțeşte sensul lingvistic, nefiind vizibil dependente de acesta. Sensurile transmise indirect, cum sunt cele din enunțul (1), sunt considerate de H. P. Grice ca fiind *implicata* acelui enunț. Ele sunt inferențe despre care se intenționează a fi recunoscute ca intenționate. El numeşte acest sens intenționat şi indirect ***implicaturi***. Un enunț poate produce un număr oarecare de inferențe, dintre care nu toate sunt implicaturi, ci numai acelea recunoscute ca fiind sensuri intenționate de vorbitor. Prin urmare implicaturile sunt inferențe pragmatice intenționate. Explicarea, calcularea sau derivarea lor se face prin raportarea la ***principiul cooperării conversaționale*** şi la ***maximele conversaționale***, unele universale, iar altele parțial universale.

Maximele au în comunicare un rol similar constrângerilor gramaticale. Ele îl orientează pe alocutor în interpretarea inferențelor comunicării, iar pe emițător îl influențează în organizezarea comunicării, astfel încât aceasta să se împlinească cu succes, să-şi atingă scopul urmărit.

Principiul comunicării este, după toate probabilitățile, un principiu universal. Nu poate exista comunicare reuşită în absența lui, indiferent de limba şi cultura în care schimbul conversațional are loc. Refuzul respectării acestui principiu – bineînțeles că este vorba de conversații duse între persoane raționale, iar nu de comunicări (aparente) între persoane cu deficiențe mentale – duce la întreruperea conversației, la dezacorduri, la conflicte verbale. Principiul cooperării conversaționale supradetermină maximele şi garantează coerența şi unitatea lor.

Maximele griceene sunt următoarele: ***Maxima Cantității***, care se referă la cantitatea de informație necesară schimbului curent de replici, ***Maxima Calității***, care se referă la dezideratul de a comunica informații adevărate, ***Maxima Relației*** sau a ***Relevanței***, care stipulează necesitatea de a fi relevant în comunicare, şi ***Maxima Modului*** sau a ***Manierei***, ale cărei cerințe sunt de a fi clar, neambiguu, concis şi ordonat.

Inițial, H. P. Grice a stipulat universalitatea maximelor bazându-se pe faptul că ele rezultă dintr-o cooperare rațională între cei doi parteneri. Dacă nu ar exista principiul comunicării, aplicabilitatea maximelor nu ar mai fi limitată doar la comunicarea interpersonală, ci s-ar extinde și la alte activități umane. Deoarece ele derivă din comportamentul rațional al ființei umane, în absența principiului cooperării conversaționale, ele ar fi aplicabile la toate schimburile interumane cooperante, cum ar fi reparatul în doi al unei mașini (în care succesiunea operațiilor, cerutul pieselor, scopul avut în vedere de cei doi agenți etc. presupun o mare parte din maximele griceene) (Levinson, *op. cit.*, p. 111) sau în activitatea de organizare a muncii într-o instituție. Mai apoi s-a văzut că universalitatea maximelor este parțială. Pot exista comunități lingvistice în care submaxima "Fii scurt." să nu funcționeze, mai mult, să fie considerată ca un semn de impolitețe sau pot fi evenimente comunicaționale, cum este uneori discursul politic, în care maximele "Evită ambiguitatea.", ori "Nu spune ceva despre care crezi că este fals." să fie programatic încălcate. Există, de asemenea, unele tipuri de discuții care se poartă "în silă" cum se spune, în care o atitudine noncooperantă este fățișă și este împinsă atât de departe încât conversația abia dacă are loc. Se păstrează un minimum de cooperare, atât cât să nu se întrerupă succesiunea replicilor:

(3) A: De multe ori?
B: Nu de multe ori.
A: Atunci, de câteva ori?
B: Da, de puține ori.
(*ap.* Levinson, 1983, p. 138)

În malgașă, se pare că maxima cantității nu funcționează. Vorbitorii malgașei își construiesc sistematic schimburile conversaționale neinformativ. Dacă sunt, de pildă, întrebați unde este cineva, replica obișnuită pe care o dau conține o disjuncție, chiar dacă vorbitorul știe prea bine răspunsul și totodată se cunoaște despre el că îl știe, astfel încât, după standardele noastre, să nu fi fost nevoit să dea o formulare-răspuns disjunctivă. De asemenea, se preferă construcțiile sintactice fără complementul de agent pentru a ascunde identitatea autorului acțiunii sau se folosesc pronumele nehotărâte și articolul nehotărât chiar atunci când discursul se referă la rude apropiate. Studiile postgriceene fac unele precizări în această direcție: principiile conversaționale au o cvasiuniversalitate, universal este numai principiul cooperării, iar maximele sunt "rational and reasonable" ("raționale și rezonabile") (Gazdar, 1975, p. 23).

Maximele sunt legi după care se desfășoară comunicarea și, ca orice legi, trebuie să fie respectate, dar se pot și încălca. Maximele conversaționale au în vedere în primul rând schimbul eficient de informație.

H. P. Grice a împrumutat termenul de maximă din opera lui Kant, *Critica rațiunii pure*, iar gruparea lor în cele patru categorii (cantitate, calitate, relație și manieră) este o adaptare sau poate o "parodie", sugerează Martinich, la standardele rațiunii pure. Oricum, această organizare a lor se face și din motive mnemotehnice (Martinich, 1984, p. 21). Ulterior, în alte studii, numărul lor a oscilat, fie a fost extins, fie a fost limitat.

Maximele care se grupează în jurul comunicării, alcătuiesc un "portret" teoretic ideal al acesteia. Nu întotdeauna comunicările sunt însă perfecte, în sensul că nu toate dezideratele griceene sunt respectate de fiecare dată. Grice însuși atrage atenția că importanța maximelor e mai mare în procesul de receptare decât în cel de emitere a enunțurilor (Ionescu Ruxăndoiu, 1991, p. 17). Receptorul întotdeauna raportează enunțul la aceste idealuri comunicative în funcție de care stabilește gradul de conformitate al comunicării și își explică eventualele distanțări de la aceste deziderate implicite.

În concluzie, numărul maximelor și al submaximelor variază, la fel și formulările lor. Ele acceptă amendamente sau îmbogățiri, reformulări sau nuanțări (Martinich, 1984). Toate aceste variații sunt dovada caracterului lor empiric și istoric, istoric în sensul dependenței de diferite mentalități și mode culturale. Ele caută să facă față potențialului comunicativ al limbii manifestat prin diverse forme lingvistice, prin diverse acte ilocuționare, prin diverse tipuri de texte, genuri și stiluri literare. *Ele sunt fundalul interpretativ al inferențelor pragmatice*, al sensului nonconvențional. Importanța inferențelor, adeseori numite "subînțelesuri", care se pot extrage din uzul limbii și al tropilor este un fapt care a justificat eforturile de clasificare și de descriere a sensurilor depuse de retoricieni, poeticieni, lingviști, de la Aristotel încoace. Pragmatica are, prin mecanismul inferențial pe care îl descrie, o putere explicativă mare în această direcție, așa cum clasificările clasice ale figurilor de stil au o putere descriptivă de necontestat. Cu toate acestea, pragmatica recunoaște că o analiză completă a "forței comunicative" a unei limbi naturale nu poate fi limitată la un set de principii (prin aceasta înțeleg și maximele) privitoare la uzul limbii. St. Levinson formulează intuiția comună că însuși potențialul comunicativ al limbii standard nu este întotdeauna predictibil și reductibil la cele patru maxime griceene. Se arată că oricând este posibil ca în utilizarea limbii să apară convenții noi.

Maximele au un caracter empiric și maleabil – am văzut că formularea lor se poate modifica, îmbunătăți, îmbogăți, iar numărul lor nu este fix. Niciuna dintre maximele introduse sau dintre reformulările care s-au făcut nu contrazice în esență maximele stabilite de H. P. Grice. Singura excepție este maxima politeții, introdusă de Leech (1980), care poate contrazice toate cele patru maxime griceene. Utilizarea limbii în vederea satisfacerii acestei maxime poate să încalce convenția informativității, adevărului, relevanței, clarității, neambiguității, conciziei și ordinii.

Descrierea implicaturilor

Implicaturile sunt sensuri care nu modifică valoarea de adevăr a propoziției, care le activează în momentul în care aceasta este receptată și interpretată. Inferențele conversaționale nu fac parte din conținutul propozițional *explicit* al enunțului, deși unele dintre ele se situează la nivelul explicaturilor enunțului, deci la nivelul formei propoziționale îmbogățite, și nu modifică evident valoarea de adevăr a propoziției. Sensul enunțului raportat la fundalul maximelor generează inferențe care nu pot fi justificate exclusiv prin conținutul semantic al enunțului. Există inferențe care rezultă din respectarea maximelor și există inferențe care decurg din încălcarea unora și din supralicitarea altora dintre aceste principii conversaționale. Trei atitudini sunt posibile față de maxime: *încălcarea maximei*, ca de exemplu performarea unor aserțiuni neadevărate, caz în care emitentul e pasibil de a fi acuzat de înșelăciune, *respingerea maximelor și a principiului de cooperare*, situație în care vorbitorul refuză să mai continue comunicarea (ex.: *Nu mai vorbesc cu tine.; Nu pot să-ți spun mai mult.; Nu pot să-ți spun că e secret.* etc.) și *supralicitarea* unei maxime în detrimentul alteia.

Sensul implicat este de mai multe tipuri, în funcție de modul în care el se obține, în funcție de faptul că la origine poate avea supralicitarea sau respectarea unei maxime. St. Levinson vorbește de un principiu general pragmatic: pentru fiecare tip de constrângere impusă uzului limbii care este mutual acceptată de participanți există un set de inferențe potențiale corespunzătoare, rezultate din respectarea sau din încălcarea de către vorbitor a acelei constrângeri (1983, p. 131).

H. P. Grice face o schemă rezumativă a conținutului total al unui enunț, în care fiecare ramură face obiectul unei direcții de cerecetare aparte din domeniul pragmaticii sau din domeniul vecin, al semanticii:

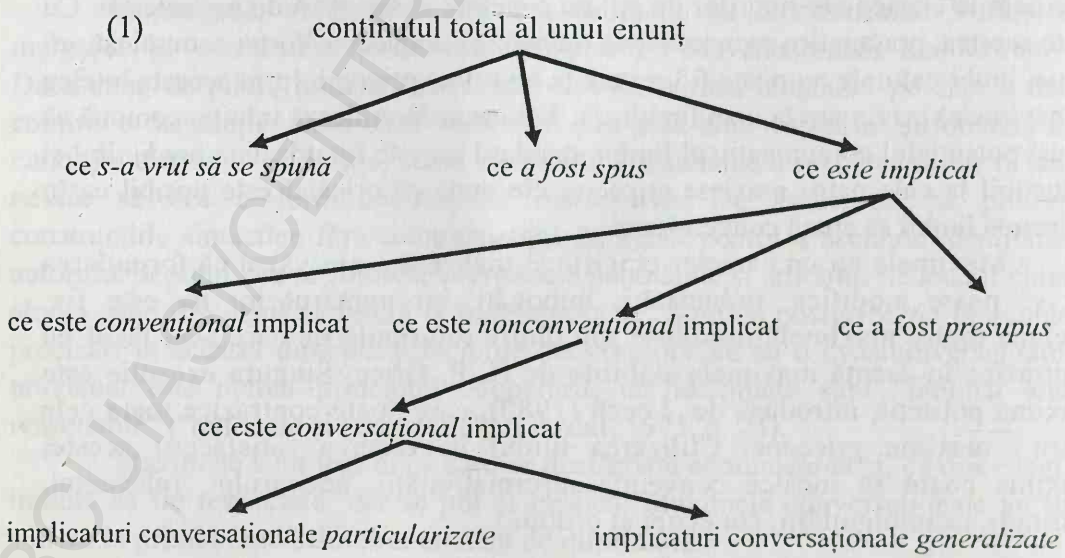
(1) conținutul total al unui enunț
ce *s-a vrut să se spună*
ce *a fost spus*
ce *este implicat*
ce este *convențional* implicat
ce este *nonconvențional* implicat
ce a fost *presupus*
ce este *conversațional* implicat
implicaturi conversaționale *particularizate*
implicaturi conversaționale *generalizate*

Schema reprezintă natura hibridă a sensului. Schema face o distincție și conține o clasificare. Face distincția între ceea ce vorbitorul a spus, între ceea ce a asertat într-o anumită ocazie, în genere sensul propozițional, și ceea ce a implicat, sensul nonnatural, și totodată conține clasificarea implicaturilor. Sensul pragmatic implicat este de mai multe feluri: unul *convențional*, tributar aspectului lingvistic convențional al enunțului, unul *presupozițional*, de asemenea dependent de structura de suprafață a enunțului, și unul *conversațional*, nedependent de forma lingvistică a enunțului și nici în mod obligatoriu de forma lui logică. Sensul implicat convențional este reprezentat de ***implicaturile convenționale*** (în schemă de ramura lui "ceea ce este convențional implicat"), iar sensul implicat conversațional este conținut de ***implicaturile conversaționale standard*** sau ***generalizate*** și de ***implicaturile conversaționale particularizate***. Sensul implicat presupozițional se realizează prin ***presupozițiile*** propoziției. Prin urmare, sensul total al unei comunicări lingvistice este alcătuit din *componenta compozițională a sensului, i.e. asertiunea, componenta presupozițională* și *componenta pragmatică* sau *conversațională a sensului*, reprezentată de cele trei clase mari de implicaturi. De remarcat, de asemenea, că ramurile care duc la implicaturi au verbul la timpul prezent, iar ramurile care trimit către sensul asertat și presupus au verbul la timpul trecut. Ce se poate specula din această alternanță a timpului verbal, în schemă, între prezent și trecut, este faptul că sensul pragmatic este un sens dependent de contextul enunțării, variabil, adeseori greu traductibil și irecuperabil (redat în schemă prin verbe la timpul prezent), în timp ce componenta semantică a sensului este depozitabilă în memorie, stabilă, traductibilă, recuperabilă o vreme din textul-obiect sau din memoria acestuia. Acesta nu este și cazul implicaturilor ce însoțesc un enunț, care reprezintă sensul neexprimat lingvistic și care ar putea fi recuperabile numai din rememorarea (parțială) a textului împreună cu contextul în care a fost enunțat. Schema lui H. P. Grice este o repezentare ideală, ca orice schemă, a multiplelor fațete ale sensului din limba naturală. Spunem acest lucru deoarece, în realitate, hotarele dintre implicaturi se vor eroda, mai mult, distanța dintre implicaturile convenționale și presupoziții se va anula în urma evoluției cercetării celor două tipuri de inferențe (v. *supra* ***Sensuri din spatele asertiunii: implicațiile logice și presupozițiile***).

Ce importanță are acest lucru pentru studiul conectorilor pragmatici? Indicațiile procedurale ale conectorilor fac legături între toate aceste aspecte de sens care coexistă amalgamat în enunțul comunicat.

Implicaturile convenţionale

Implicaturile se deosebesc unele de altele prin modul în care se raportează la maxime, după cum se calculează şi prin proprietăţile pe care le au. H. P. Grice arată că derivarea implicaturilor convenţionale nu este dependentă de maximele conversaţionale. ***Implicaturile convenţionale*** sunt inferenţe determinate de anumite lexeme particulare, ca de exemplu *totuşi, de asemenea, prin urmare, doar* etc. sau de anumite construcţii sintactice. Ele se deosebesc de toate celelalte implicaturi prin faptul că nu sunt derivate prin raportare la principii pragmatice. Ele sunt ataşate prin convenţia limbii de anumite lexeme, expresii şi construcţii, care pot fi numite şi purtători de implicaturi. Unul dintre exemplele, de-acum clasice, de enunţ cu implicatură convenţională este cel al lui H. P. Grice de mai jos:

(1) a. El e englez, prin urmare este viteaz.
b. >Vitejia lui se datoreşte originii sale engleze.
c. El este englez şi este viteaz.

Inferenţa (1b) se datorează locuţiunii conjuncţionale *prin urmare* care introduce în interpretarea propoziţiei (1a) ideea că originea engleză este cauza vitejiei persoanei despre care se vorbeşte. Conectorul pragmatic *prin urmare* nu modifică condiţiile de adevăr ale propoziţiei. Enunţul (1a) are aceleaşi condiţii de adevăr ca şi enunţul (1c), dar (1c) nu are implicatura convenţională (1b).

Implicaturile convenţionale nu au rol în determinarea condiţiilor de adevăr, conectorul *prin urmare* este echivalent cu operatorul logico-semantic *şi* sau poate fi chiar omis din enunţ fără pierderi semantice. El declanşează un anumit sens implicit care nu este determinat prin raportare la maximele conversaţionale ale lui Grice. Singurul element răspunzător de sensul implicit (1b) este acest lexem sau, cu alte cuvinte, implicatura (1b) este "idiomatic determinată" (Chiţoran, Cornilescu, 1985, p.89). Într-un enunţ de tipul:

(2) A: Trebuie să o las să plece.
B: *Cu alte cuvinte*, o concediezi.
(*ap.* Tanaka, p. 370)

expresia *cu alte cuvinte* introduce un sens implicatural care se formează cu ajutorul unor asumpţiuni comune interlocutorilor (se cunoaşte referentul, poziţia socială a lui A etc.). Implicatura convenţională declanşată de conectorul *cu alte cuvinte* este aceea că aserţiunea 'x o concediază pe y' are valoare de concluzie implicată. Concluzia implicată este totodată şi o sursă de informaţie nouă. Implicatura convenţională este un sens care se clădeşte pe valoarea semantică inerentă a conectorului, aici, de element semantic rezumativ. Ea impune o anumită

structurare a informației dialogului și îngustează gama de interpretări posibile pe care le-ar avea enunțul lui A. De aceea se și spune că implicaturile convenționale nu au un sens vericondițional, dar au un sens procedural (Tanaka, p. 372).

Mai târziu, Levinson (1983) va vorbi despre inferențele independente de context, din rândul cărora fac parte și implicaturile convenționale. Inferențele independente contextual atârnă de sensul cuvintelor enunțului. Ele sunt, din punctul de vedere al lui St. Levinson, niște inferențe inductive. Tradiția de cercetare pragmatică a conectorilor naturali pare să pornească din acest loc. După cum s-a văzut însă din capitolul anterior, conectorii naturali sunt declanșatori de presupoziții. Ambele tipuri de inferențe sunt aspecte ale sensului care nu contribuie la stabilirea valorii de adevăr a propozițiilor, dar care fundamentează înțelesul propoziției, care indică asumpțiunile de bază luate ca adevărate și pe care se clădește interpretarea particulară a propoziției.

Implicaturile convenţionale standard şi implicaturile conversaţionale particularizate

Implicaturile conversaționale standard și cele conversaționale particularizate sunt aspecte nonvericondiționale ale sensului ca și implicaturile convenționale, numai că derivarea lor este dependentă de principiile conversaționale. Implicaturile conversaționale standard rezultă din *respectarea* maximelor, în timp ce implicaturile conversaționale particularizate apar tocmai ca urmare a *supralicitării* uneia sau mai multor maxime. St. Levinson precizează că implicaturile conversaționale standard *amplifică* conținutul comunicat într-un mod limitat și controlabil, deoarece se pleacă de la asumpțiunea că vorbitorul *respectă* maximele conversaționale, de fapt respectă în primul rând una dintre ele și nu le încalcă evident pe celelalte, după cum se poate vedea din exemplele de mai jos.

Implicaturi conversaționale standard derivate din Maxima Calității. Maxima Calității este convenția pragmatică care se aplică în primul rând aserțiunilor. Un enunț de tipul:

(1) Vasile are cinci băieți.

are ca implicatură standard

(2) *Cred* că Vasile are cinci băieți și *am dovezile adecvate* pentru a demonstra acest lucru.

Maxima Calității impune constrângerea că, dacă cineva asertează p, trebuie să cunoască și să creadă că p. Implicațiile logico-filozofice ale acestei extensii a maximei calității sunt următoarele: adevărul unui enunț (iar nu al unei propoziții), este un caz special al sincerității cu care a fost performat acel enunț. Glosarea implicaturii enunțului (1) s-a făcut cu performativele de aserțiune *cred* și *știu (am dovezile necesare)*, care semnalizează condiția (standard) a sincerității.

Implicaturi conversaționale standard derivate din Maxima Cantității. În alt context de comunicare, de exemplu locutorii se contrazic asupra numărului copiilor lui Vasile, enunțul (1), conform Maximei Cantității care reprezintă filosofia lui "Spune atât cât este necesar.", are implicatura:

(3) >Vasile are *numai (doar, nu mai mult de, exact)* cinci băieți.

sau enunțul (4a) are implicatura (4b)

(4) a. Steagul este alb.
b. > Steagul *nu* are *alte* culori, este *pe de-a-ntregul* alb, este *în întregime* alb, steagul *nu* este *altfel*.

Implicaturile standard ale cantității se glosează cu ajutorul adverbelor de aproximare *numai, doar, exact, nu mai mult/puțin de, nu (...) altfel, nu alți* sau *alte, pe de-a-ntregul, tot* prin care se circumscrie cât mai precis referențialitatea enunțului. Glosarea acestor implicaturi nu este extrem de fluctuantă și nu se poate reda decât cu expresii din *clasa lexemelor de aproximare* cât mai exactă, care sunt, de fapt, cuvinte-cheie pentru explicitarea sensului. Adverbele de aproximare au un sens procedural și funcționează ca marcatori ai discursului care înscriu sensul lingvistic într-o formă explicitată. În concepția postgriceeană asupra inferențelor, (4b) este explicatura lui (4a). Prin urmare, aceste expresii cu valoare inferențială standard funcționează ca niște operatori care conectează enunțul la implicatura sa. Ele sunt *elemente discursive* care *leagă enunțul de implicatura lui*, constituind cuvintele-cheie de glosare a acesteia. Singura diferență structurală între marcatorii discursivi de aproximare din exemplul (4b) și conectorul pragmatic *prin urmare* din exemplul (1) (v. *supra* ***Implicaturile convenționale***) este aceea că *prin urmare* se află acolo în structura de suprafață a enunțului, în timp ce lexemele de aproximare funcționează în structura inferențială a secvenței comunicate. La acestă deosebire se mai adaugă diferențele de calculare a sensului implicat, prin intervenția, respectiv nonintervenția maximelor. Dacă enunțul conține acești apoximatori asertați la nivelul conținutului propozițional, ca în:

(5) Vasile are *doar* cinci băieți.

atunci comunicarea îşi conţine asertată propria sa implicatură standard a cantităţii. Necesităţi comunicative l-au determinat pe locutor să opteze pentru această variantă. Între (1) şi (5) raportul semantic este de echivalenţă, conţinuturile propoziţionale sunt aceleaşi. Singura deosebire este de natură stilistică, în sensul că (5) tinde să fie o aserţiune mai tare decât (1). Aserţiunea "mai tare" (5) poate să îşi dezvolte orientări argumentative diferite de (1) datorită marcatorului discursiv *doar*, atunci când comunicarea este situată în context, făcând parte dintr-o anumită înlănţuire discursivă: 'Nu are mai mulţi băieţi aşa cum se zvonea.', 'Are puţin băieţi în comparaţie cu consătenii lui.', ironic 'Are foarte mulţi băieţi, vai de capul lui!' ş.a. Acest gen de propoziţii cu *doar* sau sinonimele lui urmate de un numeral sunt frecvente în limbajul matematic, ca de pildă *număr care se împarte numai la trei, număr prim care se împarte numai cu 1 şi cu el însuşi*, sau în alte limbaje ştiinţifice (*atunci şi numai atunci când...*) în care tendinţa este să se reducă cât mai mult implicitul în favoarea explicitului, cu alte cuvinte, conform terminologiei griceene, să se elimine pe cât posibil latura neexprimată a propoziţiilor prin aducerea în structura de suprafaţă, *i. e.* prin asertarea unui conţinut, care altfel ar fi putut fi implicitat, şi prin înlăturarea unor eventuale ambiguităţi.

Implicaturi conversaţionale standard derivate din Maxima Relevanţei. Exemple:

(6) a. Dă-mi sarea!
b. > Dă-mi acum sarea!

(7) a. A: Poţi să-mi spui cât este ceasul?
B: Păi lăptarul tocmai a trecut.
b. >Venirea lăptarului indică aproximativ timpul.
(*ap.* Levinson, 1983)

(Trebuie menţionat că uneori, pentru uşurarea lecturii, se preferă descrierea implicaturii (cf. (7b)) în locul glosării ei. O glosare a implicaturii din ultimul exemplu ar fi o propoziţie de genul 'E aproape opt.' sau 'E aproape ora zece.' etc., ceea ce ar fi mai puţin transparent pentru discuţia teoretică de aici.)

Implicaturi conversaţionale standard derivate din Maxima Manierei. Exemple:

(8) a. M-am dus la magazin şi am cumpărat o sticlă de vin.
b. >M-am dus la magazin ca să cumpăr o sticlă de vin.
c. >Întâi am intrat în magazin şi apoi am cumpărat vinul.

Cu ajutorul acestei maxime, dintre ale cărei submaxime una este aceea de a fi ordonat în expunere, se explică, susţine H. P. Grice, sensul pragmatic de 'şi apoi' sau de *şi* cu valoare cauzală care însoţeşte conţinutul semantic al conjuncţiei.

Din nou se pune aceeaşi problemă ca la exemplul (5). Ce se întâmplă dacă în loc de fraza (8) am avea un enunț în care sensurile implicate standard de conjuncția *şi* sunt transmise explicit ca în:

(9) M-am dus la magazin ca să cumpăr o sticlă de vin. Întâi am intrat şi apoi am cumpărat vinul.

(9) este un enunț care îşi asertează implicaturile standard. Care este urmarea acestui fapt? Implicaturile standard asertate mai rămân implicaturi sau devin o parte componentă din aserțiune? În concepția postgriceeană, implicaturile standard fac parte din dezambiguizarea enunțului, mai exact ele aparțin explicaturilor de ordin înalt. Cu alte cuvinte, ele fac parte din conținutul asertat fie explicit şi exhaustiv, ca la (9), fie asertat implicit, şi spunem aceasta în ciuda caracterului oarecum contradictoriu al sintagmei. Implicaturile asertate devin parte componentă din aserțiune, dar nu şi parte indispensabilă a aserțiunii. Ele pot fi oricând omise, fără ca informația lor să se piardă, deoarece omisiunea reprezintă transferarea lor în structura inferențială, mai nou, la nivel de explicaturi, de formă propozițională a enunțului, oricând activabilă explicit, dacă contextul conversațional o reclamă. Enunțul (9) este un enunț mult mai explicit decât (8). Pe de altă parte, el este mai puțin economicos. Pare a fi o explicație, o descriere tehnică, dacă n-ar avea acest subiect domestic şi banal. El respectă subconvenția conversațională 'Fii ordonat.', dar nu o respectă pe aceea care cere să fii scurt sau cât mai scurt în comunicare. De aceea, într-un context comunicațional obişnuit, varianta (9), mai explicită dar mai lungă a lui (8), poate fi respinsă cu o intervenție din partea locutorului de tipul 'Spune mai repede ce ai de spus.'. Dacă situația de comunicare este alta, în care emitentul vrea să-şi dovedească statutul său de ființă rațională (într-un mod ironic şi mai sec), (9) este acceptat numai dacă interlocutorul găseşte motivul pentru care emitentul a preferat între două propoziții sinonime propoziția mai lungă (şi mai plictisitoare). În acest caz, inferența nu mai aparține clasei implicaturilor standard, ci clasei implicaturilor particularizate, deoarece survine în urma încălcării Maximei Cantității cu scopul de a supralicita maxima relevanței şi unele submaxime ale manierei într-o situație de comunicare specială (v. *infra* ***Implicaturile conversaționale particularizate***). Astfel, enunțul (9) îşi pierde implicaturile standard ale manierei, dar capătă, am arătat în ce condiții, nişte inferențe pragmatice speciale, particulare (*i.e.* implicaturi conversaționale particularizate).

O altă particularitate a lui (9), reflex al caracterului neinferențial al acesteia în condiții comunicaționale obişnuite, este faptul că are mai multe mijloace lingvistice de realizare a coeziunii, comparativ cu (8), şi anume corelativele adverbiale deictice *întâi – apoi*, alternanța dintre articolul nehotărât şi articolul hotărât în determinarea aceleiaşi sintagme nominale parțial repetate *sticlă de vin*, şi *vin*. Prin urmare, primul exemplu este o comunicare închegată, de sine stătătoare, datorită conectorului pragmatic *şi* care declanşează implicaturile standard (8b–c).

Implicaturile contribuie la unitatea acestui enunț. Al doilea exemplu este unitar datorită mijloacelor de coeziune textuală pe care le folosește, între care s-ar putea include și *asertarea* inferențelor standard. Extrapolând, se poate spune că aceste diferențe separă limbajul colocvial de limbajul tehnic și de cel științific.

Conform teoriei implicaturilor lui H. P. Grice, o parte dintre sensurile, care mai înainte au fost numite cu termenul de *valori conversaționale* ale conectorului *și asimetric* (v. *supra* ***Aspecte ale analizei semantice a conectorilor naturali***) sunt *implicaturi conversaționale standard*. Astfel, într-un enunț ca *M-am dus la bibliotecă și am verificat citatele.*, dat anterior ca exemplu în capitolul la care s-a făcut trimitere, sensul standard de *și acolo* apare la nivel de explicatură de ordin înalt. Enunțul arată că s-au respectat toate comandamentele conversaționale stipulate de maxime – de 'a fi ordonat', de 'a fi concis', de 'a se alcătui contribuția conversațională atât de informativă pe cât o impun necesitățile comunicării' etc. În cazul în care ar emitentul fi vrut să transmită informația că nu la bibliotecă a verificat citatele, ci în altă parte, s-ar fi făcut vinovat de a fi suprimat din comunicare o informație relevantă sau și-ar fi construit altfel intervenția. În enunțul *Am luat un diazepam și am adormit.*, sensul de *și apoi* al conectorului, este – conform teoriei griceene – o implicatură standard a relației sau a manierei. Sensurile conversaționale de finalitate și de cauzalitate de la nivelul acestor enunțuri sunt date de *constrângerea de interdependență referențială,* conform indicațiilor căreia interlocutorul își formează o reprezentare mentală standard (v. *supra* ***Considerații despre sensul conceptual și sensul procedural al conectorilor***). Am arătat acolo că aceste sensuri conversaționale superioare semnificațiilor elementare de (co)referențialitate pot fi explicit asertate la nivelul conectorilor subordonatori specifici, deci fac parte din semnificația explicaturilor de ordin înalt sau fac parte din profilul inferențial standard al enunțului, în cazul în care sunt comunicate prin jonctivi atipici valorii respective. Implicaturile standard de cauzalitate sau de finalitate de la nivelul enunțurilor cu *și* nu fac însă parte din conținutul propozițional sau din explicatura acestuia.

Așa-numitul ***și insinuant*** (este vorba de marcatorul discursiv *și* cu valoare de adverb) din:

(10) a. *Și* în Nicaragua se schimbă denumirea străzilor.
b. Primarul Iașilor își trage *și*-un post de televiziune.
c. "Tamerlan" are *și* momente izbutite.
(*ap.* Zafiu, 1996)

declanșează implicatura conversațională standard a manierei. Această implicatură are în cazul exemplelor de mai sus anumite sugestii conversaționale de tipul lui 'Multe lucruri neplăcute se întâmplă în alte părți ale lumii ca și la noi.' sau 'Primarul Iașului a exagerat într-o anumită direcție.' etc. Enunțurile identice cu (10a–c), mai puțin conectorul *și* nu ar fi putut transmite aceste sugestii. ***Și insinunat*** este folosit pentru a încărca inferențial textul cu informații greu de demonstrat, neplăcute, care

sunt prezentate ca şi cum ar fi deja cunoscute opiniei publice. Astfel, sensul implicatural al enunţului este gata de a fi folosit mai departe într-o strategie de discurs.

Permanenta schimbarea a configuraţiei inferenţiale este un alt argument pentru ceea ce s-a numit potenţialul infinit al limbii. S-a vorbit mult despre acest subiect, dar cred că din puncte de vedere diferite. În treacăt fie zis, structuralismul vorbeşte mai ales de un potenţial nelimitat de combinaţii sintagmatice, generativismul de un potenţial nelimitat de generări sintactice, iar pragmatica de un potenţial infinit de inferenţe. Am văzut că unul şi acelaşi enunţ poate, în situaţii de comunicare diferite, să respecte sau, dimpotrivă, să încalce şi să supraliciteze maxime şi submaxime diferite, să aibă deci semnificaţii pragmatice deosebite. Şi aici, ca şi în celelalte cazuri, nu este vorba de o infinitate nestructurată, o infinitate "proastă", cum numea metaforic şi mai în glumă mai în serios C. Noica, în convorbirile cu Gabriel Liiceanu şi Andrei Pleşu asemenea situaţii care nu se lasă interpretate, ci de o infinitate structurată, descriptibilă, coerentă. Lingvistica şi nu numai, căci este implicată şi poetica modernă europeană, redescoperă modelul mereologic al lui Aristotel[1], al cărui postulat al nonadditivităţii arată că întregul reprezintă mai mult decât suma părţilor. Mereologia modernă numeşte aceste proprietăţi noi ale întregului *proprietăţi emergente* (Doležel, 1990). Inferenţele pragmatice contribuie la proprietăţile emergente, cu menţiunea că au o existenţă temporară, în sensul că semnificaţia conversaţională implicată poate fi alta de la circumstanţă la circumstanţă. Diferenţa majoră dintre implicaturile convenţionale şi cele conversaţionale standard este că primele au declanşatori, sunt în esenţă presupoziţii, în timp ce implicaturile standard nu sunt declanşate de o anumită particularitate lingvistică a enunţului.

Implicaturile conversaţionale particularizate sunt generate prin ciocnirea a două maxime sau prin încălcarea voită a unei maxime conversaţionale pentru a spori importanţa alteia în contextul unei situaţii de comunicare speciale şi cu condiţia respectării principiului cooperării conversaţionale. Grice le mai numeşte şi *flouting implicatures*[2], făcând aluzie la faptul că aceste inferenţe survin ca urmare a unei nerespectări a convenţiilor de comunicare. Ele mai sunt numite şi *implicaturi nestandard* sau *implicaturi de supralicitare.*

Un exemplu de implicatură conversaţională particularizată este (11) (contextul de comunicare este acela în care B nu vrea să fie înţeles de copii că îi reproşează lui A...).

---

[1] Alte denumiri, mai vehiculate decât aceasta, sunt de *holism* sau de *organicism* (Flew, 1996). Aristotel vorbeşte de modelul piramidal stratificat, care stă la baza tragediei, a silabei, a fiinţei umane.

[2] În engleză, *flouting* înseamnă "batjocoritor", "zeflemitor", "care ia în derâdere ceva", cuvânt mai greu traductibil în limba română în aşa fel încât să se încadreze registrului tehnico-ştiinţific şi să se poată constitui într-un termen.

(11) A: Cel mare e de vină, dar l-am altoit şi pe cel mic.
B: Bine, bine, dar cu calul ce-ai avut?

Prin replica sa, locutorul B încalcă Maxima Cantităţii (nu este atât de informativ pe cât ar trebui pentru schimbul verbal) şi Maxima Calităţii (nu evită ambiguitatea şi neclaritatea). Prin aceste încălcări voite, Maxima Relevanţei este supralicitată. Ea este cea pe care vorbitorul mizează că interlocutorul său o va exploata pentru restabilirea coerenţei întregului enunţ. Prin urmare, fenomenul apariţiei unei implicaturi particularizate se datorează încălcării flagrante a unei maxime în scopul supralicitării alteia. Interlocutorul este dirijat să înţeleagă ce maximă s-a supralicitat, pornind de la asumpţiunea că ambii participanţi vor să coopereze, la care se adaugă date din contextul comunicării. Implicaturile particularizate adaugă mai multă informaţie propoziţiei enunţate decât implicaturile standard şi au nevoie de o procesare mai laborioasă a informaţiei. Despre calcularea implicaturilor se va vorbi mai jos. Implicaturile conversaţionale, mai ales cele particularizate, se pot pierde irecuperabil, deoarece sunt dependente de contextul de comunicare într-un grad mult mai mare decât implicaturile standard sau decât cele convenţionale. Nu întâmplător implicaturile particularizate sunt şi la baza figurilor de vorbire, a jocurilor de cuvinte, a butadelor, metaforelor etc., deci la originea celor mai sugestive şi persuasive uzuri ale limbii, uzul artistic şi cel oratoric. Deoarece aceste implicaturi nu angrenează conectorii şi marcatorii discursivi în glosarea lor, nu le vom mai expune detaliat aici. Conectorii sintactico-pragmatici şi marcatorii discursivi pot oricând, prin indicaţiile lor procedurale, să angreneze inferenţe conversaţionale particularizate. După cum am mai spus şi după cum vom mai arăta în cele ce urmează, ei au capacitatea de a interrelaţiona toate componentele de semnificaţie ale unei comunicări.

Calcularea implicaturilor conversaţionale şi natura argumentului griceean

Implicaturile conversaţionale şi implicaturile convenţioanle sunt fenomene pragmasemantice care se individualizează prin proprietăţi specifice. Fiecare proprietate devine un test de evaluare a caracterului convenţional sau conversaţional al implicaturii, cu alte cuvinte, al caracterului mai pronunţat pragmatic sau mai pronunţat semantic. Deoarece rezultatele acestor teste nu sunt fără greş, situaţia nu este atât de clară pe cât în mod ideal s-ar dori.

Una dintre proprietăţile implicaturilor conversaţionale este aceea de a fi calculabile de către interlocutor. Calcularea lor nu se bazează doar pe sensul convenţional al propoziţiei în conjuncţie cu regulile de adevăr. După cum poate intuitiv s-a văzut din exemplele de mai sus, inferenţele pragmatice au câteodată un sens pe care vorbitorul îl transmite direct, "fără ocolişuri" (este vorba de

implicaturile conversaționale standard sau de cele convenționale, care nu necesită din partea interlocutorului un proces interpretativ de durată, uneori acesta nici nu conștientizează faptul că interpretând enunțul adaugă ceva, o informație, care nu are suport lingvistic în propoziția enunțată). Alteori inferențele pragmatice reprezintă niveluri adiționale ale sensului vorbitorului, decodarea lor fiind atunci mai laborioasă (cazul implicaturilor conversaționale particularizate). În cazul implicaturilor standard, dacă se analizează situația din punctul de vedere al emitentului, putem spune că vorbitorul nu dorește să atragă atenția în mod special asupra diferenței dintre ceea ce este literal spus și ceea ce este conversațional implicat. O implicatură conversațională generalizată sau standard este ca un al doilea sens disponibil imediat (Chierchia, McConnell-Ginet, 1990). De aceea, de multe ori, ele sunt confundate cu un sens codificat lingvistic al enunțului.

Comunicarea nu este o acțiune care reușește întotdeauna. Nereușita se poate datora mai multor factori. Interlocutorul poate să aibă concepții diferite și să respingă opiniile emitentului. Alteori nereușita se datorează inferențelor. Enunțul dezvoltă anumite implicaturi cu care interlocutorul nu este de acord. În legislația țărilor europene există, de exemplu, anumite legi care fac responsabile firmele și producătorii de reclame nu numai pentru conținutul, dar și pentru implicaturile reclamei. Un exemplu legat de Campionatul mondial de fotbal din Franța, din anul 1998, este cazul firmei de articole sportive Nike, care a răspândit, cu această ocazie, o reclamă în care pozițiile figurilor umane aduceau cu postúrile naziste. Reclama a fost considerată *pollitically incorrect*, iar firma a fost acuzată de nazism. Urmarea a fost că Nike și-a retras toate reclamele și a trebuit să-și ceară public scuze pentru a preîntâmpina acționarea în judecată. Alte situații sunt cele în care colocutorul nu înțelege corect mesajul locutorului și extrage greșit implicaturile (cazul lui 'Am crezut că vrei să zici că...'). În mod obișnuit, o mare parte din schimbul conversațional are în vedere instituirea sau modificarea în acord tacit a bazei de date comune a participanților la o comunicare, a ceea ce se numește *cunoașterea mutuală* sau, cu alt termen, *a backgroundului comun (de cunoștințe)*. Cunoștințele împărtășite de locutori se modifică permanent prin adăugarea de informații noi, relevante, sau prin eliminarea altora care nu mai sunt relevante sau corecte.

Există și reversul acestei situații. Interlocutorul nu crede că merită să facă efortul de a extrage implicaturile unui mesaj, mulțumindu-se numai cu forma explicită a enunțului, iar cea mai interesantă și cea mai frecventă este acea în care atât emitentul cât și interlocutorul său nu evaluează factorii contextuali în același mod. Mitul comunicării perfecte a dispărut, dacă a existat vreodată, lăsând locul unei concepții în care comunicarea *face to face* este înțeleasă ca negociabilă, contextuală și în primul rând ca un eveniment social. Fiecare participant la conversație acordă mai multă sau mai puțină importanță aceluiași element din context, fiecare dă o greutate mai mare sau mai mică aceluiași principiu

conversațional sau mai multora care pot fi adesea în conflict. Diferențele dintre sensul pe care îl dă emitentul mesajului său şi interpretarea interlocutorului sunt adeseori cauza continuării conversației, extinderii ei în direcții inedite şi novatoare. Remarcabil şi uimitor rămâne mereu faptul că sensul implicat al vorbitorului este, cel mai adesea, transmis fără greș, în ciuda faptului că nu are formă lingvistică (Chierchia, McConnell-Ginet, 1990, p.191).

H. P. Grice are marele merit de a-şi fi dat seama că nu *intuitiv* devenim deținătorii sensului implicat, aşa cum am fi tentați să credem la prima vedere, ci ca urmare a unei gândiri argumentative pe care a încercat să o descrie. El înlocuieşte *intuiția* cu un ***argument*** care înglobează principiile generale ale comunicării. În cadrul seriei de propoziții:

(1) a. Iahmina are un soț.
b. > Iahmina are *numai* un soț.
c. > Iahmina are unul sau mai mulți soți.
(2) Da, Iahmina are un soț, *dar de fapt* ea are doi.
(*ap.* Chierchia, McConnell-Ginet, 1990, p. 190)

fiecare are alt statut pragmatic. Propoziția (1c) este implicația logică a lui (1a), iar (1b) este implicatura conversațională a cantității, pentru a cărei glosare, am arătat mai sus, tipice sunt adverbele marcatori pragmatici, *numai* şi *doar*. Această implicatură ia în calcul asumțiunea contextuală că Iahmina trăieşte într-o societate în care, pentru o femeie, a avea un soț reprezintă limita de sus general admisă. În cazul în care Iahmina provine dintr-o societate în care bigamia este norma socială, propoziția (2) este ca o corecție la propoziția (1a) şi introduce în universul de discurs o altă asumpțiune, anume aceea că pentru o femeie a avea doi soți este o limită admisă în acea cultură. Enunțul (2) anulează implicatura (1b) şi păstrează implicația logică (1c). Structura lingvistică de anulare este semnalizată de preferință prin jonctivii *(dar) de fapt, (dar) în realitate, (dar) la drept vorbind* ş.a. Interesant este faptul că argumentul pe baza căruia se calculează implicaturile conține premise care pot fi anulabile, fără ca în final concluzia să fie o propoziție falsă sau contradictorie.

Argumentul griceean are următoarea formă, în care E este emitentul, iar I este interlocutorul:

(3) Premise:
1. E a spus că p.
2. Nu există niciun motiv de a crede că E nu respectă principiul cooperării, maximele şi că p este irelevant.
3. E vrea să dea de înțeles că x.
4. E ştie că I poate să ajungă la sensul x (şi I ştie că E cunoaşte acest lucru; I va raționa astfel: E n-a făcut nimic ca să mă împiedice pe mine (= I) de a gândi că x, prin urmare el intenționează ca eu să gândesc că x).

5. Asumpțiuni contextuale relevante, propoziții care descriu contextul enunțării etc. [Acestea ghidează spre x căutările lui I].

Concluzia: E implică x.

(*ap.* Chițoran, Cornilescu, 1985, p. 92)

H. P. Grice consideră acest argument *deductiv*. Prototipul inferențelor deductive este silogismul. Rolul silogismului în procesul cunoașterii a fost evidențiat, descris cu toate formele sale corecte și cu cele falacioase, și teoretizat de Aristotel. Ulterior s-a arătat că silogismul este folosit în raționamente și de către gândirea curentă, nu numai de către gândirea teoretică și argumentativă. Aristotel definește silogismul astfel:

(4) "Vorbirea în care, dacă ceva a fost dat, altceva decât datul urmează cu necesitate din ceea ce a fost dat. Înțeleg prin expresia: din ceea ce a fost dat, că de aici rezultă totdeauna o consecință, iar prin această expresie din urmă, că nu mai este nevoie de niciun alt termen din afară pentru a face consecința necesară."
(Aristotel, *Analitica primă*, trad. M. Florian, Editura Științifică, București,1958, *ap.* Botezatu, p.196)

Conform acestei caracterizări date de Aristotel, silogismul în sens larg este o inferență mediată deductivă. Mulți logicieni adoptă acest punct de vedere și operează cu sensul larg al noțiunii. Prin inferență mediată deductivă se înțelege raționamentul în care obținerea concluziei nu se face direct din prima premisă, ci există o a doua premisă care mijlocește trecerea spre concluzie. Natura deductivă a silogismului desemnează caracterul riguros, strict și cert în sensul că, odată premisele cunoscute, concluzia derivă cu necesitate din ele. Cu alte cuvinte, premisele formează o condiție suficientă pentru concluzie, iar concluzia este consecința necesară a premiselor iar, așa cum spune definiția (cf. (4)), pentru a trage concluzia *nu mai este nevoie de nici un alt termen din afară* .

Acesta este și punctul de vedere al lui H. P. Grice despre argumentul care stă la baza derivării implicaturilor. Părerea sa a fost contrazisă de continuatori. Inferențele deductive nu sunt anulabile prin introducerea unei premise noi care să invalideze o premisă inițială.

Dascăl (*ap.* Chițoran, Cornilescu, 1985) arată că implicatura nu are statut de concluzie necesară, ci unul de ipoteză. Implicatura conversațională este o ipoteză despre intenția interlocutorului de a elucida irelevanța aparentă a enunțului emitentului. Trebuie menționat că Dascăl are în vedere implicaturile conversaționale particularizate, care reprezintă implicaturile cele mai "încărcate" pragmatic, cele mai dependente de factorii contextuali. Esențial pentru găsirea lui x

(cf. (3)) este să se analizeze toate aspectele pe care le implică faptul că 'E a spus că p.', deci prima premisă din argumentul griceean, cu scopul de a descoperi "distanțele" între ceea ce este spus și situația de enunțare, deci pentru a descoperi *natura* irelevanței vorbitorului. Ea declanșează procesul de căutare a implicaturii, care este unul de *formare de ipoteză*. Adresantul mesajului analizează condițiile de adecvare pragmatică a enunțului (dacă are o forță ilocuționară adecvată, dacă este relevant etc.) și selectează din trăsăturile contextuale pe cele care trebuie luate în calcul. Concluzia la care ajunge Dascàl este că aflarea lui x nu e o problemă nici deductivă, nici inductivă, ci *abductivă*. Argumentul griceean este un silogism abductiv, care este acel silogism a cărui premisă minoră este probabilă (Chițoran, Cornilescu, 1985, p. 93).

St. Levinson consideră natura argumentului griceean *inductivă*. Silogismul inductiv, spre deosebire de silogismul deductiv, este un raționament în care "intervine un moment de probabilitate", ceea ce face ca din concluzie să lipsească componenta necesității (Botezatu, 1997, p. 197). De aceea, ea poate fi suprimată fără ca prin aceasta să se obțină o propoziție contradictorie. Într-un silogism deductiv de tipul:

(5) (i) Dacă Socrate este om, atunci el este muritor.
(ii) Socrate este om.
(iii) Prin urmare, Socrate este muritor.

adăugarea oricăror premise noi, cum ar fi 'Socrate este filosof.', 'Socrate este răcit.' ș.a., nu pot anula concluzia (5iii), care este implicația logică a premisei (5ii). Inferența deductivă nu poate fi anulată prin adăugarea altor premise. Dacă avem însă un silogism de tipul:

(6) (i) Am scos din pământ 1001 morcovi.
(ii) Toți morcovii erau portocalii.
(iii) Prin urmare toți morcovii sunt portocalii.

concluzia (6iii) poate fi invalidată în cazul în care se introduce încă o premisă de tipul "Cel de-al 1002-lea morcov era verde." (Levinson, 1983, p. 114) sau poate fi anulată cu o propoziție de tipul:

(7) Toți morcovii sunt portocalii, de fapt unii sunt verzi.

Aceasta demonstrează că (6) admite acea doză de probabilitate despre care s-a vorbit mai sus. (6iii) poate să fie o implicație de natură pragmatică, iar nu o L-implicație semantică. Ea este o inferență inductivă, iar caracteristica inferențelor inductive este aceea că pot fi întotdeauna invalidate prin adăugarea altor premise. Se vede astfel că implicaturile pragmatice sunt altceva decât implicațiile logice, iar calcularea lor nu

se face decelând exclusiv datele lingvistice ale enunțului, ci pe cele contextuale. S-a format astfel teza că pragmatica lucrează cu inferențe inductive, afirmație adevărată, dar nu absolută. Ceea ce rămâne neexplicat de H. P. Grice este următoarea problemă: cum sunt selectate premisele în argumentul griceean.

Începând cu anii '80 încoace, teoriile dau o altă imagine asupra implicaturilor. Gazdar (1975) este de părere că, deși implicaturile sunt calculabile, nu înseamnă că emitentul și interlocutorul său le calculează întotdeauna. Logicile *nondeductive implicite (nondeductive default logics)* sunt tot mai mult preluate ca model teoretic pentru explicarea a cel puțin o parte din implicaturile care survin în utilizarea limbii naturale. Este vorba mai ales de acele implicaturi care apar în absența unor premise. De asemenea, se arată că vorbitorii nu trebuie să enunțe toate premisele pentru ca implicatura să poată fi calculată. Locutorii aplică așa-numitele reguli inferențiale implicite care fac posibilă derivarea inferenței 'X are *doar / numai* un soț.' din propoziția 'X are un soț.'. În acest caz, premisa neenunțată, dar implicită, ar fi aceea că 'X trăiește într-o cultură care nu admite poligamia.'. Logicile nondeductive implicite mai sunt numite și logici *nonmonotonice* pe considerentul că premise adiționale, ca aceea, de pildă, în care se spune că Iahmina vine dintr-o cultură în care bigamia este norma socială, pot anula inferența implicită. Această premisă suplimentară suprimă inferența implicită 'Societățile în care femeile se căsătoresc consideră că limita de sus este de a avea un singur soț odată, iar nu mai mulți în același timp.' (Chierchia, McConnell-Ginet, p. 192). Inferențele implicite sunt acele asumpțiuni nederivate de participanți în momentul comunicării pentru simplul motiv că locutorii nu calculează toate implicațiile posibile ale enunțului, ci numai pe cele considerate a avea o anumită importanță. Astfel, Chierchia și McConnell-Ginet, mergând pe linia lui H. P. Grice, consideră implicaturile ca niște *deducții din premise tacite.*

În logică, *entimemele* sunt argumente care au unele premise neexprimate, fie premisa majoră, fie cea minoră, fie chiar concluzia. Aristotel numea entimema silogismul probabilului și verosimilului, iar entimemei căreia îi lipsea premisa majoră, aceasta fiind de obicei o lege cunoscută, a fost supranumită de el *entimema oratorilor.* Lucrurile se leagă. Implicaturile conversaționale sunt calculate conform unui argument de tip entimemic, iar logica recunoaște că "silogismul eliptic" este o consecință a *principiului parcimoniei gândirii* care are influențe și la nivelul limbajului (Botezatu, p. 209).

H. P. Grice susține că argumentul de derivare, prin care alocutorul ajunge la sensul intenționat de vorbitor, se aplică numai pentru acele sensuri inferențiale care au fost numite de el *implicaturi conversaționale.* Punctul de vedere adoptat aici este unul mai larg. În lucrarea de față se consideră că orice sens implicit cu valoare pragmatică, deci orice sens implicit care nu este o L-implicație, sau o presupoziție ajunge a fi achiziționat de alocutor prin aplicarea argumentului griceean (fie că acest argument are forma standard, cea dată de H. P. Grice, fie că are o altă formă modificată, dar care în esență urmează liniile raționamentului de la (3)). Atunci când avem experiența

unui enunț de tipul *Totuşi a venit.*, interpretarea pe care o dăm se clădeşte conform cu sau în spiritul structurii argumentului griceean. (Adverbul *totuşi* a fost ales pentru că este unul dintre lexemele considerate de griceeni ca fiind purtătorul unei implicaturi convenționale). Raționamentul va fi următorul:

(8) 1. E a spus 'Totuşi a venit.' (iar nu doar 'A venit.').
2. Nu există nici un motiv de a crede că E nu respectă Maxima Modului, care stipulează să fii în comunicare neambiguu, clar, concis.
3. E vrea să dea de înțeles că x, *i.e.* 'Era de aşteptat să nu vină.'.
4. E ştie că I poate să recupereze x.
5. [Deoarece există următoarele] asumpțiuni contextuale relevante: referentul enunțului are piciorul în ghips / nu-l interesează ce se petrece în locul unde a venit / are animozități față de ceilalți / ... etc., în funcție de contextul enunțării, *i.e.* de lumea reală.

Concluzia: Piciorul pe care îl are în ghips nu l-a împiedicat să vină.

Prin urmare, diferența dintre *Totuşi a venit.* şi *A venit.* rezidă în faptul că enunțul al doilea nu primeşte un argument de derivare ca celălalt, este pur referențial, nu poartă implicatura convențională 'x'.

Refacerea parcursului argumentului griceean de la (8) *urmăreşte să arate că orice tip de implicatură se calculează, nu numai implicaturile conversaționale particularizate.* Aceasta înseamnă că atunci când se spune că jonctivii pragmatici "poartă" sau "declanşează" implicaturi, că "glosează", ori "leagă", ori "fac trecerea" de la o uteranță la implicatura ei se are în vedere construirea unui raționament de genul celui descris de Grice.

Caracterul anulabil al implicaturilor conversaţionale

Caracterul anulabil al implicaturilor este un reflex al proprietății lor de a putea fi calculate. Faptul că implicaturile se calculează printr-un argument în care nu toate elementele sunt date, unele fiind implicite şi nonnecesare, face ca sensul implicatural să poată fi infirmat. Există structuri lingvistice speciale de anulare, formate cu ajutorul unor conectori ai anulării (*de fapt, dacă nu cumva, probabil* ş.a.), care au rolul unor "unelte" de modelare inferențială.

Alături de caracterul calculabil, este proprietatea implicaturilor de a fi ***anulabile*** sau *suprimabile*. În esență, este vorba de proprietatea de a nega explicit implicatura unei propoziții (cf. *Hagi a alergat şi a prins avionul, dar nu l-a prins pentru că a fost iute de picior, ci ca să scape de interviurile ziariştilor.*). Este un fenomen prin care se vede distincția care există între implicația logică, neanulabilă (cf. (43a–c)), şi restul inferențelor.

Nondetaşarea, accentuarea şi caracterul nonconvenţional al implicaturilor

O altă proprietate a implicaturilor conversaționale este aceea a caracterului lor ***nondetaşabil***. Prin nondetaşare se înțelege faptul că expresii sinonime (expresii cu aceleaşi sens lingvistic sau, în termenii de aici, cu acelaşi sens convențional) generează aceleaşi implicaturi dacă sunt folosite într-un context fix. Sau, invers spus, implicatura nu poate fi detaşată, despărțită de enunț prin înlocuirea cuvintelor enunțului cu altele sinonime. H. P. Grice arată ca proprietatea de a fi nondetaşabile este un alt indicator al faptului că implicaturile conversaționale nu depind de forma lingvistică a enunțului. Astfel, în mod curent, această proprietate se ilustrează prin propoziții de tipul:

(1) a. Mulți studenți au venit.
b. O groază de studenți au venit.

demonstrându-se că implicatura

c. > Nu toți studenții au venit.

se păstrează în condițiile în care propozițiile nu sunt identice lingvistic, dar sinonime.

Cele trei condiții în care se poate vorbi de nondetaşarea implicațiilor pragmatice – sinonimie, identitatea valorii de adevăr şi context de enunțare fix – nu sunt întotdeauna suficiente pentru a garanta nondetaşarea. *Forma* în care conținutul este exprimat reprezintă un factor important. Cum sinonimia perfectă este un fenomen destul de rar în limba naturală, propoziții parțial sinonime nu oferă interlocutorului acelaşi acces la inferența pragmatică pe care o împărtăşesc. Uneori interlocutorul accede la sensul implicaturii imediat, spontan, calcularea argumentului se face foarte rapid, este scurtcircuitată datorită deselor ocurențe în comunicare a acelui tip de sens inferențial. Alteori declanşarea este mai anevoioasă, deoarece interlocutorul are nevoie de un timp de gândire, de un moment de deliberare, de calculare atentă. Astfel propoziția (1a) are un acces mai direct la implicatura (1c) decât (1b), care este mai descriptiv.

Implicaturile pot fi ***asertate***. Există turnuri conversaționale prin care se accentuează inferențele conversaționale care se caracterizează printr-o conectivitate mai pronunțată dată de adverbiale restrictive de aproximare, precum *doar, numai, nu altceva, nimic în plus* etc. (cf. *Mulți studenți au venit, **dar nu toți.**; Vasile are **doar** cinci băieți, **nu mai mulți.**; Am luat un diazepam, **şi apoi** am adormit.; A: Cât e ceasul? / B: Lăptarul tocmai a trecut, **aşa că e târziu**.* (*ap.* H. P. Grice)). Adverbul *chiar* are o topică liberă. El poate să determine un nominal *chiar regele*, un

adjectiv, *(e) chiar prost*, un verb, *chiar a reuşit,* un adverb, *chiar aşa*, o propoziţie întreagă, *chiar dacă a venit...* Cu acest semiadverb se realizează, cu precădere, un tip de construcţie pragmatică, şi anume construcţia de *accentuare a aserţiunii*. Într-un enunţ de tipul *Chiar regele a venit.*, adverbul are context comun cu pronumele de întărire *însuşi* (cf. *Însuşi regele a venit.*). El are un dublu rol pragmatic. Pe de o parte, accentuează aserţiunea, pe de altă parte declanşează o implicatură convenţională. El indică faptul că aserţiunea 'Regele a venit.' are un grad mare de asertivitate, că nu planează asupra adevărului ei nicio îndoială din partea vorbitorului şi declanşează implicatura 'Şi altcineva în afară de rege a venit.'. Orientarea întregului enunţ este spre o extindere a semnificaţiei sale. Construcţia de accentuare a aserţiunii se opune prin direcţia orientării sale semantice construcţiei de asertare a implicaturilor. Diferenţa dintre *Chiar regele a venit.* şi *Doar regele a venit, nu altcineva.* este cea dintre generalizare, respectiv restrângere semantică. Aceste orientări diferite sunt rezultatul a două fenomene pragmatice opuse: întărirea aserţiunii, în cazul primului exemplu, şi asertarea implicaturii conversaţionale în cazul celui de-al doilea exemplu. Valorile argumentative ale construcţiei cu adverbul *chiar* – de *coincidenţă neaşteptată,* ca în *Chiar şi regele a râs.*, de negare a unor expectaţii negative, ca în *Chiar dacă ţipi la mine, eu tot te iubesc.* ş.a. – sunt rezultatul unei evoluţii care are la bază fenomenul pragmatic de accentuare a aserţiunii, fenomen al cărui indice pragmatic este adverbul. O altă proprietate a implicaţiilor pragmatice este caracterul lor ***nonconvenţional***, nondependent de forma lingvistică a propoziţiilor, de sensul convenţional al expresiilor lingvistice din care este alcătuită propoziţia. Implicaturile se pot calcula "în conetxt", cum se spune. O propoziţie ca:

(2) El e o maşină.
(*ap.* Levinson, p.118)

poate să aibă mai multe implicaturi, în funcţie de situaţia particulară în care este rostită, de tipul 'El este eficient.', 'El e foarte muncitor.', 'El e muncitor, dar nu e inteligent.' etc., deşi propoziţia în sine are de fiecare dată acelaşi sens. Aceeaşi nondependenţă de forma lingvistică a propoziţiei este avută în vedere atunci când se vorbeşte de *indeterminarea* implicaturilor, de faptul că lista implicaţiilor conversaţionale ale unei propoziţii este deschisă. Respectând condiţia ca principiul cooperării să nu fie încălcat, o propoziţie p poate presupune x, y, z etc. în funcţie de context. S-a zis că implicaturile conversaţionale ale propoziţiei p se pot inventaria sub forma unei disjuncţii de explicaţii (Chiţoran, Cornilescu, 1985, p. 97). Teoria implicaturilor justifică ceea ce intuitiv înţelegem prin "potenţialul comunicativ" al limbii, mai mult, poate ajuta stilistica, poetica, interpretarea de texte şi orice tip de exegeză.

Caracterul *nonconvenţional*, cât şi proprietatea de a fi *anulabile* justifică denumirea de *conversaţionale* al unui mare număr de implicaturi. Prin acest

termen, H. P. Grice vrea să arate că inferențele pragmatice nu depind de latura *convențională* a limbajului, pe cât depind de aspectul complex al actului de a comunica, deci de asumpțiunea cooperării în comunicare și de asumpțiunea fie a respectării, fie a supralicitării maximelor. S-a arătat că multe dintre implicațiile pragmatice conversaționale nu au un caracter conversațional pur, că sunt tributare într-un fel convenționalității limbii, că există o serie de orientatori pragmatici care le semnalizează prezența sau de cuvinte-cheie care le glosează. Acest lucru vrea să arate că o atenție specială trebuie acordată analizei sensurilor pragmatice standard.

Caracterul sintactic și pragmatic al conectorilor este *sine qua non*. Semnificațiile logico-semantice ale jonctivilor pot fi explicite în unele cazuri, iar în altele pot fi coborâte la nivel inferențial. Semnificația logico-semantică primară este cea mai vulnerabilă și mereu "în pericol" de a fi trivilizată. Fără însă aceste treceri de la nivel de aserțiune la nivel inferențial și fără aceste trivializări ale conceptelor semantice primare de conectare nu s-ar putea exprima o serie de sensuri circumstanțiale. Țelul analizei pragmatice a conectorilor și a marcatorilor discursivi este de a descrie cât mai exact indicațiile procedurale pe care le dau aceste cuvinte pentru interpretarea mesajului comunicat și de a pătrunde cât mai mult în gândirea locutorilor.

BCUIAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BIBLIOGRAFIE

Aijmer, Karin, Ad. Foolen, Anne-Marie Simon-Vandenbergen, [f.a.], "Discourse particles in the perspective of heteroglossia", http://people.bu.edu/bfraser.

Aitchinson, Jean, 1987, *Words in the Mind. An Introduction to the Mental Lexicon*, Basil Blackwell.

Andersen, Gisle, [f.a.], "Pragmatic Markers as Expressions of Contextual Alignment and Divergence", http://people.bu.edu/bfraser.

Anscombre, J.-C., Ducrot, O., 1983, *L'argumentation dans la langue*, Bruxelles, Mardaga.

Anscombre, Jean-Claude, 1995, "La théorie des topoï: sémantique ou rhétorique?", în *Argumentation et Rhétorique (I)*, Hermes 15, Cognition, Communication Politique, CNRS Éditions, pp. 185–197.

Avram, Mioara, 1957, "Observații asupra coordonării", în *Studii de gramatică,* vol. II, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, pp. 151–160.

Avram, Mioara, 1997, *Gramatica pentru toți* [ediția a II-a revăzută și adăugită], Humanitas, București.

Baciu, Ioana, 1990, "Les subordoneés à deux régissantes non coordonnées dans les langues romanes: anomalie ou régularité?", în RRL, 35, nr. 4–5–6. pp. 265–270.

Barbu, N. I., 1951, "Conjuncții cu funcții multiple", în *Cum vorbim*, 3, nr. 9–10, pp. 19–22.

Beaugrande, Robert, Dressler, Wolfgang, 1980, *Text, Discourse and Process. Toward a Multidisciplinary Science of Texts*, Longman.

Beaugrande, Robert, Dressler, Wolfgang, 1981, *Introduction to Text Linguistics*, Longman.

Beldescu, G., 1958, "Coordonarea simplă, complexă și contextuală", în LR, VIII, nr. 3, pp. 19–39.

Bîtea, Ioan, N., 1987a, "Noi structuri adversative", în *Limba română*, 36, nr. 6, pp. 497–504.

Bîtea Ioan, N., 1987b, "Observații pe marginea unor argumente referitoare la *fie* corelativ", în *Limba română*, 36, nr. 6, pp. 533–537.

Blackburn, Simon, [1994], 1999, *Oxford. Dicționar de filosofie*, [traducere din engleză de Cătălina Iricinschi, Laurian Sabin Kertesz, Liliana Torres, Mihaela Czobor], București, Univers Enciclopedic.

Blakemore, Diane, 1987, *Semantic Constraints on Relevance,* Basil Blackwell, Oxford.

Blakemore, Diane, 1988, "The organisation of discourse", în *Linguistics: The Cambridge Survey*, vol.4: *Language. The Socio-cultural Context*, Frederick, J. Newmeyer, pp. 229–250.

Blakemore, Diane, 1992, *Understanding Utterances*, Oxford, Cambridge, Blackwell.

Blakemore, Diane, 2002, *Relevance and Linguistic Meaning. The Semantics and Pragmatics of Discourse Markers*, Cambridge, Cambridge University Press.
Blakemore, Diane, 2003, "Re-visiting Procedural Meaning: «but» & «nevertheless»", http://people.bu.edu/bfraser.
Botezatu, Petre, 1997, *Introducere în logică*, ediția a II-a, Polirom, Iași.
Brockriede, W. E., Ehninger, D., 1976, "Toulmin on Argument: An Interpretation and Application" în *The Rhetoric of Western Thought*, Golden, J. L., Bergquist, G. F., Coleman, W.E. (ed.), Kendall/Hunt, pp. 357–367.
Brockway, D., 1982, "Connecteurs pragmatiques et principe de pertinence", în *Langage*, 16, nr. 67, pp. 7–22.
Brown, Gillian, Yule, George, 1983, *Discourse Analysys*, Cambridge University Press.
Brown, Penelope, Levinson, Stephen C., 1987, *Politeness. Some Universals in Language Usage*, Cambridge, Cambridge University Press.
Bulgăr, Gheorghe, 1956, "Izolarea subordonatelor în proza artistică contemporană", în *Studii de gramatică*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, pp. 165–180.
Carnap, Rudolf, 1972, *Semnificație și necesitate*, Cluj, Editura Dacia.
Carston, Robyn, 1991, "Implicature, Explicature, and Truth-Theoretic Semantics", în *Pragmatics: A Reader*, Steven Davis (ed.), Oxford University Press, pp. 33–51.
Carston, Robyn, 1993, "Conjunction, explanation and relevance", în *Lingua*, vol. 90, nr. 1–2, pp. 27–48.
Carston, Robyn, 1998, "Syntax and Pragmatics", în *Concise Encyclopedia of Pragmatics*, Jacob Mey, R. E. Asher (ed.), pp. 978-986.
Charolles, Michel, 1990, "Connecteurs et portee. L'exemple de 'se figurer que'", în Michel Charolles, Sophie Fisher, Jaques Jayez (ed.), *Le Discours. Représentations et interprétations*, Presses Univ. de Nancy, pp. 147–166.
Chierchia, Gennaro, Sally McConnell-Ginet, 1990, *Meaning and Grammmar. An Introduction to Semantics*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England.
Chițoran, Dumitru, Alexandra Cornilesu, 1985, *Elements of English Sentence Pragmatics*, TUB, București.
Cilianu-Lascu, Corina, 1985, "Le connecteur pragmatique *donc* en français et en roumain – inférence et argumentation", în Iorgu Iordan, Teodora Cristea, Marius Sala, Sanda Reinheimer Rîpeanu (ed.) *Sémantique lexicale et sémantique énonciative (Bulletin de la Société Roumaine de Linguistique Romane XV)*, Universitatea București, Bucarest, pp. 209–226.
Ciobanu, Fulvia, 1957, "Observații asupra prepozițiilor și locuțiunilor prepoziționale în limba română", în *Studii de gramatică*, II, 1957, pp. 91–104.
Ciompec, Georgeta, 1985, "Adverbul", în *Limba română contemporană*, pp. 236–262.
Ciompec, Georgeta, 1985, "Conjuncția", în *Limba română contemporană*, pp. 279–293.
Cornilescu, Alexandra, 1995, *Concept of Modern Grammar. A Generative Grammar Perspective*, București, Editura Universității București.
Coteanu, Ion, (coord.), 1985, *Limba română contemporană* [ed. revizuită și adăugită], București, Editura Didactică și Pedagogică.

Cruse, D. A., 1986, *Lexical Semantics*, Cambridge University Press.
Crystal, David, 1987, *The Cambridge Encyclopedia of Language*, Cambridge University Press.
Cuniță, Alexandra, 1985, "Une marque de l'opération énonciative de repérage: l'unité *alors*", în Iorgu Iordan, Teodora Cristea, Marius Sala, Sanda Reinheimer Rîpeanu (ed.) *Sémantique lexicale et sémantique énonciative (Bulletin de la Société Roumaine de Linguistique Romane XV)*, Univ. Buc., Bucarest, pp. 189–207.
Danjou-Flaux, N. 1980, "A propos de *de fait, en fait, en effet* et *effectivement*", în *Le Français Moderne*, 48, nr. 2, pp. 110–139.
Diaconescu, Ion, 1989, *Probleme de sintaxă a limbii române actuale. Construcție și analiză*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
Diaconescu, Ion, 1992, *Sintaxa limbii române, II, Relațiile sintactice*, București, [Universitatea București, Facultatea de Litere], Tipografia Universității București.
Doležel, Lubomír, 1990, *Occidental Poetics. Tradition and Progress*, University of Nebraska Press.
Dimitrescu, Florica, 1973, *Contribuții la istoria limbii române vechi*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
Dominte, Constantin, 1985, "Interjecția", în *Limba română contemporană*, pp. 293–302.
Dragoș, Elena, 1995, *Elemente de sintaxă istorică românească*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
Drașoveanu, D. D., 1977, "Coordonarea / subordonarea – o diviziune dihotomică", în *Chaiers de linguistique*, 22, nr. 1, pp. 27–32.
Drăghicescu, Janeta, 1985, "*Acum* et ses équivalents en français", în Iorgu Iordan, Teodora Cristea, Marius Sala, Sanda Reinheimer Rîpeanu (ed.), *Sémantique lexicale et sémantique énonciative (Bulletin de la Société Roumaine de Linguistique Romane XV)*, Universitatea București, Bucarest, pp. 227–239.
Ducrot, Oswald, 1984, *Le dire et le dit*, Les Éditions de Minut, Paris.
Ducrot, O., Schaeffer, Jean-Marie, 1996, *Noul dicționar enciclopedic al științelor limbajului*, [traducere de Anca Măgureanu, Viorel Vișan, Marina Păunescu], București, Editura Babel.
Edwards, Paul (ed.), 1967, *The Encyclopedia of Philosophy*, vol. 3, New York, London, Macmillan Publishing Co. Inc & The Free Press.
Eggs, Ekkehards, 1994, *Grammaire du Discours Argumentatif*, Éditions Kimé, Paris.
Fischer, Krestin, [f.a.], "Frames Constructions, and Morphemic Meanings: the Functional Polysemy of Discourse Particles", http://people.bu.edu/bfraser.
Ficher, Krestin, 1998, "Validating semantic analyses of discourse particles", în *Journal of Pragmatics*, 29, 1998, pp. 111–127.
Flew, Antony, 1996, *Dicționar de filozofie și logică*, [traducere din engleză de D. Stoianovici], București, Humanitas.
Fraser, Bruce, 1990, "An Approach to Discourse Markers", în *Journal of Pragmatics*, 14, 1990, pp. 383–395.
Fraser, B., 1998, "Discourse Markers", în J. Mey, R. E. Ascher (ed.), *Concise Encyclopedia of Pragmatics*, Amsterdam, Lausanne, NY, Oxford, Sgannon, Singapore, Tokyo, Elsevier, pp. 256–257.

Fraser, B., 2006, "Towards a Theory of Discourse Markers", în K. Fischer (ed.), *Approaches to Discourse Particles,* vol 1, *Studies in Pragmatics,* (2006), Amsterdam, Elsevier, pp. 189–204.

Gazdar, Gerald, 1975, *Implicature and Presupposition*, Departament of Linguistics, University of Reading.

Givón, T., 1995, "Coherence in Text vs. Coherence in Mind", în Morton Ann Gernsbacher, T. Givón (ed.), *Coherence in Spontaneous Text*, Amsterdam, John Benjamins, Philadelphia, pp. 59–115.

Graur, Alexandru, 1956, "Pentru o sintaxă a propoziţiilor principale", în *Studii de gramatică*, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Populare Române, pp. 121–139.

Grayling, A. C., 2001, *An Introduction to Philosophical Logic*, [ed. a 3-a], Blackwell Publishers.

Grice, H. P., 1957, "Meaning", în *Pragmatique et Théorie de l'énonciation. Choix de textes*, Vlad Alexandrescu (ed.), Bucureşti, 2001, Editura Universităţii din Bucureşti, pp. 406–413.

Grice , H. P., 1975, "Logic and Conversation", în Cole, P., Morgan, J. L. (ed.), *Syntax and Semantics*, vol. 3, *Speech Acts*, New York, Academic Press.

Grice, H. P., 1978, "Further Notes on Logic and Conversation", în *Pragmatique et Théorie de l'énonciation. Choix de textes*, Vlad Alexandrescu (ed.), Bucureşti, 2001, Editura Universităţii din Bucureşti, pp. 438–451.

Gruiţă, Gheorghe, 1980, "Conective gramaticale – conective semantice", în *Studii şi cercetări lingvistice*, 29, nr. 6, pp. 597–603.

Gruiţă, Mariana, 1983, "On Causal Connectives in English and Romanian", în *Revue Roumaine de Linguistique,* 28, nr. 1, pp. 53–61.

Guthrie, Anna, 1997, "On The Systematic Deployment of *Okay* and *Mmhmm* in Academic Advising Sessions", în *Pragmatics,* pp. 397–415.

Hajičová, E., 1992, "Focus on Focus – Towards a Dynamic Account of Discourse", în Tilmann Reuther (ed.), *Festschrift für Viktor Jul'evič Rozencvejg zum 80 Geburtstag, Wiener Slawistischer Almanach,* 33, Wien.

Halliday, M. A. K., 1994, *Language as Social Semiotic: The Social Interpretation of Language as Meaning*, London, Edward Arnold.

Halliday, M. A. K., 1996 *An Introduction to Functional Grammar*, London, New York, Sydney, Auchland, Arnold.

Halliday, M. A. K., Hasan, Ruqaiya, 1976, *Cohesion in English*, Longman.

Harnish, Robert, M., 1991, "Logical Form and Implicature", în Steven Davis (ed.), *Pragmatics. A Reader,* Oxford University Press, pp. 316–364.

Heim, Irene, 1991, "On the Projectiona Problem for Presuppositions", în Steven Davis (ed.), *Pragmatics: A Reader*, Oxford University Press.

Heim, Irene, 1989, *Articles and Definiteness*, în Stechov & Wunderlich (ed.) *Handbook of Semantics* ["draft chapter" – "capitol în fază de proiect"], 117 p.

Hybertie, Charlotte, 1996, *La conséquence en français*, Ophrys.

Ionescu, Emil, 1997, *Adevăr şi limbă naturală. O introducere în programul lui Donald Davidson,* Editura All.

Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, 1991, *Narațiune și dialog în proza românească. Elemente de pragmatică a textului literar,* Editura Academiei Române, București.
Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, 1995, *Conversația: structuri și strategii. Sugestii pentru o pragmatică a românei vorbite*, Editura All, București.
Ionescu Ruxăndoiu, Liliana, 1998, "Dialogue in Fiction: Functions and Strategies", în Světla Čmejrková Jana Hoffmannová, Olga Müllerová, Jindra Světlá (ed.) *Dialoganalyse VI. Referate der 6.Arbeitstagung Prag 1996. Dialogue Analysis VI. Proceedings of the 6th Conference Prague 1996,* Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, 2003, *Limbaj și comunicare. Elemente de pragmatică lingvistică*, București, All.
Iordan, Iorgu, 1956, *Limba română contemporană*, București, Editura Ministerului Învățământului.
Iten, Corinne, 1997, "«Because» and «although»: a case of duality", în *UCL Working Papers in Linguistics,* nr. 9, http://people.bu.edu/bfraser.
Jackendoff, Ray S., 1980, *Semantic Interpretation in Generative Grammar*, MIT Press.
Jayez, Jacques, Corinne Rossari, 1999, "Pragmatic Connectives as Predicates. The Case of Inferential Connectives", în *Predicative Forms in Natural Language and in Lexical Knowledge Bases*, P. Saint-Dizier (ed.), Dordrecht, Kluwer Academic Publishers, pp. 285–319.
Jennings, R. E., 1994, *The Genealogy of Disjunction*, Oxford University Press, New York, Oxford.
Kadmon, Nirit, 1987, *On Unique and Non-unique Reference and Quantification*, teză de doctorat, Departamentul de lingvistică, University of Massachusettes.
Karttunen, Lauri, 1991, "Presupposition and Linguistic Context", în Steven Davis (ed.), *Pragmatics: A Reader*, Oxford University Press.
Keenan, Edward L., 1971, "Two Kinds of Presupposition in Natural Language", în Ch. J. Fillmore și D. Terence Langendoen (ed.) *Studies in Linguistic and Semantics,* New York, 1971, pp. 45–54.
Kempson, Ruth M., 1977, *Semantic Theory*, Cambridge, Cambridge University Press.
Kerbrat-Orrecchioni, Catherine, 1986, *L'implicite*, Paris, Armand Colin.
Kleibert, Georges, 1990, *La sémantique du prototype. Catégoires et sens lexical*, Paris, PUF.
Lakoff, Robin, 1971, "If's, and's and but's about conjunction" în Ch. J. Fillmore și D. Terence Langendoen (ed.) *Studies in Linguistics and Semantics,* New York, 1971, pp. 114–149.
Lakoff, George, 1976, *Linguistique et logique naturelle*, [trad. de J. Milner și J. Sampy], Paris, Éditions Klincksieck.
Leech, Geoffrey, 1974, *Semantics. The Study of Meaning*, Penguin Books.
Leech, Geoffrey, 1980, *Explorations in Semantics and Pragmatics*, Amsterdam / John Benjamins B.V.
Lepore, Ernest, 2000, *Meaning and Argument. An Introduction to Logic through Language*, Blackwell Publishers.
Levinson, Stephen C., 1983, *Pragmatics*, Cambridge, Cambridge University Press.

Lundquist, Lita, 1980, *La Cohérence Textuelle*, Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, Copenhaga.

Luscher, Jean-Marc, 1994, "Les marques de connexion: des guides pour l'interpretation", în J. Moeschler, Anne Reboul, J.-M. Luscher, J. Jayez (ed.), *Langage et pertinence. Référence temporelle, anaphore, connecteurs et métaphore*, Presses Universitaires de Nancy, pp. 175–226.

Lyons, John, 1977, *Semantics*, Cambridge University Press.

Manoliu-Manea, Maria, 1993a, "Implicația convențională și psihomecanica guillaumiană în analiza 'cuvintelor insinuante' fr. *même* / rom. *chiar*" în *Gramatică, pragmatică și discurs,* București, Ed. Litera, pp. 126–136.

Manoliu-Manea, Maria, 1993b, "Conjuncțiile adversative romanice și universul așteptărilor infirmate", în *Gramatică, pragmatică și discurs,* București, Ed. Litera, pp. 148–157.

Măgureanu, Anca, 1983, "Pragmatică și sensul lexical", în *Studii și cercetări de lingvistică*, 34, nr. 5, pp. 437–441.

Merlan, Aurelia, 2001, *Sintaxa limbii române. Relații sintactice și conectori*, Iași, Editura Universității "Alexandru Ioan Cuza".

Mey, J., R. E. Ascher (ed.), 1998, *Concise Encyclopedia of Pragmatics*, Amsterdam, Lausanne, NY, Oxford, Shannon, Singapore, Tokyo, Elsevier.

Moeschler, Jacques, 1989, *Modélisation du dialogue, représentations de l'inference argumentative,* Humès.

Moeschler, Jacques, 2002, "Connecteurs, encodage conceptuel et encodage procédural", în *Cahiers de Linguistique Française*, 24, pp. 265–292.

Moeschler Jacques, Anne Reboul, 1999, *Dicționar enciclopedic de pragmatică*, Carmen Vlad, Liana Pop (coord. trad.), Cluj, Editura Echinox.

Nguyen, Thanh-Binh, 1988, "Toujours en position finale: emploi pragmatique particulier", în *Revue Romane*, 23, 1, pp. 36–46.

Nølke, Henning, 1989, *Le Regard du Locuteur. Pour une Linguistique des Traces Énonciatives*, Ed. Kimés, Paris.

Ong, W. J., 1988, *Orality and Literacy. The Technologizing of the Word,* London, New York, Routlege.

Pană Dindelegan, Gabriela, 1992, *Sintaxă și semantică. Clase de cuvinte și forme gramaticale cu dublă natură (adjectivul, adverbul, prepoziția, forme verbale nepersonale)*, Tipografia Universității, București.

Pană Dindelegan, Gabriela, 1994, *Teorie și analiză gramaticală,* [ediția a II-a], București, Editura Coresi.

Pană Dindelegan, Gabriela, 2003, *Elemente de gramatică. Dificultăți, controverse, noi interpretări*, București, Editura Humanitas Educațional.

Pană Dindelegan, Gabriela, 2006, "GALR a Starting Point in Comparative and Typological Research on Romanian", în RRL [Revue Roumaine de Linguistique/Romanian Review of Linguistics] LI, nr, 1, 2006, pp. 125–143.

Perelman, Ch., Olbrechts-Tyteca, 1958, *La nouvelle rhétorique. Traité de l'argumentation*, Presses Universitaires de France.

Pinker, Steven, 1994, *The Language Instinct. How the Mind Creates Language*, Marrow, New York.

Plantin, Christian, 1990, *Essais sur l'argumentation. Introduction à l'étude linguistique de la parole argumentative*, Éditions Kimé, Paris.

Plantin, Christian, 1996, *L'argumentation*, Éditions du Seuil [colecția Mémo].

Pop, Liana, 1987, "Valențe discursive", în *Revue Roumaine de Linguistique*, 32, nr. 4, pp. 377–394.

Pop, Liana, 1991, "«Incidența» incidentelor. (Din nou despre nivelele discursului)", în *Studii și cercetări lingvistice*, 42, nr. 3–4, pp. 73–87.

Pop, Liana, 1993, "Cuvintele coordonatoare între gramatică și discurs", în *Studii și cercetări lingvistice*, XLIV, nr. 6, pp. 469–488.

Pop, Liana, 1994, "Prezumpția de minciună", în *Studii și cercetări lingvistice*, 45, nr. 5–6, pp. 255–266.

Pop, Liana, 1996, "'Les mots coordonateurs' entre la grammaire et le discours. Possibles prémisses d'une typologie", în Maria Iliescu, Sanda Șora (ed.), *Rumänisch: Typologie, Klassification, Sprachcharakteristik. Akten des Internationalen Kolloquiums der Südosteuropa-Gesellschaft und des Instituts für Romanische Philologie der Universität München, Tutzing, 30.3.–2.4.1993*, Wissenschaftlicher Verlag A. Lehmann, pp. 147–161.

Pop, Liana, 2005, *La grammaire graduelle, à une virgule près*, Bern, Berlin, Bruxelles, Frankfurt am Main, N. Y., Oxford, Wein, Peter Lang.

Porhiel, Sylvie, 1995, "Les marqueurs de catégorisation", în *Cahiers de lexicologie*, 66, nr. 1, pp. 77–93.

Posner, Roland, 1980, "Semantics and Pragmatics of Sentence Connectives in Natural Language", în J. R. Searle, F. Kiefer, M. Bierwisch (ed.), *Speech Act Theory and Pragmatics*, pp. 169–203.

Quirk, Randolph, Sidney Greenbaum, Geoffrey Leech, Jan Svartik, 1972, *A Grammar of Contemporary English*, London, Longman.

Read, Stephen, 1995, *Thinking About Logic. An Introduction to the Philosophy of Logic*, Oxford University Press.

Reboul Anne, Jacques Moeschler, 2001, *Pragmatica azi. O nouă știință a comunicării*, [trad. Liana Pop], Cluj, Editura Echinox.

Rizescu, I., 1961, "Propoziții subordonate paratactice", în *Studii de gramatică*, vol. III, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, pp. 107–137.

Rohrer, Chrisitan, 1973, "On the Relation between Disjunction and Existential Quantification", în Maurice Gross, Moris Halle, Marcel-Paul Schützenbergers (ed.) *The Formal Analysis of Natural Languages. Proceedings of the First International Conference*, Mouton, pp. 224–232.

Rouchota, Villy, 1996, "Discourse Connectives: What Do They Link?", în *UCL Working Papers in Linguistics*, 8 (1996), pp. 1–15.

Rudolph, Elisabeth, 1989, "The Role of Conjunctions and Particles for Text Connexity", în Maria-Elisabeth Conte, János S. Petöfi, Emil Sözer (ed.), *Text and Discourse Connectedness*, John Benjamins Publishing Company Amsterdam/Philadelphia, pp. 175–190.

BCU CLUJ UNIVERSITY LIBRARY

Saeed, John I., 1997, *Semantics*, Blackwell Publishers.
Schiffrin, Deborach, 1988, "Conversation Analysis", în *Linguistics: The Cambridge Survey*, vol. IV, *Language: The Socio-cultural Context*, Frederick J. Newmeyer, pp. 251–276.
Schiffrin, Deborah, 1990, *Discourse Markers*, Cambridge University Press.
Smith, Neil, Deidre Wilson, 1979, *Modern Linguistics. The Results of Chomsky's Revolution*, Penguin Books.
Sperber, Dan, Deidre Wilson, 1986, *Relevance. Communication and Cognition*, Oxford, Basil Blackwell.
Stan, Camelia, 1989a, "Relația de coordonare prin conjuncția *ci* în română (tipuri sintactico-semantice)", în *Studii și cercetări lingvistice,* 40, nr. 3, pp. 309–313.
Stan, Camelia, 1989b, "Un tip de structuri sintactice cu elemente corelative în limba română", în *Studii și cercetări lingvistice*, 40, nr. 5, p. 445–450.
Stanford Encyclopedia of Philosophy, http://plato.stanford.edu/entries/pragmatics/.
Stati, S., 1990, *Le Transphrastique,* Paris, Presses Universitaires de France.
Stoianovici, Dragan, 2005, *Argumentare și gândire critică,* București, Editura Universității din București.
Stubbs, Michael, 1983, *Discourse Analysis. The Sociolinguistic Analysis of Natural Language*, Basil Blackwell.
Șerbănescu, Andra, 1991, "Despre statutul lui *uite* vs. *uită-te*", în *Studii și cercetări lingvistice,* 42, nr. 3–4, pp. 151–165.
Ștefănescu, Ariadna, 2007, *Aspecte pragmatice. Incursiuni în româna actuală*, București, Editura Universității din București.
Ștefănescu, Ioana, 1984, *English Morphology,* [vol.] *2, The Nominal and the Verbal Category*, București, [Universitatea din București, Facultatea de Limbi și Literaturi Străine], Tipografia Universității București.
Tanaka, Hiroaki, 1997, "*In other words* and conversational implicature", în *Pragmatics*, vol. 7, nr. 3, pp. 367–387.
Tuțescu, Mariana, 1978, *La présupposition en français contemporain*, TUB, București.
Tuțescu, Mariana, 1997, "Du modalisateur épistémique au connecteur discursif", în Georges Kleiber, Martin Riegel (ed.) *Les formes du sens. Études de linguistique française médiévale et générale offertes à Robert Martin à l'occasion de ses 60 ans*, Duclot, pp. 387–395.
Tuțescu, Mariana, 1998, *L'Argumentaion. Introduction à l'étude du discours*, Editura Universității din București.
van Dijk, Teun A., 1977, *Text and Context. Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse*, London, New York, Longman.
Vasiliu, Emanuel, Golopenția-Eretescu, Sanda, 1969, *Sintaxa transformațională a limbii române*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București.
Vasiliu, Emanuel, 1978, *Preliminarii logice la semantica frazei*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
Vasiliu, Emanuel, 1984, *Sens, adevăr analitic, cunoaștere*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
Vasiliu, Emanuel, 1990, *Introducere în teoria textului*, Editura Științifică, București.

Vlad, Carmen, 1982, *Semiotica criticii literare*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti.

Vlad, Carmen, 1994, *Sensul, dimensiune esenţială a textului,* Editura "Dacia", Cluj-Napoca

Wierzbicka, Anna, 1991, *Cross-Cultural Pragmatics. The Semantics of Human Interaction*, Mouton de Gruyter, Berlin, New York [în colecţia *Trends in Linguistics. Studies and Monographs* 53].

Wikipedia, http://en.wikipedia.org

Wilson, Deidre, Dan Sperber, 1993, "Linguistic Form and Relevance", în *Lingua*, 90 (1993), pp. 1–25.

Yule, George, 1996, *Pragmatics*, Oxford University Press.

Zafiu, Rodica, 1989a, "Les connecteurs pragmatiques en Roumain", în *Bulletin de la Société Roumaine de Linguistique Romane,* 16, T.U.B., Bucureşti, pp. 325–334

Zafiu, Rodica, 1989b, "Câteva observaţii asupra conectorilor pragmatici din limba română", în *Studii şi cercetări de lingvistică,* 40, nr.3, pp. 315–319.

Zafiu, Rodica, 1996, "Presupoziţii şi implicaţii", în *România literară,* 29, nr. 39, p. 9.

Zafiu, Rodica, 2000, *Naraţiune şi poezie*, Bucureşti, All.

Zafiu, Rodica, 2002, "*Evidenţialitatea* în limba română actuală", în *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale*, Gabriela Pană Dindelegan (coord.), Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, pp. 127–146.

Zafiu, Rodica, 2005, "Conjuncţiile adversative din limba română: tipologie şi niveluri de incidenţă", în *Limba română. Structură şi funcţionare. Actele celui de al 4-lea Colocviu al Catedrei de Limba Română (25–26 noiembrie 2004)*, Gabriela Pană Dindelegan (coord.), Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, pp. 243–258.

BCUIAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Argetoianu = Constantin Argetoianu, *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri,* vol. I, II, III, Humanitas, Bucureşti, 1991.

Baştovoi = Ştefan Baştovoi, *Iepurii nu mor*, [ed. a II-a], Bucureşti, 2007, Polirom.

B. Ţ. = Viorica Huber, *Basme ţigăneşti*, 1997, Bucureşti, Editura Universal Dalsi.

Călinescu = George Călinescu, *Scrinul negru*, Editura pentru literatură, Bucureşti, 1963.

Creangă, P. = Ion Creangă, *Povestiri, poveşti, amintiri*, Editura Junimea, Iaşi, 1990.

Creţia = Petru Creţia, *Norii*, ediţie definitivă, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1996.

DA = *Dicţionarul limbii române,* întocmit şi publicat după îndemnul Regelui Carol I, literele A-Lojniţă, Academia Română, Bucureşti, 1913–1949.

DEX = *DEX. Dicţionarul explicativ al limbii române*, ed. a II-a, Academia Română, Institutul de Lingvistică "Iorgu Iordan", Ed. Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1996.

DLR = *Dicţionarul limbii române, (DLR)*, Serie nouă, literele M-Ţ, Academia Română, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1968–1994.

DSL = Bidu-Vrănceanu, Angela, Cristina Călăraşu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaş, Gabriela Pană Dindelegan, 2001, *Dicţionar de ştiinţe ale limbii*, Bucureşti, Nemira.

Eminescu, O. = Mihai Eminescu, *Opere alese*, vol. I, II, ediţie îngrijită şi prefaţată de Perpessicius, ed. a II-a, Editura Minerva, Bucureşti, 1973.

GLR = *Gramatica limbii române*, vol. I, II, ediţia a doua revizuită şi adăugită, Al. Graur, Mioara Avram, Laura Vasiliu (coord.), Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1966.

GALR = *Gramatica limbii române*, 2005, [2 vol.], Valeria Guţu Romalo (coord.), Bucureşti, Editura Academiei Române.

IVLRA = Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana (ed.), 2002, *Interacţiunea verbală în limba română actuală. Corpus (selectiv). Schiţă de tipologie (I. V.).* Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti.

M. V. = Magdalena Vulpe, 1980, *Subordonarea în frază în dacoromâna vorbită*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

S. T. = Sabina Teiuş, 1980, *Coordonarea în vorbirea populară românească,* Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

f.a. = fără an

ap. = a) *apud*; b) exemplu preluat şi adaptat din sursa bibliografică citată.

Notă:

Coperta prezentului volum este "computațională", generată de către calculator (computational design). Pentru grafica coperții s-a folosit programul de mai jos, scris în *Processing* (www.processing.org)/*Java*. A fost utilizată iterația considerată a fi cea mai potrivită scopului grafic al acestei imagini.

```
import processing.opengl.*;

int i, j, res = 128;
float u, v;
float du = PI*2 / res;
float dv = PI / res;
int[] m = new int[8];
XYZ P = new XYZ();

color clr =  color(0,0,0);

void setup()
{
 size(800, 600, OPENGL);
 fill(255, 0, 0);
 noFill();
 noStroke();
}

 void draw()
 {
  background(255, 255, 255);
  lights();
  translate(width/2, height/2);
  scale(70);
  rotateY(radians(mouseX));
  rotateX(radians(mouseY));
  shape();
 }

  public void reset()
  {
   m[0] = int(random(10));
   m[1] = int(random(10));
   m[2] = int(random(10));
   m[3] = int(random(10));
   m[4] = int(random(10));
   m[5] = int(random(10));
   m[6] = int(random(10));
   m[7] = int(random(10));
  }

  public void shape()
  {
   beginShape(QUADS);
   for(i = 0; i < res; i++)
   {
    u = i * du;
    for(j = 0; j < res; j++)
    {
     fill(P.x * 255, P.y * 100, P.z * 124);
     v = j * dv;
     P = calculate(u, v);
     vertex(P.x, P.y, P.z);
     P = calculate(u + du, v);
     vertex(P.x, P.y, P.z);
     P = calculate(u + du, v + dv);
     vertex(P.x, P.y, P.z);
     P = calculate(u, v + dv);
     vertex(P.x, P.y, P.z);
    }
   }
   endShape();
  }

  public XYZ calculate(float th, float phi)
  {
   XYZ p = new XYZ();
   float r;
   r = pow(sin(m[0] * phi), m[1]);
   r += pow(cos(m[2] * th), m[3]);
   r += pow(sin(m[4] * phi), m[5]);
   r += pow(cos(m[6] * th), m[7]);

   p.x = r * sin(phi) * cos(th);
   p.y = r * cos(phi);
   p.z = r * sin(phi) * sin(th);

   return p;
  }

  class XYZ
  {
   public float x, y, z;
   XYZ() {}
  }
```

BCUJ CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Geometria poartă denumirea de "spherical harmonics" şi matematica o consemnează în următoarea formulă:

$r = sin(m0 * phi)^{m1} + cos(m2 * phi)^{m3} + sin(m4 * theta)^{m5} + cos(m6 * theta)^{m7}$.

Valorile parametrilor folosiți sunt după cum urmează:

$m[0] = 8, m[1] = 3, m[2] = 9, m[3] = 6, m[4] = 2, m[5] = 7, m[6] = 5, m[7] = 0.$

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Tiparul s-a executat sub c-da nr. 1911/2007, la
Tipografia Editurii Universității din București

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BIBLIOTECA DE FILOLOGIE
RON | PRETUL 15,00

Lucrarea de față descrie problema conectării dintr-o perspectivă proprie, unificatoare, impregnată de viziunea cognitivă a pragmaticii, încercând să stabilească punți între sintaxa, semantica și abordarea conversațională a acestui domeniu.

Volumul se adresează studenților și specialiștilor în filologie și în comunicare, cât și celor pasionați de relația dintre limbaj și cunoaștere.

IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

9 789737 374134

10